
3 1761 09616308 4

NOVOČESKÁ
BIBLIOTHEKA,

VYDÁVANÁ
NÁKLADEM MUSEA KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO.

ČÍSLO XXXIII.

JAN ŠAFRÁNEK:

ŠKOLY ČESKÉ.

OBRAZ JEJICH VÝVOJE A OSUDŮ.

V PRAZE
V KOMISI U FRANTIŠKA ŘIVNÁČE.
1913.

ŠKOLY ČESKÉ.

OBRAZ JEJICH VÝVOJE A OSUDŮ.

NAKRESLIL

JAN ŠAFRÁNEK.

I. SVAZEK. R. 862—1848.

VYDÁNO S PODPOROU C. K. MINISTERSTVA KULTU
A VYUČOVÁNÍ VE VÍDNI.

(SPISŮV MUSEJNÍCH ČÍSLO CLXXV.)

V PRAZE
NÁKLADEM MATICE ČESKÉ.
1913.

Knihtiskárna Dr. Ed. Grégr a syn v Praze.

PAMÁTCE DRAHÝCH RODIČŮ SVÝCH

POSVĚCUJE

A

ÚSTŘEDNÍ MATICI ŠKOLSKÉ

V ÚPLNÝ MAJETEK DÁVÁ

SPISOVATEL.

Předmluva.

Proživ déle než půl století v ovzduší školním byl jsem svědkem velikých proměn, které za tu dobu se sběhly a daly směr osvětovým snahám našich dní. Do školy na učení přivedla mne láska drahých rodičů, do školy k úkolu učitelskému a vychovatelskému přivedla mne láska k životnímu povolání. Bylo mi popřáno během let procítiti význam a poslání české školy jakož i poznávati vnitřní souvislost všech kategorií školských a sledovati jejich vývoj. Při tom zvláštní touha lákala mne k poznání minulosti. A tak při odborném studiu kreslil se postupem času v nitru mém obraz dějin české školy, obraz jejích osudů, jež těsně jsou spjaty s osudem našeho jazyka svatováclavského.

Odevzdati veřejnosti naší příručku, aby byla při vší stručnosti věrným i pravdivým zrcadlem rozvoje našeho školství českého, bylo mým dávným přáním. Myšlenka taková při mém zodpovědnosti plném povolání pomalu sice a pracně uzrávala, ale práce k jejímu uskutečnění nezbytná byla potřebou mé duše. S lety rostlo dílko, jehož první svazek naší veřejnosti odevzdávám.

Nepodávám výsledků veskrze původních; bylo by zbytečno oddávati se na zkoumání fakt zjištěných a nevděčno nevšímati si předchůdců. Co vybral jsem ze spolehlivých prací, jimiž se František Zoubek, Václav Vladivoj Tomek, Zikmund Winter, Jaromír Čelakovský a po nich Antonín Rezek, Antonín Truhlář, František Lepař, J. V. Nováček, O. Hejnic, K. Adámek, Fr. Dvorský, Jos. Štěpánek, jiní a jiní o dějiny školské čestně zasloužili a co přičinil jsem ze svého, odborní znalci snadno postřehnou. Svědomitě a s rozvahou skládal jsem veškeru mně dostupnou látku v jednotný obraz; když jsem ochaboval,

dodávali mi radou a stálým účastenstvím odvahy moji vzácní přátelé literární, v prvé řadě pan vládní rada a c. k. zemský školní inspektor František Bílý a kollega prof. Otakar Josek, jimž za to veřejně děkuji.

Práci svou připsal jsem Ústřední Matici školské, aby v srdci všech čtenářů vzněcovala a živila plamen obětivé lásky k té ratolesti národního našeho kmene, které boj o život dal údělem, aby čelila útokům mrazivého severu a stála na stráži našich svatých práv.

Slavný sbor musejní pro vědecké vzdělání řeči a literatury české, svoliv, aby dílko mé přijato bylo v náklad Maticí Českou, vlídně splnil tužbu mou a za poměrů nesnadných umožnil hmotnou posilu pro naši Ústřední Matici školskou. Budiž mu za čin ten vroucí dík! Panu vrchnímu bibliotékáři Dru Jos. Wolfovi, jenž pečlivou korrekturou a nejednou opravou přispěl ochotně k zdokonalení práce samé, děkuji z upřímného srdce.

Osudy českých škol od r. 1848—1908 zabírati bude druhý svazek, jehož dokonání jest cíl mé nynější práce.

V Praze, dne 2. července 1913.

Jan Šafránek.

1. Vstup.

[Pojem, úkol, význam školy.] Slovo »škola«, jehož obsahem se budeme zabývati, ukazuje nám na počátky evropské vzdělanosti, jejíž kolébkou bylo Řecko. Již před půl třetím tisíciletím ve zpěvích Homérových znamenalo scholé (σχολή) protivu hmotné práce a námahy tělesné, totiž zadržení, odpočinek, oddech; znamenalo duševní stav, kdy člověk, maje pokdy, obracel se klidně po předmětech nehmotných a, zbaven jsa na chvíli vezdejších starostí, povznášel se k věcem vyšším, jež ho zajímaly a lákaly buď svou účelností nebo krásou.

Od Řeků převzali slovo to Římané, jimž schola označuje netoliko vážný hovor o nějakém předmětě nebo nějaké nauce, nýbrž i místo, kde se hovor nebo rozprávka taková konala. Podobný smysl dávala tomu výrazu církev, která podle slov Kristových »Učte všecky národy«, prohlašujíc se za jedinou držitelku pravdy, pokládala vyučování školní za podstatnou částku svého působení. Jejím vlivem přešla škola jako zřízení církevní z Italie do končin franckých, anglických, německých i slovanských zároveň s křesťanstvím.

Vznikala a šířila se z potřeby. Shromažďovala zprvu k společnému učení pouze vybrané, vyvolené jednotlivce a jsouc jaksi rázu aristokratického pečovala toliko o vzdělání vyšších vrstev, které byly státem předurčeny jednak k uchování nauk a tradic náboženských (kněžský dorost), jednak také k udržení pořádku veřejného a společenského. Příslušníky své roztřiďovala a organisovala podle středověkého řádu cechů řemeslných; znala mistry, pomocníky, učenníky, sdružené v jakýsi učený cech čili spolek učených, jehož učiliště bylo zprva v klášteře nebo v místě se sídlem biskupským, po-

zději v městech, slynoucích zámožností, obchodem, průmyslem, až naposled zakládány stanice učebné též v osadách při farních chrámech. Řízení všecko připadalo církvi, neboť školy byly ecclesiasticum. Podle svých středisk sluly: kathedrální,[1]) kollegiátní,[2]) klášterní, farní.

Když však potom nové nauky, nové myšlenkové proudy rozlily záři svou po obzoru světovém a nalézaly ohlas ve smýšlení zámožného občanstva samosprávného, začaly vznikati ve městech školy také popudem osob světských. Na nich, ať sluly studium generale nebo studium particulare,[3]) uplatňoval se vedle vlivu církevního vliv občanský tak, že ponenáhlu vybavovány jsouce z područí církevního stávaly se věcí všech údů větších, menších obcí, později věcí státní. Od těch dob se pokládají za politicum.

Zřízení, z praktické potřeby vyvěrajíc, přizpůsobovalo svůj úkol podle poměrů doby; rostlo na důležitého činitele, jenž sloužil kultuře lidské a připravoval její pozdější útvary. Zkoumáním k poznání, poznáním k vědění, věděním ke vzdělání a vzděláním k moci — ovšem moci v oboru duchovním, ku převaze vedoucích nad vedenými. Tento — ať tak dím — sobecký rys se zušlechťoval, když úkol školy byl pro mravní cíle lidstva prohlouben. Mělať škola po všech stránkách člověka vychovati; nejen vypěstiti jeho mohutnost rozumovou, nýbrž také jeho mohutnost cítící ztužiti a vyhrániti jeho vůli v pevný charakter. Tak rozmáhal se význam školy tou měrou, kterou množil se víc a více počet jedinců, čerpajících z této studnice. Za naší doby je škola ústavem k společnému vychování a vyučování mládeže veškeré vůbec, je semeništěm národního dorostu, základem národní osvěty. Určena a otevřena je všem lidem bez rozdílu stavu, vyznání, pohlaví, majetku. Učení a výchova, vědění a vzdělanost, spočívající na svéráznosti národní, dává školám pečet nebývalého významu. Z nich, jako z nevyčerpatelného zdroje slunečního, linou se

---

[1]) V sídlech biskupských. [2]) Při chrámích kapitulních.

[3]) Prvotní název škol vysokých (universit) byl studium generale, kdežto městské školy latinské (později gymnasia) sluly studium particulare.

paprskové, kteří probouzejí z mrákot intellekt a v hlubinách mladých duší ušlechtilá hnutí. Kdo školami vládne, vládne budoucností.

Blaze národu, jemuž školy zůstaly strážcem národního ducha a sladkým zvukem jazyka mateřského vypěstily z mládeže pravé, ryzí, svérázné povahy. Proto škola novodobá, třeba že si hledí kulturního vývoje sousedních národů, slouží po výtce svému národu, aby nepozbývaje individuality kmenové neopozďoval se v duchovním závodění ku předu a dosáhl palmy vítězné.

Nám Čechům, kteří zeměpisnou polohou jsme takořka most mezi evropským západem a východem, mezi kulturou germánskou a slovanskou, na zdárném vývoji škol nesmírně záleží; nám všem o to se přičiniti přísluší, by české školy plnily ušlechtilý odkaz velikého křesťana a učitele národů J. A. Komenského a, jsouce dílnami lidskosti, připomínaly chovancům vždy a stále, že »ti, kdož se narodili, lidmi se narodili, s tím hlavním cílem, aby lidmi byli«. Je-li minulost národa našeho skvělá, za to děkovati je nám osvícenému »otci vlasti« Karlu IV., z jehož daru — vysokého učení — osvojili si Čechové takové vzdělání duševní, že předčili nad ostatní národy evropské. Je-li potěšitelný a mnohoslibný vývoj naší doby uznáván, ne poslední toho příčinou jsou české školy naše. Jejich osudy jsou zrcadlem kulturního vývoje národního, zároveň dějinami osvětové naší organisace. Podati pak stručný, avšak pokud lze úplný obraz historie našeho školství, jest úkolem této práce.

2. Rozsah a rozdělení práce.

Rozhlíží-li se kdo po bohatě rozvětveném a přece vzájemně organicky spiatém oboru našich škol, aby nakreslil obraz dějinného vývoje jejich, namanuje se mu sama sebou myšlenka, aby práci svou rozdělil podle vzoru, který nepochybně již r. 1631 nakreslil J. A. Komenský v »Krátkém navržení o obnovení škol v království Českém«. Rámec Komenským načrtnutý, aby všecka v národu našem mládež, bohatá i chudá obojího pohlaví, beze vší výminky byla učena, vý-

borně vystihuje přirozený a jediné správný přehled hlavních druhů našich škol. Rozum i všecko umění lidské rádo přizná, že jen tak po stupních Komenským naznačených může bezpečně a zdárně za svým vzděláním se ubírati jednotlivec i národ. »Jakož strom[1]) z maličkého jadérka neb semene se počíná, však co rok v jiné a jiné ratolésky a k síle přichází: tak i s člověkem jest, na těle i na mysli, jmenovitě, že se nerodí velikým, ale velikosti zrostem nabývá. A jakož k zrostu těla lidského dost jest 24 let, tak i k vycvičení člověka k všelidskému umění tentýž čas postačuje. Na čtyři šestiletí-li se rozdělí, budou k cvičení lidí moci býti čtyry školy: 1. škola mateřská, od narození až do léta věku šestého; 2. škola obecní, česká, v každém městě, městečku, vsi bez výminky jedna, v níž každý držán bude od léta 6. do léta 12.; 3. škola latinská, v níž jazykům a uměním vyšším učeni a do 18. léta zadržáni budou; 4. akademia ku projití plnému té professí, k níž kdo oddán bude: theologie, lékařství, právnictví, filosofie, též dvě neb tři léta k cestování, a to vše do léta 24. nebo 25. aby vykonáno bylo a každý již k svému povolání obrácen býti mohl. První škola bude v každém domě, kdekoli Bůh dítky dává; druhá v každé obci, městě, městečku, vsi; třetí v každém městě krajském; čtvrtá dosti bude jedna v celé zemi, v hlavním totiž městě.«

Dělidla takového přidrželi se spisovatelé v líčení dějinného vývoje školního ve věku XIX. nebo ti, kdož některé jen údobí novějších dob chtěli zpracovati.[2]) Ale k práci, kterou podnikáme, dělidlo to se nehodí, poněvadž historický vývoj dál se opačně proti skutečné potřebě. Když bychom při dělidle tom setrvali, práce naše byla by mosaikou speciálních monografií, které by se nedostávalo ani jednotného rámce vnějšího, ani vzájemné spojitosti vnitřní. Leccos nenašlo by

---

[1]) Srov. Spis. Musej. č. XXXIV. J. A. K. Didaktika, 1849, str. 193. — Knihovny paed. spis. Děd. Kom. čísl. 56. J. A. K. Didaktika Veliká. Vydali A. Krejčí a dr. J. V. Novák. Praha, Grégr 1905. Str. 366. n.

[2]) Také spisovatel tak učinil v práci své: »Rozvoj českého školství«, v Památníku České Akademie r. 1898 vydané, na str. 1—67.

místa při líčení v takovém postupu, ač jest důležito a význačno pro naše poměry, leccos pak při rozkouskovanosti látky bylo by nutno tu onde opakovati.

Když bychom líčili dějinný vývoj českého školství, přihlédajíce toliko k obsahové stránce, obraz jeho podobal by se celkem vývoji škol středoevropských a západoevropských vůbec. Toť přirozeno, neboť mají všecky společný podklad. Ale nám jde o vystižení osvětových událostí, které na škole jsou založeny a v jejímž dějinném vývoji byly příznačny. Proto nezbývá, než abychom podle toho hledali dělidlo a v něm stanovili mezníky dobové.

Po té stránce shledáváme nejdůležitějším osudný rok 1620 v jeho důsledcích. Až do té doby se české školství vyvíjelo toliko se zřením k potřebám českého národa ve vlastním, samostatném státě. Byloť pod ochranou české správy obecní nebo zemské a maje za nejslavnější doby svého trvání plnou samosprávu, stalo se věrným zrcadlem osvětových tužeb a prací na poli kulturním. Té samostatnosti své po katastrofě bělohorské pozbylo a nedosáhlo jí ani po staletých zápasech a bojích. Dne 14. listopadu r. 1622 zavřena samosprávná kollej Karlova a tím pominula i její správa českého školství v zemi. Jeho vývoj od té chvíle se neřídí přirozenou potřebou národní; vlastní, původní kultura není tu hybnou silou, zabezpečující pokrok na základě samosprávném. Sklesla na pouhou složku ve snahách centralistického státu, jenž podle moderních idei zaměňoval národní individualitu širším pojmem pospolitosti státní. A další jeho osudy sdruženy jsou s osvětovým vývojem dědičných zemí rakouských; nejsouc samostatné, nabylo docela jiného rázu a vyvíjí se na zcela jiném podkladě.

V části prvé, jež sahá od uvedení křesťanství do Čech až do zániku školské samosprávy (862—1622), bedlivý věcí pozorovatel postřehne přesně vyhraněná dvoje období. Čechové přijali dobrodiní západní kultury latinské pod vedením církve hned s křesťanstvím ochotně, ano i nějaký čas odkájeli se i osvětou východní, dokud sázavský klášter se těšil výsadám slovanské bohoslužby. Kroniky Kristianova, mnicha sá-

zavského, milevského opata Jarlocha, částečně i Kosmova[1]) svědčí o výborném školním vzdělání svých původců na půdě domácí jazykem latinským. Ale vedle vštěpované osvěty západní vytryskuje záhy již ve století XII. a XIII. domácí snaha osvětová, tíhnoucí k vyjádření české duše. A snaha ta se stupňuje, jak toho spisy na konec století XIV. zvl. Tómy ze Štítného, Jana Milíče a Matěje z Janova jsou dokladem. Oba ty proudy sdružují se v novém středisku, jež založil Karel IV. Otevření university, jejíž prvotní ráz určovaly jednak církev, jednak středoevropské potřeby a poměry, jest událostí nad jiné významnou. Nebylo Čechům potřebí, by ze zdrojů vědeckých v cizině poučení čerpali, když vážní pěstitelé vědy poskytovali ho v Praze. Tu vděčně a ochotně obeznamovali se Čechové s osvětovými plody učenosti západní, ale jen k určitým mezím. Sami rostli duchovně a toužili vymaniti se z cizí autority. Hnutí duchů na konci věku XIV. zasáhlo i pražskou universitu; nový kvas se hlásil v ní, když přičiněním mistra Jana Husi zřekši se rázu všeevropského, povšechného stala se vysokou školou českého národa. Z ní vytryskla organisace reformační, a tak universita zahajuje roku 1413 období druhé tím, že se stává hlavou české církve a české školy. Zápasy theologické zmírňuje a šlechtí humanismus za vlády Jiřího a Vladislava, rozšířením knihtisku vzmáhá se vzdělání, vznikají a množí se školy, jež pod správou universitní slouží výhradně potřebám národa po stránce světské. Stránka náboženská neutuchá; naopak jednotlivé konfesse žárlivě střehou svých práv a vztahů ke škole. Správě universitní podřizují se toliko školy utrakvistické a luterské, kdežto vzdalují se jí a samostatně si vedou školy katolické a školy Jednoty bratrské. Teprve r. 1575 po vzniku české konfesse přidávají se i Bratří k universitě, po vydání majestátu o svobodě náboženské roku 1609 chystají se zástupci university i stavové zemští k opravě a spořádání českého školství. Ale bouřlivé události

[1]) Kosmas, letopisec český, nabyv domácího vzdělání, viděl Lutich a v Lotrinsku pod Frankem Kolínským učil se dialektice. Na něho tedy kromě domácí vzdělanosti působila také cizina.

roku 1618 zatlačují tyto záměry, a válečné příběhy způsobují i rozvrat na roli školské, když vzala za své samospráva universitní, když odňato národu právo sebeurčování a nastal konec samostatného státu českého. — Majíce na mysli události tyto vylíčíme tedy v prvé části dějiny českých škol podle dvojího období: a) od r. 862—1412, od uvedení křesťanství do Čech až do náčelnictví university pražské ve věcech církevních a školských; b) od 1413—1622, kde pojednáme o školách pod správou university, o jich náboženském rázu a zřízení až do zániku školské samosprávy.

Jak shora již bylo naznačeno, docela jiného rázu jsou a na zcela jiném podkladě utvářejí se dějiny našeho školství po osudném roce 1620. Kulturní potřeby národa zatlačeny do pozadí zájmem státním. Školy české, jsouce pouhou složkou v kulturním tělese státního celku, nemají samostatnosti; jich úkol rýsován potřebami moderní říše, jejíž ředitelé snili o jednotě víry a jednotě jazyka. Od r. 1620—1848 jest škola česká pod správou moci absolutistické, slouží zprvu zájmům protireformace církevní, ale přenechána jest ve svých potřebách jednak péči držitelů půdy (velkostatku), jednak ochotě a bdělosti duchovních řádů, zprvu jesuitského, později piaristského.

V dobách, kdy sousední národové kořistili z opravných snah arciučitele národů J. A. Komenského, kdy v celé střední Evropě vznikaly nové útvary školní podle zásad a návrhů našeho velikána, v dobách těch zahošťuje se do českých škol zloduch odnárodnění, germanisace. Vedou je cizinci, rozhodují o nich činitelé, kteří nejsou příslušníky českého národa. Nejprve císařští superintendenti (1655), pak direktoři studijní (1752), až posléze r. 1760 péče o všecko školství odevzdána jest dvorské studijní komissi, která majíc podřízeny komisse při guberniích zemských, zůstávala svrchovaným úřadem školním až do roku 1848. Sotva že se po třicetileté válce začal hmotný úpadek země vylidněné a ochuzené trochu napravovati, uchystala sedmiletá válka lidu českému bědy nové, s nimiž hlad, mor a děsné úkladné požáry jakoby se byly proti němu spikly. Ubohé byly tehdy naše školy! A přece po národní půlnoci ukázaly se záblesky na obzoru,

věštící slibné jitro! Ačkoli školám našim se nedostávalo tepla, dýšícího z učení jazykem mateřským, přes to se z těžkých mraků dusivé nevolnosti prodrali občas světlí paprskové nových ideí a třeba že nehřáli, nicméně světlem svým zapuzovali temnoty nevědomosti a duševního ponížení. Se zrušením osobní nevolnosti a úlevou roboty, s vydáním patentu tolerančního kráčela snaha osvícené císařovny Marie Teresie a Josefa II., by se nejširším vrstvám lidovým dostalo řádného a obecného vzdělání školami. K úmyslu tomu přiměly císařovnu poměry. Potřebovala rozmnožiti vojsko na obranu říše, nepřáteli často napadané, což vyžadovalo zvýšení berní. Ale zvýšení berní bylo lze uskutečniti jen zvýšením poplatné síly obyvatelstva, zvláště nejčetnější jeho třídy: selských poddaných. Odtud její snaha jednak zmírniti sedláku břemena vrchnostenská, aby snáze snášel břemena státní, jednak zveličiti národní hospodářství povznesením osvětové úrovně poplatnictva. Pochopitelno tedy, že péče o školství chápe se autorita státní, pro niž škola jest politicum a zůstává předmětem dozoru i péče všech správních úřadů, které během doby v útvaru státního zařízení byly zavedeny. Stát vyhrazuje si vrchní dozor nad školami, upravuje druhy obecného školství nařízením tereziánským, uzákoňuje povinnou školní docházku za Josefa II., vyhlašuje nutnost dívčího vzdělání, zavádí katastr školský, reguluje dozor státní, náklad vydržovací a školné. Soubor nařízených všech oprav a s ním centralismus školní nabývá uzákonění r. 1805 v »Politickém zřízení školním« pro školy obecné a v kodexu gymnasijním léta následujícího pro školy střední. University se přidržují úpravy josefinské, vychovávajíce toliko dorost úřednický. Ale na všechny úkoly tuto vyznačené stát vlastními prostředky nestačuje; proto zůstávaje výhradně při školství katolickém, činí koncesse církvi na počátku věku XIX. z běhův a důsledků válečných, z důvodů finančních a z nedostatku světského učitelstva. Z mlhavých mrákot oné doby noří se vznešený zjev Jungmannův a vysoko třímá prapor vzdělání jazykem národním; s ním Karel Ign. Thám, vlastenečtí buditelé kněží: Jos. Miloslav Rautenkranc, Jan Javornický, Frant. Sláma, Karel Alois Vinařický, s nimi vzácní

učitelé Jan Filcík, J. Dundr, Jan Svoboda a jiní usilují o právo mateřského jazyka na školách a ohlašují, že se blíží jaro národního života ....

Nastává věčně památný rok 1848. Ledy pukají, staré absolutistické řády se hroutí, národové se hlásí nejen k svým občanským povinnostem, nýbrž také k občanským právům. Škola se stává požehnaným semeništěm národní výchovy a náboženské snášelivosti; otevírá se všem konfessím. Vysokým školám se dostává svobody vědeckého badání; činnost dvorské studijní komisse se končí, pro školskou správu zřizuje se nejvyšší úřad: ministerstvo vyučování, organisuje se správa školská zřízením školních rad místních, okresních, zemských. K spolupůsobení v zákonodárství školním povolávají se obce, okresy, země. Nastává rozvoj všeho školství; úsilím Frant. Palackého, P. J. Šafaříka, V. V. Tomka, K. Vinařického, Škody a Wenziga se přiznává národu našemu právo ke školám národním, středním i vysokým, ke školám obecně vzdělávacím i ke školám odborným, ke školám theoretickým i praktickým. Od školy mateřské až k síním universitním proniká český jazyk ve všem vyučování, o jehož rozvoj v péči své závodí obce, okresy, země, stát jako jednotlivci, spolky a družstva. Veřejná i soukromá péče mu věnována. A korunou osvětového snažení toho jest Česká akademie císaře Frant. Josefa pro vědy, slovesnost a umění... Idea výchovy národní na základě jazyka mateřského, za spolupůsobení živlů konstitučních a činitelů samosprávných jakož i při autonomii obecní, okresní a zemské stává se dějinným mezníkem v druhém období. V ní tkví příčina netušeného a mnohostranného rozvoje našeho školství.

Bude tedy také druhá část naší práce děliti se ve dvoje období; prvé od r. 1622—1848 podá obraz školy české v oboru zájmů říšských za vlády absolutistické, ve službách protireformačních a germanisačních, druhé od r. 1848 po dni naše vykreslí školu českou za vlády konstituční ve službách ideje národní při součinnosti sborů samosprávných, při utěšeném rozvoji všech školských vyučovacích útvarů. Náladu rušné doby té, v níž se vzdělání stává majetkem národa a kolejí se ubírá, po níž bezpečně národ náš dojde svého cíle,

výborně vystihla hesla našich buditelů: Osvětou k svobodě. V práci a vědění jest naše spasení. Svoji k svému, vždy dle pravdy. Na té cestě k vítězné metě září nám slova básníkova:

Dvě zbraně máme, knihu jen a školu,
leč těmi křísíme dav apoštolů,
již víru mají v ideál náš svatý,
již nebojí se boje ani ztráty,
již váží vše a klidně počítají.
My stavíme a na propasti kraji
jsme přece klidni, přece bez závrati.
My věříme, že nám se jitro vrátí...

(J. Vrchlický.)

Část první.

Období první. Od uvedení křesťanství do Čech až do náčelnictví university pražské ve věcech církevních a školských (862—1412).

1. Škola jako útvar církevní. Vznik škol městských.

[Školy klášterní a kathedrální.] Školy, jak o tom samo jejich jméno svědčí, zdomácněly ve vlasti naší zároveň s křesťanstvím. Jsouce ústavy církevní sloužily především potřebám církve, vzdělávaly dorost pro stav mnišský a kněžský. Odtud v dobách nejstarších zřizovány byly při sídlech biskupských a v klášteřích. Klášter zajisté byl povinen vštípiti mladým klerikům tolik vědomostí a schopností, aby mohli úkonům bohoslužebným přisluhovati a biskup, maje na péči potřeby celé diecese, musil k tomu přihlédati, by ze škol odchoval tolik mužů, kolik jich diecesní správa vymáhala. Již řád Karla Velikého ukládal školám, aby se v nich pěstovaly zpěv, čtení, psaní, znalost církevního jazyka a obratnost v počtu kalendárním, potřebná pro výčet a stanovení svátkův. Ale když vedle bohoslužby postupem času kněžstvu přibylo též vedení duchovního života, pěstováno na školách i vzdělání dialektické a rhetorické. Ano uznalo se záhy, že výkladu Písem Svatých napomáhají vedle nauk formálních též nauky věcné. I vznikl onen oblíbený kruh sedmera svobodných umění (grammatika, rhetorika, dialektika, arithmetika, geometrie, astronomie, musika), na nichž buduje učení své věda věd: theologie (sacra theologia). V těch rozměrech upravil školu Alkuin (735—804), organisátor duchovního života v říši Karla Veli-

kého, učitel synů Karlových. Jeho žák, představený první klášterní školy německé ve Fuldě, Rhabanus Maurus, nazvaný praeceptor Germaniae (učitel Německa), jsa dbalý přísné kázně církevní, zakládal kostely se školami a doporučoval známost jazyka řeckého jako nezbytnou k prohloubení studia novozákonního. Požadoval od kleriků plnost moudrosti, počestný život a důkladné vědění. Z Fuldy šíří se školní vzdělání po střední Evropě. V druhé desítiletí po smrti Maurově spadá příchod slovanských věrozvěstů Cyrilla a Methoděje do končin našich. Učitelé víry Kristovy pečují o výchovu svých žáků, která se vedle sebe dvojím ubírá směrem; obvyklým na západě evropském, latinským a z východu přineseným, směrem staroslověnským. Budečská a vyšehradská škola, žijící dosud v podání lidu, uvádějí se často vedle sebe. Latinskou školu v Budči navštěvoval prý sv. Václav,[1]) do školy na Vyšehradě, kde podle staré legendy bylo slavné učení v slověnském jazyku, chodil zakladatel kláštera sázavského sv. Prokop.

Poněvadž církevní správa horlivě zvelebovala školy a povinnost učiti na školách se ukládala na koncilech i synodách všemu kněžstvu sekulárnímu i řeholnímu, jest pochopitelno, že také v Čechách po r. 973, kdy založeno bylo biskupství v Praze, kněžstvo silně je zakládalo a množilo. »Nemůžeme ukázati« — dí Palacký[2]) — »kterak tehdejší školy české zřízeny byly, ačkoli bezpečně víme, že žádná kollegiátní kapitula a žádný klášter bez nich nebyl«. Odchovanec slavné školy magdeburské sv. Vojtěch, druhý biskup český, uvedl k nám r. 993 řád sv. Benedikta, jenž podle stanov svých vyučoval mládež. Není pochyby, že i při nejstarším sídle řádovém, v Břevnově, slynula schola interior (domácí) pro budoucí mnichy, jakož i schola exterior, pro příští světské kněze, učence a úředníky. Jako byla při biskupství škola kathe-

---

[1]) Balbín, Appendix de primis vetustissimis scholis Bohemiae. Bohem. doct. I., 105, ed. Raf. Unger, Pragae 1776. »Budecae divum quoque Venceslaum didicisse literas, auctor est proximus eorum temporum Christannus in patrui sui vita«.

[2]) Děj. nár. čes. I., 1., 402; srovn. tamtéž I., 2., 290.

drální, tak i při větších klášteřích interní školy mnišské byly semeništěm vážných studií theologických, při nichž se zálibou se pěstovala znalost řečí a literatur staroklassických. Stačí ukázati na letopisce Kosmasa, jenž v Praze a potom v cizině studovav, v kronice své téměř na každé stránce slohem i formou projevuje své hluboké a všestranné studium staroklassické. Vedle interních škol udržovaly kláštery školy externí také pro nadané žáky chudé, kteří při škole měli plné opatření bytem, stravou, oděvem a vším ostatním, začež povinni byli účinkovati na kruchtě při zpěvu chrámovém.

[Školy kollegiátní a farní.] Podobné co do podstaty zřízení školní, vyvěrající z potřeb, měly kromě kathedrály biskupské na Hradčanech kollegiátní chrámy v Staré Boleslavi, Litoměřicích, na Vyšehradě, kláštery benediktinské v Břevnově, Ostrově, Sázavě, Opatovicích ve století XI., kollegiátní chrámy na Mělníku a v Sadské, kláštery benediktinské v Kladrubech, Postoloprtech, Podlažicích, kláštery praemonstrátské v Litomyšli, Strahově, Želivě, Milevsku, Teplé, kláštery cisterciácké v Sedlci, Plasech, Oseku a Hradišti Mnichovu ve století XII., k nimž se přidružily řády templářský a křižovníků s červenou hvězdou a řád dominikánský ve století XIII.

Škola na hradě Pražském u kapituly sv. Víta zanikla v bouřích r. 1248, ale vzkřísila se za vlády Přemysla Otakara II. zas a proslula záhy tak, že vyhledávána byla nejen od domácích, ale též od cizozemců, kteří toužili nabýti tam vyššího vzdělání. Mistři Očko a Bohumil učili tam mluvnici a logice; o Mistru Řehořovi, později biskupu pražském (1296 až 1300), činí se zmínka, že vykládal o věcech přírodních podle Aristotela. Byli tam tedy učiteli samí Čechové. Učený opat admontský Engelbrecht zaznamenal o tom: »Léta P. 1271 uchýlil jsem se na studium do Prahy, kde onoho času u Mistra Očka a Mistra Bohumila v městě pražském čtoucích o mluvnici a logice jsem se učil a prospěl tolik, že mezi soudruhy nebyl jsem pokládán za nejmenšího. Tam také po prvé slyšel jsem výklad o knihách ve věcech přírodních od Mistra Řehoře, tehdy kanovníka a scholastika pražského, jenž po-

zději stal se tam biskupem.« Mistři čeští, od Engelbrechta jmenovaní, nabyli učenosti své v Italii a ve Francii, kamž Čechové na university chodívali.

V XIII. století ke školám biskupským, kollegiátním a řádovým přibyly školy farní (parochiální). V nich býval učitelem někdy zvoník. Kromě katechismu přestávalo učení pouze na čtení, psaní a začátcích početních. Dozor nad školami klášterními konal magister principalis, nad školami kathedrálními magister scholarum, přezvaný později scholastikus, jenž pak od kapituly obdržel právo vrchního dozoru nad všemi školami celé diecese a dosazoval učitele k nim podobně jako biskup faráře k farám. Navrhovati správce školního při škole farní náleželo podle pravidla faráři, při školách kollegiátních kapitulám. Máme však i doklady, že někde kollegiátní kapituly, ano i faráři, učitele na místo presentovali. Kdo se chtěl státi správcem školy, musil schopnost svou prokázati zvláštní zkouškou u scholastika kapitulního neb u náměstka od něho ustanoveného. Scholastikus jako nejvyšší představený škol v diecesi rozsuzoval všeliké rozepře správců školních a měl moc trestati neposlušné tím, že je vzdaloval na čas od školní správy, ano je i trvale zbavoval úřadu. Správcem školy mohl býti duchovní nebo světský člověk, svobodný nebo ženatý. Odměna učitelů záležela nepochybně v jistých ročních platech a dočasných výhodách. Někde správce školy měl stravu u faráře, jinde bral část z nadání zádušních za své služby při kostele, někde také od rodičů bohatších dostával jakési školné. Pro spojitost, která byla mezi školou a službou kostelní, stávaly školy zpravidla při kostelích, k nimž příslušely, na městištích kostelům náležejících, často i na hřbitovech. Budovati a opravovati školy farní měli na péči osadníci, jako i stavěti kostely samy. Školy kollegiátní stavěny byly od kapitul ze společných důchodů, podobně na stavbu a opravu školy kathedrální přispívali kanovníci a scholastikus, ale jen tehdy, měl-li kanovnickou praebendu. V polovině XIV. století nebylo v Praze[1]) škol při všech

---

[1]) Srov. Tomek, Dějepis m. Prahy III., 262—269. Školy na Starém městě byly: U sv. Mikuláše, u P. Marie před Týnem,

farních kostelích; bylo jich toliko na Starém městě jedenáct, na Novém městě sedm, Menší město pražské a rovněž Hradčany měly po jedné škole. Školy kollegiátní byly na Vyšehradě, u sv. Apolináře na Novém a u sv. Jiljí na Starém městě. Připočteme-li klášterskou školu na Malé Straně u Panny Marie konec mostu a školu při kostele metropolitním, jinak řečenou kathedrální, shledáváme tou dobou dvacet pět veřejných škol v Praze.

[Vznik škol městských.] Se zakládáním měst, jež u nás velikou měrou se provedlo v druhé polovině XIII. věku, souvisí nejen vzrůst obyvatelstva, nýbrž také vzrůst zámožnosti a s ní veliké rozmnožení škol. Nová města, nabyvše zvláštních výsad a samosprávy, zpravidla při svém zřizování pamatovala na radní dům a vlastní chrám. Tento zbudován byl nákladem osadníkův, a také opatřeno bydlo a výživa pro jeho správce. Přirozeno bylo, že v takových obcích, jsouce patrony kostela, vybírali po své vůli jeho správce; a poněvadž podle církevního zřízení škola byla doplňkem chrámu, opatřivše školní dům a plat pro učitele, osobovali si jako vladařové města právo voliti správce školního. A jako předkládali volbu svého faráře biskupovi toliko k potvrzení, podobně scholastikovi prostě oznamovali, koho si vzali za správce školního. Tak vznikly vedle škol církevních školy městské. Přes to nezakládány s tendencí proticírkevní; naopak i tyto městské školy měly městského faráře přímým představeným. Šlo tu jen o právo dosazovací, kterého si obec hájila, poněvadž nesla na školu náklad. Spory se scholastikem, vyskytující se v zápisech tehdejší doby, svědčí, že se týkaly pouze právní a správní stránky. V jiných městech přecházely farní školy pod patronát městský, čímž scholastikus byl na svém právu zkracován. I vznikl zápas o pravomoc nad učitelem neboli zápas o patronát nad školou. Výsledek jeho podle rozličných

---

u sv. Kříže většího, sv. Haštala, sv. Benedikta, sv. Havla, sv. Michala, sv. Linharta, u Matky Boží na Louži, u sv. Martina ve zdi a u sv. Valentina. Na Novém městě: U sv. Klimenta a u sv. Petra na Poříčí, u sv. Jindřicha, sv. Štěpána, sv. Michala v Opatovicích, sv. Vojtěcha v Jirchářích, sv. Václava na Zderaze.

poměrů býval různý. V Litoměřicích[1]) na př. r. 1298 skončil se spor přiznáním práva měšťanům dosazovati školního rektora. Žatečtí od r. 1256 byli ve sporu, a právo učitelské volby jim přiznáno až r. 1335 za krále Jana.[2]) V Malíně, v Kutné Hoře při Vysokém kostele[3]) (sv. jakubském), v Mostě uhájil farář svého práva dosazovati a sesazovati učitele. Kde zvítězila ve sporu obec, tam se opírala hlavně o to, že na učitele platila, i nemohl jí býti tedy patronát upírán. Při smírném rozřešení sporu o patronát školní stanovena zásada, že učitel stejně je závislý na radě obecní jako na místním faráři. Tak se stalo r. 1374 v Jaroměři a j.

Tyto městské nebo radniční školy, pod obecní správou stojící, jsou semeništěm světského školství, které vedle školství církevního vznikalo a se ve věku XVI. tak mohutně a utěšeně rozvilo. Městská rada, jsouc pánem školy, najímala učitele a jeho pomocníky a vydávala řád vyučovací. Správce školy měl zpravidla hodnost universitní, buď mistrovskou neb aspoň bakalářskou, příjem měl od obce ze školného s různými přídavky; jeho pomocníci (socii) sluli provisor, bakalář, lokatus. Poslední název příslušel vlastně nejstarším žákům, kterých se v čas potřeby užívalo k učení na výpomoc. Žáci se dělili ve dvě skupiny: k první náležela mládež městská, jež chodila do školy za vzděláním se ve čtení, psaní a latině, pak mládež chudých (pauperes, mendicantes), která ve škole měla byt a žila z almužny, za to však konala různé služby při škole (vodívala děti bohatších měšťanů do ško-

---

[1]) Srov. Jar. Čelakovský, Privil. král. měst venkov., 1895, čís. 3, str. 4: Ego Adolphus, rector ecclesiae in Luthimeritz, ... de libera ac plena voluntate mea concedo, ut parochiales mei cives Luthimericzenses ius eligendi rectorem ad regimen scholae Luthomericzensis habeant.

[2]) Čelakovský, tamže, čís. 181, str. 299: duximus statuendum, quod vos nunc inantea rectorem vel magistrum scholae civitatis vestrae ponere, eligere ac praeficere habeatis.

[3]) Čelakovský, tamže, čís. 409, str. 595: De ordinatione vero magistri scholarum in Montibus taliter diffinimus, quod nullus alius praeterquam plebanus de Malina, qui nunc est et qui fuerit pro tempore, habet in hac parte vel habere debet aliquam potestatem (18. XI. 1363).

ly a ze školy) při faře a při kostele. Učilo se ve škole podle skupin, do nichž byli žáci podle vědění zařazeni; každá skupina měla určité místo (locus). Zpravidla vyskytují se tři skupiny; v prvé jsou děti, které se učily čísti a psáti; jejich učebnicemi byly tabulka a slabikář, k němuž přidružily se obvyklé modlitby pro děti. V druhé skupině byli žáci, kteří se učili počátkům latinské mluvnice, a poněvadž užívali učebnice Donatovy, sluli D o n a t i s t a e.[1]) Z třetí skupiny, kde byli pokročilí, sluli Alexandristae, protože měli učebnici, kterou kolem r. 1200 složil Alexander de Villa Dei v Normandii. Staří spisovatelé latinští byli tehdejší škole úplně cizí. Základní formou vyučovací zůstávalo učiti se nazpamět; učitel vyslýchal jen lekce. Knihy byly vzácné, proto se musila paměť namáhati, aby si vštípila vše, čeho nám lze za několik haléřů si opatřiti zakoupením příručky. Pravidla mluvnická byla veršována k snadnějšímu zapamatování. Od 2. skupiny dály se již pokusy latinského hovoru mezi žáky; kdo byl z nich postižen, že nemluvil po latinsku, nosil potupné signum, dokud nepostřehl jiného vinníka. Melius malum latinum quam bonum bohemicum (lépe špatně po latinsku než dobře po česku) zůstalo platnou zásadou ještě v století XVI. a XVII. (ba ještě v XIX.; viz Jiráskovy Paměti).

Kolik bylo v Čechách městských škol a kde, na to odpověď bezpečnou dáti nemůžeme. Že byly v městech královských, o tom není pochyby.[2]) Ze XIV. století uvádí se také

---

[1]) Aelius Donatus, římský grammatik a rhetor z poloviny 4. stol. po Kr. Vyučoval s velikým úspěchem v Římě a napsal latinskou mluvnici Ars. Keilovo vydání Donatovy mluvnice ve 4. svazku souborného díla Grammatici latini. Ottův Slov. Nauč. VII., 827.

[2]) Král. města privilegovaná byla tři: Praha, Kutná Hora, od r. 1314 také Cheb. Král. města venkovská ve XIV. věku se jmenují: Beroun, Budějovice, Čáslav, Domažlice, Chrudim, Jaroměř, Kadaň, Klatovy, Kolín, Kouřim, Králové Hradec, Litoměřice, Loket, Louny, Mělník, Most, Nymburk, Ostrov (Schlackenwert), Perno (pozn.: nyní již v Sasku), Písek, Plzeň, Polička, Slané, Stříbro, Sušice, Tachov, Ústí nad Labem, Vysoké Mýto a Žatec. Jmenují se v listech krále Jana v Praze 5. července 1337 městskému stavu udělených. Jarom. Čelakovský, Pri-

Neveklov, pak Častolovice, Vimperk, Český Brod, Heřmanův Městec. Poněvadž městské školy jsou dojista starší nežli nejstarší městské knihy nám dochované, spokojíme se jen obecným připomenutím. Týž vývoj škol městských dál se v Německu, kde stará biskupská sídla jako Kolín nad Rýnem, Worms, Hildesheim vedle škol kathedrálních měla své školy městské. Podobně se záhy zařídila obchodem kvetoucí města jako Norimberk, Hamburk, Lubek. A není pochyby, že kolonisační proudy, ze západu do Čech vnikající, napomáhaly vývoji městských škol též u nás.

2. Založení university pražské.

V druhé polovici XIV. století se snahám po vyšším vzdělání dostalo nových ústavů vzdělávacích. Kolébkou jich byly Francie a Italie. Nová odvětví badání vědeckého se ohlásila, když z odlehlých klášterů benediktinských a cisterciáckých přestěhovalo se vědecké studium do velkých měst a střediskem svým mělo universitu. Vědecké pěstování theologie a filosofie začalo se v Paříži, právní studium v Bologni, lékařské pak v Salerně. Také universita byla ústavem církevním, jejíž založení zpravidla bylo papežem schvalováno neb aspoň potvrzováno; professory universitními byli kněží, bydlící v kollejích, upravených po vzoru kněží řádových. Posluchači žili při mistrech svých v kollejích jako klerikové; bydliti mimo kollej (stare nebo stantiam habere extra locum probatum) jen výjimkou se dovolovalo. Poněvadž pak na universitách učilo se podle tehdejších poměrů všem vědeckým oborům, nazývaly se studium generale na rozdíl od škol městských, na nichž jen některé obory (tedy jen část) byly zastoupeny, odkud pak byl název jejich studium particulare. Mistři i žáci universitní činili obec, společnost (po způsobu cechovním) nadanou výsadami a právy, a spo-

---

vilegia král. měst z let 1225—1419. Praha 1895. Sbírky pramenů práva městského II., díl. 11.

Za nejstarší vyšší školy venkovské Balbín pokládá (Boh. doct. I., 107) žateckou, litoměřickou, lounskou a královéhradeckou.

lečnost ta slula universitas. Později se význam ten přenesl s účastníků na shromáždiště a stal se odborným názvem vysokých škol. Vrcholem universitní samosprávy a spolu znakem, jímž se universita lišila od škol ostatních, bylo privilegium udíleti hodnosti akademické, čehož jiné školy neměly. Jakousi přípravkou, pro všecky scholary nové (posluchače) závaznou, byla fakulta artistická (facultas artium liberalium), na níž se doučovali latině a ve dvou ročních kursech studovali logiku, fysiku, metafysiku a ethiku. Rázem svým byla blíže nynějším třídám vyššího gymnasia, přijímajíc žáky mezi 16.—20. rokem. Na ni mohl vstoupiti žák přímo, bez předchozí návštěvy školní, měl-li potřebné vzdělání. Teprve když posluchač vykonal examen artistů (zkoušku), mohl poslouchati výklady odborné u mistrů na fakultě theologické, právnické nebo medicinské.

Studium generale v Paříži, Bononii[1]) i Salernu bylo Čechům známo; sáhají zajisté styky jejich se studiem na vysokém učení italském do století třináctého. Již král Václav II. chtěl zříditi podobné studium v Praze a vážně se obíral tou myšlenkou. Ale úmysl jeho se nezdařil na ten čas pro řevni-

[1]) Že staří Čechové ode dávna chodili do Paříže na studia, víme z Kosmy, jenž mluví o jinoších »bystrého ducha a v naukách nauk důvtipných, kteří nedávno u velkého stolu paní filosofie rozkošnými nakrmeni krměmi a přebravše poklady celé Francie co noví filosofové se vracejí (Font. II., 199). R. 1318 svolila synoda diecesaní v Kroměříži, aby duchovní, kteří na studiích v cizině meškají, nemusili dlíti při svých beneficiích. I později, když již universita pražská byla zřízena, dovolovala se a doporučovala návštěva cizích universit. Na učení pařížském kromě mistra Vojtěcha dleli Jan z Jenštejna, pozdější arcibiskup, M. Matěj z Janova, M. Jeronym z Prahy; na učení bononském studoval také Jan z Jenštejna, Jan z Jesenice, přítel a plnomocník Husův; na učení paduánském byl Arnošt z Pardubic, M. Jan z Pomuka, M. Albík z Uničova; kromě jmenovaných učelišť nacházíme Čechy na studiích v Římě, Perugii, Vicenzi, Montpellieru a j. Po válkách husitských Boh. Hasištejnský z Lobkovic r. 1477 byl v Bononii žákem slavného Filipa Beroalda, který přednášel o literatuře římské. Zevrubnější data u F. Tadry, Kulturní styky Čech s cizinou až do válek husitských, Praha 1897, str. 232—279.

vost panstva proti duchovenstvu. Teprve jeho vnuk, slavné paměti král Karel IV., sám poznav studium pařížské i bononské, umínil si provésti myšlenku dědovu a hned v prvním roce svého kralování vyžádal si povolení papeže Klimenta VI., aby smělo býti v Praze učení všech fakult se všemi právy, jimiž vysoká učení opatřena byla od moci církevní, hlavně pak aby hodnost mistrů na školách těch povýšených uznávána byla též ve všech zemích křesťanských i na všech jiných učeních. Při tom papež zároveň ustanovil, aby vždy arcibiskup pražský byl nejvyšším představeným neboli kancléřem universitním. Potom r. 1348 hned na prvém sněmu si Karel vyžádal svolení stavů zemských k zamýšlenému založení a pak dne 7. dubna vydal zakládací listinu obecného (vysokého) učení v Praze.

S Karlem IV. okřál veškerý život český. »Čechy« — jak krásně dí Jaroslav Vlček[1]) — »po dlouhé době dostaly opět krále, který pro zemi svou měl srdce: chtěl ji zvelebiti duchovně i hmotně, tak jak on sám stál na kulturním vrcholu své doby. Jeho dvůr byl shromáždištěm nejlepších duchů století: tam meškal Petrarca a Cola di Rienzi, Matyáš z Arrasu i Petr Parléř, tam připoután Ondřej z Dubé i Arnošt z Pardubic, Milíč i Vojtěch Rankův a mnozí jiní. Vzorem byla Karlovi Paříž, kde prožil svá mladá léta. Tak chtěl vystavěti Prahu, tak ozářiti ji světlem vědy universitní, uměním výtvarným i literním, tak učiniti střediskem skvělého života církevního, tak zákony a řády zemi zvláště skládanými upevnit v ní blaho a mír. Praha měla se státi druhou, východní Paříží.«

Ten úmysl svůj vyslovil Karel v zakládací listině universitní, žádaje si, aby vysoké učení pražské sloužilo předně Čechům za ústav k nabytí známostí ve všech vědách, aby nemusili hledati jich ve vzdálených zemích, avšak také, aby z cizích zemí přicházeli do Čech, kdož by byli žádostivi vyššího vzdělání. Také hned po vydání listiny zakládací povolal do Prahy učence na slovo vzaté a skutečně zahájil přednášky na všech fakultách.[2])

---

[1]) Vlček, Dějiny české liter. I. 31 (Praha 1897). [2]) Srov. Tomek, Děj. Prahy, III., Praha 1875,, 269—284. Balbín, Boh. doct.

Při práci té radou byli mu pomocni učení našinci: mistr Vojtěch Rankův,[1]) professor pařížského učení a scholastikus pražský, pak Jan ze Středy, kancléř králův, později biskup olomoucký.[2])

Začátky naší university byly prosté. Za učitele[3]) povolal Karel z rozličných universit professory, a pokud se dalo, způsobilé síly domácí, na cizích universitách vzdělané. Theologii přednášelo 5 mistrů, církevní právo svěřeno doktoru učení bononského a vedle něho kancléři arcibiskupovu, Štěpánu. Z prvních učitelů lékařství znám je Mistr Baltazar z Tuscie, lékař Karlův a Mistr Valter, artium liberalium professor, baccalarius et physicus, jenž od Karla obdržel správu školy týnské a tam přednášel. První professoři učení pražského velikou většinou byli rodilí Čechové a teprve během let dostávali převahu cizozemci, poněvadž z cizích scholárů, kteří se do Prahy hrnuli, všickni, když gradu potřebného dosáhli, mohli též na učení pražském přednášeti. Nové učení pražské bylo původně české, arci s vyučovací řečí latinskou. Náklad na jeho zřízení a potřeby uhrazen ze jmění národního králem českým a sbírkou mezi duchovenstem českým. Jiná nesnáz universitní byla, že universita neměla střediska, nýbrž professoři přednášeli v kostelích anebo klášteřích, ke kterým příslušeli, na př. v klášteře u sv. Jakuba, v kapitulním refektáři na Hradčanech; právníci a medikové měli čtení svá v domech soukromých, toliko osobní lékař Karlův, mistr Valter, mohl přednášeti o fysice a lékařství ve farní škole týnské, kdež byl zároveň ustanoven správcem školním. Až po 11 letech první fakulta artistická dosáhla stálého přístřeší v domě na Starém městě za sv. Haštalem, řečeném »U věže«. Po celou tu dobu shromáždění universitní konala se ve dvoře arcibiskupově. Nesnáze ty odklizeny zřízením a vystavěním

---

I. Tractatus historicus de Carolina universitate pragensi. Str. 1—103. Vydání Ungarovo z r. 1777.

[1]) Srov. F. Tadra, Mistr Vojtěch, prof. učení pařížského a schol. kostela pražsk., Č. Č. M. 1879, str. 537—572.

[2]) F. Tadra, Jan ze Středy, kancléř cís. Karla IV., Č. Č. M. 1886, str. 85—101, 276 a násl.

[3]) F. Tadra, l. c., str. 279—296.

kollejí k universitě náležejících. Kolleje[1]) byly sbory mistrů, založené od králů, nadané statky nemovitými a příjmy, by údové jejich, bydlící v domě zvláštním, společném, podle vzoru řeholního, měli dostatečné opatření a přednášeli na fakultě podle úmyslu zakladatelova. Kollej volila si svého správce, probošta, členové kolleje pak sluli collegiati. Tak r. 1366 zřízena byla i otevřena Karlova kollej, později kollej u Všech svatých na Hradčanech, r. 1373 kollej právnická v ulici Celetné, kollej mediků v ulici Kaprové. Teprve za krále Václava IV., jenž založil novou kollej pro theology a artisty, nastalo proměnou různých míst skutečné přestěhování university do nové budovy r. 1386, do nynějšího Karolina. Tehdy teprve měla universita vlastní stánek, v němž se počítalo 141 oken; měl dva dvory, síně slavnostní i úřední a byty kollegiátů. Při slavnostní velké síni byla kaplička s vížkou, vedle poslucháren nacházela se též knihovna.

Jako byly na počátku obtíže s umístěním, nejinak vznikaly též nesnáze z řádu, jenž dlouho byl zatímný. Řád učení pařížského podstatně se rozcházel od řádu bononského a tak se jedněm ten, druhým onen řád zamlouval. V Paříži byli řídícími členy university jen mistři, v Bononii zase pouze studenti; v Paříži měli vrch theologové, v Bononii právníci. Ze sporů z toho plynoucích ujednáno bylo konečně r. 1360, že podle rozhodnutí kancléřova má býti na učení pražském jedna universita, jeden rektor; bude-li rektorem právník, že vicerektorství připadne volenci ostatních fakult; naopak rektor z ostatních fakult volený že bude míti právníka vicerektorem. Roku 1385 napsána zvláštní kniha statut, která se posud zachovala.

Universita (obec) jakožto sbor s vlastní samosprávou a mocí soudní, dělila se ve čtyři národy: český, bavorský, polský a saský. Hlavou její byl rektor, mistr anebo student, nebo kterýkoliv úd university; musil však býti neženat, míti aspoň nižší svěcení, ale nesměl přináležeti řeholi. Volila jej zprvu všecka obec na půl roku (o sv. Jiří a sv. Havle). Byv slav-

---

[1]) Srov. Paměti kollegiátů kolleje Karlovy, od V. V. Tomka. Č. Č. M. 1847, str. 382, 522, 622.

nostně nastolen vykonal přísahu na statuta, přejal pečet a universitní majetek; jeho nálezu v rozepřích soukromých i trestních podřízeni byli všickni členové university. Každý ze čtyř národů volil svého prokurátora, jenž zasedal v radě rektorově a volen byl z mistrů.

Universita po stránce odborné skládala se ze čtyř fakult: theologické, právnické, lékařské, artistické. Zřízení fakulty, k níž náleželi mistři, bakaláři a studenti, podobalo se cechovnímu spolčení řemeslných mistrů, tovaryšů, učenníků. V čele fakulty stál děkan, jenž svolával schůze mistrův a je řídil, spravoval jmění fakulty, dohlížel na zachování pořádku školního, na povinnosti mistrů, vedl a nařizoval promoce ke gradům; vyšší grady byly doktorství nebo mistrovství; rozdíl byl ten, že mistři byli na fakultě theologické a artistické, doktoři na fakultě právnické a lékařské. Nižší gradus byl baccalaureat. Dosažení gradu záviselo na zkoušce (examen); k hodnosti bakalářské konaly se zkoušky u fakult čtyřikráte do roka, o Suchých dnech; zkoušky na mistrovství konaly se pouze jednou do roka. Udělení práva učiti na universitě (licentia docendi) vyhrazeno bylo na všech fakultách arcibiskupu jakožto kancléři. Kdo práva toho nabyl, ale nepřednášel, slul licenciát.

Universita pokládala se za ústav vědecký, jehož mohl podle své potřeby užíti každý; mohl se tam učiti, čemu chtěl, a pobýti po své vůli. Na fakultách nebyl předepsán ani pořádek kursův, ani předměty. Neobmezené právo ke čtení měli všichni mistři, licenciáti. O snazších věcech mohli čísti též bakaláři. Mistr měl buď compendium vlastní, podle něhož diktoval anebo se držel ohlášeného spisu, jejž vykládal. Teprve později upravena čtení řádná. Školné (pastus) brali si mistři. Prázdniny universitní trvaly od 14. července do 25. srpna. Kromě čtení na universitě, jež byla veřejná, bývala ještě čtení soukromá, v domech nebo bytech mistrů, kteří sice byli oprávněni k přednáškám v kolleji, ale nebyli k nim zavázáni. Posluchači soukromých čtení bývali zpravidla u mistrů svých bytem i stravou v nájmu (bursy).

Veřejná čtení mistrů na fakultě činila, řekli bychom, jen theoretickou přípravu vědeckou; nad to však veřejné

disputace směřovaly ke vzdělání studentů po stránce praktické. Byla to ústní cvičení ve vědecké polemice, k nimž docházeti byl každý posluchač zavázán. Disputace řídil mistr podle stanoveného pořadu; předloživ úkoly pro hovor vědecký, rozdělil přítomným povinnost, aby zaujali místo: a) přisvědčujících, b) popírajících, c) pochybujících. Nejslavnější disputace bývala t. zv. de quolibet, když nebylo thema předem smluveno, nýbrž na thema kýmkoli dané disputovalo se bez domácí přípravy.

Od r. 1372—1389 pražské vysoké učení slynulo po celé střední Evropě a hostilo až 10.000 posluchačův i více.[1]) O jeho významu pro osvětu takto se vyjádřil kanovník Beneš z Weitmile: »Byloť takové učení, kterému nebylo nikdy podobného ve všech krajích německých a přicházeli k němu z cizích zemí, z Angličan, Francouz, Lombardie, Uher, Polska synové pánův a knížat a praelati kostelů z rozličných krajin na světě.« Ale nával posluchačstva ochaboval, když založena byla vysoká učení r. 1363 v Krakově, 1365 ve Vídni, 1386 v Heidelberku, 1388 v Kolíně nad Rýnem, 1392 v Erfurtě. Než ze všech těch nových universit žádná se nevyrovnala pražské, na níž podle zpráv knihy děkanské přednášelo 73 mistrů.

3. Školy partikulární.

[Vyšší učení městské]. Universita se ujala správy nade všemi nižšími školami v království chtějíc je říditi, svými údy osazovati a nad správci jejich vykonávati moc právní. Učinila tak podle příkladu učení pařížského, jehož všecka práva vůbec byla jí udělena zakládací bullou Karlovou. Na počátku ocitovala se v odporu s duchovními i světskými osobami, kterým přináleželo osazovati farní a jiné školy nižší. Správcové škol měli zpravidla hodnost bakalářskou, jsouce odchováni na universitě, kde se učilo podle vzoru pařížského. Školám těm říkalo se p a r t i k u l á r n í nebo částečné, vzhledem k universitě, poněvadž na nich se neučilo veškerým uměním, nýbrž jen části jich: mluvnici, logice, výmluvnosti. Ježto

[1]) Srov. Tomek, Č. Č. M. 1846, II. sv., str. 212.

pak tyto tři nauky kromě čtení, psaní a počítání shrnovaly základ nižšího vzdělání a sluly trivium,[1]) odtud nazvány jsou tyto školy také triviální. Správcové škol, jejich pomocníci i chudí žáci měli vyživení od kostela za služby kostelní a zádušní, za pohřby a jiné drobnější výkony. Žáci nosili sukně, chudí z nich (mendici) dbali ve škole o čistotu, pořádek, metouce a topíce, když na koho řadou došlo. O svátcích a funkcích zádušních mívali oběd chutnější, jindy, nejčastěji, polévku neboli jíchu s chlebem, jíž se říkalo »žebráček«, že si pro ni hoši »ostřiženi po žákovsku« chodili k sousedům. »Domysliti jest se skutečně« — praví Palacký v Dějinách národu českého — »že nejen všecka města česká, ale i mnohé farní vesnice měly své zvláštní školy, a že tudíž příležitosti ke vzdělání sebe podle potřeby věku tehdy bohatým i chudým nemnohem méně se naskytovalo, nežli za doby nynější.« V zápisech Pavla z Janovic,[2]) arcijáhna kostela pražského, z let 1379 a 1380 a ve zprávách pozdějších jmenují se partikulární školy v Praze u sv. Klimenta, sv. Štěpána, sv. Martina, sv. Václava na Zderaze, pak školy v Benešově, Jílovém, Slaném, Neveklově, Unhošti,Eníně, Velharticích, Chlumíně, Královicích a Říčanech; z té doby jsou zprávy o sporu důchodů kostelních při školách v Dobrušce a Třeboni. V letech 1406 až 1408 jmenuje se Mistr Šindel správcem partikulární školy u sv. Mikuláše v Praze, Duchoslav rektorem školy v Rakovníce. Mistr Jakub rektorem školy v Duchcově, Držka v Přibyslavi, Duchek v Bělé. Podle Balbína bylo v arcibiskupství pražském za věku Karla IV. 1914 far, z nichž dobrá třetina byla opatřena školami. Co bylo pověděno o školách městských, platí také o školách partikulárních, jichž velkolepý rozvoj u nás nastal teprve v století XV. a XVI., jak na svém místě v oddílu druhém zevrubněji vyložíme.

---

[1]) Ze sedmi svobodných umění tři (grammatika, rhetorika a dialektika) slula t r i v i u m (jakožto f o r m á l n í studium hlavně jazykové), čtyři ostatní (arithmetika, geometrie, astronomie a hudba), q u a d r i v i u m (jakožto r e á l n é studium, hlavně mathematicko-přírodovědecké).

[2]) Srov. Fr. Zoubek, O školách XIV. století. Č. Č. M. 1880,

Zvláštností na partikulárních školách u kostelů kapitulních byli té doby žáci, kteří za stálé služby kostelní měli stálé opatření a sluli »dobří hoši«, bonifanti, boni pueri. Při kostele pražském a vyšehradském bývalo jich dvanáct, mezi 10.—15. rokem věku, jichž povinností bylo v kůru zpívati, žalmy říkati, svátosti hlídati a jiné služby konati. Dostávali také sukni letní a sukni zimní s kápí. Na jich vydržování bývaly i různé příplatky a odkazy stanoveny. Tak na př. klášter břevnovský r. 1388 se zavázal dvanácte bonifantův i jich cvičitele vyčastovati každého roku v den paměti Vojtěcha Rankova, Mistra i rektora učení vysokého, jenž vzácnou svoji knihovnu klášteru odkázal a za to byl v klášteře pochován. Kolik žáků ve školách bývalo, čemu se v nich v XIV. století učilo, pohříchu nikdo nepoznamenal. Víme jen, že vedle náboženství byl jazyk latinský hlavním předmětem učby kromě kostelního zpěvu. Latinskému jazyku se učiti bývalo krušno. Mládeži předkládala se cizí slova, s nimiž spojovány byly začasto špatné významy; trest býval v zápětí, kdykoli žáček v slovech pochybil. To přimělo neznámého skladatele, že po čtyři léta (1360—64) k slovům latinským slova česká sbíral a je podle věcné příbuznosti v osm skupin, v jakousi názvoslovnou příručku, srovnal. Bylo jich téměř půl čtvrta tisíce. Slovníček ten, o němž spolupracovali přední důvěrníci Karlovi jako arcibiskup Arnošt, Jan Očko z Vlašimě, tehdy biskup olomoucký, Neplach, opat opatovský, Mistr Vojtěch Rankův, měl významy latinsko-české z oboru věd hospodářských, církevních, živnostenských, přírodopisných, významy o nemocech, tělovědě, rouchu, pokrmech, nástrojích, nádobách a p. Brzy potom takové slovníky hojně byly opisovány a doplňovány.

[Hnutí národní. Význam university.] Světlo, v němž Praha za věku Karlova zazářila, vrhalo však také stíny. Nejen Praha, nýbrž i země česká strádala přívalem cizinců. Do českých měst nastěhoval se valný počet německých osadníků, jim k pohodlí zavedlo se ochotně jejich německé právo, ano za pomíjející zisk dána jim štědrá privilegia. Tak se dosud úřední jazyk latinský znenáhla zatlačoval a zaváděl se jazyk německý při soudech a úřadech městských; ano ve

městech nejen že se také v kostelích po německu kázalo, i mládež školní tu a tam již se zaučovala jazyku německému. To dotýkalo se bolestně českého lidu, jenž vroucněji a trvaleji nežli chladnou latinou ve školách vzděláván byl živým českým slovem s kazatelny a v knihách. Také těžce se neslo, že s blahobytem šířil se volný mrav a upadalo pravé smýšlení křesťanské. Nákaze té neodolal ani stav duchovenský. Touze po obnově mravního života i řádů v pravdě křesťanských za úpadku náboženského citu mezi kněžstvem a proti všelikým nešvarům věku výraz dal již osvícený arcibiskup Arnošt z Pardubic ve svých statutech provinciálních. Dále pokročil Jan Milíč z Kroměříže, jenž zřeknuv se kanovnictví a úřadu dvorského, v chudobě pracoval slovem i příkladným životem o nápravu společnosti. Jeho snaha se mohutně dotýkala také vědomí národního, které uprostřed všeobecného kvašení a záliby v cizotě potom silně bylo podepřeno prací a spisy prvního našeho filosofa Tómy ze Štítného. Milíč a Štítný, užívajíce rodného jazyka, vydatněji působili v lid a jeho povznesení než latinští mistři na universitě, na níž Čechové, majíce toliko jeden hlas, byli utiskováni, poněvadž universitní statky a jiné praebendy, nákladem celé země způsobené, naskrze jen cizozemci měli v užívání.

Štítný byl odchovancem pražského učení a měl již věku svého 39 let, kdy osobně seznámil se s Milíčem. Poznav, že učenost sebe hlubší jest a zůstává hluchá, omezuje-li se jazykem mrtvým na hlouček zasvěcenců, poznav také z vlastního názoru mravní bídu své doby, zahořel touhou, jako Milíč s kazatelny, knihou osvítiti a ušlechtiti nejprve ty, kdož mu byli nejblíž, dorůstající děti své, a později všecky, kdož by chtěli jej slyšeti. Proto, ač byl učencem a psal o nejučenějších tehdy věcech, psal jazykem rodným, snadně a srozumitelně a tím zdvíhal úroveň obecné vzdělanosti. Nevoli učených — trojjazyčníků Pilátových — přijímal klidně. Bůh Latiníkův a Němců je podle Štítného i Bohem Čechů, a sv. Pavel Židům psal židovsky, Řekům řecky. Lépe tedy na hradech anebo po domech čísti česky, nežli nečísti nic. Přejav úkol vzdělavatelský po Milíčovi a české spisy skládaje, byl stále ve spojení s universitou, jak tomu nasvědčuje, že dílo své

»O obecných věcech křesťanských« připsal slavnému Mistru Vojtěchovi. Živé slovo Milíčovo a knihy Štítného utužily vědomí národní ve vrstvách nejširších. Brzy se objevily toho důkazy. Když na universitě mezi mistry nastaly třenice a jak v Karlově kolleji, tak i v kolleji Všech svatých sotva třetina byla našinců, založena 24. května 1391 kaple Betlémská, aby se v ní kázalo českým jazykem každou neděli a každý svátek dopoledne i odpoledne. Při ní zřízena kollej žákovská a Jan Hus k ní presentovaný potvrzen byl 14. března 1402 od arcibiskupa. Brzy po té darována byla národu českému kaple Božího těla na rynku Nového města pražského (Karlovo náměstí). A hned pak jmenuje se kollej národu českého (collegium nationis) na trhu sv. Havelském vedle samé kolleje krále Václava. Ano živel český nabývá posily i kollejí litevskou, kterou královna polská Jadwiga nadala pro mladé Litvany, »aby na nejslavnějším učelišti v křesťanstvě theologii studovali.« Spory s papežem Řehořem XII. a neochota německých mistrů na universitě, zastaviti poslušenství tomuto papeži, způsobily též obrat ve smýšlení krále Václava, že 18. ledna 1409 v Kutné Hoře vydal dekret, »aby národ český při všech radách, soudech, zkouškách, voleních, nadáních také podle vzoru pařížského ke třem hlasům byl připuštěn a při tom privilegiu by na budoucí časy byl ponechán v pokoji a bez překážky.« Obecně známo, že se rozhodnutí takové stalo přičiněním Mistra Jana Husa, jakožto professora universitního a že také Hus obdržel z důvěrné ruky prve než kdo jiný z mistrů přepis královského listu, hned jak s ním posel přijel z Kutné Hory do Prahy.[1]) List královský ohlášen byl veřejně ve shromáždění všech čtyř národů v universitě dne 26. ledna r. 1409. Následkem toho vystěhovali se v květnu téhož roku němečtí mistři a studenti z Prahy do Lipska, kde ještě téhož roku bylo péčí markrabí míšenských založeno nové studium generale.

Ačkoli se mistři čeští již během dřívějšího času v učení pražském zmohli nad německé jak v počtu, tak ve vědomostech,[2]) stali se teprve tehdáž pány dědictví Karlova, aby

[1]) Srov. Tomek, Dějepis Prahy III., 467, nsl. [2]) Palacký, Docum. M. H. Quia iam Deo auxiliante venit plenitudo temporis,

v něm sloužili osvětovým zájmům svého národa. Duchovním jejich vůdcem byl M. Jan Hus, tvůrce českého jazyka spisovného, jazykový klassik prvního řádu. Jeho četné spisy hojně byly čítány, neboť té doby uměl již v Čechách téměř každý čísti.[1] O slušném vzdělání školním z toho věku svědčí zákon, na nějž se dne 26. května 1416 před sborem kostnickým odvolával Mistr Jeronym Pražský, podle něhož, kdo dosáhl na universitě bakalářství svobodných umění, byl zavázán, obírati se dvě léta vyučováním prostonárodním, nežli mu dovoleno vstoupiti na stupeň mistrovství (quando Bohemus fuit graduatus in artibus, oportuit eum ire per villas et oppida et regere scholas particulares).

Byl jen přirozený důsledek poměrů, že mistři čeští neseni jsouce proudem smýšlení náboženského a národního postavili se v rozepřích, jež měl Hus s arcibiskupem a papežem, na stranu svého krajana a zvolivše o sv. Havle r. 1412 rektorem universitním Husova důvěrného přítele, Mistra Křišťana z Prachatic, faráře u sv. Michala na Starém městě, zřekli se vší autority církevní jako bojovníci za svobodu víry a svědomí. Nabyvše přesvědčení, že mají dosti sil, aby vlastní a samostatnou cestou vedli touhu národní po vyšším vzdělání, chtěli také podle svého rozumu jí říditi. Universita pražská stavši se vedoucím činitelem ve všem duchovním hnutí českém, zahájila období nové.

[Knihy psané.] Nebude na tomto místě nevhodno připojiti několik slov o k n i h á c h tehdejších. Jako v jiných zemích křesťanských i v Čechách za prvních dob středověku znalost písma byla výhradně pěstována v klášteřích a dlouhý čas omezovala se na mnichy a osoby stavu duchovního ve školách klášterních vychované. Proto také zůstávaly knihy po dlouhý čas majetkem duchovních. Nejstarší zprávy o knihách a psaní knih týkají se klášterů. Když nastoupil r. 1097 v slovanském klášteře sázavském nový opat Děthard, nenalezl

---

in quo magistri Bohemi sunt super Teutonicorum magistros multiplicati et in omni scientia et facultate extraneos elevati.

[1]) Znamenaje Hus 6 bludů, jimiž by mohli mnozí býti zavedeni, dal o nich napsati písmo v Betlémě n a s t ě n ě, aby se jich lidé vystřehli.

tam knih latinských; tedy sám dnem i nocí knihy psal a za mzdu najal si několik písařů. Klášteru zbraslavskému daroval král Václav II. r. 1292 dvě stě hřiven, aby sobě mniši opatřili knihy. Knihy potřebné koupeny byly tehdy v Paříži (Kron. Zbrasl. Font. IV., 55). Z Francie a Italie, z míst, kde Čechové na studiích pobývali, arci za drahý peníz, opatřovaly se knihy do Čech.

Když však postupem doby i veřejný život se svými potřebami vyžadoval obecnější znalosti písma a podle zvyku v Italii, hlavně na papežském dvoře ustáleného, vznikaly také u nás úřady kancléřské, k nimž příslušeli notáři, tajemníci, písaři městští, panští a zemští, vzrůstal přirozeně též počet písařů v různých oborech veřejného života a když po příkladě italském povstalo v Čechách veřejné notářství k zabezpečení práv a majetku osobního, obírali se písmem již netoliko mnichové, ale i jiní písaři světští. Dobrý výdělek lákal, že mnozí písaři podle předloh jali se knihy přepisovati a nabývali tím slušného opatření.

Nejen knížata, bohatí páni a vyšší duchovenstvo, ale i měšťané dávali si knihy přepisovati nebo knihy přepsané si nakupovali. Vznikly školy písařské, jakou na př. r. 1270 sobě zřídil na Vyšehradě Vlach Jindřich[1]) a příkladu jeho bylo hojně následováno. Patrno to z bratrstev písařských, která již r. 1384 kvetla v Kutné Hoře a v Praze, kde bratrstvo písařův a literátů staralo se o zbudování kostela Božího těla na Novém městě.[2])

Řemeslná výroba psaných knih nastala v Praze po zřízení university. Z té doby známi jsou pergamenníci, kalamářníci, inkoustníci, illuminátoři, knihaři a knihkupci. Bible a knihy obřadní bývaly prohlíženy od úřadu duchovního, který úředně pověřoval text; ostatní knihy prohlížel jen korrektor. Cena knih bývala značna. Víme na př., že Karel IV.

---

[1]) Ferd. Tadra, Kanceláře a písaři v zemích českých. Rozprav Čes. Akad. třídy I., roč. 1., čís. 2., str. 5—8, 200—216. (Praha 1892.) Z. Winter, Život a učení na part. škol., str. 768—771. (Praha 1901.) Téhož: Měšťanské libráře v XV. a XVI. věku. Č. Č. M. 1892, str. 65—79, 281—282.

[2]) List jeho viz Mon. Prag. univ. II., 203.

r. 1370 koupil z pozůstalosti děkana vyšehradského 114 knih pro universitu za 100 hřiven stříbra.[1]) Ohledem na drahotu uvykli si studující přepisovati knihy sami, buď knihy celé, byly-li jim od mistrů fakulty půjčeny nebo činili si výtahy podle toho, co jim mistři předčítali. Známo, že Jeronym Pražský sám některé knihy Wiklefovy přepsal a do Čech přivezl, jiné přepsány od jiných studujících českých, kteří koncem XIV. a počátkem XV. věku v Anglii prodlévali.

Knihy psané zvány bývaly »klínoty« a přecházely buď dědictvím aneb odkazem jako vzácnost na nové majitele. Víme také, že majitelé knih v čas nouze nebo z jiné potřeby knihy zastavovali a prodávali. Obchod knihami byl velice čilý mezi Čechami s jedné a Francií i Italií s druhé strany. Ve všech klášteřích i při všech kollegiátních kostelích českých byly již ve XIV. věku znamenité knihovny. Ba i Staré město pražské mělo tehdy obecní knihovnu.[2]) Byla-li knihovnička při některé škole, s chloubou toho připomínáno (na př. o škole chrudimské).[3])

Období druhé. Školy pod správou university až do zániku školské samosprávy (1413—1622).

1. Ráz doby. Stav university.

Bouře husitské zastavily arci na nějakou dobu klidný a blahodárný vývoj škol ve vlasti naší; také zničení mnohých klášterů, které byly sídlem školního vzdělání tehdejšího, způsobilo mnohé ztráty; ale na druhé straně nelze přehlédnouti, že pro duchovní vývoj v národě přinesly také mnoho dobrého.

---

[1]) Dle našich peněz asi 4000 K; stál tedy průměrem psaný svazek po 35 K.

[2]) Šimon, konšel staroměstský, v posledním pořízení z r. 1433 ustanovil, aby M. Rokycana knihy jeho přehlédl a co by se z nich hodilo, aby do knihovny obecní odevzdal; k jejímu rozšíření pak 10 kop věnoval. Výb. lit. čes. II., 360.

[3]) A. Rybička, O zřízení a působení někdejší školy chrudimské. Č. Č. M. 1849, str. 89—107. Knihovny bakaláře Václava Šacha, klenotů kostela hořejšího (rukopisy), opisování knih od kněží a učitelů tu vzpomenuto.

Byly to především národní úspěchy veliké a trvalé. Nejen hlava království, stověžatá Praha, zčeštila se během husitského hnutí, nýbrž i města ostatní a správa zemská i soudní. Válečné úspěchy zdvihly národní sebevědomí a hluboko do XVII. věku je udržely. »Jadrný národní duch« — dí krásně Jarosl. Vlček[1]) — »který hovoří ze snesení sněmovních a válečných manifestů, dýše i z jejich jazyka: nikdy ve veřejném životě řeč česká nezněla tak čistě a silně, stručně a jasně zároveň jako ve věku patnáctém.« Když pak vůlí národa Jiří Poděbradský dosedl na trůn královský a pevnou rukou třímaje otěže vládní upevnil zase řád a kázeň v zemi, lze v poslední třetině věku XV. a po celý věk XVI. stopovati zas utěšený rozkvět vzdělanosti. První rozpuky humanismu, v době Karlově po r. 1356, kdy slavný Francesco Petrarca byl hostem na hradě královském, a výborný správce královské kanceláře Jan ze Středy s nadšením ujal se snah humanistických, zanikly ve dnech velikého hnutí náboženského. Ale na koncilu v Basileji poznali Čechové velikého humanistu Aenea Silvia Piccolominiho, s jehož myšlenkami stotožnil se Jan z Rabštejna, a po studiích v Bononii r. 1457 jsa proboštem na Vyšehradě pilně se obíral studiemi klassických jazykův. A Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic na cestách svých shlédnuv Benátky, Řím, Alexandrii, Jerusalem, Smyrnu, Karthago a pobyv na Krétě, Rhodu a Kypru, přenesl hojně rukopisův i drahocenných do své knihovny. Scholastika kladla důraz na vědění a logické bystření rozumu dialektikou; humanismus na ušlechtění mysli a aesthetický vkus, uměje buditi zálibu v krásné formě plodů literárních. V té příčině více než latinští prospívali národu svému humanisté vlastenečtí, kteří obrali si za úkol tříbiti jazyk mateřský a v umělejší sloh odívati literaturu domácí. Vedle latinských humanistů přihlásila se celá řada výtečných vlasti synů, kteří studiemi humanitními jako prostředkem kulturním pracovali o povznesení jazyka domácího a literatury. Stačí uvésti Viktorina Kornela ze Všehrd (1460—1520), Řehoře Hrubého z Jelení, Václava Píseckého (1482—1511). Ten již usiluje, by uni-

[1]) Děj. Čes. lit. I., 162.

versita zmladila své působení novým duchem, novými ideami. Nejen šlechtici, ale i bohatí měšťané se zálibou oddávali se novým proudům studijním; proto si nemálo na tom zakládali, aby školy jejich rozkvétaly, a rádi povolávali k jich správě odchovance a hodnostáře universitní.

Učitelé, stojíce pod právem rektora universitního, síly nejlepších let života obraceli na vzdělání mládeže a povzbuzovalo je, že se jim cesta k žádné jiné živnosti nebo důstojnosti tím nezavírala. Stávalit se údy městských rad, docházeli hodnosti královských rychtářů, přistupovali k stavu kněžskému a podobně. Měšťané, nabyvše na ten čas vzdělání důkladného, přáli školám a užívali svých vědomostí na jejich prospěch v radě městské i jako dohlížitelé školní a nejednou také v nouzi nenadálé o sílu učitelskou ochotně mládež vyučovali.

Na jednoho ještě činitele dlužno vzpomenouti, jenž se záhy stal nezbytnou pakou všeho vzdělání. Míníme knihtiskařství, s nímž se Čechové nepochybně seznámili v Norimberce. Již r. 1468 vydány prvotisky v Plzni, pak v Praze a v Kutné Hoře, kdež před r. 1488 jistě byly knihtiskárny, k nimž záhy se přidružily po roce 1500 tři tiskárny, v Bělé, Mladé Boleslavi a Litomyšli. Rozšířením tisku nastal veliký převrat ve školství i ve všem snažení duchovním.

Ze složek tuto jen letmo nastíněných skládala se obnovená síla ducha českého, jenž se na poli osvětovém bral nyní vlastní drahou. Jimi dosaženo bylo sice zjemnění a ušlechtění myslí, zhrublých příběhy válečnými, jimi však také došlo k rozptýlení myslí českých a odchýlení od předmětu, jenž byl vlastní příčinou hnutí husitského. Osvoboditi svědomí lidské a naplniti zákon Kristův příkladným životem bratrským — ten cíl veliké snahy, pro niž Hus podstoupil smrt, záhy byl puštěn s mysli. Nedošlo k jednotě církve české. Kališníci spokojili se uznáním kompaktát r. 1436 a smířili se s Římem na sněmu v Basileji. Táboři a Sirotci přemoženi husitskou šlechtou u Lipan. Z úsilí a spisů Petra Chelčického vyklíčila Jednota českých Bratří. Různá nazírání theologická rozštěpovala národ v náboženské strany a sekty, jichž nedovedla spojiti universita přes to, že mistrům jejím v theologii přiknuto bylo právo rozhodovací ve věcech víry, že sama stala

se hlavou církve české. Pozbyvši ponenáhlu rázu evropského proměnila se na vysokou školu zemskou. Schválivši přijímání podobojí, učinila kalich symbolem odporu proti Římu. Ale tím se stalo, že od ní odpadávali katolíci a že se jí hned od svého vzniku vzdalovali Bratří. Po stvrzení kompaktát přicházeli zase studenti také z ciziny do Prahy, neboť papež Mikuláš V. opět potvrdil všecka privilegia universitní, rozkvětu jejímu však málo to prospělo. Uškodilo jí zaniknutí vlastního studia právnického, a když katoličtí členové fakulty theologické se rozprchli, nedovedl sbor mistrův utrakvistických udržeti studium theologické na výši doby. Pro nedostatek doktorů písma konaly se theologické přednášky kusé, bez soustavy, pod přístřeškem fakulty artistů. Zůstávajíc o třech fakultách universita otevřela r. 1465 síně své studiím humanitním; Mistr Řehoř první tehdy ohlásil výklad o Vergiliovi, Mistr Václav Písecký, rektor školy u sv. Jindřicha, r. 1507 zahájil první čtení o řecké literatuře. Ačkoli za bouří válečných valně byla ochuzena, ač její kolleje byly jednak zpustošeny, jednak velmi sešlé a na opravu nedostávalo se peněz, mistři konali úkol svůj podle poměrů znamenitě. Zvláště v druhé polovině věku XVI., kdy universita byla odstavena od správy církve kališnické dosazením správce dolejší konsistoře, mistři hájili práva svého osazovati a vésti školy městské i venkovské po celé zemi české houževnatě. V jich sboru vyskytovali se tehdy výteční učenci: Petr Kodicillus z Tulechova, zástupce studií klassických; Šimon Proxenus, filolog a znamenitý právník; Mikuláš Šud, mathematik a hvězdář; Tadeáš Hájek a Adam Huber, slavní medikové, k nimž přibyl proslulý učenec Adam Zalužanský. Té doby vynikl Mistr Martin Bacháček (1539—1612), jehož zásluhy o rozkvět českých škol partikulárních obecně se uznávaly, nejinak proslul i Marek Bydžovský z Florentýnu, spisovatel dějin a nástupce Veleslavínův v úřadě professorském.

Záslužná činnost Bacháčkova jako inspektora a správce škol partikulárních zasluhuje vděčné památky, neboť radou a povzbuzováním neskrble dovedl v snahách vědeckých udržeti mistry a bakaláře na školách venkovských. Staral se o lepší jich opatření hmotné, ochotně sjednával s radami

městskými o stavbách příbytků školních a jich zásobení vhodnými pomůckami.[1])

Rozumí se, že správa universitní vztahovala se toliko na školy utrakvistické. Byloť to důsledkem úmluv o náboženském míru z r. 1485, kdy na velikém sněmu celého království v Kutné Hoře »ze spukřelé půdy[2]) vykvetl konečně utěšený kvítek novověké osvěty, snášelivosti a lásky křesťanské — zásada to státoprávně uznaná, že každý člověk má a může hledati spasení duše své tam, kam ho vede vlastní dověření a svědomí, jinému v tom nic nepřekážeje, aniž jej proto haněje neb utiskuje«.

2. Školy utrakvistické.

Poněvadž valná většina českého národa přiznávala se k utrakvismu, jenž jako národní vyznání náboženské měl v universitě svou hlavu, byly také utrakvistické školy, jež universita spravovala a silami učitelskými opatřovala, v Čechách počtem nejhojnější. V písemných památkách universitních ve věku XVI. shledáváme 101 školu, počet to dosti znamenitý a velmi příznivé svědectví vydávající o tehdejším školství strany podobojí v Čechách.

[Sídla utrakvist. škol.] V Praze samé pod správou university bylo 17 škol: v kolleji Karlově (classes), ostatní při farách u sv. Mikuláše na Malé Straně; na Starém městě: u M. B. v Týně, sv. Havla, Haštala, Jiljí, Martina ve zdi, Mikuláše, Michala; na Novém městě: u sv. Jindřicha, Štěpána, Klimenta na Poříčí, Michala v Opatovicích, Petra, Vojtěcha v Jirchářích, Vojtěcha v Podskalí, Václava na Zderaze. Na venku měly školy v kraji kouřimském: Kouřim, Český Brod, Kolín, Kostelec n. Lab., Brandýs, Vlašim; v kraji berounském: Beroun, Příbram, Knín, Benešov, Selčany; v kraji rakovnickém: Rakovník, Slaný, Roudnice, Velvary,

[1]) Životopis jeho napsal Fr. Palacký v Č. Č. M. 1829, 58. O školách za M. Bacháčka psal V. V. Tomek v Č. Č. M. 1845, 370—397. 604—640.

[2]) Palacký, Děj. nár. čes. V., 1., str. 245. Archiv čes. IV., 512—516; V., 418—427.

Budyň; v kraji žateckém: Žatec, Louny; v litoměřickém: Litoměřice, Ústí n. Lab., Teplice, Třebenice; v kraji boleslavském: Mladá Boleslav,[1]) Mělník, Mnichovo Hradiště, Bělá, Nymburk, Turnov, Doubravice, Rožďalovice, Vtelno u Mělníka; v kraji bydžovském: Bydžov, Jičín, Poděbrady, Chlumec, Hořice; v kraji hradeckém: Hradec Králové, Jaroměř, Dvůr Král., Náchod, Rychnov, Hradiště (nyní Nové Město), Lochenice (ves u Hradce Král.); v kraji chrudimském: Chrudim, Vysoké Mýto, Polička, Heřmanův Městec, Pardubice, Přelouč, Bohdaneč; v kraji čáslavském: Hora Kutná dvě školy (vysokokostelecká u sv. Jakuba, druhá u sv. Barbory), Čáslav, Německý Brod, Polná, Ledeč, Chotěboř; v kraji táborském: Tábor, Pelhřimov, Pacov, Milevsko, Milčín; v kraji prácheňském: Písek, Vodňany, Horažďovice, Vimperk, Netolice, Sušice, Prachatice, Volyň, Hory Kašperské; v kraji klatovském: Klatovy, Domažlice, Ronšperk; v kraji plzeňském: Rokycany, Stříbro; v kraji loketském: Žlutice, Chýše. V kraji budějovickém nebylo ani jediné školy pod správou university, poněvadž katolické náboženství v městech i na panstvích rožmberských a hradeckých převládalo.[2])

Nehledíme-li ke školám bratrským a katolickým, o nichž bude níže řeč, víme bezpečně dále, že bylo v Čechách mnohem více škol, než bylo tuto vyjmenováno. Mělať i tato místa své školy: Bystřice Nová, Dašice, Dohaličky, Dub Český, Kasejovice, Lomnice n. Pop., Luže, Miletín, Opočno, Řečice (asi Červená), Rožmitál, Strmilov, Touškov, Ústí n. Orl., Vraclav. Byly to všecky dojista školy české, nesnadno však o nich zjistiti, pod kterou správu příslušely, poněvadž měnívala se konfesse školy podle osoby farářovy, neb učitelovy a podle vůle vydržovatelův.[3]) Ostatně nelze bezpečně tvrditi,

---

[1]) Škola městská, kališnická. Srov. Fr. Bareš, Dějiny mladoboleslavského školství (1888), str. 4—14.

[2]) V zápisech universitních z Moravy se uvádějí: Prostějov, Moravské Budějovice, Meziříčí, Jemniště, Třebíč; v Uhrách opatřila universita trenčínskou školu.

[3]) Jména těch škol vzata jsou ze seznamu učitelů, kteří v XVI. věku latinská skládání spisovali, sestaveného Antonínem Truhlářem. V rukopisném tom seznamu uvedl Truhlář titul

že by nebývaly pod správou universitní, neboť zápisy, z nichž Tomek jména shledal, týkají se toliko let 1590—1608.

Školy v území osazeném národností německou nebraly svých učitelův od university pražské; že však i v těch končinách hojně bylo škol, soudíme z toho, že učitele, kteří byli latinskými veršovci, měla tato místa: Abertám u Jáchymova, Aš, Blšany u Podbořan, Bečov u Mostu, Benešov nad Ploučnicí, Blatno u Jáchymova, Děčín, Drmy u České Lípy, Hostinné, Hroznětín (Lichtenstadt) u Karlových Var, Cheb, Jablonné, Jáchymov, Jirkov u Chomutova, Hory sv. Kateřiny, Měděnec (Kupferberg) u Přísečnice, Lanškroun, Liberec, Loket, Ostrov (Schlackenwert), Přísečnice (Pressnitz), Rumburk, Sebastiansperk, Suniperk (Sonnenberg) u Chomutova, Teplá, Vary Karlovy, Vartenbergk, Vilémov u Kadaně a Žlutice.

[Kategorie škol.] Zřízení škol utrakvistických bylo velmi rozmanité; neměly pevného a stálého rozčlenění v kategorie a třídy, učebný řád v století XV. byl velmi pestrý, neboť neučilo se všude stejným věcem, methodu vyučovací upravoval si správce školní po svém. O vnitřní jejich úpravě poskytují málo bezpečného světla názvy, s nimiž se čtenář na různých místech shledává; ba ani na otázku, zdali v oddělení nebo třídě pobýval žák rok anebo půl roku, či déle, nelze odpověděti určitě a nebyla by pro všecky školy tehdejší nikterak směrodatná.

Celkem však můžeme sledovati tři kategorie školské, kteréž ovšem leckde byly sloučeny pod jedinou správou místní.

Na prvním stupni kladla se škola dětská (dětenčí, škola malá), zárodek pozdější školy obecné nebo školy národní. Učilo se v ní hlavně čísti a psáti, z počtů jen základům nejobyčejnějším. Rozšíření škol dětských usnadňoval nález knihtisku, neboť učba a cvik ve čtení na památkách rukopisných pro nákladnost býval vzácný a mohl se konati jen se žáky ve věku pokročilejším. Podle svého místa slula škola

---

latinských básní, jména učitelů jich skladatelův a bydliště. Přidáme-li ještě školu v Bohdanči a Dobrovicích (r. 1608), vidíme, že Tomkův seznam se rozhojnil o 17 škol českých.

dětská buď farní nebo lokální, byla-li určena pro žáky pouze z jediného místa, udržována buď nákladem obce nebo gruntovního pána. V městech zpravidla přičlenili dětskou školu ke škole vyšší a také ji správě vyšší školy podřídili. Pokládali ji za přípravku a podle počtu žáčků, podle obětavosti místních činitelů měla buď jedno nebo několik oddělení. Na destičkách dřevěných, později plechových nebo papírových, byla vytištěna abeceda, z níž se žáci učili čísti methodou slabikovací nebo skládací. Odtud název abecedáři, literisté, slabikanti. Dětem předkládána abeceda, nahoře písmena velká, pod nimi malá; učitel předčítal, žáci ukazujíce si rafikou četli po něm, až uměli z paměti. Pomůcka Husova: »*A b*ude *c*elé *č*eledi *d*áno *dě*dictví«.. k zapamatování abecedy byla všude obvyklá. Z písmen skládaly se slabiky a z těch pak sestavovala se slova. Podobně pouhou nápodobou učili se žáčkové písmu. Vyučoval tu učitel — cantor — jenž vlastně jsa správcem kůru měl na vyšší škole učení zpěvu a se žáky obstarával kůr chrámový. Pomáhali mu při práci nebo jej často i zastupovali starší žáci nejvyšší třídy partikulární, a jen ve větších městech, kde byla duchovní správa rozsáhlejší, kde také oddělení dětské školy bývala stálá, měli succentora učitelem a cantora správcem.

Na středním stupni stála partikulární s c h o l a m i n o r (jaksi nejnižší třídy střední školy). Bývala zpravidla trojtřídní, avšak třídou nebo klassí rozuměti jest tu čas, kterého bylo potřebí k probrání předepsané látky. Víme totiž, podle zápisů, že neměřilo se vždy absolvování učebné látky, jedné třídě předepsané, lhůtou roční, někde k tomu stačilo půl roku, někde i méně. Také nelze o každé škole této kategorie tvrditi, že byla vskutku trojtřídní; spravujíc se řádem — nyní bychom řekli učebnou osnovou — školy trojtřídní, spokojovala se při nedostatku prostředků nákladních nebo při malém počtu žáků dvěma i jednou síní učební a mívala žáky rozděleny ve skupiny neboli oddělení asi tím způsobem, jako jest v našich jednotřídkách školy národní, kde učitel vyučuje a zaměstnává žáky ve třech odděleních. Těchto partikulárních škol nižších bylo u nás nejvíce a, poněvadž jejich rozkvět závisel na počtu žactva, na počtu učitelův a potřebného

pro ně vyživení, podléhaly během doby častým proměnám.[1]) Ustálené poměry a tedy i pravidelná soustava trojtřídní udržely se v městech při větším počtu obyvatelstva s větší zámožností.

Vyšší stupeň školní činila schola mediocris (asi čtyři třídy nynější školy střední) o pěti třídách, na nichž se vyučovalo také poesii a rhetorice. Leckde nejvyšší třídu si rozdělili (pars superior a inferior) arci jen dočasně — čímž se ve zprávách též dočítáme o školách šestitřídních, ano kde školu dětskou pokládali za přípravku pod jednou správou školní, i o školách sedmitřídních. Někde ovšem ustálil se počet šesti tříd; tam také vyučovali i základům filosofie. Než — byly to jen výjimky; školy takové měly přídavek superior anebo maior a ježto se pokládaly za vyšší, nazývali je též gymnasium anebo lyceum a správcům jejich, kteří byli mistry, říkali: gymnasiarcha. Nejslavnější takové školy byly u sv. Jindřicha na Novém městě v Praze, u sv. Jakuba v Kutné Hoře, v Králové Hradci a Žatci. K nim se družily vyšší školy v Praze: u P. Marie v Týně, sv. Jiljí, sv. Štěpána, sv. Mikuláše, pak školy v Čáslavi, Českém Brodě, Slaném, Rakovníce, Lounech, Litoměřicích, Chrudimi,[2]) Německém Brodě a Táboře. Zdali také v Kouřimi, Mladé Boleslavi a Nymburku byly školy vyšší, na ten čas nelze říci.

[Řády školní.] Do učení na školách utrakvistických dostal se konečně také řád jednotnější. Soustavu řádu učeb-

---

[1]) Srov. Jos. Ehrenberger, Stav školy Solnické léta 1583 a opět 1683 v Č. Č. M., 1851, str. 131—137. Škola ta řídila se podle vzoru školy chrudimské. O to se postaral Jan Mastík, cantor při škole chrudimské, rodák solnický.

[2]) O škole chrudimské viz pojednání Rybičkovo v Č. Č. M. 1849, sv. I., str. 89—107. Tu působil mistr Václav, jenž r. 1412 za dekanátu Husova vykonal zkoušku mistrovskou; z té školy vyšel M. Kornel ze Všehrd. Při škole byla značnější knihovna, četné rukopisy (klínoty), jež i kněží opisovali. Náklad na školu nesla obec. Škola se nacházela při farním chrámu Nanebevzetí P. Marie, při němž byl sbor latinských literátů, zpravidla dozorců školních.

ního, jejž r. 1528 vydal Melanchton,[1]) přítel a vlastní upravovatel učení Lutherova, poznali Čechové ze Saska; Melanchtonem přijatá osnova škol trojtřídních dobře se hodila také na poměry české. Proto universita, vidouc výhodu jednotného a spořádaného vyučování, vydala roku 1539 prací rektora Jana Hortensia řád školský[2]) bakalářům a na jeho provedení nastupovala. Později r. 1586 péčí Mistra Petra Kodicilla z Tulechova řád vyučovací, tiskem vydaný pro školy partikulární a universitou nařízený, zdvihl sice úroveň vzdělání vydatně, avšak pro zevrubnou theorii nedošel obliby; jedni řádu toho v život uvésti neuměli, jiní nechtěli. Až Mistr Martin Bacháček z Nauměřic, dosáhnuv hodnosti rektorské r. 1598, ujal se myšlenky Kodicillovy a znaje z dlouholeté praxe školní řád rektora strassburského Jana Sturma povznesl školství partikulární poučováním učitelstva, prohlížením rozvrhův učiva, které podle potřeby pro jednotlivé školy sám upravoval, doplňoval anebo podle poměrů zjednodušoval. Dozíraje ke školám kladl učitelstvu i radním měst na srdce, že na prvních počátcích učení nejvíce záleží, bez malých věcí těch že nemohou býti velké, a že jest nesnadnější to napraviti, co prvé zkaženo, než hned ponejprv dobře učiniti. Vřele doporučoval pěstovati sloh jakožto věc, kaž-

---

[1]) Filip Melanchton (1497—1560), společník reformačního díla Lutherova a zakladatel vyššího školství protestantského, byl professorem řečtiny na universitě ve Wittemberce. Sestavil r. 1530 památnou konfessi augsburskou v 28 článcích věroučných a reformačních.

[2]) Řády školní Melanchtonův a Sturmův častěji otištěny; srov. sbírku Monumenta Germaniae Paedagogica. Schulordnungen, Schulbücher und paedag. Miscellaneen aus den Ländern deutscher Zunge. Berlín, red. Karl Kehrbach. Do r. 1905 vyšlo 30 svazků. České řády: Kodicillův, Kollínův, Nudožerského, Mistra Mikuláše Troila vytištěny a zevrubně vyloženy u Zikm. Wintra ve spise: Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století. Praha 1901, str. 600—654. Řád školy žatecké, jejž vypracoval Jakub Strabo, vytištěn v programě žateckého gymnasia r. 1851. Řád Kodicillův z latiny přeložil Frant. Zoubek v Besedě Učitelské i o sobě 1873: »M. P. Codicilla z Tulechova Řád školám městským v Čechách a na Moravě l. 1586 Akademií Pražskou vydaný.«

dému vzdělanci potřebnou; pro cvik ukládal, aby žáci třídy třetí psali nedělní evangelium po česku, žáci třídy čtvrté po latinsku, žáci třídy páté po řecku. Ve zpěvu přál si u žactva cvičení denního, aby kostelní zpěv v neděli ladně zněl. Rád, kde byla k tomu příležitost, po vykonané visitaci pochvaloval obratnost učitelů, dobrou kázeň na škole i vědecký prospěch žactva. Hojné jeho listy jsou toho dokladem.

[Předměty učebné a knihy.] O předmětech a učebnicích na školách partikulárních přičiníme přehledem několik poznámek. Hlavním cílem byla jim středověká latina jako praktický jazyk dorozumívací všeho tehdy vzdělaného světa. Latině učili se žáci podle grammatiky Aelia Donata ve výtahu. Když však vyšla Melanchtonova původní latinská mluvnice, zatlačován byl Donatus zpracováním mluvnice Melanchtonovy od Lukáše Lossia z r. 1544. Mluvnice Melanchtonova, r. 1526 vydaná, rozšířena byla o syntaxi a vydávána byla i s českými glossami několikráte. Dělila se v I. orthographia, II. prosodia, III. etymologia, IV. syntaxis. Poněvadž spisovatel byl průkopníkem Lutherova učení, Mistr Matouš Kollín upravil mluvnici Donátovu moderněji a opatřil menší vydání pro školy partikulární, velké vydání pro posluchače universitní (1557); universita pak, jako hlava utrakvistické církve, podporovala již z příčin náboženských a politických práci Kollínovu. Kromě mluvnice užívalo se čítanky z bajek Aesopových, výboru z Ovidiových Proměn, čítaly se úryvky z Vergiliovy Aeneidy a Ciceronův spis De officiis. Slovníky latinské: Veleslavínův Dikcionář (1579) a zvláště jeho praktický Nomenclator rerum (1586) dobře sloužily školní potřebě.[1])

Řecký jazyk byl vysoko ceněn, ale málo pěstován; dobrý Řek byl bílou vranou. Na vysokém učení pražském konala se první přednáška o řečtině ve veliké síni Karlově dne 11. února 1541; nelze tedy ani obsáhlejší známost jazyka a litera-

---

[1]) Téhož Silva quadrilinguis a Nomenclator quadrilinguis hodily se pro překládání z češtiny do ostatních jazyků, majíce svým základem slovář český.

tury řecké u nás v tehdejších školách hledati.[1]) Nedivíme se, že v cvičebnici řecké z té doby čteme nad řeckými řádky latinský slovný překlad vybraných míst; aby se čtenář nemohl mýliti, stojí pod latinským slovem příslušné slovo řecké. Cvičebnice opatřena poznámkami jednak po stranách, jednak na konci článků; vhodný slovníček i věcný ukazatel přidán.

Jazyk mateřský nebyl tehdy nikde samostatným předmětem zvláštní učby. Učilo se prakticky a pak hned, když žáci již četli a psali česky, nastoupila latina. Až r. 1533 objevuje se mluvnice Beneše Optáta a Petra Gzella, jimž pravopisná pravidla česká upravil Václav Filomathes z Jindř. Hradce. Mathematika obmezovala se na cvičení arithmetická; učilo se čtyřem početním druhům; počet společenský byl vrcholem; zlomky (lámaná čísla) bývaly postrachem žáků. Hlavním jádrem učby zůstávala násobilka.

Počítalo se na cifrách a na linách, ciframi arabskými nebo latinskými. Počítání na linách zakládalo se na tom, že nejspodnější lina značila jednotky, vyšší desítky, třetí sta, čtvrtá tisíce; mezera mezi linami značila polovici. Českou početnici: Nové knížky vo počtech na cifry a na liny, vytiskl Ondřej Klatovský r. 1530 v Norimberce.

Učení reáliím bylo jen příležitostné a řídilo se vědomostmi nebo náklonností učitelovou. Čteme-li, že někde se učili astronomii, je tomu rozuměti tak, že se vlastně vykládaly počátky mathematického zeměpisu v rozsahu daleko menším, než se nyní děje v první a druhé třídě gymnasijní. Dějepis teprve humanisté zaváděli do škol, přáli však hlavně dějinám řeckým a římským; byl-li učitel snaživ, připojil také dějiny české podle kalendáře Veleslavínova, který zpracován letopisnou formou. O přírodopis anebo fysiku jen mimochodem se zavadilo; učitel vybíral a vykládal tu, co chtěl a kdy chtěl.

Zajímavo, že ani náboženství nebylo ve věku XV. učebným předmětem, ačkoli školy byly rázu přísně konfessijního.

---

[1]) O učení řečtině napsal jsem článek v programu reál. a vyš. gymn. v Křemencově ulici, r. 1904, str. 1—18 a r. 1907, str. 1—12.

O pobožnostech hojně výkladů četlo se v řádu školním, náboženství bylo však zprvu obmezeno na chrám. Až husité, po nich Táboři uváděli si náboženské vyučování do škol, aby hned do mladistvých duší vštěpovali svou nauku a odchylky její od vyznání ostatních, hlavně vyznání římsko-katolického. To však bylo úkolem učitelovým; kněz jen v kostele výkladem evangelia a kázáním pracoval na vinici Páně, když mu škola před tím upravila cestu. Katechismu učili se žáci nazpamět.

Od našich škol podstatně se lišily školy tehdejší, a že učení se kalendáři měly za samostatný předmět učby, to na všech evropských školách bylo obyčejem a dědictvím po nejstarších školách církevních. Pak musika neboli theoretické i praktické učení zpěvu pěstovalo se na každé škole vydatně. Zpěvem začínala se i končila denní škola; žáci cvičili se ve zpěvu chorálním i vícehlasém (figurálním) z důvodů náboženských, poněvadž církevní zpěv činil, ne-li podstatu, tož hlavní část liturgie.

Vyšším školám partikulárním příslušelo ještě vyučování logice a rhetorice. Učilo se jim dosti pořádně, ačkoli české učebnice obou předmětův od Šimona Gelenia Sušického, učitele v Českém Brodě, vydány byly až kolem r. 1590. Rhetorika byla vlastně naukou o slohu, o tropech, figurách, o částech řeči (podle vzorů latinských) a o přednesu. Podle potřeby a poměrů vybíral učitel ze spisu: Aristotelis Rhetoricorum libri tres in latinum sermonem conversi, který r. 1570 pořídil Jan Kocín z Kocinétu.

Poznavše zhruba kategorie, řády i předměty vyučovací s učebnicemi na škole partikulární zastavme se ještě na chvíli při výkladě o učitelích a žácích, o kázni školní, o methodě vyučovací a o dozoru ke školám. Představíme si tak aspoň trochu život, jaký na nich panoval.

[Učitelé.] Správce školy slul ředitel anebo r e k t o r; měl zpravidla akademickou hodnost nižšího řádu, t. zv. baccalaureat, která k přijetí toho úřadu opravňovala. Jen školy vyšší, slavné, platily si a měly rektorem mistra university. Rektor pečoval o mravní a vědecký prospěch své školy, dozíral k učení v každé třídě, schvaloval jeho postup a zkoušel;

sám učil v nejvyšší třídě, ostatním pak určoval, kde a čemu učiti. V době předhusitské bylo mu též konati chrámové povinnosti, pečovati o zpěv a hudbu na kůře, nad to pak zastávati obecní písařství. Při škole měl pomocníky, kteří sluli školní officiálové nebo první, druhý, třetí kollega; byl-li první kollega také hodnosti bakalářské, tedy graduovaný, říkali mu conrector, jaksi na oslazenou, že by pro svou hodnost akademickou mohl jinde býti rektorem. Učiteli nižšího řádu na škole byli cantor, který učil zpěvu, spravoval pak kůr a staral se o vyučování, někde i o správu při škole dětské. Měl-li pomocníka, říkali mu succentor. Rektora a kollegy dosazovala universita ze své pravomoci; někde požádal u rektora universitního patron školy, aby mu byl dán správce školní, jinde vybral si patron správce školního sám a žádal za jeho potvrzení (konfirmaci); přijatý správce zavazoval se u rektora universitě slibem. Obec přestěhovala jej na svůj náklad, po čemž byl v úřad slavnostně uveden. Latinská řeč nastupujícího správce oznamovala jaksi jeho program; po té pak převzat byl školní inventář. Cantora a succentora ustanovoval někde farář, jinde obec, podle poměru kostelního práva. Tito členové sboru učitelského nevážili si hrubě university, nařízení jejího neposlouchajíce. V tomto dvojení byla patrně vada v školním organismu závažná. K němu družila se vada další, že často schopný žák nejvyšší třídy přejímal dočasně vyučování v nejnižší třídě. A poněvadž úmluva mezi obcí a patronem školy se obyčejně dvakráte v roce obnovovala (o Jiří a o Havle), byla patrna vada třetí, že zvyk pololetních proměn v osobách učitelských školám nepřinášel užitku.

Starověké pořekadlo »Quem dii odere, paedagogum fecere«, zdá se, že mělo ve středověku plnou váhu svého významu. Zpočátku neplatil patron školy učiteli nic, nýbrž přiřkl mu jen právo, aby ve škole učil a školou i chrámem se živil. Dálo se tak rozličně. Brával od žáků školné, s nimi přisluhoval při školních funkcích za plat anebo také se žáky dům od domu žebral. Když vznikly z darů školní fondy, stanoven učiteli plat stálý, salarium. Obyčejně býval vyměřen na penězích a na deputátu; nad to pak učiteli přiřknuty

měnlivé příjmy jako koledy, odměny za pohřby a pod. Nejstarší stálé platy známe u škol v Rosenberku (1370), Jaroměři (1374) a Krumlově (1387). Poněvadž pak za bouří husitských zprávy o školách zanikly a fondy i záduší válčící strany zabíraly, nemáme zpráv o platu učitelském před polovinou XV. věku. Ve století šestnáctém až do časů bělohorských činívala pevná salaria správců školních nejvýše 60 kop bez farního stolu.

O té sumě zajímavý posudek napsal Z. Winter[1]): »Uvážíme-li, že císařský harcíř, nízký služebník, měl ročně 205 kop a příspěvek na šat, vidíme, že se žádný učitel platem nevyrovnal nejnižšímu služebníku.« Ze školného bral správce určitou dávku, ostatek rozdělil mezi své pomocníky. Cantor i succentor vybírali od žáčků týdně sobotales. Případné dávky, jako příspěvek na křídu (cretales), v zimě na svíčky (candelales), za ořezávání brkových per (pennales) časem se doplňovaly poplatkem za kostelní kantace při pohřbech a mších zádušních, dárky za psaní minucí nebo kalendářů, jež učitelé psali pánům konšelům a podávali s gratulací novoroční. Také mívali učitelé stravu na faře; býval to obyčejně jen oběd, večeře ne všude a ne každý den; někde měl učitel na faře pouze oběd nedělní a sváteční, ve všední dni nic.

[Žáci.] Žáci sluli scholárové, školníci, vzhledem ke zřízení cechovnímu, robenci. Jestliže byli svým řídícím učitelem přihlášeni v universitě při slavnosti beanii, ročně v určitý čas konané, sluli studenti, ať chodili třeba do třídy dětinské; kdo nebyl přihlášen, zůstal žákem, byť i chodil do třídy nejvyšší. Když správce školní žáka přijal, učitel určil po vykonané zkoušce přijimací, do které klassí má se zařaditi podle prokázaných vědomostí. Pevného postupu, který byl by určen věkem anebo řadou tříd, nebylo; ani docházka školní nebyla nucená; myslil-li žák, že na škole partikulární dosti získal, odešel na universitu (na př. slavný náš Zikmund Gelenius r. 1509 dvanáctiletý). Do škol chodili chlapci z rodin svobodných, děti z rodin poddaných jen se svolením gruntovní vrchnosti. Chudí žáci, kteří ve škole neplatili a měli

---

[1]) Život a učení na škol. part., str. 241.

při kostele i při škole vyživení, sluli mendicelli, žebráčkové; dělili se v domácí usedlé a přespolní. Tito měli také ve škole byt, společnou komoru; zato školu i kostel zametali, myli, vytápěli a dříví opatřovali. Svěřováni byli zvláštnímu dohližiteli, který je vodil ke kostelním zpěvům a honil na almužnu. Chodívali totiž ob čas po obci s košíkem, do něhož skládáno, co bylo k snědku, a s pytlíkem anebo železnou zamčitou puškou, do níž strkány peníze. O ně se dělili podle určitého poměru, nejstarší brali nejvíce. Tyto dílce (partes) byly příčinou staré nadávky »partéka«. Pro mnohé nešvary, které se při pochůzkách dály — zvláště pro rvačky mezi žebráky různých škol a obvodů — dáno bylo později nařízení, že obchůzky ty mají žáci konati toliko po svých okresích. Odcházel-li žák ze školy, požádal správce za list odpuštění; odešel-li bez listu, slul běhoun (astant). Přijímání těchto na školu jinou bylo universitou zakázáno. Počet žáků na školách měnil se každým půlletím, nad to se přiházelo často, že žáci houfně se táhli za oblíbeným učitelem, dostal-li se na jiné místo.[1]) Tuto nestálost žactva právem kladl M. Vavřinec Benedikti z Nudožer[2]) za hlavní překážku zdaru při vyučování. K ní se družilo mnoho času pro školu ztraceného přehojnými svátky (v počtu čtyřikráte větším než nyní), výroční trhy, několikerá posvícení, den obnovení rady, návštěvy vznešených osob, jež žáci slavili zpěvem — a tak pro plodnou práci školní žalostně málo zbývalo času, který ubíjen býval mimo to nešťastnou methodou vyučovací. Žáci učili se slovům, ne věcem, cvičili pouze mechanickou pamět, postup vyučovací nekonal se na základě mateřštiny, ani podle zásad psychologických. Vždyť mateřštiny užívati bylo zakázáno! Této stinné stránky nevyvážily sbírky sentencí, ani slohová cvičení, napodobující klassická místa, ani výstupy a rozpravy.

Škola začínala se v létě o šesté, v zimě o 7. hodině ranní; dopoledne trvalo vyučování obyčejně 3 hodiny, odpoledne

---

[1]) O vandrování žactva srov. Z. Winter, Osvěta 1890, str. 469. — Listář k dějinám školství kutnohorského od dr. V. J. Nováčka, 1894.

[2]) Ant. Truhlář, Č. Č. M. 1891, str. 72, překlad básně »Penitioris scholae structura«.

tolikéž; zpěv, hry, někdy i vycházky počítaly se do času školní práce. Zkoušky žákovské byly rázu dvojího: soukromé, učitelem kdykoli předsevzaté, a veřejné, jež se konaly dvakráte do roka (examina) o Jiří a Havle nebo v čase kolem těch terminů. Po nich dály se postupy (promoce) žáků pokročilých do vyšších tříd anebo vyšších oddělení. Zkoušky slavnostní zavedli teprve humanisté; o nich se šířeji zmíníme na jiném místě.

Řád chování, či pravidla slušnosti ve škole, v chrámě, při stole, v společnosti měla každá škola; v tom se celkem nynější řád kázenský neodchýlil od starých tradicí. Žáci měli nositi šaty slušné; chodili obuti a nosili pláště.

Zdar školy, jako dosud, spočíval na práci učitelově. Jeho přičiněním prospívala ve vědění i ve mravích jemu svěřená mládež. Poněvadž však školy tehdejší neměly stavu učitelského jednotně zřízeného, ukazovala se na nich okatěji osobnost učitelova, jeho horlivost a píle nebo zase jeho netečnost a lenost. Šel každý svou cestou nenacházeje v praxi školské tak potřebných tradicí. Také nemohl spolehnouti na starší nebo zkušenější druhy, že by mu radou byli pomocni. Učiteloval téměř každý dočasně; mlád a nezkušený přicházel na školu a sotva že se ohřál a vyspíval zkušeností, odcházel od povolání učitelského s lehkou myslí, jak do něho vstupoval. Radní písařství, konšelství, rychtářství, ženitbou získané měšťanství mělo žádoucnější pro něho výhody. Nestálé pobývání při učitelství nutkalo vydržovatele škol, aby často a důkladně k nim dohlíželi. Prvními dozorci ke škole byli městští inspektoři, na rok volení; nejčastěji vybíráni bývali učitelé, kteří, dosáhše v místě práva měšťanského, sedali v radě a proti učitelům byli mocnými pány.[1]) Druhou dohlé-

---

[1]) Srov. Nováčkův Listář č. XII., str. 8. Tak 24. ledna 1547 kárala rada kutnohorská správce obou škol pro nepilnost i špatnou kázeň officiálů školních i žáků, č. XLXIII., str. 34 ze dne 20. března 1585 obnoven zákaz chodění po koledách, »aby mládež jsouc prázdna těch takových touláni, více času měla k učení svému«. A ježto veliká nepilnost ve cvičení mládeže, zvláště drobných dítek, byla, ostře napomenuti učitelé k pilnosti. Srov. J. Šimka: Kutnohorské příčinky k dějinám čes. školství (Pam.

dací vrchností byl farář; závislost učitelova na faráři značně se jevila při utrakvistech a zhoršila se později nejistotou ve vyznání náboženském, když náchylnost k luterství tu farářova, onde zas učitelova stávala se příčinou rozmíšek. Bylo jich po Čechách asi hojně, že r. 1590 vydán rozkaz, aby se učitelé bez farářova souhlasu neusazovali. Kde konšelé s farářem o dozor se dělili, tam zpravidla bývala škola dobře opatřena. Třetí dohlédací vrchností ke školám byla universita; rektor university a děkan fakulty artistické, v Praze velmi často, na venku řidčeji, školy prohlíželi a o stavu jejich se přesvědčovali.

Inspekce na venku nahrazovaly se nařízeným zasíláním diarií, do nichž se zapisovalo, co kterého dne a které hodiny ve škole bylo pracováno, a zkoumáním venkovských učitelů, kdykoli do Prahy za nějakou příčinou přicházeli.

[Budova školní.] Dům školní pokládali ve městě jako radnici za dům úctyhodný; říkali mu »dům kázně« nebo »literní«. Stával obyčejně u kostela na hřbitově. První školy byly dojista malá stavení, jak toho dokladem ještě r. 1578 škola zřízená ve Světlé »v domečku«. V Praze ovšem i ve věku XIV. měla škola slušné a bytelné stavení, jak na př. víme o škole týnské z r. 1394, která byla v jednom ze tří domů před kostelem. V bouřích XV. věku mnohá škola vzala za své a pobořena s kostelem, mnohá schátrala. Proto koncem toho století a počátkem století XVI. stavěno bylo hojně nových budov školních (r. 1500 u sv. Mikuláše na Starém městě, 1516 v Trutnově, 1524 na Kaňku). Požárem dán popud k stavění nové školní budovy v Benešově, Písku, Rakovníce a v Hradci Králové. Zpočátku XVII. století zpravováni jsme o nových stavbách škol v Chebu, Slaném, Roudnici a v Náchodě. Celkem však, srovnáme-li tehdejší budovy s budovami naší doby, nutno říci, že školní domy v Praze i na venku zůstávaly malé. Škola týnská a svatojindřišská v Praze, majíce poschodí, pokládány za znamenité; renaissanční štíty, portál s nápisy latinskými, tu a tam figurální ozdoby dodá-

---

Arch. XVI., 291), stesky do učitelův a důtky jim udělené, že školy opouštějí, dosti nenaučí a latině nemluví a j.

valy jim po vnější stránce jakési váhy a důležitosti. Jindřišská škola podnes stojí, klenutá prostorná síň a na dvorku zbytky pavlače zachovány; starých šesti učebných síní užívalo se ještě před 40—50 lety. Z venkovských škol máme popsánu školu svatobarborskou v Kutné Hoře, která od r. 1479 sloužila bez proměny účelům školním a popis její ze dne 25. února 1625 podal císařský rychtář Jan z Tulechova.[1]) Pojednav o chrámě sv. Barbory praví: »Při kterémžto kostele na vršku fara s zahrádkou, při ní a v ní tři světničky a komor devět se nacházejí. A dole pod ní nad dolem Voslem, kdež někdy, jak se zpráva činí, trejb bejval, škola sama o sobě, v níž je jedno auditorium pro mládež a světnička s komorou pro rektora školního a jiných komor pro žákovstvo přespolní, jehož se tu vždy jistý počet choval, osm. Ta škola nyní ode dvou let pusta zustává a taková škoda v ní učiněna jest, že na opravení toho velký náklad býti musí.« Kutnohorská škola u sv. Jakuba[2]) vedle Vlaského dvora z r. 1424, dřevěná, vydržela do r. 1537. Že pak málem by se byla sesula, slíbil Zikmund Kozel na stavbu nové školy přispěti, bude-li mu dovoleno z obecního vodovodu vésti si vodu do lázničky v novém domě, vedle radnice vystavěném. Stavba z kamene, na ten čas nádherná, dokonána byla l. 1594 (Dačický II. 47) a stojí podnes; málo jsouc změněna, jest bydlištěm arciděkana a kaplanův.

O budově školy kolínské první zpráva se čte při r. 1496. Konšelé znamenajíce, že pro zlé časy žákovstvo strádá nedostatkem, z čehož se umenšoval počet žákův i zpěv při mších, povolili stavbu školního domu čís. 24 za kostelem. Když byl Mistr Jan Pachta z Rájova rychtářem a školu kolínskou spravoval bakalář Matouš Hosius Vysokomýtský, pomýšleno na novou bytelnou školu, která z kamene r. 1612 byla dokonána a podnes stojí.

---

[1]) Nováček, Listář XVII.

[2]) Winter, Život a uč. na part. škol. (1901), str. 118—120, zevrubně popisuje osudy stavby školy u sv. Jakuba, kterou provedl Pavel, kameník z Prahy; podal také zdařilý nákres její a plán (na str. 780) prací prof. J. Zeise.

V Písku[1]) stará škola spolu i s velkou věží lehla popelem; proto obec l. 1565 jala se stavěti novou nádhernou budovu školní, ozdobenou četnými malbami a rýsováním na mokré maltě; škola ta zachovala se až do r. 1853 a byla známa pode jménem »na Bakalářích«. Rozkládala se na nynějším prázdném prostranství pod hlavním vchodem do děkanského chrámu. Zdi budovy byly temné, dvě strany budovy byly kostkované, jakoby z kvádru udělány; třetí strana byla průčelím proti vchodu kostelnímu. Vynikala bohatou ornamentikou z květin a figur. Nahoře ve štítě viděti bylo letopočet 1565, pak ženu s dítětem a při ní tabuli s latinskou abecedou. Pod tím označovaly tři osoby s latinskými nápisy tři božské ctnosti: víru, naději a lásku. Mezi okny narýsován byl válečný obraz z bible: David a Goliáš; v okrajích dva obrazy allegorické za našeho věku již porušené, v onom na pravé straně četl se nápis: »Obdurandum adversus urgentia« (otužiti se jest proti nehodám). V části přízemní byla veliká tabule s latinským nápisem, kterou držel anděl. Že pak písecké školy až do r. 1620 slynuly po vlasti pověstí velmi dobrou, toho příčinu shledáváme, že výborní humanisté na nich působící byli ve spojení se slavným mecenášem Hodějovským z Hodějova a vychovali znamenité muže jako Václava Píseckého, Jana Kocína z Kocinétu, druha Veleslavínova.

Z obrázku na 15. listě Konáčovy knihy »Hořekování spravedlnosti« z r. 1547 souditi můžeme, kterak opatřeny byly školy utrakvistické tehdáž uvnitř. Tabule jedna k psaní, leckde druhá k notování; uprostřed síně dlouhý stůl, kolem něhož sedali žáci; k stolu řadila se škamna čili lavice; bývaly nízké, na nohách od sebe rozkročených, aby se nevyvrátily. Jinde stály při zdi. Kamna s pecí zabrala hodně místa (jako v starém selském statku), na nich hrnec na ohřívání vody, kakabus. Skříň na noty nikde nescházela. Mapy v českých školách kolem r. 1600 obvykly péčí Bacháčkovou. Kromě učebny byla světnička nebo světničky officiálův a byt správcův. Ten zpravidla musil bydliti v domě školním a univer-

---

[1]) O školách píseckých psal prof. Václ. Zikmund v programech gymnasia a prof. Matzner v programech reálky tamní.

sita od zásady té velmi nerada upouštěla. Kde byly komory žákovské, tam stály jen postele na přeležení, duchny (peřiny) přinesly si žáci své. Čistění bylo laciné i mytí; měliť obé na starosti mendikové; také podle toho vypadaly. O záchodech školních teprve v XVI. století se děje zmínka; býval v stavení jediný a stačil všem.

[Cena a výsledek školní práce.] Škola utrakvistů českých, jsouc zřízením církevním, pokládala za svůj úkol vésti žáky k Bohu. Čest a sláva boží napřed, pak teprve literní umění, bylo jí příkazem. K zbožnosti přiváděla mládež jednak zaměstnáním v kostele při mších, při zpívání litanií a žalmů a při kázáních a cvičeních.

Mládež utrakvistická promeškala hojně času při kostele, ale pravé zbožnosti bylo při ní málo. Té neprospívala ani mnohost a délka kostelních pobožností, konfessijní pak boje jí škodily. Nebylo řídké, že kněz konal bohoslužbu jinak a jiným duchem, nežli učitel ve škole vykládal. Kněz si vedl po utrakvisticku nebo po katolicku, učitel se žáky zpívající modlil se a věřil po lutersku nebo dokonce po kalvínsku.

Úspěchy školské práce a hodnotu její odhadnouti není snadno. Jeť obraz partikulárních škol od husitských bouří až do konce XVI. věku pestrý a nejednotný. Vhodně připomíná Paulsen, že zastánci ideí a směrů nových, snažíce se opanovati pole hledívají na vše, co se jim ze starších nehodí, černě a vše odsuzují. K jich úsudku třeba se míti opatrně jako k panegyrickým oslavám souvěkých stranníků. Kdybychom minulost jen podle toho souditi chtěli, co z ní dochovalo se až do přítomnosti nezměněno, a nehleděli k tomu, k čemu všemu, nyní změněnému, dala podnět, dopustili bychom se nespravedlnosti. Odsoudí někdo staré filosofy nebo zákonodárce, že z jejich prvotních ideí v platnosti nynější tak málo zůstalo? Lituje-li na př. J. Kocín,[1]) že neměl doma příležitosti, aby se tak vzdělal, jak to bylo možno v Strassburku u slavného Jana Sturma, nesmíme soud jeho zevšeobecniti. Můžeme se tu odvolati k úsudku jiného, rovněž učeného

---

[1]) Ant. Truhlář, Čes. Mus. fil. IV., 449.

muže, Václava Šturma,[1]) jenž o sobě napsal »co se z mladosti své ve školách českých od mistrů utrakvistické a lutherské strany kdy naučil z filosofie Aristotelovy a rhetoriky Ciceronovy, že toho mu v Římě potom nebylo potřeba se odučovati«. Žaluje-li na neutěšený stav škol náš Komenský[2]) a dychtivě volá po nápravě, »protože předešlých let nad jiné špatněji opatřeni byvše, mimo jiné národy v stínu jsme stáli a skrze to u cizích v pohrdání a posměchu byli, i úštipky rozličné snášeli a ne bez příčiny«: můžeme proti jeho nářku uvésti chválu Mistra Pavla Stránského,[3]) neméně proslulého paedagoga, kterak »z dílny akademie vycházeli a rektorem university po celém království českém i markrabství moravském rozesíláváni bývali na školy městské mužové mladí, dílem na bakaláře povýšení, kteří mládež vědomostem nižším i vědám vyšším vyučovali a Spartu, do níž dostali se, výtečně přiozdobovali. Nebývaloť u nás zajisté města ani městečka, ba skoro ani vsi beze školy.«

Co Paulsen vytýká středověkým školám německým, potvrzuje náš soud, že v Čechách nebyli jsme za národy jinými. To je důležité faktum; nezůstali jsme pozadu v kulturním závodění, a k steskům i výtkám doby tehdejší klidně můžeme říci: Jinde nebylo líp! Shodujeme se s Paulsenem, že i naše školy partikulární nebyly bez vad, když v nich učilo se abstraktním pojmům bez spojitosti se skutečným životem; pro jinochy 15—16leté nehodila se ani logika, ani fysika Aristotelova; i to bylo vadou, že učitelé pokládajíce své postavení za stanici přechodnou, za jakousi živnost, ustrnuli na pouhém tradování, diktování, sami dále nehloubajíce; souhlasíme s Komenským, že mnohé řády školní neměly životnosti, nevolily methody správné a přirozené. Ale přes to vše nemůžeme, než ukázati na dvě veliké přednosti jejich, pro něž kulturní význam partikulárních škol utrakvistických nabývá

---

[1]) Jireček, Rukověť k děj. lit. čes. II., 274 (Praha 1876); z Ozvání r. 1584, 71.

[2]) Didaktika Česká, 1849, str. 178.

[3]) Resp. bojema, překl. Tonnerův (Praha 1893), str. 165 a násl.

ceny trvalé. Pěkně je charakterisoval Z. Winter.[1]) Nezapomeňme, že školy měly cílem naučiti světové řeči latinské, která byla tehdy dorozumívací páskou celého vzdělaného světa. Cíle toho se d o d ě l a l y. Lidé vyšlí ze škol utrakvistických (a ovšem, jak později doložíme, i ze škol jesuitských) uměli latinsky hovořiti dobře, odnášeli si formálního a řečnického vzdělání více nežli dnes. Latinské veršování, nápodoba květných rčení básnických i řečnických zevšeobecněla. Tato krasomluva, jimi vštěpovaná, pronikala všechen život tehdejší, všem byla potřebou, ctí, potěšením; bez poesie latinské nevykonal se žádný akt veřejného života, jejž po celý XVI. věk pronikala tou měrou, že badatel s ní všude se potkává. Latinská literatura té doby je důležitým článkem v řetěze české vzdělanosti, je dokladem píle i pracovitosti, z níž patrno, že skladatelé její neobyčejně byli sečtělí a vynikali znalostí jazykovou i přesností metrickou.[2]) K té práci a k tomu nadšení přivedla je škola. Její odchovanci hovořili i psali světovým jazykem latinským, mezi měšťany českými zdomácněl Vergil, Horác i Homér. Druhou předností škol utrakvistických bylo, že dbaly zpěvu a hudby; z pěstování školního vytvořily se sbory literátské se zřízením výhradně českým, jež podává veliký i výmluvný důkaz o tehdejším vzdělání. I ty školy dětinské neb obecné konaly vzorně své poslání; rozšířily znalost čtení a psaní, že počet analfabetů byl u nás nepatrný. U nás dokázali patrnou měrou, čeho nedokázali jinde, že ke školnímu vzdělání vyššímu dostal se i venkovský lid poddaný, lid selský. Způsobila to vřelá touha po čtení, která odkájela čtenáře českou reformací husitskou o sto let dříve nežli v Němcích, která vedla naše lidi, i prosté vesničany, k biblí, postillám, kancionálům, k čtení a vědění, byť jednostrannému.

3. Školy bratrské.

Menšinou v národě byla Jednota bratrská. Až do bitvy bělohorské zůstávala předním ze živlů národního života če-

---

[1]) Život a uč. šk. part. 750—780.

[2]) J. Král, Rozpr. fil. 1898, str. 103.

ského, poněvadž Čechům dala několik nejznamenitějších politikův a nejvýbornějších spisovatelů, konečnou katastrofu povznesla hrdinstvím mučenníků svých a vyhnanství zúrodnila pracemi svých příslušníků.[1]) Řehoř, synovec Rokycanův, její zakladatel, prostý dědinník beze lsti, vzdělal církev laiků silou čisté duše. A jako neměli první vyznavači její ve svém středu kněze, jenž by svátostem přisluhoval a byl prostředníkem mezi Bohem a nimi, tak neměli ani škol, aby v nich vzdělávali a vychovávali mládež. Lidé chudí, bydlící v ústraní mezi Divokou a Tichou Orlicí, neměli z prvu ani na to peněz. Učení v chalupě, po domácku, jest nejstarší útvar školy bratrské. Tu pak, po výtce, nesla se péče rodičů k výchově. Pokoře, upřímnosti, — dí Fr. Zoubek[2]) — prostotě, opatrnosti, zbožnosti, kázni a řádu učily se bratrské dítky od rodičů, čeleď od hospodáře, mladší od starších, nižší od vyšších. Toho strážci a svědky byli bratr bratrovi, sestra sestře, laikům později kněží, kněžím laikové. Mezi Bratřími vychováváni byli ode všech všichni. Poslouchati a čítati slovo boží náleželo každému bratru i sestře. Čísti uměli všichni, známost Písma Starého i Nového Zákona, jako kdysi u Táborů, byla příslovečná. Nebylo tedy nijakou obtíží dané nařízení hospodářům, »aby po sboru (t. j. po pobožnosti) děti učili, což sluší z povinnosti«. Učil tedy otec děti své čtení a psaní a všem prvním počátkům lidského vědění, čemuž cvičení v mravech a pobožnosti bylo základem.

Když přičiněním bratra Lukáše dostalo se Jednotě pevného spořádání vnějšího i vnitřního a zřízen byl v ní stav duchovenský, přestěhovalo se učení mládeže do bratrských domů a vyučování přešlo z povinnosti rodičů na kněze a jáhny. Kromě sborů čili jak my říkáme chrámů, v nichž konaly se služby boží, byl v každé obci bratrské dům bratrský střediskem všeho života. Domy ty stavěly se obecním nákladem, udržovaly se v pořádku a opravovaly z peněz o sv. Janu Křtiteli vybíraných. Stavěny byly buď vedle sboru nebo

---

[1]) Denis-Vančura, Konec sam. české, str. 212.

[2]) Beseda učitelská roč. XV., 1883: Vychování a vyučování v Jednotě bratrské. Vydáno též samostatně.

na blízku. Hlavní místností byla světnice obecní určená pro schůze, synody; tu Bratří volili soudce, kněze-hospodáře, almužníky, tu přijímali povinné účty roční, tu scházeli se ve všech potřebách správy a řízení mimonáboženského. V místnosti té shromažďovala se mládež k učení denně; učila se čtení, psaní, zpěvu, náboženství, výkladům mravoučným a také později i latině. Vyučoval buď kněz sám anebo svěřoval část vyučování pomocníkům, jáhnům. V světnici té stály též knihy, jež byly majetkem obce a náležely k sboru. Všude, kde byly sbory, stály též bratrské domy a ty byly zároveň učiliště. Správcem domu a tudíž i správcem učení byl kněz-hospodář, jenž měl v domě světnici, sklípek, v němž uschována truhlička almužní, komory na nářadí a náčini, komory k bydlení žáků, učenníkův a pomocníků, pokojík ve věži a lázeň. Nad to byla zvláštní místnost, t. zv. hostěnice, pokoj pro hosti, příchozí a příhody mimořádné. Leckde k bratrskému domu náležely zahrady, polnosti, ano i kus lesíka. Nářadí uvnitř všecko bylo opatřeno na útraty (groš) obce bratrské. Byly to věci kuchyňské, ložní, náčiní řemeslná, nádoby kostelní, knihy obřadní, bible, nádobí cínové, mosazné, měděné, věci krejčovské, tkalcovské, hospodářské i dobytek a potřeby lázeňské. Soupis všeho, rejstřík (jaksi inventář) byl náležitě veden, opatrování všeho náleželo knězi-hospodáři, jenž majetek obce bratrské měl v užívání a podle rejstříku jej odevzdával svému nástupci. O visitaci konané starším (biskupem) Jednoty, revidoval se vždy rejstřík majetku sborového.[1]) Vydávání Písem a kancionálů svědčí o hojné jich potřebě v Jednotě; po roce 1500 tři tiskárny (v Boleslavi, Bělé, Litomyšli) tiskly knihy ve větším množství, než u katolíkův a kališníků dohromady. Bratří, užívajíce jazyka mateřského

---

[1]) Takový rejstřík domu bratrského v Uherském Brodě a ve Velké nalezl Vinc. Brandl ve Fulneku a otiskl v Čas. Mat. Mor. 1882, str. 154, v článku: Domy bratrské, str. 150—175. Z věcí posvátných uvádějí se: křtitelnice, kalichy stříbrné a cínové; z knih: Písně evančické, postilly Bratrská, Husova, Chelčického, Spangenbergova, díl druhý biblí, Nový Zákon Blahoslavův, Historie Jos. Flavia, Pašije, Karionova Kniha kronik v překladu Sobkově a j.

při všech výkonech bohoslužebných a píšíce pro lid obecný češtinou nezlatinělou, mluvu českou v ryzosti zvelebili, mluvnické a pravopisné důvodnosti a důslednosti se dopátrali, přirozenou míru řeči české vystihli a pravidly i cvikem řečnickým jí k mohutnosti a lahodnosti dopomohli.

Vyučování v bratrském domě konalo se na dvojím stupni; pro malé bylo učení dětinské, pro dospělejší učení vyšší. Učení dětinské mělo oddělení chlapecké a dívčí.[1]) Učení vyššího účastni byli pouze jinoši, z nichž nadané a povahou vynikající přijal kněz-hospodář do domu bratrského, aby jako kandidáti stavu duchovního pod jeho dozorem a vedením se připravili k jáhenství.

Na zvláštní školy a učitele mimo bratrský dům a mimo duchovenstvo bratrské nebylo celkem pomyšlení, nebylo také peněz, ježto starších škol s nadačními příjmy nesměla se Jednota zmocňovati.[2]) Školáci dospívali pod vedením rodiny, v níž žili a pod dozorem kněžským v domě bratrském, kde se učili. Žáků žebravých, jak bylo zvykem na školách utrakvistických, v Jednotě nebylo. Také zpravidla nebylo zvláštního stavu učitelského; od university Bratří bakalářů nepřijímali, u nich podle synodálních dekretů ukládalo se kněžím a jáhnům nejen kázati slovo boží, nýbrž také u č i t i.[3]) Podle výkladu starších měli šetřiti rozdílu mezi zvěstováním, učením, napomínáním, výstrahou a trestáním. Zvěstování se rozumělo čtení svaté, oznamování vůle boží; učením rozumělo se osvěcování člověka radou boží, aby člověk stoje u víře, mohl přijíti k životu věčnému. Prostředkem výchovným zůstávalo napomínání, výstraha a trestání.

Kterak se mládež v domech bratrských vyučovala, můžeme z Řádu církevního, v Jednotě platného, seznati. V do-

---

[1]) Balbín, Boh. docta I., 106: urbes multae, sed fere privatim arces et procerum domus, scholas puellarum et alibi nobilium puellorum alibi nobilium virginum habebant; immo erant virgines Piccardae, quae virginitatem .... non votis ...., sed professione colerent.

[2]) Srov. Jarosl. Bidlo, Jednota Bratrská ve vyhn., III. část, odd. IV., str. 96—106.

[3]) Srov. Gindely, Dekrety Jedn. Bratr. 1865, str. 50, 101, 242.

mě bratrském, jak bylo již řečeno, byli kandidáti kněžství od správce sboru, kněží-hospodářů, k budoucímu stavu vychováváni. Všichni obyvatelé domu toho sluli společným jménem čeledností. Správcové vyučovali učenníky a s nimi starší jinochy z obce známosti Písem Sv., známosti Boha, mravům lidským dobrým i umění liternímu. Ti[1]) vstanouce, když se zvoněním návěští dá, hned, jakž se připraví, modlení první mají za ochranu Pánu Bohu děkujíce a každý k učení se obrací. Po hodině drží se modlení druhé a tu se již všecka čelednost obojího pohlaví, všichni žáci, shromáždí, píseň se přezpívá, díl Sv. Písma přečte, vyloží, načež obracejí se k učení do jisté hodiny. A tu, co komu vyměřeno, sobě čtou nebo přepisují neb z paměti se učí a kde to býti může, i lekcí a jiná cvičení mají. Poobědní čas na větším díle k pracem tělesným obrácen bývá až do večeře. Jen praeceptoři, kteří s malými školáky svou práci mají, po celý den žáčky zaměstnávají. S malými i většími konal se examen týhodní, aby počet vydali z toho, čemu se kdy naučili, a aby se vědělo, zdali předepsaná látka učební se vyčerpává. »Také examen bývá, co kdo celý ten rok četl a přečetl, a jak které knihy užil; tu zase znovu, co by nastávajícího roku čísti měl, aby se vždy v něčem jistém prospěšně pracovalo, se ukládá.« Studiím humanitním a filosofii Jednota zpočátku nepřála; ještě r. 1574 vykládalo snesení synodu[2]) »za příčinou některých vykladačů mladých i těch, kteří se po nových věcech rádi táhnou, usoudili jsme, že žáci umějící latině neb jiné jazyky, chtěli-li by vykládati co na žádost některých pro své cvičení, nemá jim toho býti zabraňováno, však s radou staršího. A co by toho přeložili, nemají toho rozprostírati mezi jiné, leč prve to rozsouzeno tu, kdež náleží, bude.«

Z památek dochovaných zvídáme, že koncem XV. a v první polovině XVI. věku v bratrských domech měly zřízené školy při sborech: Kunvald, Rychnov, Horažďějovice, Mladá Boleslav, Litomyšl, Lanškroun, Beroun, Krčín, Bělá, Brandýs n. Lab., Brandýs n. Orl., Nový Bydžov, Domažlice,

---

[1]) Podle Brandlova podání Řádu v Č. M. M. 1882, str. 166.
[2]) Gindely, Dekréty str. 242.

Kolín, Lhotka u Rychnova, Chlumec, Chrast, Kostelec n. Orl., Pardubice, Písek, Solnice, Štěkeň, Nymburk, Přelouč, Stříтež, Turnov, Ústí n. Orl., Klatovy, Vodňany, Ústí n. Lab., Votice, Žamberk. Na počet bylo obcí bratrských asi desetina všeho obvyvatelstva v zemi.

Teprve když hynoucí utrakvismus zjednal Jednotě přátele a ochránce mezi šlechtou a když v krajích hradeckém, pardubském, píseckém a žateckém zmohutněla, stala se Mladá Boleslav a brzy po ní také Litomyšl středisky sborů bratrských, kterých se čítalo kolem čtyř set. Bratr Lukáš (1460 až 1528) v Mladé Boleslavi učinil ze svého sídla hlavní město Bratří; kališníci i katolíci viděli v něm nejen nejváženějšího biskupa, ale i neomezeného náčelníka Jednoty. Ve vnitřní správě Jednoty ponenáhlu vítězila stránka větší, t. j. mužové, kteří přáli hlubšímu vzdělání; a odtud pak nacházíme již zprávy o zvláštních školách v Jednotě.[1]) Nejstarší školu bratrskou měli v Mladé Boleslavi.[2]) Založili ji páni Krajíři z Krajku. Kolem r. 1500 byla rozšířena současně s tiskárnou knih. Za správy bratra Lukáše těšila se škola na hoře Karmel řečené — tak se říkalo Boleslavi — velikému rozkvětu; učilo se tam již latině, řečtině i hebrejštině. Byla vlastně seminářem pro výchovu a vzdělání kněží bratrských pod správou biskupovou; ale dostávalo se v ní též vzdělání jinochům, kteří nebyli určeni k stavu duchovnímu; byli tu i bytem i stravou synové rodičů přespolních stavu občasnského, ano rytířského i panského. Když na nějaký čas v bouřích roku 1547 byla zavřena, obnovil ji bratr Kalef[3]) na svůj groš a studenti radovali se upřímné a ochotné jeho podpoře. Sám všeho vzdělání nabyv na školách domácích, tím větší byl pří-

[1]) Srov. Hermann Ball, Das Schulwesen der böhmischen Brüder. Berlin 1898. Von der Comenius-Gesellschaft gekrönte Preisschrift. Str. 79—151, 153—168, 171—217.

[2]) Publica Piccardorum schola iunioris Boleslaviae .... magnifice condita et sequentibus annis 1511, 1544 mirifice aucta Kragiriis proceribus .... suam praecipue debet originem. Balb. Boh. doct. I., 107. Srov. Fr. Bareš, Dějiny mladobolesl. škol. (1888), str. 16—27.

[3]) Srov. J. Jireček, Rukověť I., 327.

tel vyšších nauk. U něho mládí své prožil Václav Březan, který mu dedikoval svou kroniku českou, jejíž rukopis z r. 1608. jest ve Štokholmě.

O řádu školy boleslavské pěkné svědectví vydal Šimon Theofil Turnovský[1]) v listě o bezúhonnosti bratří českého vyznání: »Viděl jsem krásný život s pravou srdce rozkoší u několika kněží v jich domech na Moravě i v Čechách, zvláště u biskupa jejich sídlícího v Boleslavi, Jana Augusty, Lutherova důvěrného přítele, který k němu do Wittemberku častěji přicházel. V Boleslavi jsem toho byl svědkem jak se v domech bratrských vše slušně a pěkným pořádkem koná. Za ranního jitra, kdy zvonek zavzněl, všichni domácí vstanou, obléknuvše se ku krátké promluvě pokleknou a Boha vzývají. Na to knihy, zvláště posvátné, do rukou vezmouce u stolů tiše a klidně sedíce čtou a píší. Po uplynutí jedné neb dvou hodin na opětné vyzvání zvonkem všichni (i čeleď mužská i ženská),[2]) kdož bydlí v domě, mezi nimiž bydlí hojně synů urozeného a mocného panstva, na společnou pobožnost se shromažďují. Tu nejprv hymnus nebo žalm zapějí, načež podle řádu jeden z těch, kdož v theologii a kázni slova božího se cvičí, přečte z bible stať, načež z ní potřebná naučení vybéře, objasní a k modlitbě pobídne. Vykonavše modlitbu rozcházejí se po svých pracích, hoši do školy, větší jinoši k studiím a to ku cvičením jazykovým a lekcím bohoslovným, jež tehdy M. Jan Aeneas, později v biskupství nástupce Blahoslavův, konal... Odpoledne, zejména mladší ručními pracemi se zabývali; jedni v tiskárně pracovali, jiní knihy zdobili, statnější dříví štípali a nepamatuji, zdali též někteří za stavem tkalcovským byli činni.«

Zaměstnání pracemi, k němuž tu se odkazuje, bývalo ve všech sborech, ve všech domech a školách sborových obvyklé. Proto měli kněží-hospodáři v inventářích nářadí krej-

---

[1]) Rukopis ochranovský. List proti jihlavskému pastoru Hedericovi, v němž skladatel líčí cestu svou r. 1568 konanou. Vytiskl Dr. J. Bidlo, Jednota Bratrská v prvním vyhnanství. I. Praha 1900, jako příl. C. na str. 264 a 265.

[2]) Čeleď v domech bratrských ve dne zdržovala se v kuchyni, v noci spala na půdě.

čovské, tkalcovské, hospodářské, aby bylo po ruce a sloužilo pracujícím v domě. Prací rukou svých živili se i kněží, i učitelé, byli-li zvláště ustanovení, z čehož, jak si Komenský stýská, bylo Bratřím vytrpěti hojně posměchu a výtek, že tkalcují, ševcují, krejčují, role obdělávají a j.

Dle svědectví Turnovského byla tedy také v Ml. Boleslavi škola dětinská a škola vyšší; první pro mládež celé obce bratrské, rozdělená nepochybně i zde v školu chlapeckou a dívčí, druhá pak pro jinochy, kteří především se vzdělávali pro službu církevní a vedle toho pro jiné, kdož po vyšším a dokonalejším vzdělání zatoužili.[1])

O jiné škole v Čechách zpráv bezpečnějších z té doby nemáme. A to je pochopitelno. »Jednota sama« — jak připomíná Winter[2]) — »žila život štvané srny, kterou, sotva že se odvážila na světlo a slunce, nepřítel brzo hnal zase do pustých temnot.« Proti ní byli kališníci i katolíci. Hned ve svých počátcích stiháni byli Bratří za vlády Jiřího z Poděbrad, který byv kališníky na trůn povýšen, podle své přísahy korunovační Bratry stíhati musil, když docházely stížnosti a žaloby z farností utrakvistických anebo katolických. Sotva že po míru kutnohorském (1485) se jim polevilo, vydán byl dekret Vladislavův proti Bratřím a v Čechách šest let (1508 až 1514) tvrdě pronásledováni.

Století XVI. klidu jim nepřineslo, ani ve vnějším životě veřejném, ani v životě uvnitř Jednoty samé. Reformace Lutherova v Německu lákala netoliko utrakvisty, nýbrž i Bratry; osobní styky s Lutherem a Melanchtonem přispívaly velice k zájmu českých myslí o reformaci v Němcích. I poměry veřejného života, jež nastaly změnou na trůně českém po smrti Ludvíkově r. 1526 přijetím Ferdinanda I. za krále českého, dotkly se Jednoty citelně. Známo bylo její kolísání

---

[1]) O škole boleslavské Stránský, resp. boj. 1634, 100, dí: »Cragiriorum... pietate pariter et largitate excitata iam olim et paulatim ex Maecenatum collaticiis subsidiis anno 1500, 1511, 1544 egregie amplificata; in ea fuit alendis repurgatae religionis doctoribus iuventutique in pietate et litteris formandae sedes vel domicilium, presbyterio etiam venerabile.«

[2]) Živ. a uč. na partik. škol., str. 78.

a sklon nejprve pro kandidaturu Vojtěcha z Pernštejna, když pak odmítl, podporovala jako kandidáta trůnu knížete lehnického Fridricha, jenž byl vnuk Jiřího z Poděbrad a dokonale znal jazyk český. Teprve stranou rožmberskou po delším jednání byli Bratří získáni Ferdinandovi. Když pak Karel V. volal marně luterány do Tridentu 1545, umíniv si pokořiti je mocí, a Ferdinand jemu na pomoc sbíral zemskou hotovost bez předchozího svolání sněmu, hlavními strůjci odbojné Jednoty všech českých stavů proti králi byli Bratří. Ale stavové ti, dlouho váhajíce vojsko své sdružiti s armádou kurfirsta saského, s nímž umluvili spolek, zavinili, že Jan Fridrich poražen byl od císaře Karla a krále Ferdinanda u Mühlberku. Ještě osudnější chybou bylo, že potom stavové vyšší (páni a rytíři), hledajíce odpuštění u Ferdinanda, opustili zrádně stav městský. Proto po válce šmalkaldské[1]) dopadl na města i na Jednotu těžký trest králova hněvu pro jich odpor a vynikající účast v odboji. Osekal všecky svobody městské, obmezil samosprávu obecní a soudní, Praha i ostatní města královská ztrátou mnohých statkův a privilegií pokutována, ochuzena. Pak došlo na Jednotu, jejíž přední mužové byli osnovateli jednoty nespokojenců českých s protestanty zahraničními. Proto 8. října 1547 obnovil mandát Vladislavův, podle něhož Bratří postaveni mimo zákon a nařídil přísné provádění.

Konfiskací stižena Litomyšl, Brandýs, Bydžov, Chlumec, Turnov a biskup Jednoty Augusta s bratrem Bílkem uvězněni. Padly Karmel a Hora Olivetská.

Správa a vedení Jednoty uchýlilo se na Moravu, kde katolíci snahám Jednoty nepřekáželi, kde biskup olomoucký nad tím se nehoršil. Tam byli Bratří před pronásledováním jisti.

Archiv bratrský z Mladé Boleslavě přenesen byl do Evančic, kde pod správou Blahoslavovou byl nejen v domě bratrském seminář kněžský, nýbrž i škola.[2]) Vyšší školu humani-

---

[1]) Jaromír Čelakovský, Privilegia měst Pražských 1886.
[2]) Srov. Fr. Zoubek, Bratrská škola v Evančicích. Beseda Učit. 1872, str. 217.

stickou upravil tam Jednotě r. 1574 učený Esrom Rüdinger tou měrou, že jako gymnasium illustre proslula nejen výcvikem vědeckým, nýbrž i vzornou kázní. Byla zřízena pro Čechy i pro Němce, pro syny šlechtické i městské, z ciziny také hojně žáků se na ni přihlašovalo. Vyšší školu měl i Přerov. Vzpomíná jí Komenský,[1]) že na ní tři léta pobyl, pilně latině i řečtině se učil, ač ještě v pozdních letech pamatoval, jaký kříž měl se slovníky a řeckou mluvnicí, když hned za abecedou probírali rozdíly dialektů. Sám školu přerovskou v letech 1608—14 řídil a zavedl na ní učení reáliím. Také v Prostějově měli Bratří velmi dobrou školu, kde nějaký čas od r. 1549 Jan Blahoslav učiteloval. O svém předchůdci a správci školy prostějovské, bratru Martinu Michalci, poznamenal Blahoslav, jeho odchovanec: »Latině mnoho neuměl, ale jsa muž zdvořilé povahy, vtipný a výmluvný, vyučováním svým docílil takových výsledků, že Bratří dlouho vzpomínali na výtečnou jeho methodu, jak mládež uměl zaneprazdňovati. Příčiny dobré obmýšlel čeládce své, v nichž dobře stáli a rostli.« Mezi žáky Blahoslavovými na škole prostějovské byl i Jan z Žerotína, horlivý potom obránce a zvelebovatel Jednoty, pak bratr Ondřej Štefan, skladatel X. dílu archivu bratrského, v němž jsou zápisky z let 1557—69, a upravovatel kancionálu Evančického z r. 1567, nejkrásnější knihy české v době střední.

Jiných, nižších škol[2]) na Moravě z té doby známo 27, kdežto v Čechách mezi r. 1547—1570 toliko šest škol se uvádí (Boleslav, Litomyšl, Lanškroun, Košumberk, Brandýs, Turnov). Objasnění z poměrů veřejných bylo již podáno. Jen dodati třeba, že po r. 1547 skrývá se v pamětech za jménem školy utrakvistické v Čechách leckde buď luterská nebo bratrská škola; teprve kolem r. 1570 vyskytují se zase zprávy o školách bratrských.

---

[1]) Meth. ling. nov. op. did. II., 158.

[2]) Holešov, Nový Jičín, Tobišov, Velká Biteš, Znojmo, Slavkov, Fulnek, Krásné, Chropiň, Malenovice, Lipník, Kounice, Třebíč, Paskov, Uherský Brod, Hranice, Moravské Budějovice, Velká, Dačice, Dalešice, Dřevohostice, Zábřeh, Strážnice, Tišnovice, Uherský Ostrov, Moravský Krumlov, Náměst.

O knihách, kterých se na školách Bratří užívalo, můžeme také něco říci. Katechismus bratrský byl jádrem všeho vyučování; některá jeho vydání opatřena zpředu abecedou a slabikářem. Patrno, že ho bylo užíváno jako čítanky. Věcnou jeho úpravu provedl r. 1522 bratr Lukáš. Také kancionál bratrský byl knihou, které se v rodině i ve škole stále přidržovali. Oblíbená byla sbírka pravidel mravních a přísloví.[1] V prvé části zavírá se naučení, kterak se mládež má míti času ranního, o povahách těla a údův, o oděvu, škole, službě k stolu, o chování se za stolem, při rozmluvě, při tovaryšství s jinými, při hře a kratochvíli a u večer. Druhý díl podává vysvětlení desíti božích přikázání a čtyři modlitby veršované. Pravidla byla rýmována, aby se snadno pamatovala. Z nauky o pravopise oblíbeno Isagogikon od Beneše Optáta z Telče, vydané častěji; z Benešovy mluvnice druhý díl o výslovnosti, o fraseologii české a překládání z latiny zpracoval Václav Filomathes z Jindřichova Hradce. Učebnice početní a cvičebnice německé napsal školám Ondřej Klatovský.

Mnozí pohlížejíce na utěšený rozvoj písemnictví zásluhou Bratří, domýšleli se Bůh ví jak spořádaného školství mezi Bratřími. Z toho, co známe o jejich školách, nutno říci, že v poznatcích vědeckých nelišily se od škol utrakvistických, avšak vynikaly nad ně zřízenou kázní, ochotnou a radostnou. Neutiskovaly individuality žákovské, nýbrž při stálém osobním styku vychovatelů s chovanci poskytovaly hojně příležitosti, aby vychovatelé bezpečně poznali povahu svých svěřencův a tím řídili se při jich mravním i vědeckém vedení. Škola bratrská vštípila žákovi pro celý život zálibu v pilnosti, úctu k práci, pravou pobožnost, smysl pro řád a poslušenství společné. Učila ho snášenlivosti, touze po stálém se zdokonalování dobrou knihou. Proto mohl Komenský o školách Jednoty v Řádu, r. 1660 pro Angličany vydaném, říci, že v nich více, nežli jinde k živobytí praktickému bylo

---

[1] Veršovaní »Mravové aneb naučení potřebná, jak dítky hned z mládí mravy a obyčeje dobré znáti mají«. V Praze, 1600, 12°, 41 listů. Skladatelem byl Jiřík Streyc Zábřežský († 1588), básnický vzdělavatel Žalmů. Srov. J. Jireček, Nové objevy z literatury staročeské. Č. Č. M. 1875, str. 167—72.

přihlíženo, tak že pořekadlem říkali »z kázně bratrské« (e fratrum disciplina) proti odchovancům škol jiných, kteří v potřebách životních bývali nezkušeni. U Bratří skutkem provedena zásada »Non scholae, sed vitae discimus«, odtud také vyspělo na štěpě Jednoty vzácné ovoce lidského ducha, zachované v památkách literárních, které budou po všecky věky chloubou a klenotem ryzí mluvy naší a našeho písemnictví.

4. Školy katolické.

[A. světské.] Katolíci byli také menšinou v zemi jako Bratří. Sotva čtvrtina všeho obyvatelstva zůstala věrna víře svých otců. Náboženské proměny věku XV. způsobily, že theologické studium na universitě pražské ve smyslu katolickém zaniklo. »Nemáme učených kněží, nemáme katolických rektorů školních«, naříkal probošt zámecké kapituly v Praze Scribonius. Od r. 1431 stolec arcibiskupský na Hradčanech osiřel, kapitula do r. 1536 byla ve vyhnanství žitavském, od r. 1448 do 1453 pobývala v Plzni; statků bývalému arcibiskupství uchvácených nechtěl mu nikdo zase vydati, a tak obnova stolice nebyla snadna. Katoličtí mistři z učení theologického uchýlili se jinam do ciziny. Všecko břímě starostí o dorost kněžský, o výchovu školní, spočívalo na kapitule, kterou spravoval probošt. K svěcení kněží dožadováni biskupové v Olomouci, Vratislavi, Míšni, ve Vídni nebo Řezně, Bamberku. Nesnáze ve správě duchovní sice překonávány tím, že jednomu knězi dvě i tři fary přikazovány, aby je ze svého sídla excurrendo opatřoval; hůře bylo o školy a učitele katolické. Od utrakvistické university hradčanská čili hořejší konsistoř učitelů nepřijímala. Škola kathedrální na Hradčanech klesla po vzniku university na školu nižší, neboť universitní privilegia odloudila jí žactvo. Byla sice latinskou, ale sotva stačovala výchově kněžské. Kanovnická škola na Vyšehradě kvetla ještě r. 1457 za učitelování znamenitého Oldřicha Kříže z Telče, potom také strádala valně.

Na venkově byli katolíci soustředěni v krajích západních a jižních; víme sice, že z kraje budějovického nebylo

ani jediné školy pod správou university utrakvistické, ale zevrubnějších zpráv o školách katolických vůbec dopátrati se nesnadno, poněvadž ve valné většině míst a měst podle vedoucích osob anebo podle smýšlení gruntovních pánů střídaly se konfesse velmi často a podle toho též učitelé. V dekretech konsistoře katolické i utrakvistické nacházíme hojně dokladů, že kněží a také učitelé z obou konfessí se v jednom místě střídali.[1]) Že tím nejen náboženské smýšlení osadníků se viklalo, nýbrž že také školám takovýto stav byl na újmu, jest pochopitelno. A poněvadž při většině byla správní moc a bylo i více finančních prostředků, klesal počet katolických far a škol nadmíru rychle.[2]) V popředí měst, v nichž katolické školy se udržely, stojí na západě Plzeň, Most, Blatná, Březnice, Kadaň, Kladruby; na jihu Budějovice, Krumlov, Soběslav, Strakonice; na severu Lipé (nyní Česká Lípa), Zákupy, Děčín. Na nich bylo učení podobné onomu na školách partikulárních strany podobojí. V Budějovicích uvádějí se dvě katolické školy při místních dvou farách, jedna česká, jedna německá. (Tutéž a v Děčíně byla zřízena ve věku XVI. ještě škola luterská.)

O školách dětinských, čili, jak jim katolíci říkali, o školách farních, jsou zápisy kusé, ano nejasné. Pokud bylo možná shledati, měly katolické školy ještě tyto obce: Bechyň,

[1]) Klem. Borový ve Starých Pamětech dějin českých V. díle. sv. I. Akta konsitoře utrakvistické, Praha 1868; sv. II. Akta konsistoře katolické, Praha 1869. Katolické a také utrakvistické správce duchovní za té doby měly: Horažďovice, Horšův Týn, Hořice, Jičín, Litoměřice, Mělník, Příbram, Žatec.

[2]) Gindely, Děj. čes. povst. 1618 ve sv. I., str. 124: »Nepochybné jest, že katolíci vůči protestantům v rozhodné menšině se nalézali, činíce sotva pátý nebo snad i desátý ano i patnáctý díl všeho obyvatelstva.« Fr. Dvorský v Příspěvcích k dějinám církevním (Sborník histor. II., str. 280—287, r. 1884) uvádí, že čtvrtina všech osob stavu panského v Čechách byla katolická; ve stavu rytířském měli katolíci jen čtrnáctý díl, v obyvatelstvu samém pak že podle výroku Adama ze Šternberka, r. 1609 na sněmu proneseného, na jednu osobu podjednou nachází se třicet osob podobojí. Arci tehdy všech podobojí přijímajících, ať byli ještě utrakvisty nebo luterány nebo vyznání bratrského nebo kalvínského.

Bernardice, Bezdědice, Borek, Borovany, Budyň, Doupov, Hluboká, Havranov, Charvatce, Chotěšov, Chýnov, Koloveč, Chomutov, Liteň, Libochovice, Manetín, Měčín, Mírovice, Mrtník, Nákří, Němčice, Nepomuk, Počátky, Podbořany, Polná, Přeštice, Přistoupím, Radonice, Rataje, Staňkov, Šlapánov, Švihov, Tachov, Teplá, Třeboň, Trutnov, Velemín, Volyň, Záboř, Žinkovy. Ale o nějaké ustálenosti vyučování tehdáž nebylo řeči; když učitel z místa se vystěhoval, trvalo leckde dlouho, nežli bylo učení zas obnoveno.

V Praze samé kromě katolických škol na Hradčanech a na Vyšehradě byly školy při klášteře křižovníkův, u sv. Jiří, sv. Klimenta, sv. Jakuba, u johanitů na Malé Straně, na Karlově, u P. Marie Sněžné, u špitálu sv. Havla a na Zderaze.

Teprve když Ferdinand I. zlomil odboj měst a vydal mandát proti Bratřím, vystupuje v popředí snaha posíliti katolictví. Dne 31. srpna 1547 žádá kapitula svatovítská na králi, aby se obsadil stolec arcibiskupský a obnovilo theologické studium na universitě.[1]) O dvě léta později domáhá se podpory k rozšíření školy kathedrální,[2]) žádá na bohatších klášteřích, aby školy zvelebily, aspoň nejméně o jeden stůl žáků chovaly, kteří by se učili a v kostele zpívati zvykli; jiní klášterové aby jistou summu peněz ke školám každého roku dávali, aby těm, kteří by někdy kněžími nebo správci škol státi se chtěli, na učení se mohlo vydávati.[3])

Vidouc, že proudu reformačnímu, který z Německa se valil do Čech a od západu i severu uchvacoval obyvatelstvo národností obou, nelze prostředky dosavadními úspěšně če-

---

[1]) »Constitui Archiepiscopum; gregis dominici vigilantissimum pastorem; subinde studium catholicum et Pragensem Universitatem ... restitui«, Borový, Jednání konsistoře kat., II., č. 606 (str. 63).

[2]) Domus choralium quam facillimis inpensis rursus instaurari potest. Muri etenim ... et testudines fere integrae sunt; et quod reliquum esset, ludi litterarii magistro pro stipendio daretur, qui teneram iuventutem tum bonis litterarum studiis cum etiam moribus erudiret. Ex his enim studiorum palaestris seminaria eruditorum vivorum erumpunt. Borový, II., číslo 662 (str. 116).

[3]) Borový, II., č. 687 (str. 138).

liti, konsistoř žádá za připuštění nových řádů duchovních. Král Ferdinand učinil si ovšem cílem obnoviti jednotu náboženskou v zemi a přivésti národ český pod plné poslušenství Říma, avšak po r. 1547 změnil[1]) taktiku svou dosavadní. Odložil ráznost a prudkou přísnost, která tak těžce dolehla na česká města a Jednotu; poznav, že reformace v Německu vítězí, a že by mu přísnost mohla překážeti při ucházení se o korunu císařskou, po níž bažil, rozhodl se pomáhati jiným směrem. Volil cestu zdlouhavější, ale bezpečnou: opravu církve a školy, aby výchovou nového pokolení pominuly dosavadní zmatky. K tomu po jeho zdání hodil se řád jesuitů, jehož nejbystřejší organisátor, Petr Canisius, byl kazatelem při dvoře panovníkově a jako správce biskupství vídeňského dal na jevo vzácnou schopnost. Proto hned r. 1551 poslal 9 jinochů českých do Říma na studie, by po důkladném vzdělání stali se pilíři, na nichž spočine práce církevního obratu. Canisius zajel r. 1555 do Prahy; pohostěn byv v klášteře u křižovníků, sjednal s konsistoří vše potřebné a připravil bratřím řádovým cestu do Prahy.

Dne 18. dubna 1556 přišlo 12 řádových bratří, usadili se v bývalém klášteře dominikánském u sv. Klimenta. Svou práci zahájili školou. Hned po jich příchodu probošt se zámeckou kapitulou nařídili všem kněžím,[2]) sobě v Praze podřízeným, aby v neděli po sv. Petru a Pavlu při kázání vyhlásili, že u sv. Klimenta otevře se nová škola, k níž císař z Italie dal povolati vzdělané muže z tovaryšstva Ježíšova, aby mládež vychovávali k slávě boží a k obecnému užitku vší obce; v té škole královské a katolické od 8. července že všichni jakéhokoli věku a stavu budou moci výklady poslouchati a vzdělati se zadarmo, tam volně že budou se učiti svobodným uměním a jazykům. K nařízení tomuto byl přiložen rozvrh hodin jakož i rozdělení učiva na nové škole jesuitské; po výkladě o mnohých vědách a správných methodách dáno ujištění, že professoři ochotni jsou pracovati zadarmo a rádi, jen aby

---

[1]) Denis-Vančura, Konec samost. čes., str. 437—452.

[2]) Z. Winter, Život církevní v Čechách. Praha I., 1859, str. 139.

všem prospěli a vyplnili »svatou vůli královskou«. Učitelům nové té školy král udělil právo mládež učiti a ke všem stupňům literním promovati.

[B. školy jesuitské.] Jesuité dostali od Ferdinanda na pražskou kollej roční plat ze statku ojvínského a komory české, dostali ke kolleji dům, směli si vykoupiti statky, dominikánskému klášteru u sv. Klimenta před tím náležité, a byli osvobozeni všech daní. Tak záhy na zříceninách kláštera sv. Klimenta vznikla jejich veliká kollej — nynější Klementinum. Se školami rostli. Tou zbraní vítězně čelili vysoké škole Karlově, s níž se pustili v zápas. Učili zadarmo a vynikajíce osobními přednostmi slynuli dovedností učitelskou; zjednavše si konvikty studentské, v nichž nadané žáky vším opatřovali, odstranili ze škol svých žebrání a netrpěli žáčků mendikantů. Kázní a vyučováním dosahovali úspěchů v oko bijících, v obecenstvu udržovali stále živý zájem o své učení, jenž rostl tak, že i jinověrci záhy jim svěřovali syny své na vzdělání.

Hned r. 1556 otevřeli školu latinskou i kollej katolické školy královské, v níž se konaly přednášky theologické a filosofické. Proti nim vydal děkan fakulty artistů obšírnou vyhlášku veřejnou, v níž vyložil, co professoři pražské university dosud podnikali ke vzdělání mládeže. Nového proudu nezastavil. V Klementinu se zařizovali obratně. Otevřeli »dětinskou« třídu, v níž po česku učili se žáčkové čísti a psáti; postarali se, by hned od útlého mládí vštípeny byly přesně katolické články víry v srdce mládeže. Katechismus Canisiův byl první knihou českou, kterou vydala kollej pražská; napsán byl rukou velmi obratnou; zásady katolické v něm jasně a ostře vytčeny, aby pochopen byl rozdíl od protestantských.

Latinská škola jesuitská měla pět tříd; byla studium inferius, v němž tři třídy (infima, media, suprema) sluly grammatica, dvě další třídy (poesis, rhetorica) sluly humanitas. Cílem učebným byla dokonalá výmluvnost, která ve dvou nejvyšších schopnostech a dovednostech, řečnické totiž a básnické, dosahuje svého ucelení.[1]) Učilo se podle roků, po-

---

[1]) Perfecta eloquentia, quae duas facultates maximas, oratorium et poeticam, comprehendit. Srov. též Dr. K. Knabe, Ge-

stupovalo se pravidelně z nižšího stupně na vyšší, každému stupni úkol učebný byl řádně vymezen a zkouškami se zjišťovalo, zdali nejen žáci, nýbrž také zdali učitelé plnou měrou vyhověli daným předpisům. Žáci jmenovali se podle tříd: parvistae (rudimentistae), principistae, grammatistae, poetae, rhetores. První třída mívala dvě oddělení. Odtud ona různost v počítání tříd za různých let; někdy se jich uvádí šest, jindy, připočte-li se ještě třída dětinská, sedm.

Hlavním předmětem učby zůstávala latina, ať tak dím, mateřský jazyk jesuitů; latinu ovládali všickni, všickni také se řídili zásadou: latine lege, scribe, loquere, (po latinsku čti, piš a mluv). V třídách grammatických probíralo se učivo postupně podle latinské mluvnice Alvarovy;[1]) v třídách humanitních učili se slohu latinskému, řečnickému i básnickému. Poetika připravovala půdu ku krasomluvě, která se v rhetorice dokončila výkladem Ciceronových knih o řečnictví a rhetoriky Aristotelovy. V grammatických třídách čítány listy Ciceronovy a vybrané básně Ovidiovy; v třídách vyšších obvykle se četly Ciceronovy řeči pro Archia, pro Marcello, pro lege Manilia, výbor statí z Q. Curtia Rufa, Livia a Sallustia, některé zpěvy (obyčejně V. a VII. zpěv Aen.; IV. kniha Georgik) z Vergilia a výbor básní Horátiových. Cicero pokládán za vzor klassičnosti.

Řečtině se učili žáci v nižších třídách denně půl hodiny. Jesuité dobře znali stav školství evropského a sami majíce znamenitý takt paedagogický přizpůsobovali školy své modernímu proudu, jenž se v Německu snažil o studium řečtiny. Aby byli moderní, ujímali se učení řeckého tak horlivě jako mistři protestantští, ač nedávali řečtině nijaké přednosti

---

schichte des deutschen Schulwesens (Lipsko, Teubner, 1905), str. 56—60.

[1]) Alvarus Emanuel, slavný humanista řádu jesuitského z Madeiry, vyučoval v Lissaboně, kdež r. 1583 zemřel. De institutione grammatica libri III. byla jediné oprávněnou učebnicí latinskou na školách řádových. Celá podle prvotního vydání spisovatelova s českým překladem vzorů tvaroslovných vyšla v Praze r. 1598. Srov. Ott. Slov. Nauč. II., 31.

před latinou.[1]) Proto hned v třídě prvé učili se jejich žáci čísti a psáti řecky, skláněti prostá substantiva a časovati. V třídě druhé procvičena jména i slovesa stažená a slovesa na *μι*. Třída třetí poznávala osm částek řeči a překládala do mateřštiny bajky Aesopovy a stati ze Chrysostoma. Tu se ponenáhlu zaváděl latinský výklad řeckých článků, čímž se pak v nejvyšší třídě nahrazoval překlad. Prvé třídě humanitní příslušela řecká skladba, překlad a výklad některého životopisu Plutarchova, výbor z Isokrata, Basilia a t. zv. listů Platonových. V poslední třídě došlo na výbor z Demosthena, Platona, Thukydida, Homéra, Hesioda a Pindara. Zvučná jména antických i křesťanských velikánů nesmějí nás zarážeti, vždyť podávány z nich skrovné výňatky a někde s meziřádkovým latinským překladem. Z úryvků těch sotva kdo vystihl ráz antického života. Kdežto se v latině nápodobou slohu dospívalo k úplnému ovládání jazyka, spokojovali se při řečtině, dovedl-li žák překládati řecký text Nového Zákona a podati jeho latinskou parafrasi. Částem řeckého textu Písma Sv. učili se stále nazpamět. První učení řeckému jazyku podával slabikář;[2]) do něho povýkladu abecedy, dvojhlásek a přízvuku zařadili řecké texty modliteb: Otčenáš, vyznání víry, dekalog, modlitbu ranní, modlitby před jídlem, po jídle, před spaním, žalm 143., výňatky z Písma Sv. o křtu, o poslední večeři, o moci a poslání církve. Kusům těm se žáci učili nazpamět a modlili se také v určité dni po řecku. Z mluvnice nejdéle se udržela Clenardova, pak mluvnice Lukáše Lossa a Jakuba Gretsera,[3]) jejíž výtah ve školách českých byl obvyklý ještě v druhé polovici XVIII. věku.

---

[1]) Srov. Studium řeckého jazyka na gymnasiích v programech c. k. reál. a vyš. gym. v Křemencově ulici v Praze r. 1904 (část I.) a r. 1907 (část II.).

[2]) Alphabetum graecum. Cum aliis nonnullis, quae utilia iuventuti et ad pietatem et grammaticam graecam capessendam esse possunt. Argentorati 1568.

[3]) Institutionum linguae graecae liber primus. De octo partibus orationis. Auctore Jac. Gretsero Soc. Jes. 1595. Výtah z ní pro českou provincii řádovou vytištěn v Praze 1753 a častěji otištěn (typ. universit. Carolo-Ferdin. ad S. Clem.).

Náboženství se vykládalo podle Canisiova katechismu, evangelia jednou týdně, v nižších třídách po česku, ve vyšších po latinsku.

O ostatních předmětech té doby ještě se připojoval výklad jen příležitostný; mathematika, zeměpis, přírodní vědy nebyly předměty samostatnými, dějepis přestával na líčení mravů, obyčejů, válečnictví a zřízení státního u Řekův a Římanů.

Zajímati snad bude způsob, jehož se jesuité při vyučování přidržovali. Vyučovalo se ve všech třídách kromě soboty každého dne dopoledne i odpoledne 2—3 hodiny. V první hodině ranní professor opravoval žákům přinesené práce domácí, zatím co dospělejší druhové, t. zv. decuriones, zkoušeli spolužáky jednoho po druhém, zdali se naučili úkolu z latinské mluvnice nebo z nauky o výmluvnosti, znají-li významy, rčení a průpovědi ze zvláštní sbírky řečené Amalthea.[1]) Pak se překládala v třídách grammatikálních buď cvičení mluvnická z češtiny do latiny, nebo vypisovaly se významy, frase a pravidla mluvnická. Ke konci hodiny prohlédl professor poznámky decurionův a vyzkoušel sám některé žáky. Druhá hodina se vyplnila četbou; překlad z minulé hodiny byl opakován, nové místo čteno a vykládáno; na konec diktováno něco pro písemné vypracování domácí. V třetí hodině dopolední vykládal professor půl hodiny mluvnická pravidla a pilně na příkladech je cvičil. V třídách humanitních zůstával týž způsob, jenže se žáci v první hodině cvičili skládati periody podle Cicerona, kuli verše podle klassických vzorů, proměňovali básně v prósu, hledali mluvnické a řečnické figury z klassiků. V druhé hodině při četbě auktor se střídal půlletně, básník anebo historik anebo rhetor. V třetí hodině přednášel professor o prosodii a metrice, k čemuž připojoval

---

[1]) Mythologický název podle živitelky Diovy Amaltheie na Kretě, jejíž roh ulomený nymfa ovinula zelení, naplnila sladkým ovocem a podala Diovi. Byl rohem hojnosti. Sbírka tak nazvaná pokládána byla za roh hojnosti poznatků naukových a mravních, určený k obohacení vědomostí a oslazení života při rozličných příhodách.

různá cvičení slohová a věcné exkurse na př. o vojenství, o senátu, o comitiích římských a pod. Odpoledne ve všech třídách se odříkávala pravidla latinské a řecké mluvnice, probírali se t. zv. loci communes vzhledem k životu, přírodě a pod.; v nejvyšší třídě byl hovor o pravidlech řečnických podle Cicerona s pokusy praktickými; v druhé hodině se konala v nižších třídách řecká cvičení, ve vyšších po celou hodinu byla četba řecká. Pro sobotu platil jiný řád; dopoledne žáci odříkávali, čemu se za týden nazpamět naučili, deklamovali, přednášky rhetorů poslouchali. Poslední hodinu odříkával se v prvé polovině katechismus, načež v druhé polovině byl vykládán. Jednou za týden, ve středu nebo ve čtvrtek, bývalo odpoledne prázdno, nebyl-li toho týdne svátek. Hlavní prázdniny trvaly rhetorům měsíc, poetům tři neděle, grammatistům čtrnácte dní. Mezi rokem se neučilo od Narození Páně do Nového roku, od neděle masopustní do Popelce odpoledne, od květné neděle do první neděle po velikonoci, v neděli a pondělí Svatodušní, odpoledne před Božím tělem, dopoledne o Křižových dnech a o Dušičkách.

Žáků první dvě léta měli jesuité málo; ale později se nahrnulo do učební síně tolik žáků, že gymnasia jesuitská proslula. Nejen vyučování zadarmo táhlo a lákalo k návštěvě, také šetrnost, kterou k žactvu zachovávali tím, že odstranili tělesné bití, probouzejíce úsilovně ctižádost mezi učni. K samostatné práci se vedli u nich žáci častými pracemi písemnými, jež bedlivě bývaly prohlíženy a posuzovány se zřením k individualitě učňově; pamět cvičila se znamenitě. Kázeň a pořádek panoval vzorný. Nad to dovedli mládež vnaditi zábavou a překvapovali obecenstvo okázalými výsledky věcí rychle nacvičených, že záhy po Praze si vyprávěno, kterak se u jesuitů za tři měsíce žák více naučí, než u předešlých učitelů za dvě léta. Již r. 1559 o svátcích Svatodušních pozvali si hojně obecenstva, před nímž jejich žáci o sedmi darech Ducha sv. hovořili v sedmi jazycích. Když pak během času škola jejich, užívajíc zvláštní methody, založené na výcviku paměti, osvědčovala se po té stránce výsledky na ten čas neobyčejnými, kterých nebylo lze upříti jejich učitelům a vychovatelům, nedivme se, že nejen urození,

nýbrž i měšťané, ať byli vyznání kteréhokoli, rádi k nim na vzdělání posílali své syny.

Pražské úspěchy školské zdárně pomáhaly zájmům katolické církve v zemi. To bylo příčinou, že také na Moravě byla otevřena kollej jesuitská r. 1566 v Olomouci, 1578 v Brně. Když pak majestátem Maxmiliana II., ze dne 22. prosince 1572, dostalo se učilišti olomouckému[1]) práv a privilegií universitních, nelze tomu se diviti, že štědrou podporou pánů českých otevřely se kolleje r. 1588 v Krumlově, r. 1592 v Chomutově, r. 1594 v Jindřichově Hradci. Úspěchům těm zjednána byla pevná opora obsazením stolce arcibiskupského v Praze r. 1561, na nějž povolán výtečný Antonín Brus z Mohelnice. Obnovením vikariátních okresů utužila se nejen církevní kázeň, nýbrž se zdvihla též úroveň farních škol katolických na venku, šířil se zájem pro církev a školu z vikariátních ústředí, která byla v Bechyni, Kadani, Kladrubech, Litoměřicích, Ústí n. Lab., Polné, Teplé, Trutnově a Žitavě.

Jesuité majíce od krále právo k promocím, zřídili si v Praze také studium superius, či akademii, o dvou fakultách s učením filosofickým a theologickým. Filosofické studium u nich trvalo tři léta majíc podle ročníků názvy: I. logika, II. fysika, III. metafysika. Na akademii se vykládala denně mathematika podle Euklida a mravověda podle Ethiky Aristotelovy. K přednáškám se družily měsíčně disputace domácí, třikráte do roka disputace veřejné před hodnostáři církevními i světskými. Filosofové, vykonavše po třech letech zkoušku, připouštěni bývali k studiím theologickým, čtyřletým. Na nich se probíralo písmo Sv. Starého i Nového Zákona, jazyk hebrejský, dogmatika scholastická, mravověda a kasuistika. Učení mělo tři professory, doktory v Písmě. Mělo knihovnu hojně a dobře opatřenou, z níž theologové náležitě mohli vědomosti své rozhojňovati. Přízeň k studiím jesuitským patrna byla z darův a odkazů, jimiž přibývalo řádu hmotných prostředků. Jejich kolleje a konvikty stu-

---

[1]) Srov. J. V. Prášek, Vysoké školy moravské. Osvěta 1899, str. 146—156, 297—309.

dentské vynikaly úhlednou stavbou na venek, úpravností uvnitř, překvapovaly svou rozlehlostí a účelností. Přízeň dvorská zjednala školám jesuitským drahně účinných přátel.

5. Zápas stran.

[a) Ve školách.] Té přízně a podpory dvorské se nemohla nadíti universita či akademie Karlova. Mistři její upozorňovali hned od počátku na nebezpečí, které nastane věcem české víry utrakvistické, ano vzmužili se také k odporu vyhláškami a výklady o svém učení. Staré husitství však zenáhla usínalo, užívání kalicha a kompaktáta, která dovedla vzrušiti a roznítiti národ, přestávala býti zájmem obecným od té chvíle, kdy stal se pokus, aby jimi uvedeni byli Čechové k dokonalému poslušenství Říma. Se zvláštní pozorností sledovali Čechové průběh reformace v Němcích a od uznání konfesse augsburské klonili se k luteránům. Sami professoři na universitě smýšleli podobně. Nesjednocenost a nejasnost jejich v zásadách náboženských trpce se dotkla snah Ferdinandových po sjednocení Čechů; proto, obávaje se, by universita zase snad nestala se kvasem nových třenic náboženských, oddálil universitu od správy kališné r. 1562 a dosadil správce dolejší konsistoře i všeho kněžstva strany podobojí. Opatření takové snížilo akademii Karlovu v očích národa, a ježto školy katolické i právo promoční pro odchovance svého vyznání měli jesuité, ztenčil se také obor jurisdikce nad školami městskými mistrům akademie Karlovy.

Za nástupců Ferdinandových, Maxmiliana (1564—1576) a Rudolfa (1576—1612), dovedli mistři v zápasu s akademií klementinskou držeti rovnováhu.[1]) Měli ve sborech svých síly nad jiné znamenité. Takým byl Petr Kodicillus z Tulechova, zástupce studií klassických, Šimon Proxenus, slavný právník, Mikuláš Šud, mathematik, Tadeáš Hájek, osobní

---

[1]) Obšírně o tom vykládá Z. Winter ve spise »O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje« (Praha 1899); zvláště v knize II., str. 320—373. Tam nejen obsah učení podán, nýbrž i methoda a řád lekcí z r. 1577, 1580, 1611 a 1617.

lékař Maxmilianův. Jen v theologii bylo smutno; na tom poli nejen kapitula arcibiskupská, nýbrž také mistři z Klementina ostražitě kontrolovali oprávněnost čtení theologických. Kolleji Karlově vadil nucený coelibát mistrů; proto opustili universitu výteční učitelé Prokop Lupáč z Hlavačova a mistr Daniel Adam z Veleslavína. Celkem od r. 1547—1608 učilo na fakultě artistů 69 professorů, z nichž však při kathedře zůstalo něco přes dvacet. Ostatní, nalezše výnosnější opatření hmotné a volnější pole působnosti, rozloučili se s universitou, která svým professorům dávala plat nevhodný a nuceným pobytem v kollejích ukracovala spokojenosti jejich a klidu.

Úsilí Mistra Martina Bacháčka, Marka Bydžovského z Florentýnu, Adama Zalužanského zahnalo na čas nebezpečné mraky, které se nad akademií Karlovou stahovaly, když katolická strana se chystala povoláním doktorů zříditi také vlastní fakultu právnickou a lékařskou.

Oběma akademiím velice sešlo na tom, aby v širším obecenstvu se udržoval zájem o ně. Toho se o závod domáhaly obě týmiž prostředky, nikoli ovšem novými. Byly to především disputace[1]) akademické, nutný doplněk školského učení, kde se professoři přesvědčovali, zdali posluchači zažili látky diktované nebo čtené. Měl k nim každý přístup a naslouchal, kterak z přednášek mistrů vybírány byly věty, na nichž zápasy řečníků, pro a contra důvody vykládajících, byly založeny. Disputace studentské, bakalářské i misterské hlučně se konaly v obou kollejích. Podobně bylo se školskými dramaty. Zprvu řídce a to latinské kusy v Karolinu předváděny již před příchodem jesuitů do Prahy; ale když jesuité svými hrami donutili Karolinum k závodění, hrávalo se dvakráte do roka, na jaře o sv. Jiří a na zimu kolem sv. Martina. Počtem dramatických výkonův až do r. 1590 jesuité převyšovali, ale pak hrálo se v obou akademiích rok jak rok. Uznávalo

---

[1]) Srovnej Z. Wintra, O životě na šk. pražských, kniha II., 4., str. 404—433; o divadelních hrách tamtéž, kn. II., 5, str. 434—469. Hlavně však F. Menčíkovy Příspěvky k dějinám česk. divadla 1895 na str. 49—74, čl. 8: Školské divadlo v Čechách 1535—1620.

se totiž, že žáci veřejným vystupováním nabývali smělosti a odvahy, ladnosti v pohybech a postojích; a žáci také svou latinou (které se arci naučili nazpamět) vysvědčovali o pokroku vší kolleje. Kusy allegorické (na př. církev a její moc nad národy) účinkovaly na velmi četné obecenstvo propagačně.

Síla katolíků pocházela z jednoty, odtud plynuly všecky výsledky jejich úspěchu. Té právě se nedostávalo stranám druhým. Blahovolné snášelivosti Maximiliánovy hleděli využitkovati přátelé vyznání Lutherova: vidíme, kterak o překot množí se luterské školy a fary: v Kamenici, Jáchymově, Doupově, Kralupech, Roudnici, Klášterci, Velharticích; celé Loketsko, za ním sever český prohlásil se pro vyznání augsburské. Není divu, že i v Jednotě bratrské zmohutněl sklon k reformaci německé; ale konečně nastává dohoda s utrakvisty a českými luterány, konfessí česká r. 1575 a Maxmiliánovo svolení, aby si vybrali 15 defensorů, jednotí šiky jejich proti postupu katolickému. Rudolfův majestát z r. 1609, zaručující svobodu náboženskou i českým Bratřím, jest onoho hnutí vrcholem. Tak zdálo se podle slov Skálových všechněm pokojným lidem, že do vlasti bude uveden starodávný zlatý věk. Naděje ta byla marna. Majestátem přešla sice konsistoř podobojí ve správu stavů, kde kdo volal po svobodě svědomí, ale potřebné k tomu snášelivosti nebylo nikde. Školy pak, majíce přísně ráz konfessijní, změnami učitelskými začaly na své vnitřní hodnotě postonávati. Města česká: Nymburk, Pardubice, Chrudim, Jičín, Pelhřimov, Písek, Kutná Hora, Sedlčany, Benešov, Louny, Rakovník, Beroun, Slaný, Mělník, Kolín, Kouřim, Domažlice, Klatovy, Sušice, Vodňany hlásí se zřejmě buď k nauce Lutherově nebo Kalvinově a dle toho proměňují učitele na svých školách. Nikterak se při tom nemyslilo na jich prospěch a rozkvět.

Za vlády Maxmiliánovy se přihlašují opětně Bratří čeští k životu veřejnému. Biskup jejich Kalef zase vyzdvihuje v Boleslavi školu, obnovuje sbor, sbírá příslušníky svého vyznání po okolí. V Katusicích na gruntech Václava Hrzáně se sestupují Bratří v náboženskou obec, Řítonice, Lukavce, Struhy, Hradiště činí podobně. I v Praze v ulici nyní Spálené a v okolí farnosti sv. Vojtěcha na Novém městě se

ustavují obce bratrské jakož i v Třebenicích, Hradci Králové, Stěžerách, Nechanicích a Třebechovicích. Jednota koná svůj největší a nejzdárnější čin: přeložena a vydána jest biblí Králická, k níž začátky a podněty dal učený a bystrý Blahoslav. Jako dědička myšlenky Husovy hlásí se po vydání majestátu o kapli Betlémskou,[1]) při níž r. 1610 otevírá také školu pro mládež svého vyznání. V jejích řadách stojí mocný pán Petr Vok z Růže a Václav Budovec, ohnivý řečník a politik, na Moravě pak Karel ze Žerotína. Petr Vok zakládá kollej pro gymnasium bratrské v Soběslavi[2]) »ku poznání čisté pravdy boží podle Sv. Písem a pravé víry křesťanské podle konfessí české z roku 1575, nedávno od J. M. Rudolfa II. potvrzené«. Také pro žáky konvikt postaven. Přípravku tam zastupovala městská škola, v gymnasiu samém se učilo grammatice, latinské a řecké poesii, logice, rhetorice ve třech stupních. Zvláštní řád studijní po tehdejším zvyku (Instructio et ratio docendi in illustri Rosenbergensi gymnasio Soběslaviae) byl vydán. Ale nepřízeň osudu způsobila nedlouhé trvání této školy; především utrpěla smrtí zakladatele, jenž se v listopadu 1611 se světem rozloučil, zápasila s neochotou Soběslavských, kteří na stavby dřívím přispívati nechtěli, vadla liknavostí vykonavatelů poslední vůle Vokovy. Stránský[3]) sice tvrdí, že Soběslav »byla vyhlášená znamenitou školou náboženství vytříbeného, kterouž tuto Petr Vok, poslední ze slavného rodu pánů z Rožmberka, založil a nadal,« ale odjinud víme,[4]) že nebývalo tam žáků mnoho, a že se dokonce gymnasium bratrské přeměnilo na

---

[1]) Kaple Betlémská byla Bratřím odevzdána 4. prosince 1609; později k výchově studujících jim postoupena také kollej Nazaretská. Srov. Glücklich, Václ. Budovec z Budova Korresp. str. 86.

[2]) Srov. též u Balbína I., 107.: »stat hodieque visenda moles scholarum, tempore ruitura, quando in alium meliorem usum, quod facile fieri posset, negligentia non vertitur. Inveni in memoriis Rosensium catholicae iuventutis scholas Soběslaviae iam anno 1501.

[3]) Resp. Boj. II., 7; v překl. Em. Tonnerově str. 27.

[4]) Z. Winter, Život a učení na škol. partikul. str., 82.

kalvínské. Na jeho řádě jasně vidíme, že partikulární školství bratrské v rozvoji školstva českého mělo postavení zvláštní. V něm se jako v zrcadle obráží nedůvěra k tehdejšímu humanismu. Musí-li se již mládež učiti latině a řečtině, nechť se učí ze spisů křesťanských, »aby s uměním a jazykem v sebe, jakoby s mlékem vpíjela poznání Krista, zbožnost života, počestnost, bázeň boží a víru nefalešnou.« Řeckému jazyku ať se učí na Písmě Sv. a křesťanských epigrammatech a oracích. Z pohanských spisů dlužno čísti jen kratší, jako Ciceronův de officiis a básně Hesiodovy. S ostatními spisy ať se zachází opatrně jako s jedovatými. Ústav soběslavský byl pro Čechy i pro Němce; v jich pospolitém bydlení shledával Březan chybu, jakož i v tom, že rektorem školy byl Němec, který »nedouka Čecha s užitkem srozumitelně učiti nemůže.«

Německému jazyku Bratří věnovali píli náležitou. Již styky s Vittemberkem toho vyžadovaly. Učelištěm, na něž mládež posílali, aby se německy naučila, byla škola ve Fulneku, pocházejíc z doby, kdy závodila mezi sebou města česká i moravská v stavění úhledných budov školních. Stála vedle kostela, jsouc o jednom patře a byla Komenskému léta 1618 milým přebýváním. Odtud se chodilo stromořadím lipovým k hradu, stojícímu dosti vysoko nad městem, a úrodným údolím, odkud je krásný rozhled k Radhošti a Tatrám. Nedaleko hradu rozkládá se dubový a březový lesík, žákovským zvaný, kam prý Komenský žáky vodíval a je tam učíval, tak že tehdáž již sám vykonával skutkem, co později radil ve své Didaktice: neučiti auktoritou z knih, než z věcí; z nebe i země, z dubův a jedlí se domýšleti, t. j. zkoumati a ne na cizích toliko zprávách přestávati.

Majestátem, který byl vydán 9. července 1609, přešla zase správa církevní na universitu tím, že 3 její professoři zasedli v obnovené dolejší konsistoři a že schůze defensorů, na obranu víry zvolených, konaly se v akademii Karlově, do níž knihy konsistorní opětně byly přeneseny. Mistři se toho domohli, že se defensoři nad universitou usnesli vyzdvihnouti akademii o čtyřech fakultách, osaditi ji muži učenými, smluviti služné s každým zvláště, dohlédati k učite-

lům i studentům a opravovati kollejní budovy. Něco z úmyslů těch se uskutečnilo. Tak získán učený mistr Albert z Kaménka, vyjednávalo se s Kepplerem, přibyl mistr Jan Kampanus Vodňanský, poeta a filolog, z Vittemberku povolán doktor Jan Jesenius. Nastaly zápasy duchův a směrů . . . Tři fakulty upraveny; artistů, právníkův a mediků. Mistrům nařízeno čtení přísně konati i v adventě, disputace říditi, školu partikulární o pěti třídách obnoviti, konvikt chudých studentů spořádati. Aby se mistři učení při kathedře universitní zachovali, zrušen byl coelibát professorský.

I na školy partikulární došlo. R. 1609 uložila universita Mistru Mikuláši Troilovi, by nakreslil řád vzorné školy partikulární.[1]) Opíraje se o rady a zkušenosti Bacháčkovy, Troilus naléhal na učitele, aby více přednášeli než diktovali (mentem auditorum potius erudiunto, quam curiose dictando manum impediunto), aby více prakticky ukazovali, než theoreticky pravidlovali,[2]) aby vyšší umění poctivě na nižším zakládali, potřebné od nepotřebného rozeznávali, úsilovně opakovali a mládež zkoušeli. Podle jeho osnovy připadlo pětitřídní škole latinské toto učivo: ve třídě prvé rozeznávejte se dvě oddělení; v prvním umějte žáci průpovědi z bible, články víry, modlitbu Páně, desatero božích přikázání, znejte dobře čísti a psáti; v oddělení druhém nastupují počátky etymologie latinské, latinský katechismus, sklonba a časování tvarů cvikem a zvykem. V druhé třídě: české žalmy, jich melodie, diktáty z latiny do češtiny a naopak, mluvnice latinská podle Rama, vydání listů Ciceronových pořízené Sturmem. V třetí třídě žáci se modlí a zpívají po latinsku, soustavně celá mluvnice latinská se probéře a přidají se počátky mluvnice řecké; vzorem mluvy je Cicero. Ve třídě čtvrté: výklad řeckého evangelia, překlady z řečtiny do latiny; Ovidiovy knihy Tristium, sklad veršův a druhů básnických, řeči Ciceronovy s naukou o tropech a figurách řečnických; výklady o slohu

---

[1]) Otištěn u Adaukta Voigta, Acta litteraria I., 5, str. 321 až 336. Praha 1775, u Volfg. Gerle.

[2]) Plus temporis in demonstrando artium usu quam in declarandis praeceptis impendunto. Tamtéž, str. 324.

prostém a ozdobném. Ve třídě páté: dialektika, k níž se nikdo nepřipouštěj, kdo grammatice nerozumí dokonale. Z četby Ciceronovy řeči proti Catilinovi, Aeneis Vergiliova, ódy Horátiovy; v řečtině čísti jest o výchově hochů podle Plutarcha. Skládání samostatná, veršem i prósou, buďte stále cvičena. Při každé třídě připojeny vhodné pokyny učiteli.

O provádění řádu Troilova[1]) chtěla universita pečovati dozorem professorů svých při zkouškách, povoláváním správců škol a spolupůsobením měst, jichž zástupci měli držeti nad novým řádem ochrannou ruku. Tu a tam se něco z úmyslů tak výborných provedlo, ale celkem všecky snahy po obnově škol nekatolických se rozbily o nedostatek poslušnosti a nedostatek peněz. Opravy se nařizovaly, ale na ně se neplatilo. V šlechtě protestantské nebylo dostatek štědrosti a obětavosti, která tu měla býti vůči školám a učitelům dvojnásobná. Jak jinak vystrojeny a opatřeny byly jesuitské školy v mohutných kollejích! Majíce náležité prostředky nabyly převahy. Vinou oligarchie české, jak trefně Winter poznamenal,[2]) »nemístné osudné skrblictví a netečnost z něho plynoucí byl těmi dobami již její ráz; jako teď chtěla opanovati universitu bez peněz, tak stejně prováděla i revoluce bez peněz; stále tvrdili páni, že nedají, že nemají a když přišel vítěz trestat, bylo peněz dost« . . . Proto byl marný zápas akademie Karlovy s Klementinem. Školám jesuitským neublížila ani bouře r. 1609, ani vpád passovských r. 1611, a mor, který r. 1613 v Čechách řádil, zastavil jejich vzrůst jen načas. Když pak 27. srpna 1616 dostala akademie klementinská právo insignií universitních (žezlo, prsten, pečet, šat) a právo udíleti hodnost doktorskou, hlásala právě dobudovaná kollej moc a sílu řádu, který měl ve své akademii tři fakulty (theologickou, právnickou, artistův) a vládl ročním důchodem do 80.000 zl.

A přece, zkoumáme-li nestranně poměry a život na universitě Karlově s oním na kolleji klementinské, doznati mu-

---

[1]) Podle osady Svaté Pole na Kouřimsku, kde se r. 1571 narodil, slul Hagiochoranus.

[2]) Winter, Děj. univ., str. 118.

síme, že v zápase vědeckém stálo Karolinum svojí kvalitou neskonale výše. Když strádalo nedostatkem hmotným, z čehož střídání professorův a útěk od kathedry universitní vzcházely, Karolinum mělo větší počet sil professorských, mělo učení o třech fakultách, byť v právech[1]) a lékařství omezené; ani počtem posluchačstva si nezadalo. Velebitelé kolleje klementinské připočítávajíce také sta studentů z gymnasia akademického ke kollejnímu posluchačstvu činí tak neprávem. Rozsah přednášek akademických měli mistři v Karolinu větší; obšírněji vykládali o fysice Aristotelově a zejména za dob Bacháčkových a Šudových o nebeské, či kosmické fysice daleko zevrubněji a důkladněji; v klassických jazycích podávány celé kusy, zpěvy, knihy starých auktorů, kdežto v Klementinu přestávali na ukázkách pečlivě po stránce náboženské vybraných. V Karolinum všímali si také dějepisu, kosmografie a zeměpisu občanského, čehož jesuité pomíjeli. Ovšem tito měli plné studium theologické, které se mistrům karolinským zapovídávalo, hleděli si více umělého zpěvu a hudby v zájmu církevním. Methoda vyučovací[2]) v podstatě panovala na obou školách táž; jen o to bylo u jesuitů lépe, že užívali více prostředkův, arci rázu gymnasijního, ale vhodných a dobrých, aby povzbudili a utvrdili píli a vytrvalost svých studentův. O chudé studenty starali se velmi pečlivě a dokonalou kázní i pěkným zřízením příručních knihoven pozdvihli vědeckou i mravní úroveň studentstva.

Obě university konaly učení ke cti a slávě boží; ale kdežto jesuité všecko vědění a učení pevně slučovali s katolickou vírou a vedli svou paedagogikou i didaktikou jen k církevnímu přesvědčení katolickému: mistři karolínští, držíce se též hesla »omnia facite ad gloriam Dei«, hledali pravdu po svém způsobu, jsouce racionalisty v zkoumání náboženském i vědeckém. I výsledky obou škol mluví ve

[1]) O poměrech na právn. fakultě viz Volf J., Jan Matyáš ze Sudetů, Pam. Arch. 1907.

[2]) Srov. Winter, O životě na vys. školách pražsk. kn. II., 2. Učení v Karolinum, str. 320—376; kn. II., 3. Učení v Klementinum, str. 386—403.

prospěch Karolina. Jesuitská akademie nevychovala ani zdaleka tolik spisovatelův učenců při vší své šumnosti jako akademie Karlova při své chudobě a nedostatcích. Ale v její prospěch padly na váhu poměry politické a přízeň mocných tohoto světa.

[b) Výchova dívčí a soukromá.] Přičiníme ještě několik slov o vzdělávání dívek a učení soukromém. Dívkám podle tehdejších názorů stačil první stupeň vzdělání; když znaly čísti, psáti, šíti, pokládalo se za zbytečno dále o ně pečovati. V starých dobách při ženských klášteřích zpravidla bývala dívčí škola. Kromě jeptišek zabývaly se učením dívek bekyně; byly to zbožné vdovy nebo panny, které v ústraní žily ne nepodobným způsobem jeptišek; jejich vyučování se omezovalo na počátky literního umění, na výchovu v společenském mravu a na zručnost a dovednost v ženských pracech ručních, hlavně šití. Kde se bylo lze i hudebně vzdělati, mělo již ráz nákladnější. O Táborech víme, že sice vyšším studiím nepřáli, ale vyučování dívek byli bedlivi. Celkem mělo všecko vyučování dívčí ráz soukromý. Naskytl-li se kdo v obci, jenž si přál z něho dojíti živobytí, požádal u obce za dovolení; obce nečinily překážek a povolení dávalo se podle potřeby a poměrů stejně ženám jako mužům. V XV. věku velmi dobrou dívčí školu měly dominikánky u sv. Anny na Starém městě v Praze, v XVI. věku klarisky u sv. Anežky v Praze, Krumlově, Týnci a Chebu, magdalenky v Mostě. Ve věku XVII. přejaly vyučování dívek v Praze voršilky r. 1674 na Novém městě, 1691 na Hradčanech. V Olomouci se usadily a učily od r. 1697.

Kromě klášterů čteme zprávy o různých školách dívčích ze XVI. století; tak se připomíná zvláštní škola liter a šití v Náchodě, Kadani, Mělníce, Rakovníku, Lounech, Pardubicích; v Hradci Králové a Hoře Kutné dovolili páni radní učitelům, aby měli soukromé dívčí vyučování. Mnohem lépe bylo pečováno o dívky v Klatovech, kde se ve zvláštním domě školním vyučovaly. O Anně Zárubové, učitelce dívek v Českém Brodě, hlásal latinský epitaf, že učila mravům, umění Apollinovu i Minervině, učila přísti i čísti, nad jejím skonem že lkalo přadlo i stav.

O dívky poměrně dobře se postarali Bratří čeští. U sboru nařízena byla zpravidla zkušená, mravy i povahou osvědčená žena, která učila dívky čísti, psáti, šíti, opakovala s nimi a vypomáhala v katechismu, ano učila též »na cifrách«. Známo tak, že se v Mladé Boleslavi vzdělala u sboru Poniatovská, věštka, jejíž otec tam byl správcem a znal se s Komenským. Od počátku XVII. věku proniká přání, aby k cvičení dívek se zakládaly řádné školy. Vedou se stesky na nedokonalé učení soukromé a pokoutní.

Teprve Komenský předstihl svou dobu, překonal i řád Vittemberský, jenž činil pomocníkem při dívčím vyučování kostelníka. Teprvé on vyřkl osvobozující slovo, aby se stejně spravedlivě pečovalo o výchovu a vyučování nejen hochů, nýbrž také dívek.

Není pochybnosti, že o soukromé vychování a vyučování bylo pečováno na tvrzích rytířských a panských hradech. Krásný příklad výchovy rodinné zůstavil Štítný ve zprávě, že od otce i mateře slýchal poučení o věcech křesťanských a skrze ně vešel v některou známost Písma. A jak sám byl odchován, prve než k minoritům do Jindřichova Hradce se odebral, tak činil svým dítkám, vychovávaje jich a vyučuje, zvláště když manželka mu zemřela, která dítky »snažně a milostivě větší prací vychovávala, než mnohé mateře činí.« Nemalá část úkolu výchovného připadala zpravidla hradnímu plebánu. O společném vyučování několika panských dětí na místě, kde měli spolehlivého učitele, se častěji děje zmínka v písemných památkách. Jaký byl tehdy asi rozsah soukromých studií, můžeme dobře souditi ze zprávy, kterou Václav Březan poznamenal o panu Vilému z Rožmberka:[1]) »Nejprv na Krumlově při panu strýci, když způsobilost věku jeho s sebou nesla, učen litery znáti, skládati a čísti. Potom léta 1542, jsa stáří okolo sedmi let, od pana Petra, strýce svého, byl dán do Mladé Boleslavě na učení k panu Arnoštu Krajířovi, kdež měvše učeného praeceptora z Vittemberka, Matiáše, příjmím Polej, se syny páně Krajířovými a

[1]) Václ. Březana, Život Viléma z Rosenberka (Praha, Musej. bibl. 1847), str. 27—31.

jedním mladým Šlikem pilně za některý měsíc učiti se počal. Když k podzimku toho roku v tom kraji přímoří se rozmáhalo, vzat domů. Léta 1544 dne 29. července poslán do Passova k biskupu Wolfgangovi, aby žáčka devítiletého k dobru vedl. Tam pobyl šest let; sluší věděti, čemu se učil a kdo praeceptorové jeho byli. Doktor v písmech, Henricus Scribonius, potom probošt pražský (Píšek), dialecticam a rhetoricam pánu četl. Druhý praeceptor stálý v Passově byl Christophorus Lingelius a ten školu spravoval a při něm jeho pomocníci. Mladý pán dobře prospěl v latině Ciceronově, v oratorství a v umění o ctnostech, jež ethicam nazývají; studoval i theologii; katechismu katolickému učil se, málo od Lutherova rozdílnému. Slyšel od biskupa výklad z Augustina na modlitbu Páně, od Scribonia výklad na epištoly k Římanům. I historii příběhů Římských s pilností slýchal a čítal; než arithmetice, té se teprva, když byl při dvoře císařském v Augsburce, od jednoho počtáře naučil r. 1550. Spolu učenníky páně byli hrabata z Plavna, hrabata ze Salmu, hrabě z Hardeku, Mikoláš Popel, Jan Fridrich Hofman, pana Hanse Hofmana syn.« Studií v cizině se přidržel také Václav Budovec, jenž po studiích pražských pobyl ve Vittemberce[1]) (1569) a tu se slavným učencem Theod. Bezou styky měl důvěrné, že ho Slavata žákem Bezovým nazývá.

[c) Národní újma.] Nesjednocenost Čechů ve věcech víry měla však ještě jeden stín; nepozorovaně se připlížil, ale ostře a hluboko zasáhl svými důsledky do poměrů národnostních. Protestanství německé ubíralo půdy českému jazyku i národu tak, že oblast jazyka českého nejenom na západě, nýbrž i na jihu země naší podstatně se zmenšila. Němci zabrali již Most, Ústí n. Lab., Kadaň, Chomutov, Teplici a na místě, kde byl boj vždy nejprudší, Čechové pozbyli předních stráží; v Krumlově, Nových Hradech, v Budějovicích, Mladé Boleslavi objevily se výbojné německé menšiny, které si svůj vlastní kostel a školu zařídily. I do samé Prahy přinesl maje-

---

[1]) Srov. Dr. J. Glücklich, Václava Budovce z Budova Korrespondence z let 1579—1619. Praha, Akadem. 1908. Tam též studoval přítel jeho Karel z Valdštýna na Hostinném a Miletíně.

stát řadu národnostních rozmíšek. Kostel u sv. Kříže[1]) v Starém městě blíže Židovského města ležící, vybrán, aby se v něm kázání a jiné církevní služby jazykem německým konaly. Tam se 15. července 1609 ozvalo první kázání v jazyku německém, k němuž se sešlo tak veliké množství lidu, že mu týž kostel nepostačoval.

Němci, podporováni jsouce hrabětem Šlikem, přáli si v kostele týnském dvakráte do téhodne míti německé kázání; tím vzniklo dosti mrzutostí, až urovnány povolením německých kázání u sv. Benedikta. Během téhodne[2]) si začali r. 1611 na Oujezdě podle kostela, M. Janu z Husince na památku vystavěného, nový kostel budovati na Malé Straně a druhý kostel sv. Salvatora na městě Starém. Tam také si zřídili a dne 13. listopadu 1611 otevřeli školu o šesti třídách jako gymnasium illustre, pro něž studijní řád sepsal mistr Petr Ailberus z Olešnice[3]); druhou školu nižší stavěli na Malé Straně. Nejen že vyšší stavové od věků byli němčině nakloněni, jich zjevná přízeň a podpora hmotná, kterou obmyslili kostel a luterskou školu německou, bolestně se dotýkala obyvatelstva domácího, pro jehož duchovní a osvětové potřeby nechtěli obětovati ani groše. Když pak v Praze také kaple Božího těla byla universitě vzata a s vůlí professorů byla dána německým vyznavačům kalvínským, ač podle vůle zakladatelů patřila ke kolleji českého národa, pociťovali osvícení Čechové stavu měšťanského žal nad zatlačováním národních zájmův a ulevovali si stesky tak vážnými, jaké čteme v Pamětech M. Dačického, v Okřiku Stránského a jinde.[4])

---

[1]) P. Skály Hist. česk., vyd. K. Tieftrunk. I. díl, str. 246 (vyd. 1865 u Kobra v Praze). Srov. Denis, Čechy po Bílé Hoře I., str. 344.

[2]) Skála I., 325 a 326.

[3]) Public. et introduc. scholae novae ev. Prag., Lipsko 1612. O tom Dr. F. Hrejsa, Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny, str. 509. Praha, Akad. 1912. O Mistru Petru Ailberovi srov. Ant. Truhlář, Rukovět k pís. human. I., 25.

[4]) Srov. Denis, Konec samost. čes., str. 637—641. Srov. zápis děkana týnského o prvním svěcení kněží luterských, jež se konalo v Týně jazykem německým. Stavové luterští vykládali

Vyšší šlechta (pánové) z ohledů politických,[1]) aby zamezili usazování se německé šlechty pod přízní dvora, ale stav rytířský a městský z přesvědčení národního se usnesli na sněmu r. 1615 na obranném zákoně práv českého jazyka v království, také žádajíce v čl. V. »aby v těch farách, kostelích neb školách, v kterých jest před lety desíti slovo boží jazykem českým kázáno bývalo a dítky témuž jazyku českému se vyučovaly, tak nyní ještě i budoucně v tom předešlém dobrém způsobu zůstávalo, a jiní cizího jazyka správcové školní, kněží a kazatelové, kteří by česky neuměli a nekázali, tam uvozováni a dosazováni nebyli.«[2])

[Katastrofa.] Bohužel, usnesení to přišlo již pozdě. Běh událostí r. 1618, pro Čechy tak osudných, jest znám. Defenestrací místodržících dne 23. května, »všecka ustanovení práva psaného i spravedlnosti byla pošlapána«[3]) a zahájeno povstání způsobem nejžalostnějším. Dne 8. června vypovězeni řeholníci z Prahy, Chomutova, Hradce Jindřichova, Kladska, Krumlova, bez dekrétu králova, tedy neprávem. Popleněny kláštery v Mostě, Teplé, Kladrubech, Sedlci. Učení na školách v zemi ustalo, příběhy vojenské z Vodňan, Prachatic, Písku, Rokycan, Rakovníka valily se ku Praze. Dne 8. listopadu dopadla na zemi rána rozhodná... »Haec est illa dies nigro signanda lapillo,« zapsali si Kutnohorští o nešťastné bitvě na Bílé Hoře. Byl to černý kámen, náhrobek chystaný českému národu... Dne 10. listopadu vzdala se Praha, 22. listopadu vrátili se jesuité do Prahy a nařízeno uvésti je do kolleje. Během prosince vrácena jim jejich knihovna. V lednu 1621 začalo se vyučovati na jejich školách; návštěva žáků byla nebývalá, jakoby se nic ani nebylo přihodilo. Exekuce dne 21. června vykonány. Rektor Jesenius utracen. A nyní ví-

---

si svobodu náboženskou jen pro svou stranu, málo dbali snášelivosti kalvínské a opravdové touhy po pravé jednotě, jak o ní snili Bratří. Srv. Volf J., Pavla Stránského Okřik na nedbalého Čecha učiněný, Čas. Č. Mus. 1910, str. 23.

[1]) Srov. Gindely, Dějiny českého povstání léta 1618, díl I., str. 97—101. (Praha, Tempský, 1870.)

[2]) Skála, Hist. čes. I., str. 356—358.

[3]) Denis, Kon. sam. čes., str. 718.

tězná akademie klementinská, majíc na své straně Viléma Lamormaina jala se pracovati o zkáze kolleje Karlovy. Co jiného se školou kacířskou, na níž skoro 200 let se drželo husitství, pak luterství a na konec bludy Kalvínovy? Ze statků zbojníků navrhováno zříditi dvě biskupství a dva semináře. Ale císař se rozhodl, že Karolinum se nezruší a to pro památku Karla IV., že však Karlova akademie má se odevzdati jesuitům. Dlouho váhali otcové s projevem o nabídce jim učiněné. Ustanovení tedy královští komissaři, jimž se v dubnu 1622 odevzdala universitní privilegia, fiscus; professoři se vystěhovali z kollejí, poděkovali se z úřadu, statku se ujal sekvestor a Karolinum obsadili vojáci. Teprve když se císař chystal odevzdati Karolinum jiné katolické straně, rozhodli se jesuité, že převezmou akademii Karlovu, aby snad časem zase nepovstaly spory mezi dvěma soupeřícími universitami. Dne 14. listopadu 1622 přejal rektor jesuitské kolleje P. Simeon Sidecius od komissařův a sekvestora klíče a majetek akademie Karlovy. Tím dostali jesuité 9 kollejí, 3 chrámy neboli kaple a z nich nejdůležitější, kapli Betlémskou. Správu obou akademií po prvé vykonával jesuita Petrus Ximenius. Vrchní dozor a vedení věcí školských v zemi, dosud při akademii Karlově vykonávané, přešlo arci jen formálně, na řád jesuitský. Jen formálně proto, poněvadž podle skutečného stavu, do jakého teď země upadla, nastal rozvrat všeho nižšího školství. R. 1623 zavřena bratrská škola v Mladé Boleslavi, rok na to vyšli všichni kněží bratrští z království. S nimi ukončeny dějiny škol Bratří českých ve vlasti. R. 1627 všichni jinověrci ze země vypovědíni; zanikly školy luterské, kalvínské. Hrůzy válečné zkrušily obyvatelstvo, proměnily kvetoucí města a dědiny ve zříceniny a spáleniště.

Inter arma silent musae. Školy české, které se ve volnějších časích druhé poloviny věku XVI. utěšeně rozvíjely a se chystaly vážně k opravám, dostaly smrtelnou ránu příběhy politickými a neochotou příslušných činitelů k opatřování potřebného nákladu. Klesly hluboko právě tehdy, kdy největší syn Jednoty bratrské r. 1627 opustiv vlast psal v cizině nesmrtelná díla, z nichž kořistili jiní národové, ale národu našemu nebylo dovoleno užíti z nich něčeho k pro-

spěchu vlastnímu. Země česká byla hrozně vysílena.[1]) Po celá dvě století zažila nejdivnějších převratů, prošla nejrůznějšími krisemi, poznala opojnost vítězství a úzkost porážky, horečku přerušených bojů, kde šlo pokaždé o její blaho. Vítězové změnili po svém její zřízení, vzali jí samostatnost, ano téměř i jazyk, ale nemohli zmařiti českých dějin. A právě těmito dějinami o dvě století později národ český se obrodil a opět povznesl.

---

[1]) Denis, Konec sam. čes., str. 740.

Část druhá.

Období první. Školy české v dobách absolutismu za směrů protireformačních a germanisačních (1622—1848).

[Povšechný stav.] Před rokem 1620 byl stát český co do politického zřízení státem stavovským, co do náboženství státem protestantským, co do jazyka státem českým. Stavovský odboj z roku 1618 skončil sice bitvou bělohorskou, ale z ní se vyvinula evropská válka třicet let trvající. Mírem vestfálským 1648 trvale a najisto zabezpečeno bylo vítězství královské moci nad mocí stavovskou, katolictví nad protestantstvím, utrakvismu nad češtinou. [1]) Země české pozbývaly ve světovém běhu svého významu; staly se částkou dědičných zemí habsburských a splývaly se zeměmi rakouskými v společné jméno dědičných zemí česko-rakouských, jež od té doby zdomácnělo. Událostmi válečnými byla naše vlast těžce navštívena. Úpadek zemědělství, zánik živností průmyslných, prořídlost obyvatelstva byla na dlouho smutným k tomu dokladem a při úpadku hmotném pohromy jazykové, úhony mravní, úpadek literatury, svědčily také o těžké nemoci, pod kterou bolestně sténala sama duše našeho národa. Na školy přikvačila doba neblahá, ponurá...

A. Do oprav Marie Teresie 1622-1750.

1. Reformace universitní.

1. Od r. 1622 do r. 1638 vládli na universitě, v Karolinu i Klementinu, jesuité. Měli císaři předložiti návrh, kterak by

[1]) A. Rezek, Dějiny Čech a Moravy nové doby, I., 27 (Praha 1892).

se universita upravila ve čtyřech fakultách a sloučila s památkou Karla IV., jako zakladatele zavřené v ten čas akademie. Chtěli, aby rektorem byl pouze professor anebo člen kolleje klementinské, s právem iurisdikce nade všemi členy všech fakult a s právem promočním, týž aby měl vrchní vedení studií nejen při universitě, nýbrž také při všech nižších školách v celé zemi, jakož i aby dosazoval na řečené školy učitele. Fakultu theologickou a filosofickou vyhradili jen silám ze svého řádu; na fakultě právnické a medicinské měli přednášeti professoři, placení ze statků Karlovy akademie, pod dozorem jesuitů; nastupujíce na úřad měli veřejně vykonati vyznání víry podle koncilu tridentského. Rektora, který by nenáležel řádu, odmítali rozhodně. Správu statků Karlovy akademie obstarávati byli ochotni. Spoléhajíce se na svou moc, nechtěli ani arcibiskupu pražskému přiznati právo kancléřské, ač mu bylo zakladatelem university zaručeno. Návrhy řádu jesuitského dodány byly r. 1624 místodržícím v království českém, aby je prozkoumali.

Ale tehdejší arcibiskup, kardinál Harrach,[1]) jenž nechtěl připustiti pro theologickou fakultu výhradně jen professory z řádu jesuitského, dobře tuše, že by tím zbaven byl všeho vlivu na dorost kněžský v diecesi, ohlásil protest, v němž hájil svého práva kancléřského. Zakázal konání promocí na universitě a vznesl žádost na papeže za rozhodnutí sporu. V rozsáhlé budově tak zvaného Dvoru Králova u Prašné brány zřídil si své gymnasium a seminář theologický, pečuje tak vlastní silou o výchovu diecesního kněžstva. Spor mezi kardinálem a jesuity vlekl se dlouho. Zatím Sasové[2]) v průběhu válečných událostí vnikli do Prahy a s nimi vrátilo se hojně emigrantů českých, jichž kněží konali veřejné služby boží, a zabravše Karolinum, v počtu 85 hlav sestoupli se v synod, žádajíce za zřízení konsistoře a uspořádání církev-

---

[1]) Tomek, Gesch. d. Prag. Univ. 1849, kniha IV., str. 251 a násl. Rezek, Děj. Čech a Moravy nové doby I., čl. 14, str. 248—268.

[2]) Jaromír Čelakovský, Návrat emigrace české r. 1631. Osvěta, 1872, str. 912. A. Rezek, Dějiny vpádu saského do Čech. Denis-Vančura, Čechy po Bílé Hoře I., 126 (Praha 1904).

ních poměrů. Po dobu saské okkupace vzdálili se jesuité z Prahy; ale v létě 1632, když Albrecht z Valdštýna Prahy dobyl a tím všecky emigrační naděje byly pohřbeny, vrátili se zase nazpět a vedli spor s arcibiskupem dále. Zatím nastala změna na trůně vladařském.

Ferdinand III. byl by rád spory ty urovnal. Poručil jesuitům 21. června 1638, aby vydali statky kolleje Karlovy s privilegiemi a odznaky zvláštnímu od něho zvolenému protektoru, jemuž k ruce dáni 4 komissaři; protektor spravoval universitu dvou fakult, právnické a lékařské, a z císařské pravomoci konal řádné promoce. V dalších krocích zdržován byl císař příběhy válečnými; teprve po míru vestfálském rozřešen spor mezi císařem, papežem a jesuity v ten rozum, že 17. listopadu 1653 bylo stanoveno: V Praze bude jediná universita, Carolo-Ferdinandea, o čtyřech fakultách, z nichž dvě (theologická a filosofická) budou v Klementině, dvě (právnická a lékařská) v Karolině. Stará universitní privilegia zůstanou v platnosti plné na dále, arcibiskup na dále bude kancléřem universitním, rektor, střídavě z fakult volený, bude císařem potvrzován. Rektorem z fakult v Klementinu usazených smí však býti jen buď rektor kolleje jesuitské v Klementinu, nebo představený kolleje novoměstské, nebo představený kolleje malostranské. Císař professory do Karolina jmenuje, do Klementina potvrzuje. Přednášky konají se v kollejích, promoce však ze všech fakult pouze v Karolinum. Správu statkův universitních vede úředník při komoře královské, účty revidují rektor a senioři fakult. Na této základně dosaženo bylo konečně smíru a 4. března 1654 slavnostní akt sloučení universit byl vykonán v kostele týnském.[1])

Ačkoli hlasování ve sboru universitním řídilo se podle fakult, a nikoli podle osob, a při rovnosti hlasů císař rozhodoval, nepřestaly spory a třenice osobní; proto císař ustanovil 11. ledna 1655 superintendenta nad universitou (jako dříve již učinil ve Vídni), jehož povinností bylo: zasedati ve všech schůzích akademického senátu, bdíti, aby se nic neusnášelo

---

[1]) Srov. A. Rezek. Děj. Č. a M. n. d. I., 254; Beckovského Poselkyně II.

proti zemskému zřízení a zákonům občanským, dohlížeti, zdali se přednášky konají podle předpisu; jemu příslušelo též pokaždé uvážiti a rozhodnouti, zdali disputační these jsou nezávadny a zdali se správa jmění universitního koná náležitě. Senát složen byl z 10 osob; zasedali v něm: rektor, superintendent, 4 děkanové fakult a 4 senioři; jeho pravomoc v prvé instanci se vztahovala na všecky professory a úředníky universitní; při odvolání rozhodoval v trestních věcech apellační soud, ve věcech politických království místodržící. Katolický ráz byl osvědčován přísahou na článek víry o neposkvrněném početí P. Marie, kterou v neděli po 8. prosinci slavnostně vykonati musil každý rektor a kterou zavázán byl před nastoupením svého úřadu každý professor a před promocí doktorskou každý kandidát.

Studium na fakultě filosofické stanoveno tříleté, podle řádu přesně vytčeného. Hlavní předmět, filosofie, hověl aristotelismu a scholastice. Učili mu tři professoři: logik, fysik, metafysik; podle nich pojmenovány ročníky, v nichž postupovali professoři se svými žáky, učíce první rok logice, druhý rok fysice, třetí rok metafysice. Vedle nich byl na fakultě professor ethiky a profesor mathematiky. Studium klassiků bylo vyloučeno a obmezeno na studia gymnasijní. Dějepis a zeměpis uznány sice theoreticky za důležité, ale výklady z těchto oborů jen příležitostně se dály (na př. při fysice: de coelo et mundo; de meteoris). Všecky přednášky se diktovaly. Zkoušky bakalářské konaly se po absolvování určité části studijní, zkoušky magisterské jen po dokončení všech studií na fakultě.

V theologii bylo studium čtyřleté; i tu diktováno ve všech předmětech: dogmatice, hebrejštině, výkladu Písma Sv., morálce a kasuistice.

V právech studium také čtyři léta trvalo. Přednášeli 4 professoři řádní, císařem jmenovaní, o právu římském a církevním. Na čas vykládalo se též české právo městské.

Fakulta lékařská měla pětileté studium. Přednášky byly rozděleny mezi 5 professorů: I. vykládal fysiologii, II. theoreticus měl v prvém roce pathologii, v druhém aetiologii, v třetím semiotiku, ve čtvrtém pojednal o kamenech močo-

vých, v pátém o tepu; III. anatomicus měl všecku chirurgii a anatomii; IV. botanicus vykládal o lécích ze všech oborů přírodních, tedy nynější farmakognosii a farmakologii; V. primarius přednášel v prvém roce všeobecnou methodu, v ostatních pak podával speciální rozbory různých nemocí. Všech pět stolic bývalo zřídka obsazeno; obyčejně měla fakulta jen 3 řádné a 1 mimořádného professora.[1])

2. Latinské školy jesuitské.

2. Urovnání sporův a spořádání studia universitního nemělo, bohužel, valného účinku na zlepšení a povznesení vzdělanosti nebo vědomí národního. Nedaly se zajisté tak snadno odčiniti stopy těžkého utrpení a hmotných ztrát, které dolehly na obyvatelstvo, nedařilo se také klíčení nových osvětových podnětů, když zničena byla sídla a střediska starší kultury, když rázně a důsledně potlačovaly se všecky prostředky a snahy navázati na zbytky z doby dřívější. Správcové studií a spolu censoři — jesuité — nechtěli a nepřáli si duchovního povznesení v lidu českém, které by vyhledávalo spojení s naší minulostí.[2]) Z paměti lidu mělo naprosto vymizeti vědomí o tom, že Čechové zdvihli těžké zápasy za svobodu svědomí; jméno Husovo a Žižkovo odsouzeno k vyhlazení.

V tom směru vedli si na latinských školách svých v Praze, Krumlově, Chomutově a Jindřichově Hradci, v Brně a Olomouci; v tom směru také zakládali po vlasti naší kolleje

---

[1]) Na universitě oloumoucké vládli jesuité; z jich řádu stali se tam rektory a professory příslušníci téměř všech národův evropských; jen velmi malým počtem zastoupeni Čechové a Moravané. Teprve r. 1674 dosáhl rodilý Moravan první hodnosti rektorské. Z professorů známi jsou působením literárním členové řádu Václav Šturm a Jiří Plachý. Klidný běh studijní byl dvakráte přerušen; po prvé neučilo se od r. 1619 do r. 1621, kdy jesuité z Olomouce a z Moravy vůbec byli oddáleni, po druhé od r. 1642 do r. 1651, kdy Olomouc byla v moci Švédů.

[2]) Tomek, Gesch. d. P. Un., str. 290: „Dem Einflusse des Ordens war es zu zuschreiben, dass die Universitaet des 17. Jahrhunderts auch bei besseren Mitteln sich über die allgemeine geistige Versumpfung nicht erhob.“

a při nich latinské školy nové. K dosavadním přibyly r. 1624 v Jičíně, 1625 v Jihlavě, 1626 v Hoře Kutné a Hlohově, 1627 ve Znojmě, 1628 v Zaháni, 1629 v Chebu, 1630 na Malé Straně v Praze, 1634 na Novém městě v Praze, 1635 ve Svídnici, 1636 v Hradci Králové, 1638 ve Vratislavi, 1642 v Opavě, 1644 v Uherském Hradišti, 1650 v Litoměřicích, 1654 v Telči, Březnici, 1661 v Klatovech, 1668 v Opolanech, 1674 v Těšíně, Liběšicích, 1686 v Kroměříži.[1]) Školy jejich byly vyhledávány a napořád chváleny nejen od katolíků, nýbrž také od jinověrců. Sám učený a slavený Baco Verulamský († 1626) vyslovil se o výborném zřízení jesuitských škol takto: »Nejznamenitější část bývalé kázně dostala se do kollejí jesuitských; když pak patřím na jejich pilnost a pečlivost i v pěstování literních umění i v navádění k mravnosti, namítají se mi slova Agesilaova k Farnabazovi: Jsa mužem takovým, kéž by našim byl! Co se týče paedagogiky, mohlo by se říci nejkratčeji: Se školami jesuitskými poraď se, neníť nad ně nic lepšího, cokoli kde bylo zavedeno.«

Maně naskytá se nám otázka: co tedy bylo příčinou jejich zdaru a tak skvělého vítězství?

Na to správnou odpověď dal Paulsen.[2]) Byli mistři velikého umění, že dovedli rozuměti duši lidské, o kterou se tolik zajímali, a při tom uměli ovládati hněv vlastní a jeho každé hnutí; vedla je idea, že jsou vyvoleným nástrojem k záchraně církve boží. Ta pronikala veškeren jejich život a řídila všecky osobní touhy a žádosti. Jako rytířští předbojníci církve, a bude-li v tom vůle boží, i jako obět v ohromném zápase s kacířským a pohanským světem, ochotně se dávali pod vůli a pokyny nejvyšší hlavy církve. Pro tu ideu rádi obětovali své osobní zájmy — toho nejsou schopni filistrové,

---

[1]) Srov. Tom. Bílka: Dějiny řádu Tovaryšstva Ježíšova (Praha 1896), str. 489—506. O škole v Liběšicích svědčí čís. 167. v Schulzově korrespondenci jesuitů z provincie české 1584—1770. (Praha 1900.) »Iuvenes nostri scholastici accomodati sunt et quoad scholas et quoad dormitoria. Schola logicae est supra portam; penes hanc P. logicae. Schola physicae est penes sacellum; P. physicae in turri est.«

[2]) Geschichte des gelehrten Unterrichts I., 407—412.

povahy sobecké nebo zlé. Účelu své ideje měli podivuhodně přizpůsobenu ústavu svého řádu; v ní protivy sotva slučitelné sloučily se tak dokonale jako nikdy před tím a nikdy potom: osobní totiž svoboda a síla jednotlivcova s nejtužším přičleněním se a úplným podřízením se celkovému organismu. Dovedli uplatniti slovo Baconovo: natura non vincitur nisi parendo. Kdo chce svět podmaniti, musí se opatřiti vším, co ve světě platí. Dříve mohla stačiti k ovládání myslí prostota srdce neb asketická zbožnost, ale od té doby nestačila. V nové moderní době zjednává ve světě převahu jen rozvážné vzdělání. To jesuité věděli a proto, majíce všeobecné, světoobčanské vzdělání a odborné vědění, byli způsobilí, aby ovládli svět, který na počátku nového věku byl docela jiný, nežli svět na konci starověku. Potud Paulsen. S hlediska českého můžeme ještě jednu závažnou příčinu uvésti, proč se snahy jesuitů potkaly s takovým zdarem. Jejich pevná a přesná organisace řádová, jejich ustálená a promyšlená a důsledně prováděná soustava školská měla na zdárných výsledcích lví podíl. Těmi vítězili nad českými stranami, které ani při ujednané české konfessi nedovedly potlačiti choutek separatistických a školám českým s jich potřebami přízeň svou a péči věnovaly toliko podle chvilkové nálady.

Vyučování ve všech jesuitských školách se řídilo ve věku XVII. jedním řádem učebným: »Ratio et institutio studiorum Societatis Jesu«. Dal jej vypracovati slovutný Claudius Aquaviva zvláštní komissí, do níž povoláni byli nejvýtečnější učitelé z různých kollegií a od r. 1584—1599 pilně o učebném řádu tom pracovali. Stal se zákoníkem řádových škol, podle něhož se všecko vyučování a výchova spravovala až do zrušení řádu r. 1773.

Řád učebný (Ratio studiorum),[1]) jemuž se dostalo schválení papežova, obsahoval v 28 odděleních zvláštní stanovy

---

[1]) Vytištěn byl r. 1599 v tiskárně kollegia římského, r. 1600 v Mohuči. Otisk jeho ve spise Institutum Societatis Jesu, Pragae 1705 (vol. II., pg. 53.—120.). Obsah dosti zevrubně u Tom. Bílka v Děj. Tov. Jež., str. 29—41, správa a zřízení škol jesuitských. Srov. Ign. Cornova, Jesuiten als Gymnasiallehrer. Prag, 1804. 8°. str. 159.

pro provinciála, představeného celé provincie řádové, pro rektora, správce jednotlivého kollegia čili domu, pro praefekta studií, pro professory, pro studující řádové (scholastici) a pro žáky venkovské (externi). Ve školách jesuitských učili jenom údové řádoví, neboť každý člen zavázán byl nějakou dobu ve školách působiti. Školy jejich vyšší (studia superiora) a nižší (studia inferiora) měly zřízení, o němž v částce prvé jsme vyložili, pročež tuto dalšího pomíjíme. Se školami pravidelně byly spojovány ústavy vychovávací, tak zvané internáty, alumnáty, konvikty pro jinochy z rodin zámožnějších, kde za mírný plat dostávali byt, stravu a všecko zaopatření. Při každém kollegiu přebývalo v tak zvaném semináři chlapeckém 30—100 chudých žáků, kteří oděv, stravu, knihy a j. zdarma dostávali. Vyučování ve všech školách bylo pro všecky žáky, bohaté i chudé, vždy bezplatné, čímž do škol jesuitských hrnuli se učňové ze všech tříd obyvatelstva. Zájem pak o školu udržoval se v obecenstvu stále jednak veřejnými disputacemi a zkouškami, jednak veřejnými produkcemi dramatickými buď při náboženských slavnostech anebo při zvláštních příležitostech.[1])

O ceně vyučování na školách jesuitských soudy se velice různí. Jedni velebí, jiní odsuzují.[2]) Vytýká se školám těm přílišné papouškování, jednostranné pěstování paměti, nedbalost ve slohu latinském. Že klassičnost jejich latiny kulhala, připustíme; bylať latina obcovací řečí jesuitův a poněvadž pro theologii, filosofii a vyjadřování se o nejnovějších věcech nedostačoval slovník a frase Ciceronovy, není divu, když se mnohé jazykové nesprávnosti připlichtily také do jejich oboru. V jiných školách však nebylo lépe. Po našem soudu spíše jim vadila ztuhlost a neproměnnost řádu vyučovacího, časté střídání učitelů, které provinciál podle své vůle povolával a odvolával a konečně diktování.

Za to vychovatelské činnosti na školách jesuitských sou-

---

[1]) Hojně zpráv u V. Tomka, A. Rezka, T. Bílka, Z. Wintra; popisy některých slavností u Beckovského, Hammerschmieda.

[2]) Srov. Jarosl. Vlček: Dějiny literatury české II., 1., str. 6 a násl. (Praha 1898). Dr. J. Kelle: Die Jesuiten-Gymnasien in Oesterreich, v Praze 1873. Podobně B. Ebner a j., zvl. Duhr.

hlasně dostává se pochvaly a uznání. Odstranilit jesuité ze škol tělesné tresty, v úřadě učitelském vedli si s takovou pečlivostí a jemným uměním, že žáci jejich — i jinověrci — zůstávali jim oddáni po celý život. Výchovu založili na zásadě přesné disciplíny a cti; kořen poslušnosti u nich tkvěl v sebeovládání; v pěstování rozumné ctižádosti u mládeže školní byli mistři.

3. Školy české v cizině.

Článek XXIII. Obnoveného zřízení zemského ze dne 15. května 1627 ustanovoval: »Co se náboženství dotýče, poněvadž rozdílnost v náboženství hned od začátku svého v tomto království válkám a nesnázem příčinu jest dala a stavové podobojí pod zástěrou těch vymožených obzvláštních privilegií byli původem a začátkem ohavné rebellie, takto resolvirovati jsme ráčili: co k ujmě a škodě náboženství katolického skrze nějaké majestáty bylo ustanoveno, to všecko kassirováno[1]) a v nic obráceno býti má. Do země nikdo nemůže býti přijat, leč by byl náboženství katolického.«

Jakkoli znění tohoto článku nenechávalo nikoho v pochybnostech a znemožňovalo návrat české emigrace, která v letech 1620—1628 opustila zemi, čeští evangelíci i čeští Bratři neztráceli naděje v návrat a upínali ji na osudy válečných běhův. Episoda saského vpádu, později jednání s Valdštýnem, pak Oxenstiernou (při míru vestfálském) byla toho dokladem. Proto zdržovali se poblíže hranic a udržujíce své obce, měli péči o vyučování mládeže a o výkony církevní.

Dojemným ohlasem té touhy a nadějí v návrat do drahé otčiny jsou slova J. A. Komenského v úvaze o příčinách překážek, jimiž Jednotě v jejím rozvoji bylo bráněno. Nemohla dále růsti pro nedostatek literního umění a škol v počátku svém i potom. »Nedostatek onen sami Jednoty otcové poznávali; neboť M. Červenka napsal, že Jednota naše jest mla-

---

[1]) O zápisu kompaktát Ferdinandem I. srov. Kalouskovo České stát. právo, 2. vyd., str. 579; o majestátě Rudolfově tamtéž, str. 268.; Krofta K., Majestát Rudolfa II., v Praze, 1909, 8°.

dých kuřenců zpívání, Luther pak a jiní učitelé že jsou staří kohouti. Odtud také měli jsme od nerozumného lidu posměchy a vytýkání tkalcovstvím, ševcovstvím atd. Což ač neškodilo jim v trpělivosti vycvičeným, škodilo jejich při, protože dílu Božímu překážkou bylo.«

Ukázav pak, čeho pro budoucno Jednotě potřebí v čl. VI. a VIII., Komenský[1]) uvádí: »Knih užitečných co nejvíce na světlo dávání Jednotu velmi zvelebí, ale nade všecky jiné časy bude potřebí pilněji a plněji školy založiti, a aby stále mohly státi, to obmysliti. Nebo rozkvetou-li ty, rozkvete Jednota; protože bude-li učení hojné — jako Bůh k tomu velikým milosrdenstvím svým velikou naději činí, bude hojně učedlníků, na sta a tisíce. Protož museli bychom po svém bohdá navrácení hned české školy všudy, kde který správce bude, nýbrž po všech všudy pod vrchnostmi jednomyslnými začíti, aby všecka mládež obojího pohlaví v pobožnosti, mravích a umění potřebném cvičena byla; a to darmo a snadně, bez obmeškávání jiných prací, a líbezně, s potěšením. K čemuž Bůh prostředky již ukázal.[2]) Latinských škol museli bychom hned také založiti co nejvíce možné, jako v Praze, v Boleslavi, v Jičíně, v Soběslavi, v Horažďovicích, Tejně, Brandejse etc., summou kde by jen učedlníků něco býti a preceptor chovati se mohl; tak aby odevšad povstávali v hojnosti k veliké Jednoty ozdobě a zrostu.«

---

[1]) Otázky některé o Jednotě Bratří českých. Sebraných spisů J. A. Komenského sv. XVII. (3) v Brně 1912, str. 261—277. Z rukopisu Musea kr. Čes., po prvé vytištěno bylo od Jos. Jirečka v Besedě Učitel., roč. X. (1878).

[2]) Míní svou Didaktiku, která té doby větším dílem již byla hotova a podle výslovného svědectví česky: »Poněvadž i nám některým z národu českého Bůh svíci rozumnosti rozsvítil, že jsme při věci této jasněji prohlédli a všecek základ na tajnostech přírody položený náš jest, jakož podrobný všeho rozvrh a pořádek: nestavme jí pod kbelec, ale na svícen, aby svítila všechněm, kdož v domu vlasti jsou. Jazykem svým píšeme, protože národu svému píšeme. Mají jiní, kdo by je probuzoval, napomínal, vzdělával: mějme i my a Bohu vděčně děkujme.« Srov. F. A. Zoubek, Život J. A. Kom., str. 56—61, vyd. 2. (J. V. Novákovo).

Evangelíci jednak v Perně,[1]) později také v Žitavě měli svá střediska ano i v samém Vittemberce. Víme, že Samuel Martinius z Dražova, druhdy farář u sv. Haštala v Praze, usadiv se ve Vittemberce otevřel tam školu, do níž na učení a stravu přijímal evangelické jinochy české, ano že konal též pilné přípravy k založení české tiskárny. O způsobu vyučování píše v listě ze dne 18. srpna 1622:[2]) »ráno preces latinské a kapitola ze zákona starého se odbývá; na to in gymnasium, kdež pět klassí jest, větší a vzrostlejší ingenium kdyby bylo, ad audiendas publicas lectiones; auditoria hned před našima okny jsou. Po obědě 2 hodiny prázdné, občerstvení odevzdané; jest i dvoreček prostranný pro kratochvíl však pobožnou, vímť, čeho krev mladá a věk potřebuje. Potom musica neb arithmetika, preces německé a kapitola z Nového zákona cum doctrinis germanicis, k čemuž užívám mimo školního mistra studenta německého.« V Perně, kde od velikonoc 1628 konaly se evangelické bohoslužby v českém jazyku, měla obec česká, přes 2000 hlav čítající, svou školu a tiskárnu. Po r. 1639 přestala však samostatná česká osada v Perně, načež zvláštní osady s vlastními kněžími a zvláštní bohoslužbou vznikly v Drážďanech a Žitavě.[3])

Bratří, byvše z vlasti vypuzeni, jinam se uchýlili. Hned po prvním vyhnání z Čech r. 1547 nalezli v polském Lešnu (mezi Vratislaví, Hlohovem a Poznaní) útočiště a tam od r. 1557 měli školu, kterou Rafael Leszczyński v gymnasium proměnil a učitele slušným platem nadal. Tam tedy po druhém vyhnání 1628 zaměřili. Lešno bylo původně nepatrná ves, ale po dvojím přistěhování Bratří zmohutněvši, třikráte bylo útočištěm a sídlem Komenského, svědkem snah jeho nejušlechtilejších, trpkého jich zklamání a smutného stáda

---

[1]) A. Rezek, Osudy exulantů v Perně r. 1639. Č. Č. M. 1891.

[2]) Jaromír Čelakovský v Č. Č. M. 1875, str. 26—46, několik listův uveřejnil.

[3]) V Drážďanech byla česká škola již r. 1622; tam také od r. 1650 konaly se veřejné české bohoslužby. V Žitavě udržela se česká církev a škola až do první třetiny devatenáctého věku. Ostatně srov. Dr. Ferd. Hrejsa, Česká konfesse (Praha, Akad. 1912), str. 597.

bratrského rozptýlení.[1]) Po usnesení synody bratrské r. 1635 mělo gymnasium čtyři třídy ve dvou auditoriích, každá pak třída svého učitele, který měl pilně a snažně vyučovati denně 5 hodin, aby mládeži nebylo potřebí privátní pomoci. Při tom však bylo na učiteli žáky tak opatřiti, aby doma co dělati měli a nezaháleli. Prázdnin, kromě středního a sobotního půldne a jarmarku, nikdy o všední dni nebylo. Zdali Komenský učil za prvého pobytu svého v Lešně na gymnasiu, nebo je řídil, není bezpečně prokázáno. Tolik však jisto, že jsa tehdy písařem (tajemníkem) Jednoty ode dne 6. října 1632 měl uloženu péči o studující mládež bratrskou, »aby všecku podrostající Jednoty mládež poznamenanou maje, kdy, koho, kam a jak promovovati možné, na to pozor měl a starším toho namítal.«

Také v Toruni[2]) měli Bratří ústav a vyšší školu pro nastávající kněze; vyšší školy bratrské měly v Polsku též Poznaň, Ostrorog, Kožminec, Weruszow, Lobsenz, Barcin.

Není pochyby, že Bratří měli při svém sboru v každé osadě školu dětskou, v níž počátkům všeho učení byla péče věnována tak, jak uvykli činiti za veselejších dob svého pobytu ve vlasti. O škole dětské v Lešně vyskytují se zprávy u F. A. Zoubka.[3]) Poněvadž až do Lešna uteklo též hojně evangelíků luterských, dovolil jim Rafael Leszczyński, aby si zvláštní chrám vystavěli, ale školu malou měly míti společnou obě církve, bratrská i luterská. »Cvičení katechetická a ve zpěvu církevním v téže škole, v též dny a hodiny, v kterýchž i mládež vyznání českobratrského k cvičení se v pobožnosti vedena bývá, mějž mládež vyznání augsburského pro sebe zvlášť, a má nad ní od téže církve augsburské ustanoven býti učitel a vyživován vlastním nákladem.« I do míst, kde

---

[1]) Srov. Dr. Jos. Müller, J. A. Komenského na spis proti Jednotě ohlášení. Praha 1898. Úv. čl. II., p. 10; F. A. Zoubek, Život J. A. Komenského, vyd. Novákovo (Praha 1892), str. 51—54.

[2]) Tu od r. 1647—1657 žil slavný M. Pavel Stránský, autor spisu o státě českém, jsa professorem, později visitátorem gymnasia, požívaje také práva městského. Srov. překl. Em. Tonnera (Praha 1893), na str. 25 a 35.

[3]) Život J. A. Komenského 54 (vyd. J. V. Novákovo, 1892).

bylo něco mládeže bratrské, posíláni byli excurrendo diakoni učit katechismu a pomocníci učit ostatním předmětům. Tak se z Lešna excurrendo učívalo ve středu v Grunově, v pátek ve Střízvicích po celou zimu od Martina až do velikonoc. Dozorci přísně dohlédali i v cizině k rodičům, aby dítky do školy obraceti nezameškali pod trestáním. Nejinak se dálo v Uhřích, kam se druhý proud exulantský uchýlil a na statcích uherských pánů došel ochrany. Vystěhovalci ti připojili se tam k potomkům husitů, kteří po bitvě u Lipan ustoupili do Karpat. »V těchto horách,[1]) kde zaniká hluk světský, byli snad ze všech psanců nejméně nešťastni; kolem sebe slyšeli zvuky jazyka mateřského, a vánky půdy rodné osvěžovaly jejich čela.« Přinesli s sebou na Slovensko své knihy, svou vroucnost náboženskou, zakládali školy[2]) a český jazyk v církvích rozhojnili. Ti, kteří odešli do Němec, ztraceni uprostřed národa cizího, krutěji cítili osamocení a zanikání své osobnosti.[3])

K osamocení přidružila se drsná skutečnost, která přervala všecky pásky se starou vlastí a zamezila nadobro každou jiskřičku nadějí v návrat. Zkáza české osady v Perně r. 1639 byla truchlivou předehrou, mír vestfálský r. 1648 osudným zakončením všeho doufání. Opuštěny byly nejen sbory emigrantů českých, opuštěn byl i celý národ, na nějž mírem vestfálským kladen byl kámen náhrobní.[4]) Požár a záhuba Lešna, poslední bašty, r. 1656 vzrušil posledního pastýře, rozptýleného již stádce Jednoty k bolestnému stesku: Přiblížilo se skončení naše,[5]) doplnili se dnové naši. Dě-

[1]) A. Denis-Vančura, Čechy po Bílé Hoře I., 187 (vyd. v Praze, Bursík a Kohout, 1904).

[2]) Již v XVI. věku byl na Slovensku slušný počet dobrých škol národních i středních (dětských i partikulárních), v Rožnavě. Bánovicích, Bardějově, Levoči, Šťávnici, Kežmarku, Zvoleni, Prešově, Košici; o spojení školy trenčínské s pražskou universitou již zmínka se stala. Srov. Pypin a Spasovič, Historie literatur slovanských, II. díl, str. 451.

[3]) Srv. Omluva jednoho Čecha starého, vyd. Volf, Věstn. Uč. Spol., 1910, č. 8, str. 29.

[4]) Denis-Vančura, Čechy po Bílé Hoře I., 184.

[5]) Historie o těžkých protivenstvích církve české. Vyd. Hiršberku 1844.

dictví naše obráceno jest k cizím, sirotci učiněni jsme. Otcové naši hřešili a již jich není: my pak trestání ještě neseme. Umdlévá srdce naše, zatmívají se oči naše pro horu Sion, že zpuštěna jest.«

4. Stav národních škol.

Doma ve vlasti po roce 1648 nebylo lépe. I tu panoval všude smutek a chudoba; země válečnými hrůzami děsně zpustošena, obyvatelstvo její pokleslo na počet celkem 800.000 duší. Osobní poměry poddanské, které během století šestnáctého stále se zhoršovaly, vzaly na sebe v druhé polovině věku sedmnáctého ráz nejchmurnější naprostou nevolností sedlákovou, pak robotou, rozmnoženou do míry svrchované. Kdež pak bylo času na vzdělání a na školy! Ještě sice zřízení zemské ze dne 11. června 1531 vyrovnávalo překážku osob poddaných při studiích, když pán, potřeboval-li koho, mohl ho prostě ze studií odvolati a ukládalo stavům, by tak nikdo nečinil a v tom nepřekážel, a obrátil-li by se který poddaný k duchovnímu úřadu aneb k důstojenství mistrskému, toho aby mu bylo přáno.[1]) Ano Griespekova instrukce na panství nelahozevském před r. 1588 v čl. 5 vykládala, že toho se šetřiti má, »jestli by který z poddaných dítky měli, kteří by se k liternímu neb jinému učení hodili, ti mimo jiné v tom tak fedrováni býti mají, aby někdy potom k potřebám a službám (panským) též obrátiti se mohli.« Ale brzy se změnily poměry.[2]) Na panství rychmburském, rosickém a slatiňanském pobízeli se ještě r. 1626 »všichni rodičové a sousedé, aby dítky své k zbožnosti vedouce do školy je posílali, aby se něčemu naučiti a skrze to Pánu Bohu v libosti a vrchnosti své i rodičům hoditi mohli,« ale pobídka taková neměla valné ceny, poněvadž na venku nebylo škol vůbec.

Ant. Rezek,[3]) vylíčiv dějiny sloučení university Karlo-

---

[1]) Archiv Český XXII., 89; Kalousek, Řády selské I.

[2]) Srov. Arch. Česk. XXII., str. 300, 388, 557, red. Jos. Kalouskovou.

[3]) Dějiny Čech a Moravy nové doby (1892) I., str. 261—266.

Ferdinandovy, dobře podotýká těm, kdož si stěžují na nedostatečný řád studijní a vědecký úpadek, aby z mysli neztráceli, že po hrůzách války třicetileté nebylo ani na jiných velmi četných universitách lépe, ba že nebylo možno ani jinak, než velmi ponenáhlu pozvedati vědeckou snahu a opravovati řády studijní. Celý tehdejší život veřejný a společenský i poměry hospodářské dlouho byly takové, že málo koho lákaly k studiím. Na kollejích jesuitských a v arcibiskupově semináři bylo vyučování ovšem slušně upraveno, ale v ostatních školách městských, pokud máme o nich zprávy, panovalo bezvládí. Tak v Písku kandidát učitelství sotva slabikovati dovedl; v Poděbradech měli školu tak sešlou, že se správce školní s mládeží za deště v ní ukrýti nemohl, ano podle svědectví probošta Rodera byl strach, přijde-li vichřice, aby krovy a zdi se nesřítily. O učitele vůbec byla nouze. A takto zavírá Rezek svou úvahu: »V prvních letech po válce 30leté universita byla ve zlých poměrech, školy městské většinou špatné, ve vsích vůbec škol naprosto nebylo.« Obrazem té duševní bídy v zemi je nářek sněmu z roku 1654 na veliké nedostatky při vyučování mládeže. Že na žalostný ten obraz hojně tmavých a smutných rysů nanesli stavové sami svou ziskuchtivostí, nebudiž přehlédnuto.

Po exekucích a konfiskacích majetkových nastala veliká přeměna útiskem lidu poddaného. Nová šlechta nabyla rozlehlých lánův a část šlechty zde usedlé, která buď dary nebo výhodnou koupí rozhojnila svá území, měla nedostatek pracovního lidu; aby také těžiti mohla z půdy nově získané, rozvrhovala větší práci na lid a utužovala robotu beze všeho milosrdenství. A poněvadž s lidem, od něhož se také jazykem lišila, neměla smilování, hrdlovala se téměř o každou duši, jen aby jí neubylo pracovních sil. Takovým pak gruntovním pánům byla ponechána péče o duševní povznesení našeho lidu. Závisela zcela na jich vůli a zvůli! Cenili si duše svých poddaných jako zboží nebo dobytek. Několik dokladů k tomu.[1]) Jan kníže z Eggenberka na panství vorlicko-zvíkovském v instrukci ze dne 16. srpna 1684 ostře kárá, že rodiče

[1]) Archiv Český XIII., sr. 512. 541. 564.

z poddaných míst a vsí bez jeho vědomí a svolení děti do škol a do učení řemeslného posílají; toho že nestrpí, poněvadž mu ucházejí síly pracovní povinné robotou. Řád rožmberský ze dne 17. ledna 1693 prohlašuje zásadu, aby chlapci hned od mládí obracováni byli ad professionem parentum (k zaměstnání rodičův), aby od studií byli zdržováni nejenom na Třeboňsku, nýbrž všude. Ferdinand kníže Schwarzenberg rozhoduje dne 17. prosince 1698, když výjimečně jednoho studenta z poddanství propustil k stavu duchovnímu, aby na příště poddaní chlapci byli »applikováni nicht ad studia, sondern ad agriculturam, oder wenigstens ad opificia.«

Pravdu řekl Rezek, že teprve čas a ponenáhlé spořádání všech veřejných i hospodářských poměrů přivodilo nápravu.

Škola zůstala tehdy, jako bývalo před válkou třicetiletou, starostí církve. Církev katolická s nasazením všech sil musila zprvu pečovati o úpravu správy duchovní.[1]) V zemi, rozdělené na 16 krajů, napočetlo se celkem 380 far, při nichž byli duchovní, (v Boleslavsku a Plzeňsku většinou řeholní; z Chrudimska, Čáslavska a Chebska zpráv není); podle toho snadno si učiníme závěr, kolik asi tehdy bylo u nás škol! Náprava nastala, když vedle arcibiskupství pražského zřízeno bylo 3. července 1655 biskupství v Litoměřicích, na jehož stolec dosedl 27. května 1656 Maxmilián Rudolf ze Schleinitz, a když 10. listopadu 1664 zřízeno bylo biskupství v Hradci Králové, na něž v červenci 1665 nastolen byl Matouš Sobek z Bilenberka. Oblast české země rozdělena ve tři diecese; v každé diecesi měl kanovník scholastikus přikázánu péči o školy a tak ponenáhlu, jako se obnovovaly a osazovaly fary, jednak se obnovovaly, jednak nově zakládaly školy. Přibývalo jich pomalu. V staveních, která ne nepodobna bývala pastouškám, usadil se s dovolením gruntovní vrchnosti muž, nejčastěji bývalý vojín anebo řemeslník, světa zkušený, v čtení, psaní, počítání zběhlý, jemuž místní farář svěřil vyučování dítek. Od rodičů vybíral si příspěvek na živobytí buď v naturáliích anebo nepatrných dávkách

---

[1]) Srov. A. Rezek, Děje Čech a Mor. nové doby. I., str. 211—214.

peněžitých. Učitelování pokládalo se za živnost, k jejímuž provozování bylo potřebí dovolení vrchnostenského a církevního.[1]) Učitelé vyučovali počátkům čtení, psaní a počítání; náboženství, či jak se říkalo katechismu, učil zpravidla farář. Jemu příslušel dozor nad učitelem a školou. Docházel do ní buď sám anebo s místními dozorci světskými, aby zkoumal, jak se mládež vyučuje a zdali se neučí ničemu proti církvi. O tom pak podával zprávu konsistoři. Byloť nařízeno,[2]) »aby rektorové, kantoři a jiní školní správcové byli v poslušenství a správě arcibiskupa pražského (obdobně pak biskupů litoměřického a královéhradeckého) a mládež aby katechismu téhož náboženství přiučovali a žádného cizího učení a sektářství aby neužívali, ani jiných k tomu nevedli.« Učitelem směl býti jen katolický křesťan, od něhož při nastoupení místní farář přijal vyznání víry. Kde pravověrnost učitelova byla nepochybná, mohlo se od této zkoušky upustiti.

Ke škole bylo tehdy na venkově dosti neochoty, neboť rodiče celkem neradi tam děti posílali. Bylo tudíž přirozeno, že prospěch z vyučování plynul nepatrný a že se v obcích nacházelo hojně lidí, kteří ani čísti ani psáti neuměli. Na některých panstvích osvícenější mužové pečovali o zvelebení školní docházky.[3]) Tak v artikulu soudním panství Červené Řečice v čl. 10 se hrozilo, že bude skutečně trestán a pokutován, kdo by dítek svých k umění liternímu neodevzdal; řád Jaroslava z Martinic ukládal, aby poddaní pod skutečným trestáním syny své a sirotky hned z mládí v 5—8 letech do školy na děkanství smečenské přiváděli.

O dozoru ke škole se strany církevní i vrchnostenské máme zprávu v instrukci panství černínských z roku 1695, která ukládá[4]) »školy pilně visitovati, žáky pozorovati, čemu

---

[1]) Málo bylo venkovských škol jako byla v Probluzi, o níž urbář statku přímského z r. 1740 uvádí, že »posavad ode dřeva vystavěná se nachází, kterou farníci spracovali a zachovati jsou povinni.« K té škole patřil kus lesa 1½ strychu, kus pole 4 strychy, »což vše kantor Probluzský stále užívá.« Arch. Čes. XXIV., str. 215.

[2]) Archiv Český XXII., str. 373.

[3]) Srov. Archiv Český XXIII., str. 129, 167.

[4]) Archiv Český XXIII., str. 548.

se učí se přesvědčovati; kde učitel napilý nebo nedbalý a věděl-li by málo, neb dokonce méně než dospělý žák, jej odstraniti, pořádného opatřiti, nedbalého žáka ze školy ke pluhu dáti.«

Všecko přičiňování účinkovalo však pozvolna. Příčina toho tkvěla v zbědovaném stavu poddaného lidu, jenž tělesně strádal nad míru a nemaje duševní potravy otupěl a utápěl své strasti v páleném, které v XVII. věku se vyrábělo a pilo měrou mnohem větší, než kdy před tím.[1]) Ze ztrnulosti a zoufalství propukaly časté místní vzpoury od r. 1658, až došlo k osudné vzpouře 1680, kdy téměř po všem českém království strhlo se strašlivé povstání české. Vzpoura potlačena a nad lidem zavládlo hrobové ticho.

[Školy v městech.] Ve městech ubíral se pokrok školský rychlejším tempem.[2]) Všecka města královská měla slušné celkem školy farní. Ano i budovy samy vynikly již bytelností a prostorností. Tak v Kolíně nad Labem[3]) postavili občané r. 1612 kamennou školu, v níž se ještě r. 1880 vyučovalo. Byla trojtřídní, majíc rektora, cantora a succentora; ano měla i bakaláře Matouše Hosia Vysokomýtského a slavného Mistra Jana Pachtu, pozdějšího rychtáře s praedikátem »z Rájova«, svým správcem. Čestně závodila se školou v Čáslavi i v Chrudimi, ačkoli její důchody přestávaly na mále. Když přešla r. 1622 s farou do rukou katolických, stal se jejím správcem Jindřich Poználek, bakalář z Horšova Týna. Dlouho však při ní nesetrval; škola klesala, až ji koncem

---

[1]) Srov. A. Rezek, Děj. II., čl. 17. Utrpení poddaného lidu, str. 272—296.

[2]) V samé Praze, na př. na Novém městě bylo r. 1715 toliko pět škol, jak uvedl magistrát ve zprávě své 7. června toho roku. A to při farních kostelích sv. Jindřicha, Štěpána Většího, Vojtěcha Většího i Menšího a sv. Petra na Poříčí. Učitelé brali plat svůj z příjmů kostelních anebo zádušních. Když u magistrátu předložili vysvědčení dobrého chování a svědectví, že mají vědomosti k úřadu potřebné, byli od pánů podacích anebo kollatorů přijati. Přílohy ke zprávě té, v nichž se přesně vykazovaly příjmy jednotlivých učitelů (5 kusů), se, bohužel, nezachovaly.

[3]) Jos. Vávra, Dějiny král. m. Kolína n. Lab. I., 1878, str. 92; II., 1888, str. 171.

století XVII. vedl pouze cantor, maje spolu správu kostelního kůru.

Z téže doby pochází škola v Turnově[1]) (nynější děkanství), kterou obyvatelé městští v letech 1612—1614 si vystavěli. Tu také měli učitelé slušné příjmy a připomínají se dokonce čtyři. Až r. 1685 požádal jeden, aby směl odejíti do Bakova, neboť prý Turnov čtyř učitelů sotva uživí; odejde-li jeden, že ostatním se lépe povede. Lepší bydla učitelská měly školy v Pelhřimově, Prachaticích, Rakovníku, Pardubicích; města si na školy platila a tak vybírajíce si učitele, uzavírala s nimi smlouvy, v nichž všecky povinnosti ke škole i ke kostelu se uváděly a navzájem též přesně se vypočítávalo, co bude učitelům dáváno v natúráliích (dříví, pivo a j.), co na penězích a co se jim vyhrazuje, že smějí si vybírati buď od rodičů nebo žáků. Tak vznikly školní fasse, které se během doby staly základem příjmův učitelských. Z nich se dovídáme, že leckde výše si cenili službu pěveckou při kostele a obřadech církevních, nežli učitelovu práci školskou, vykazujíce za funkce cantorské i dvakrát větší důchod, než za funkce učitelské; jinde zas patrno, že byl učitel živ jako z milosti a míval obědy u sousedů, někde denně, někde jen třikráte týdně a pokaždé bez masa. Koupil-li si je, rádi mu uvařili. S vybíráním dávek od rodičů nešlo vše hladce; doháněl-li učitel některé dítě metlou k učení, vypadl z lásky a nedostal nic.

Chatrné budovy školní v druhé polovině XVII. věku jmenují se v Heřmanově Městci, Chrudimi, Novém Městě n. Met., Roudnici a Velvarech. Příznakem doby pokládati možno příhodu z r. 1678, kdy hejtman panství udělil obci Nového Města n. Met. ostrou důtku, napsav radním, že jich úřadu zprostiti a novou radu osaditi nemůže, poněvadž v městě málo měšťanů se nachází, kteří čísti a psáti umějí a tudíž úřad obecní zastávati dovedou.

Obecní rady městské byly vrchností učitelův; od nich

---

[1]) Dr. J. V. Šimák, Příběhy města Turnova nad Jizerou 1903; I., str. 201—214; Památky Arch. XXIV. a XXV.

přijímali učitelé instrukce. Takovou instrukci[1]) dala obecní rada kutnohorská r. 1674, nařizujíc, aby officírové školní mládež nejen v učení literním cvičili, ale též samospasitelné víře vyučovali. Na hlavě své si zakládati jim neslušelo, nýbrž ve všem, co se školy a kostela týkalo, bylo jim poslouchati kutnohorského arciděkana a představených inspektorů školních. Poněvadž pak dobrá škola v kázni a bedlivém na všecky strany pozorování záleží, nutno jim tyto stránky více pěstovati, nežli křik, bití a mrskání. Cantoru a subcantoru přiděleni žáci, kteří se v latinském čtení cvičili, inkoustem psali a česky četli; mládencům učitelským svěřeni slabikanti a abecedantníci. Pro počty a řeč německou že zřídí se zvláštní praeceptor. Ke kostelu měli učitelé tyto povinnosti: když v neděli školní děti se sešly, učitelé se ve škole s nimi pomodlili, evangelium přečetli a děti v páru do kostela odvedli. Odpoledne ve škole buď opakovali s nimi katechismus anebo zkoušeli, co si z kázání pamatovaly. Náleželo jim též opatřovati aspoň dva páry ministrantův a vyučovati děti kostelnímu zpěvu a hudbě. Neboť v kostele nikdy nesmělo se nic zpívati, co napřed ve škole pořádně vyzkoušeno nebylo, aby muzikální chyby a neforemné skřípání nečinilo mysli roztržité. Platy jim vyměřeny podle hlav žákovských; vybírali týdně po 1, 2, 3 kr. za učení, čtvrtletně po 18 kr. za učení zpěvu, po 36 kr. za učení hudbě. Od rodičů měli právo na vejce a dříví, ale dojista v malé míře, poněvadž byli povinni z dříví sebraného školním dětem učební síně vytápěti. Nejmladším pomocníkům školním, jakoby začátečníkům v řemesle učitelském, ukládalo se čistiti učební síně třikráte týdně, k čemuž mohli »za trest« užíti starších školáků.

Z instrukce kutnohorské snadno si laskavý čtenář utvoří představu o městské škole z konce XVII. a počátku XVIII. věku. Vidíme poměry chudičké — ale buďme uznalí a vzpomeňme, že byla ve vlasti tehdy i města, dosti veliká, a neměla školy žádné! Na př. v Slaném, kde nebylo pro školu důchodu.

---

[1]) Vydána 1885 v Mašínových Historkách učitelských na str. 137 a násl. Otištěna u Rezka v Děj. Č. a M. nové doby II., str. 367—369 (r. 1893).

5. Školy klášterní.

Tu pak nutno s povděkem uznati, že velikou službu pro povznesení lidu našeho vykonali řádové duchovní, kteří se v zemi usadili a ujali se vyučování školního. Dostalo-li se jim tu onde nějaké náhrady neb odplaty, daleko nezvážilo onoho dobrodiní, jež láskyplně prokazovali mládeži na duchu zanedbané. Péčí o rozvoj škol řádových zasloužily se i konsistoře. Nezapomínejme, že konsistoře nevládly fondy, z nichž by se byly mohly školy zřizovati; neměly také výkonné moci, aby gruntovní nebo městské vrchnosti k zvelebení a lepšímu škol opatření přinutily. Prosby a přímluvy v tom věku a za poměrů, které zavládly, málo vydaly.

Kapucíni učili záhy v Chrudimi (1656), Falknově, Kolíně (1667), Opočně, Zákupech, Rumburce, Mnichovu Hradišti (1699); františkáni v Hájku, Hostinném, Hořovicích, Zásmukách; jesuité k svým kollejím zřídili residence v Staré Boleslavi, na Svaté Hoře (1658), Košumberce, Tuchoměřicích a Opařanech; augustiniáni zřídili školy své ve Lnářích, Bělé, Ročově, České Lípě; křižovníci s červenou hvězdou, praemonstráté strahovští, želivští, tepelští, benediktini ujali se škol na svých zbožích, a byť v rozměrech někde velmi skromných i skrovných, přece jen všude, kam sáhala jich duchovní pravomoc, o založení a zvelebení škol pečovali. Vyšší školy latinské měl řád benediktinů v Broumově, od dávna gymnasium illustre, augustiniáni v České Lípě (1627), Domažlicích, kde od r. 1682—87, pak od r. 1728—1744 čtyřtřídní, od r. 1744 však šestitřídní gymnasium měli, pak v Německém Brodě; praemonstráté vydržovali řádová gymnasia v Žatci a Teplé, dominikáni v Plzni (1776—87), minorité v Pardubicích.

V podstatě řídili se na všech těch školách vzorem jesuitským, zvláště od počátku osmnáctého století. Snahám opravným byli tito řádové přístupnější než jesuité a ochotně přijali studijní řád císaře Karla VI. ze dne 16. listopadu 1735, jímž aspoň stal se pokus o jednotu ve vyučování a vedení školní mládeže.[1]) Studia gymnasijní vesměs zřízena jako šestitříd-

[1]) Srov. K. Wotke, Das oesterr. Gymnasium im Zeitalter M. Theresias. Berlín. Hofmann 1905. sv. I., str. 1—6. (Mon. Germ. Paed., sv. XXX., red. K. Kehrbach.)

ní; uznána také potřeba, by universita i její superintendent pilně na paměti měli ustanovovati jen učitele náležitě vycvičené. Řád studijní nařizoval: 1. aby chlapci, kteří se nenaučili německy a latinsky dobře čísti a správně psáti, kteří neovládali základní deklinace a konjugace, nebyli přijímáni do první třídy; 2. aby děti chudých rodičů, nemající ani dostatek hmotných prostředkův, ani vynikajícího nadání, nebyly na studiích nechávány; avšak chudé, neobyčejně nadané děti, aby se opatřovaly buď v alumnátech anebo se podporovaly stipendiemi; během roku konati jest častěji examina o prospěchu i chování žactva, po nichž žáci neschopní a nenapravitelní hned mají se ze škol odstraňovati; 3. pravidla mluvnická zpočátku nechť se vykládají žákům po německu, pravopis latinský i německý buď opravován, s překlady z němčiny do latiny a naopak jest začíti hned, jak to dovolí zásoba slovní. Učebnic jedněch v třídách nižších bylo užívati; v studiích humanitních přál si císař, aby se půl roku věnovalo nauce o skládání německých i latinských dopisův a písemností, aby se probraly prosodie a v cvičeních řečnických vedle dosavadních druhů pamatovalo se též na řečnictví soudní; 4. jazyku řeckému přikázáno učiti v každé třídě dvě půlhodiny týdně; 5. v třídách humanitních zavedeno vyučování dějepisné; 6. řádovým členům (magistri) bylo dovoleno s žáky postupovati jen ve 4 třídách nižších; v poesii a rhetorice uloženo vyučování jen kněžím, náležitě vzdělaným (professores). Ze zlepšených gymnasií očekával císař povznesení studia filosofického a tím rozkvět fakult universitních.

Tomuto přání císařovu hledělo se na všech školách řádových podle možnosti vyhověti.

[Školy piaristů, jich význam.] Největších zásluh ze všech řádů získal si však řád bratří pobožných škol, jinak řád piaristů zvaný. Stopy jeho činnosti osvětové zůstanou ve vděčné památce. Posvětil práci svou blahu a vzdělání opuštěných sirotkův a chudých, sklonil se hned od svého založení k mládeži útlé, aby ji mateřským jazykem vedl k poznání vyššímu. Členové jeho nejen sami sebe podle tří slibů řeholních mravně vzdělávali, nýbrž také chudou, sobě svěřenou mládež, bezplatně vedli k nábožnosti, ušlechtilým mra-

vům, potřebným vědomostem podle slov žalmistových: »Tobě budiž nuzný zůstaven, ty budeš sirotkovi pomocníkem.« Ordo clericorum regularium pauperum Matris Dei scholarum piarum — tak zněl plný titul řádový — založen byl r. 1597 v Římě od Josefa Kalasanského a dostal povolení od papeže Klimenta VIII., aby zřídil se jako společnost vyučovací. Láska, s jakou se řád věnoval dětem osiřelým a opuštěným za velikého moru, který tehdy v Římě řádil, pohnula papeže k tomu rozhodnutí. Řehole ta za krátko se rozšířila v Italii, v Polsku, i v zemích rakouských. Na Moravě vznikla první kollej piaristů v Mikulově r. 1631, brzy na to v Strážnici (1633), v Lipníku (1634); později v Příboře, Kyjově a Hustopeči. Do Čech dostala se vědomost o řádu ke konci prvé poloviny XVII. století. Frebonia z Pernštýna, paní na zboží litomyšlském, vyžádala si na kardinálu a biskupu olomouckém, Františku knížeti z Dietrichštejna, zevrubnějších zpráv a poradivši se s provinciálem řádovým založila v Litomyšli dne 3. září 1640 kollej piaristů, první v Čechách, poznamenavši v zakládací listině[1]) památná slova: »na mysl si přiváděje, že ve mnohých krajinách českých zavládla zpustlost a zanedbávání služeb božích, a že na území mého panství jest mnoho dítek chleba žádajících, nikoho však, kdo by jej lámal, vybrala jsem si schopné dělníky, kteří by podle chvalitebných zřízení chlapce k nim přicházející v zbožnosti, ušlechtilých mravech a vědomostech vzdělávali, aby zpustlá vinice mého města neunavnou prací jich jsouc pěstována skrze dorůstající mládež bohaté plody vydávala, a Bůh jednou věrou, pravým náboženstvím ode všech stále byl ctěn a veleben. Za vykonavatele těchto úmyslů svých zvolila jsem řád chudých otců Matky Boží škol pobožných, vystavěla jim dům, chrám a školy, přidala zahradu, postarala se o nevyhnutelný, největší chudobě jejich přiměřený nábytek v chrámě i v domě s ním souvislém.« Dne 2. listopadu 1644 počalo se v Litomyšli vyučování. Druhou kollej piaristé zbudovali v Slaném (1658) a poněvadž tam vůbec nebylo škol,

---

[1]) Jos. Štěpánek, Dějiny c. k. vyšš. gymn. v Litomyšli (1894), str. 3.

obnovili učení dětské i začali učení latinské. Povolal je sem Bernard Ignác Martinic, aby obyvatelstvo z duševní netečnosti po válce poněkud se probudilo a přilnulo ke vzdělání, jehož střediskem pro celé okolí měl býti Slaný.[1]) Po jeho příkladě založil Heřman hrabě Černín z Chudenic kollej piaristům v Kosmonosích[2]) a tu 13. září 1688 otevřeny byly hned čtyři gymnasijní třídy se 36 žáky. V XVIII. století nabyly kollejí piaristův a s nimi škol: Benešov (1704), Rychnov (1714), Budějovice, Ostrov, Bor (1762) a posléze Nové město Pražské (1778).

Všecky ústavy piaristů spravovaly se jednotným řádem. Vrchní jich správce, provinciál, prohlížel každého roku kolleje, školy a všecky knihy i zápisy; podle toho, co shledal, dával rady nebo nařízení. Představeným a správcem kolleje byl rektor, jenž konal přímý dozor ke škole a k vyučování; jemu podřízen byl správce školy, praefekt a ostatní kolleji přidělení členové. Nejstarší řád školní datuje se z r. 1662.[3])

Piaristé učinili základem své soustavy školu, řekněme, již obecnou o třech třídách (schola legendi, scribendi, arithmetica), podle nichž žáky své nazývali »čtenáře, písaře, počtáře«. Pilně si hleděli vzdělání mládeže v jejím jazyce mateřském, učili ji řádně čísti knihy psané jazykem národním, pamatovati si katechismus, poznávati počátky jazyka latinského. Takto připravené žactvo přijímali do své školy latinské, která se skládala z pěti nebo šesti tříd, ve kterých vedle latiny a náboženství učilo se mateřskému jazyku žáků, řečtině, zeměpisu, dějepisu, mathematice a fysice. V počítání tříd shledáváme podobný úkaz, jak u jesuitů, že se uvádělo na místě 3 tříd obecných a 5 tříd postupných latinských v záznamech míst-

---

[1]) Srov. Ant. Krecar, Jubil. památník na oslavu 250letého trvání gymn. v Slaném. 1908.

[2]) Srov. Fr. Bareš, Dějiny mladoboleslavského školství 1888, str. 37—53.

[3]) Jos. Štěpánek, l. c., str. 19—22. Constitutiones řádové z r. 1666, revidované r. 1763, vytiskl K. Wotke, l. c., str. 64—86. Konstituce z vydání Římského z r. 1781 otiskl týž ve své sbírce, str. 29—64. Srov. také téhož spisovatele: Die aeltesten Piaristenschulen Mährens. Vídeň, 1900.

ních při kolleji 8 ano i 10 tříd. To bylo tehdy, když vedle 3 obecných a 6 gymnasijních tříd počítalo se zvláštní oddělení v arithmetice, do něhož dáváni byli žáci, kteří nebyli určeni pro studie, a tu se pro život důkladněji učili věcem praktickým, také za jednu třídu.

V nižších třídách vyučovali magistři, obyčejně mladší členové řádu, klerici, ve vyšších professores. Půl hodiny před vyučováním svolával zvonek žákovstvo do školy; žáci, shromažďujíce se ve třídách, povinni byli ustanoveným dozorcům uloženou lekci z paměti odříkávati; nedostatky a poklesky shledané dozorci zapsali na list, jejž učiteli odevzdávali. Na počátku vyučování modlili se žáci s učitelem klečíce modlitbu »Přijď Duše Svatý«, pak »Činy naše« a »Otčenáš«, načež se konalo vyučování dvě nebo půl třetí hodiny. Když se skončilo, žáci povstali a pomodlivše se »Pozdravení andělské«, šli do kostela na mši; po odpoledním vyučování šli do kostela na litanie a teprve se rozešli.

V neděli a ve svátek dopoledne byly služby boží; odpoledne shromáždili se v chrámě praefekt, všichni učitelé a žáci podle tříd. Dva žáci prostřed oltáře klečíce odříkávali modlitbu Páně, pozdravení andělské, vyznání víry, desatero přikázání, ostatní jim odpovídali. Na to usedli na místech vykázaných a půl hodiny buď odříkávali učení náboženské nebo poslouchali výklad učitelův. Potom praefekt cvičil, učil a se tázal, co kdo z jeho výkladu si pamatoval, při tom dobře odpovídající žáky odměňoval. Litanií k P. Marii a přiměřenou modlitbou zakončila se nedělní odpolední pobožnost.

V každé třídě byl katalog se jmény žáků, by se na konci roku vědělo, kolik jich bylo a kterak prospěli. Co za týden se probralo, zpravidla v sobotu opakováno; téhož dne žáci tříd humanitních přednášeli s přiměřenými posunky řeči a básně. Cvičení pravopisná a slohová psána denně ve škole; doma žáci psali přes den cvičení; sešity jim prohlížel týdně praefekt, měsíčně rektor; při prohlídce školy přesvědčoval se též provinciál řádový, zdali se úkoly písemně náležitě konají. Zkoušky pololetní připadaly do doby velikonoční, zkoušky hlavní do posledního téhodne před prázdninami podzimními; přítomen býval rektor. Školní rok se začínal o Všech Sva-

tých; čtvrtek byl dnem feriálním, mimo to se neučilo odpoledne před narozením Páně, letnicemi, Božím tělem. Koncem měsíce září nastávaly hlavní prázdniny.

Náboženství a všem předmětům školy obecné učilo se jazykem národním; ve škole latinské se užívalo mateřského jazyka žáků v třídách grammatikálních; v třídách humanitních vedli vše po latinsku. Rozsah učiva byl téměř týž jak u jesuitů, pokud šlo o latinu a řečtinu; v dějepise probírány stručně a přehledně dějiny světské i církevní, základy zeměpisu obecného. Z přírodních věd probírán popis jednotlivých říší přírodnin (výběr ze zoologie, botaniky a mineralogie), pak výběr základních zákonů fysikálních. Jako jesuité, i piaristé byli toho pečlivi, aby jejich žáci dovedně přednášeli. Proto k cvičením domácím družily se akademie a představení divadelní. Zahájena byvše krátkým prologem uvítacím, skládala se z dialogu, v němž se zpracovala buď látka náboženská nebo dějepisná, v doslovu pak se poděkovalo hostem za trpělivost, rektorovi a professorům za námahu a péči při cvičeních.

Při gymnasiu v Litomyšli měli piaristé od r. 1733 také studium filosofické, do něhož vedle kleriků řádových byli přijímáni též světští studující. Bylo 2leté. Filosofové obou ročníků mívali každého roku zkoušky čtvrtletní a těšili se přízni majitelů panství, z nichž Frant. Václ. hrabě z Trautmannsdorfu i prapor filosofům věnoval, když se po příkladě pražských filosofův ozbrojili a věrnost svou k panovnici osvědčili. Avšak nařízením ze dne 14. října 1752 bylo vyučování vyšším vědomostem vyhrazeno universitě, pročež přes všemožné prosby a úsilí r. 1754 veřejné studium filosofické v Litomyšli zavřeno; pro kleriky řádové však trvalo dále, jak o tom svědčí kronika kollejní.

O knihách učebných víme, že piaristé učili latině podle grammatiky Ern. Alvara; Komenského Orbis pictus byl jim v I. a II. třídě knihou pro věcné vzdělání žákovstva výbornou; v syntaxi ukládali z jeho »Janua linquarum« (Brána jazyků) po paragrafech; řečtině učili podle Canisia, o metrice podle kompendia z Pontana a Massenia.

Přihlédání k mateřskému jazyku žactva zvýšilo úctu obecenstva k řádu; místní činitelé, uznávajíce onu blahovůli, dávali na jevo různým způsobem svůj vděk; také veřejné akademie a představení, která až do r. 1729 konala se výhradně jazykem lidovým (proti latině jesuitské), nemálo k tomu přispěla. Podle provinciálního nařízení z r. 1735 povinna byla každá piaristická kollej opatřiti si potřebné knihy o pravopise jazyka národního, ježto krajiny, v nichž se piaristé usadili, byly ryze české, jakož i jejich žactvo, které vedli k poznání jazyka latinského i řeckého na základě mateřštiny. V tom právě snažení výukovém a v té okolnosti, že odstranili ze svých škol diktování, tkví pokrok, o nějž se řád piaristický poctivě přičinil. Všickni učitelé grammatikální pilně cvičili žáky v pravopise a slohu českém, a nebylo-li jiných pravidel po ruce, šetřili přesně aspoň těch, která se ke konci Komenského Brány jazyků čtou.[1])

Ačkoliv se ostatní řádové přidržovali celkem způsobu vyučovacího, jak byl na školách jesuitských anebo piaristických obyčejem, ve zřízení a v učení samém nebylo tehdy jednoty, nýbrž řády řeholní, starajíce se především o výchovu dorostu svého a vedouce samy náklad na vyučování, přizpůsobovaly si je vlastním záměrům a cílům.

6. Příčiny poklesnutí vědomí národního.

V XVIII. věku, kdy Angličané a Francouzi novými objevy dosáhli na poli vědeckého badání úspěchů, pražské vysoké učení živořilo. Když na pobídku císaře Josefa I. místodržitelství mělo r. 1710 zkoumati, kterak by se pozdvihlo vysoké učení, nedošlo se k cíli. Professoři sváděli neúspěch na nedostatek platů, superintendent universitní Birelli hledal příčinu neúspěchu ve sborech fakult. Žádal, aby se odstranily velmi časté dni feriální, aby se zavedly veřejné přednášky, aby se provedlo odborné rozdělení předmětův a aby se profes-

---

[1]) O učebnici latinské, které r. 1754 ještě se užívalo u piaristů, obšírněji jsem se dotkl v knize: Za českou osvětu (1898), na str. 30—32.

sorům zakázalo vedlejší zaměstnání, pro něž se fakulta zanedbávala. Úmrtí císařovo způsobilo oddálení oprav. Za vlády Karla VI. došlo pouze k opravě vnější; bylať r. 1718 stará kollej Karlova přestavěna od Frant. Maxmiliana Kaňky v té podobě, jak ji podnes spatřujeme; ve vnitřním stavu nezměnilo se nic. Jesuité obhájili své učení i jeho způsob proti každé snaze opravné.

Pozdější starosti Karla VI. a četné války, jimiž dědičné země rakouské v XVIII. století byly postiženy, znemožnily rozvoj vědecký vůbec. I první léta vlády císařovny Marie Teresie přinášela hojně trudu a svízelů válečných. Zvláště do zemí koruny české. A s nimi přišel úpadek hmotný, ochuzení obyvatelstva a v zápětí silné poklesnutí vědomí národního.

Nestalo se tak zajisté náhle. Hnutím reformačním byli Čechové přivedeni v živé styky s obyvatelstvem německým v říši; nejen v rodinách panských a rytířských, ale také v rodinách městských se zálibou se vyhledávaly styky takové. Sesílily se proudem stěhovacím, jenž po roce 1627 po zemi zavládl. Kdežto ještě r. 1615 generální sněm v Praze hájil jednojazyčnosti zemské a výhradného práva jazyka českého v úřadech a soudech.[1]) Obnovené zřízení zemské v čl. B. XII. stanovilo již, »u soudů aby netoliko v jazyku českém, ale i německém spisovati a druhé straně odsýlati mohli, ale na ten způsob, aby těm, o kterých se ví, že jazyku českého povědomí nejsou, též řezané cedule v jazyku německém a naproti tomu zase těm, kteří německé řeči neumějí, v řeči české, pak těm, kdož ani přirození Čechové by ani Němci nebyli, v kterékoli z těch dvou řečí byly posílány«. Vůlí pak královou v čl. C. II. A, prohlášeno: »A poněvadž tomu chtíti ráčíme, aby řeč česká a německá v našem dědičném království Českém zároveň průchod a vzrůst svůj měla: protož spisové soudní buď v české nebo německé řeči podáváni býti mají a aby až do skončení pře v téže věci procedírováno bylo.« Tíha politických poměrů způsobila, že se německému jazyku, s českým rovnoprávnému, dostávalo ve veřejném životě i v úřadech vždy většího

---

[1]) Srov. Beckovský, Poselk. II., 2. svaz., str. 60, vyd. Rezkovo.

zastoupení i významu; vyšší vrstvy společenské češtinou, jakožto jazykem kacířským a nenáviděným, pohrdaly.[1]) To pak nezůstalo bez účinku na nižší vrstvy naší společnosti. Řemeslníci v královských městech posílali syny své do Němec, aby se tam vedle řemesla učili také německy, a ti, když se domů vrátili, užívali nejenom v potřebách svých němčiny, ale na mnoze podle vzorů vyšších stavův a patrimoniálního úřednictva jali se pohrdati řečí mateřskou. Osudná záliba naše v cizotě nabyla posily, ježto hojně povolnosti a ochoty k němčině spatřujeme od poslední třetiny věku XVI. i ve školství.[2]) Tu onde v řádu učebném již čteme zmínku o zvláštním praeceptoru jazyka německého na škole městské; jinde jsou zprávy o německé škole soukromé vedle školy české, a v Praze samé dokladem toho gymnasium illustre, které v německé obci organisoval cizozemec Dr. Hoe.

Také poměry poddanské stížily vzdělání a tím utvářily se v neprospěch národního vědomí. Veřejná správa tíhla k absolutismu moci panovnické; to musila uznati šlechta a ráda uznala šlechta cizí, která se po válce třicetileté v zemi usadila. S lidem poddaným neměla společného původu ani jazyka; ano řeč českou měla v nenávisti. Jsouc katolickou, dívala se na české poddané jako na zpurné kacíře. Náhradou za úbytek práv stavovských si osobovala bezohledně veškeru moc nad lidem poddaným, který byl naprosto nesvoboden.[3]) Skoro o každou duši sváděli gruntovní páni půtky a naléhajíce na utužení roboty byli zjevnými nepřáteli vyššího vzdělání lidu a sobeckými jeho kořistníky. Žalno čísti zprávy knížete Adama ze Schwarzenberku, který v letech 1711—1718 po své zvůli buď dovoloval aneb odpíral povolení synům svých poddaných k studiím. A za svolení vrchnostenské musili žádati pokaždé, kdykoli na jiná studia se chtěli obrátiti. Když syn purkrabího třeboňského, který měl povolení vystudovati humaniora, chtěl jíti na studium filosofické a za obnovení

---

[1]) Rezek, Děj. Čech a Mor. nové doby. II., 241, II., 260.

[2]) Srov. Z. Winter, Život a učení na partik. škol. v Čechách, str. 17, 99. Rezek, Děj. Čech II., str. 366, 368.

[3]) Srov. Rezek, Děj. Čech a Mor. n. d. II., čl. 17. Utrpení poddaného lidu, str. 272—296.

daného dovolení znovu prosil, byl odmítnut, poněvadž kníže potřebuje úředníky s jiným studiem, ne filosofickým. Ano r. 1727 kníže prohlásil, aby se k studiím dávalo svolení toliko synům poddaných úředníků, synové sedlákův a řemeslníků nechť zůstanou při zaměstnání svých otcův. A páni správcové panství, vidouce takovou blahovůli knížecí, šli v té příčině ještě dále, i synům nižších úředníků studovati zbraňujíce. Zákaz ředitele orlického panství, který byl v Mirovicích vyhlášen, není k tomu jediným dokladem.[1])

Mohlo se po válkách vlast naši stíhajících čekati a doufati, že se činitelé, jimž právo a povinnost ukládaly míti péči o vzdělání lidu, přičiní o zvelebu škol, když takto smýšleli? Spíše se stávalo, že dal-li některý jich předek jen trošek výsady poddaným, při vhodné příležitosti i trošek ten odvolali. Tak František hrabě Záruba povolil občanům v Kostelci nad Orlicí, by děti, dokud rodičové jich jsou na živě, nemusily (zároveň se sirotky) býti každoročně stavěny úřadu panskému, který si z nich vybíral čeleď dvorskou, ano aby mohli také bez zvláštního dovolení dávati své děti do škol anebo na učení, kam by chtěli. Kostelečtí však netěšili se dlouho té výhodě. Listem ze dne 20. září 1714 oznámil se jim nový gruntovní pán, Josef Antonín hrabě Záruba, a hned také odvolal a zrušil ústupek otcův.[2]) Když na panství jindřichohradeckém v Děbolíně poddaní žádali, by sedláku Prokopu Röschlovi prominuta byla roční robota za to, že poskytl učiteli byt a opatřil učebnu pro děti z osady, Prokop hrabě Černín odpověděl 11. února 1768, že pro tento rok sice robotní povinnost Röschlovi promine, ale po roce nechť obec sama o školu se postará a nečeká nijaké milosti od vrchnosti.[3])

Mohlo se za takových poměrů vzpružiti valně pokleslé vědomí národní? Mohla povznésti se vzdělanost, když vrstvám v národě nejčetnějším zamezováno jí se odkájeti? Královský reskript ze dne 11. března 1717 prohlásil zásadou, že ani na učení do obchodu, ani na učení se řemeslům nesmějí

---

[1]) Srov. Archiv Český XXIV., str. 58—62, 158, 390.
[2]) Arch. Česk. XXIV., str. 71.
[3]) Arch. Česk. XXIV., str. 385.

se přijímati synové selských poddaných, nemají-li povolení své vrchnosti.[1]) A podle dekretu císařského ze dne 8. dubna 1771 bylo potřebí, aby si synové sedláků, kteří se domohli již povolení k studiím od své vrchnosti, opatřovali ještě zvláštní svolení zemské vlády za tím účelem. Ta pak udílela je velmi zřídka a zcela výjimečně jen tam, »wo ganz ausserordentliche Talenta bei ein oder andern Subjecto wahrgenommen würden.«[2])

Nevolnictví věku XVIII. učinilo z lidu k hrudě přikovaného otroka; vždyť neměl práva volně se stěhovati, bez dovolení pánova v manželství vstupovati, dáti syny své na řemeslo, na obchod, na studie; každý jeho krok byl závislý na libovůli vrchnosti a jejích úředníků. Jakž mohla v takovém nevolníku vyklíčiti ušlechtilejší láska k vlasti a jazyku, touha po osvětě a snaha po dobývání vlastního majetku!

Nad to dlužno míti na paměti, že živel německý během XVII. století postoupil se svými předními strážemi do vnitřka království. Litoměřice, Most, Žatec, Žlutice a Stříbro jsou jako útočná stanoviště německého živlu, jehož pohraniční čára na západě a severozápadě hájena Mladou Boleslaví, Roudnicí, Rakovníkem, Kralovicemi a Plzní.[3]) Od severu řídí poněmčovací snahy Česká Lípa a Liberec, na jihu se zmocňují Němci Krumlova (kol r. 1653), Prachatic a Vimperka, postupují na západě i do Plzeňska a nacházejí podporu v klášteřích, přijímajících do řeholí cizince, kteří pak najímají sedláky z říše německé a osazují je na panství chotěšovském a jinde.

Arci odpor českého živlu jest tuhý; důkazem toho nejlepším jsou osudy litoměřické,[4]) kde se knihy městské a rych-

---

[1]) Arch. Česk. XXIV., str. 98.

[2]) Arch. Česk. XXIV., str. 432.

[3]) Srov. Denis, Čechy po Bílé Hoře I., 346—348.

[4]) Srov. K. Tieftrunk, O poměru řeči české k německé v Litoměřicích od začátku 16. století. Č. Č. M. 1874, str. 477—483. Roku 1515 purkmistr a všichni starší na tom zůstali, aby žádných Němcův do Litoměřic v sousedství přijímáno nebylo. Takoví přistěhovalci z cizích zemí byli by jen k různicím, nesnázím a zkáze. To je první zmínka o národnosti německé v pamětech města Litoměřic. A r. 1890 napočteno tam 10.004 Němců, 1190 Čechů.

tářské až do r. 1763 vedly po česku; česká kázání v děkanském kostele se udržela až do r. 1782. V nerovném tom zápase arci Čechové přece podléhají, když se němčina stává téměř výhradní řečí správní nejen ve stycích s Vídní a úřady ústředními, ale i uvnitř království. Stává se zprvu modou, pak zvyklostí, potom zdvořilou nutností (!) se zřením k šlechtě, měšťanům, úřadům. Za takových poměrův Obnovené zřízení zemské, které zavádělo němčinu vedle češtiny úřední, v praxi vedlo k tomu, že onano nabývala převahy a tato vždy více zanedbávána. Rovné právo obou jazyků, zaručené zákonem Ferdinanda II., ocitlo se na ploše nakloněné; od rovnosti a rovnocennosti obou jazykův uchýlila se veřejná praxe úřední ve prospěch nadpráví a přednosti jazyka německého. Vzrůstající absolutismus a chystaná centralisace správní tomuto nadpráví valně napomáhaly.

B. Školství za císařovny Marie Teresie a Josefa II. (1750-1790).

1. Povšechný rozhled. Příčiny oprav školských. Reforma universit.

Zasluhuje důrazného připomenutí, že k četným reformám školským, které zahájeny byly od císařovny Marie Teresie a dovršeny od jejího syna Josefa II., daly závažný popud chystané opravy vojenské. Veřejné poměry ukázaly panovnici nezbytnost, aby se rozmnožila a přetvořila armáda říšská, která za války o rakouské dědictví a za prvních dvou válek slezských jen stěží zachránila mocnářství před nepřáteli zahraničními. Leč vojenské tyto opravy vyžadovaly značného nákladu finančního. Bylo potřebí zvýšiti berně zeměpanské na výši, které schopen byl jen stát národohospodářský kvetoucí. U nás však většina lidu byla osobně nesvobodna, neměla způsobilosti k samostatným počinům a podnikům. Selský lid vrchnostem poddaný přetížen byl dávkami a robotami, povinnými vrchnostem, a nad to pro nedostatečný počet i zastaralou úpravu škol postrádal vědomostí, jichž vymáhá zvelebení nejdůležitějších živností v oboru orby, průmyslu a

obchodu. Mělo-li tedy chystané sesilování branné moci na 108.000 mužů stálého vojska s ročním nákladem 14 millionů zlatých (místo dosavadních devíti) potkati se s úspěchem, bylo nutno přikročiti k jiným ještě opravám. Předně šlo o to, by poddaní sedláci mohli platiti zvýšené berně zeměpanské. Proto snižovala vláda jejich povinnosti k vrchnostem, jak se stalo r. 1775 robotním patentem, přesmykovala daň pozemkovou spravedlivěji také na půdu panskou novými katastry. Zeměpanské úřady krajské chránily poddaných proti libovůli panstva a jeho zřízenců; zrušením osobního rabství a vydáním tolerančního patentu r. 1781 rostlo povědomí mravní důstojnosti lidské a mělo za následek, že obrácena pozornost k přetvoření a zdokonalení škol, z nichž se měla povznášeti osvětová úroveň širokých zástupův, aby vštěpovala jim dovednost zdokonalovati zanedbané živnosti a dávati státu větší berni.

Dalekosáhlých záměrů těch nemohl panovník v život uvésti pouhou vůlí svou. Nebyly příjemny stavovským sněmům zemským, dotýkaly se zájmů patrimoniálních vrchností a starších výsad církve katolické. Proto potřeboval vhodných, četných a poslušných pomocníků; — těmi se stali úředníci z povolání, úředníci zeměpanští, od státu jmenovaní a placení. Slovem úředníci byrokratičtí, panovníku ve všem všudy oddaní, přejali úkol dosavadních úředníků stavovských, kteří závislí byli na šlechtě, vrchnostech a katolické hierarchii. Zřízením státního zeměpanského úřednictva stala se císařovna Marie Terezie obezřelou a bedlivou tvůrkyní velikého moderního Rakouska.[1]) Podle úsudku Denisova Marii Teresii a synu jejímu bylo ublíženo obránci neobratnými, kteří pošetile vynášeli nejspornější stránky jejich díla. Bylo by však nespravedlivo nevšímati si služeb, jež Marie Teresie a Josef II. prokázali lidu; zahájili novou dobu, počali osvobození poddaných a vytrhli národ z onoho spánku, který byl by se změnil v ochrnutí.

Na nových základech novému úřednictvu měla se usnadniti správa rozličných zemí našeho soustátí, dosud oplývající

---

[1]) Srov. Arn. Denis, Čechy po Bílé Hoře I., str. 472, 495.

individuálními zvláštnostmi. Těm přisouzeno zaniknutí, ježto společná správa státní uniformována. Vznikly společné ústřední úřady zeměpanské pro několik zemí zároveň čili provedla se centralisace správní, politická i soudní. Císařovna M. Teresie administrativně sloučila země koruny české a rakouské země alpské tím, že pro obě ty skupiny zemské, řízené dosud dvěma samostatnými kancelářemi dvorskými, českou a rakouskou, jako vrchními orgány, utvořila r. 1749 dva společné zeměpanské úřady ústřední: directorium in publicis et cameralibus[1]) (přezvané pak v kancelář českorakouskou) a pro věci justiční nejvyšší místo soudní.[2]) Jenom země koruny uherské uhájily si starší svou správu, čímž potom říše jako celek ukazovala v té příčině formu dualistickou.

Zrušení královské české kanceláře dvorské dne 1. května 1749, kterou Obnovené zřízení zemské z r. 1627 státu českému ponechávalo jako odznak samostatnosti zemí koruny české, bylo podle úsudku Dra Bohusl. Riegra[3]) státním převratem významu dalekosáhlého. »Země koruny české tehdy fakticky spojeny v jedno státní území se zeměmi rakouskými, postaveny pod společné ústřední úřady, pod totéž zákonodárství, jednostejnou správu i soudnictví.« Aby pak jednota správní i na venek byla patrna, zaveden jednotný jazyk úřední (německý), který vštěpovati se měl národům neněmeckým ihned v nižších, nově upravených školách. Tím se vysvětluje, proč reformy Marie Teresie a Josefa II. ukazují nejen světlou, ale též stinnou svou stránku pro spojitost svou s centralisací a germanisací. K světlé jich stránce přičísti dlužno, že vybavovaly nejčetnější u nás třídu obyvatelstva (poddané

---

[1]) Tomu ústřednímu úřadu podřízeno bylo pak od r. 1763 v Čechách zeměpanské gubernium (náhradou za zrušené starší královské místodržitelstvo z nejvyšších úředníků zemských) a postátněné úřady krajské (místo někdejších hejtmanů stavovských).

[2]) Zároveň přistoupeno hned k assimilaci práva českého a rakouského, aby mohlo býti kodifikováno jedno společné právo pro země neuherské.

[3]) Zřízení krajské II., 298. Praha 1893.

sedláky) z osobní a poněkud i náboženské nesvobody, z upřílišených anebo libovolně ukládaných břemen poddanství, že školami napomáhaly, aby duchovní vzdělání jako podmínka také hmotného blahobytu se rozmáhalo i v širokých vrstvách. Stinnou stránku pak měly potud, pokud podlamovaly samostatnost českého státu (zvláště zrušením staré dvorské kanceláře české a starého královského místodržitelstva) a vnucovaly národům neněmeckým nepřirozený jazyk vyučovací a úřední.

Školství, založené od veliké panovnice, počalo teprve mnohem později nésti nejpožehnanější ovoce — od těch totiž dob, kdy se národům neněmeckým po značném úsilí podařilo konečně uvésti do vzdělavacích ústavů svou mateřštinu jakožto nejvhodnější a přirozenou řeč vyučovací.

Školami hodlala bystroduchá císařovna zdvihnouti vzdělání lidu, s ním také jeho hmotný blahobyt a pro stát důležitou sílu poplatní. Dosavadní stav lidu nebyl způsobilý k těm úkolům, odtud: »Školy jsou a zůstanou věcí státní (politicum), bylo její základní zásadou.

[Opravy universitní.] Na jejich zlepšení myslíc nařídila hned po své korunovaci, dokud ještě v Praze dlela,[1]) dne 17. října 1743, aby komisse zřízená pro opravy universitní, ještě za živobytí jejího otce, v pracích svých rychleji pokračovala, ano, aby liknavou komissi pobídla, zvláštním dekretem ze dne 20. června 1746 uložila nejvyššímu purkrabí, aby o poměrech vyučování na universitě podal zprávu. Přání císařovnino, aby se také naznačilo, ke kterým novým předmětům mělo by se přihlédati po příkladu cizích universit, narazilo na prudký a tuhý odpor jesuitů. Tito se všelikým opravám na theologickém a filosofickém studiu vzpírali a příčinu úpadku vysokého učení shledávali v zálibě mládeže po novotách, která je na cizí university vábí. Císařovnu však v jejích opravných snahách posilňoval proslulý reformátor lékařských studií van Swieten, té doby osobní lékař rodiny císařské, rodem Nizozemčan, všecek jsa proniknut duchem nové

---

[1]) Srov. Dějiny Čech a Moravy nové doby. Kniha V., část 1., str. 341. Napsal Jos. Svátek (Praha, Kober 1897).

doby, k jehož rozvoji vlast jeho tak vydatnou hřivnou přispěla. On také nejen že panovnici utvrzoval v zásadě o svrchovanosti moci státní, nýbrž i z vlastních zkušeností byl o užitečnosti té zásady osobně přesvědčen. Proto jeho popudem panovnice zamítnuvši při opravách spolupůsobení universitní r 1747 zřídila několik nových stolic professorských a odhodlala se provésti opravy z moci panovnické. Dne 21. června 1752 vydán byl předpis o studiích filosofických a theologických, platný pro universitu vídeňskou, dne 25. června téhož roku zvláštním reskriptem předpis ten učiněn závazným též pro universitu pražskou. Odpor jesuitů zlomen, zavedení nového pořádku dnem 4. listopadu 1752 stalo se v Praze skutkem.

Filosofické studium[1]) prohlášeno za dvouleté a dáno mu přesné rozdělení hodin dopoledních i odpoledních. V prvním roce v zimním běhu přednášel se přehled dějin a literatury, filosofie, pak logika; v letním běhu mathematika a metafysika; v druhém roce v zimním i letním běhu základy fysiky a přírodopisu, pak ethika a politika; odpoledne experimentální fysika. Ve filosofii odstraněna autorita Aristotelova, ve fysice a přírodopisu základem se stala methoda pokusná. Na theologické fakultě zavedeny stolice patristiky, liturgie, církevních dějin, řečí biblických (řecké, arabské a syrské) a duchovní výmluvnosti. Dozor nad učebnou osnovou každé fakulty odevzdán byl řediteli, který byl sice podřízen arcibiskupovi, jakožto protektoru vysokých škol, ale od vlády byl ustanovován a placen. Aby se pilnost studujících ponoukala, předepsány byly na všech fakultách zkoušky pololetní před ředitelem fakulty a 4 jím volenými examinátory; komisse ta vydávala po zkouškách řádná vysvědčení studentům; bez nich nesměl nikdo ve studiích pokračovati.

Na fakultě lékařské předepsán počet veřejných přednášek, pro pitvu a ranlékařství zřízen druhý professor mimořádný a opatřen dostatek lidských těl ku praktickým pokusům. Oběma starším professorům, kteří navštěvovali nemocnice, bylo uloženo, aby brali s sebou vždy schopné žáky neb

[1]) Tomek, Gesch. d. Prag. Univ., l. c.

absolvované mediky a je v praktické léčbě cvičili. Úřadu zemských fysiků nesměli přijímati, jako professoři práv nesměli konati advokacie. Doba přednášek prodloužena zrušením různých prázdnin mezi rokem a nařízením, aby nový rok školní počínal se 2. listopadem a končil v polovici měsíce září. Universitní prázdniny tedy trvaly 6 neděl.

Reforma studia právnického na universitě vídeňské na základě nového řádu studijního nastala r. 1753, o rok později v Praze. Na fakultě ustanoveno 5 veřejných řádných professorův a jeden mimořádný. Professor institutionum et iuris naturae vykládal přehled dějin právních, o přirozeném právu soukromém a institucích Justinianových; professor digestorum vykládal posluchačům 2. a 3. ročníku celý rok digesta čili veškeré právo římské v ustáleném pořádku systematickém (Corpus iuris civilis), pak jeden semestr právo trestní; professor kanonického práva měl celoroční kollegium a uloženo mu říditi se zásadou: dávati, což jest císařovo, císaři, což jest božího, Bohu. Učil právu církevnímu na positivním a historickém základě, zastával se moci státní, že má právo samostatně si upravovati obor duchovní, pokud se nedotýká katolické věrouky. Professor iuris publici et feudalis přednášel o všeobecném státním právě a o právu lenním. V Praze měl ještě vykládati o státním právu německém a při něm probírati »zvláštní státní právo dědičných zemí«. Professor historiarum přednášel německé říšské dějiny a dějiny alliancí čili t. zv. positivní právo mezinárodní. Všeobecná a domácí soudní praxe přidělena professoru mimořádnému. K studiím právnickým byli připouštěni, jen kdo absolvovali úplně studia filosofická s dobrým prospěchem. Také na nich nařízeny byly pololetní zkoušky před ředitelem fakulty a bez úspěšného jich vykonání další studium znemožněno.

Nový řád studijní zvýšil patrně činnost učitelskou na universitě. Ale vědě, jak soudí dr. Boh. Rieger,[1]) neposloužil; odstranil akademickou autonomii a universitu změnil na ústav státní; dohled státních ředitelů fakult a předpis učebnic, podle kterých se přednášeti musilo, obmezoval ducha vě-

---

[1]) Zřízení krajské II., 73—96.

deckého. Přálo se jen praktickému vyučování utilitárního rázu. Vyšší školy měly připravovati státu dobré úředníky, školy nižší pak »užitečné« státní občany. Podle toho byla na právnických fakultách zavedena němčina jako jazyk vyučovací, latiny se mohlo užívati jen při církevním právu, poněvadž přednášky o něm byly také pro bohoslovce závazné.

Úřadem ředitelů fakult, kteří nad professory dohled vedli, k platnosti přivedena byla zásada státního dozoru k vyučování, jakož i svrchované moci státní, kteréž vyhrazeno, by rozhodovala po svém a zařizovala, co uznává za vhodné a prospěšné pro občanstvo se zřetelem k státnímu blahu. Na štěstí byli v Praze ředitelé,[1]) kterým zvelebení university na srdci leželo a kteří sami byli učenci prvního řádu. Na fakultě filosofické byl ředitelem jesuita P. Josef Stepling, výtečný mathematik a fysik; v Klementinum zřídil hvězdárnu a založil fysikální kabinet, jemuž císařovna povolila značnější peněžité podpory. Právnickou fakultu řídil přísedící fiskálního úřadu Karel Kresl z Qualtenberku, lékařskou fakultu professor pathologie Vilém Mac-Neven, rodem Skot, důvěrný přítel van Swietenův; jeho přičiněním lékařská fakulta v Praze záhy zkvetla; udržoval přísnou kázeň jak mezi professory, tak i mezi posluchači. Ředitel fakulty theologické měl svízelné postavení jednak pro odpor jesuitů proti novotám, jednak pro spory osobní. Ale i jemu se podařilo uhájiti si příslušné váhy. Ředitelé fakult dohlíželi také při všech zkouškách (tentamina rigorosa) k dosažení doktorátu, posuzovali věty (these) při disputacích, přehlíželi knihy a spisy professorů. Jim také vydávali děkanové fakult počet ze správy jmění fakultního. Dosavadní privilegium, že děkany fakult a rektora volili pouze professoři universitní, bylo zrušeno; volby směli se pak účastniti všickni doktoři a magistři na fakultě zapsaní; děkanem fakulty bohoslovecké volil se kanovník anebo některý praelát, děkanem fakulty právnické volil se buď některý appellační rada nebo jiný vysoký úřed-

---

[1]) Svátek, Děj. Čech a Moravy nové doby. Kniha V., část 1., str. 347—349. Dr. Kalousek J., Děje Král. České Společnosti Nauk. Praha 1885, str. 6. Podobizna Steplingova v Pojednáních spol. 1776.

ník, na fakultě filosofické pak stal se děkanem volený příslušník ať stavu duchovního nebo světského. Senát universitní měl odbor soudní a odbor správní, jež samostatně úřadovaly. K žádosti ředitelů fakult rozšířena také universitní knihovna, pro kterou se v Karolinu zřídilo nové křídlo, nákladem státním; k uhražení přístavby té věnoval aerár 10.000 zl. a stavové zemští přidali ještě 5.000 zl. Císařovna osvědčila knihovně svou přízeň tím, že jí darovala několik tisíc duplikátů z knihovny dvorní.

[Rytířské akademie pobídkou k opravám.] Rozvoj školství v západní a střední Evropě, jakož i rozmach výzkumů přírodovědných nemohl zůstati bez účinku na soustátí naše. Oprava studií universitních byla jen prvním článkem při provádění zásady o vrchním dozoru státním k osvětovému vzdělání poddaných národů. Bylóť jasno, že stát tím více mohutní, čím více vzrůstá vzdělanost poddaných a tím i hmotný blahobyt, který poplatní sílu jejich zvyšuje. Proto panovníci podporovali vědy, pečovali o školy, přáli zakládání továren všeho druhu, vybírali si úředníky schopné a vzdělané, kteří směrům nové doby dobře rozuměli. Zvláštní jich přízni těšily se ústavy, poskytující vzdělání pro život praktický na základě znalosti věd přírodních, mathematiky a cizích jazyků živých.[1]) Latina pozbývala významu světového, humanismus jednostranně se vyvíjející neměl již přítažlivosti, a reformací vážnost studia theologického poklesla. Nový ideál vzdělance ovládl mysli všech; nejprve člověk dvořan (galanthome) — toť heslem osvícenců. Potom ideje Lockeovy, podle nichž není cílem výchovy učenost, nýbrž štěstí lidské, založené v bytosti se zdravým tělem a duší, v bytosti mravně dokonalé, jakož i snahy Leibnitzovy, aby školami se vychovával charakter, nesly ovoce. Vznikly zajisté ve Francii a Německu t. zv. rytířské akademie, podle nichž i ztuhlá disciplina jesuitův organisovala collegia nobilium (Vídeň, Olomouc, Poznaň). Arci, že si stanovily cíle příliš vysoké, neudržely se; přes to svou touhou po praktickém vzdělání pro život přinesly do půdy

---

[1]) Srov. Dr. Karel Knabe, Geschichte des deutschen Schulwesens. Lipsko, Teubner, 1905, str. 73—76.

školské zrnko, z něhož vyklíčily školy reálné a techniky. Nejinak účinkovaly snahy J. A. Komenského, podle nichž vzali si vladaři za úkol, aby dokonalým vybudováním obecné školy nabyla osvěta a osvícenost širokých základů.

Učiti mládež mateřským jazykem, učiti věcem, nikoli slovům, proměniti školu v dílnu pravé lidskosti, pečovati o důkladnou přípravu učitelů v seminářích učitelských, k tomu přihlédali mnozí vládcové a státníci po vší západní a střední Evropě. Hnutí to zmohutnělo, když z Melanchthonova humanismu vykvetl úsilím Franckeho pietismus a s ním škola chudých, sirotčince, školy měšťanské, paedagogia, když se vedle vědomostí učila mládež ve škole zručnostem, když se dívky po učení zaměstnávaly při hromadné práci v školní zahradě zelinářské a ovocní nebo v kuchyni, chlapci pak pracovali na soustruhu neb brousili sklo a učili se lepenkářství.

2. O jednotu správy školské a jazyka vyučovacího.

[a) Snaha po jednotě správní.] Péče panovníkův o výchovu dorostu nesla v jiných státech pěkné ovoce; vyhlášením povinné docházky školní zabezpečen vzestup obecného vzdělání. To postřehla bystroduchá císařovna a dekretem ze dne 25. června 1752 pojala úpravu dosavadního školství středního do programu svých vladařských povinností i práv. Rozkvět věd a péče o blaho státu[1]) — tak zněl úvod — vymáhají povinnost oprav; proto se ukládalo: mládež důkladně učiti a jen professory v jazyce latinském a německém dokonale zběhlé dosazovati, nikoho, kdo předem neumí čistě a správně německy psáti a nezná základů latiny, do školy střední nepřijímati; nemajetným rodičům, jichž synové jen prostřední nadání jevili, hned po prvém studijním roce raditi, aby se nákladem na studia neutahovali, ale syny své jinak zaopatřovali; půlletní zkoušky ve všech třídách přísně konati, nenapravitelné ze škol odstraňovati, na konci roku po visitaci řádnou klassifikaci prováděti, mládež učením nazpamět zbytečně neobtěžovati, ale vědění její novými naukami, zeměpisem a arithmetikou, rozhojňovati.

---

[1]) Srov. Wotke, Das oest. Gymn. I., čl. 2., str. 7—11.

Nařízení tomu odporovali jesuité; provinciál jejich P. Baltazar Lindner namítal, že nemá dostatek professorův a proto, jak bylo dosud zvykem, že i magistry musí ustanovovati v třídách nižších; poněvadž řád svou povinnost koná a řídí se zakládací listinou Ferdinandovou, že bylo by pro něj ponížením, aby jeho školy státem určený laik a nečlen řádu vůbec visitoval. Jesuité svým odporem ani tu nepořídili, napak si uškodili. O tom zajímavé svědectví dává ve své autobiografii člen řádu[1]) samého: »Rozvoj věd a pokrok v methodách studijních musil se státi ve Vídni záminkou proti nám. Někteří z našich seniorů, kteří drželi kormidlo řádové správy, nebyli bez viny, poněvadž tvrdošijně lpěli na zastaralých řádech a uchylovali se k vytáčkám, když jiní učenci a mezi nimi Gerh. van Swieten, lékař císařovnin, nápravu doporučovali jako nezbytnou vzhledem k pokroku věd. Nelze popříti, že během doby zbyly věci, které vyžadovaly změny a zdokonalení. Proto byli k nim donuceni rozkazem,[2]) když nechtěli sami dobrovolně ruky k práci přiložiti a tím rostla jen odvaha jejich odpůrcův. A ku podivu! V několika málo letech měli jsme bystré hlavy, jež na jevo dávaly, že v mathematice, fysice, v celé vědě přírodní, v literaturách a krásném písemnictví cizině se vyrovnáváme, a že byla by rakouská provincie záhy rozkvetla v duchu novém, kdyby osudná rána nebyla zmařila krásné naděje hned v zárodku«.

Námitky provinciála jesuitského císařovna 2. října 1752 odsoudila a nařídila, by řád Wagnerovu latinskou mluvnici vzhledem k žactvu českému přeložil do češtiny.[3])

---

[1]) U Wotkeho v úv. XIV. ze spisu Johann Michael Denis, Jugendgeschichte, von ihm selbst beschrieben. Aus dem Lateinischen übersetzt. Winterthur, in der Steimerischen Buchhandlung 1802.

[2]) Gymnasia zůstávala ještě šestitřídní. Učebná osnova pro jesuitská gymnasia české provincie z r. 1753 přijala v I. třídě výklad jazykem českým a německým, zavedla do tříd grammatikálních učení počtům, do všech tříd učení dějepisné, do tříd humanitních učení zeměpisné, z učení mathematického nauku o zlomcích, trojčlence a počtu spolkovém. Otištěna ve sbírce Mon. Germ. Paed. XVI., 46—49; u Wotkeho I., str. 11—13.

[3]) Frant. Wagner (nar. 1675, zemř. 1738 ve Vídni) zpracoval

Vedení správy školské jesuitům odňato. R. 1760 zřízena dvorská komise pro správu všeho školství v říši, jejíž předseda, arcibiskup vídeňský, slul generální studijní direktor; pro každou korunní zemi zřízena provinciální studijní komise, která převzala správu věcí školských v zemi, podávala zprávy a návrhy komisi dvorské. V Praze stal se jejím předsedou president nad appellacemi Frant. hrabě z Věžníka, jenž usnesení komise, jdoucí do Vídně, musil předkládati prostřednictvím arcibiskupa pražského, jemuž titul »protector studiorum« to právo dával. Členy komise byli ředitelé čtyř fakult. Ředitelství theologické fakulty přeneseno s jesuitů na člena kapituly svatovítské a správa semináře i alumnátu na komisi universitní. Ano i výsada řádu jesuitského, že na filosofické fakultě směli přednášeti jen jeho členové pominula. Slezan Karel Jindřich Seibt,[1]) přední hlasatel moderních a pokrokových zásad ve vědách a umění, povolán 19. listopadu 1763 za mimořádného professora krásných věd a ve čtyřletém cyklu svých přednášek, jež konal jazykem německým, pojednával o mravouce, o vychovatelství, o slohu, o dějepisu a jeho pomocných vědách. Jeho učitelování na pražské universitě bylo epochální; na Dobrovského účinkovalo vědeckým kriticismem a skepsí, na Jungmanna přecházela jeho modernost a nadšení, s jakým dovedl rozněcovati i povzbuzovati mysli mladické k práci naukové. Jeho vysoké vzdělání, vkus studiemi nejnovější literatury anglické, francouzské i německé vytříbený, uhlazený sloh německý, jímž převyšoval všecky domácí učitele, zjednaly mu nevšední vážnost jak v posluchačstvu, tak v obecenstvu. Nedlouho po tom na právnické fakultě nový professor Jos. Ign. Buček zahájil v tříletém kursu přednášky o právu policejním, obchodním

---

Alvarovu latinskou mluvnici; Wagnerova zpracování užívalo se všude v Rakousku. Týž vydal pro gymnasia dějepis latinsky psaný, pro tř. I. biblický dějepis Starého Zák.; II. děje assyr., perské, řecké; III. děje válek římských; IV. římské zřízení státní; V. římští císaři až do Karla Velkého; VI. římští císaři až do Karla VI.

[1]) Srov. Ottův Slov. Nauč. XXII., str. 789. V. Zelený, Život Jos. Jungmanna, str. 14. Praha 1873. O jeho činnosti další viz v tomto díle, str. 148 a násl.

a finančním. Tak zásadní proměnou všeho zřízení školského i proti řádu jesuitskému a jeho výsadám uplatňovala se svrchovanost moci státní.

Dvorská komise studijní ve Vídni, majíc předsedou kardinála Migazziho a ve svém středu slavné učence van Swietena, Simena, Martiniho a Gaspariho, uložila Gasparimu, aby pilně při vyučování na latinských školách hospitoval, o zkušenostech při tom nabytých přemítal a své mínění o směru oprav vypracoval. Z jejího popudu vydáno hned 2. května 1761 nařízení, aby synové měšťanův a sedláků, nejsou-li neobyčejného nadání, nebyli na studiích necháváni; totéž opakováno 19. července 1766 a také r. 1767. Komise přihlížela také k poměrům a požadavkům své doby a byla by ráda stavu živnostenskému a továrenskému opatřila vzdělání odborné. Pomýšlelo se učiniti takový pokus na Moravě, když Ludvík Ferdinand z Rabštejnu, inspektor brněnského úřadu živnostenského, osnovu takového ústavu pro theoretické vzdělání živnostnické vypracoval. Mělo se tam učiti arithmetice, měřictví, fysice a strojnictví, kreslení, účetnictví a korrespondenci, vědám obchodním, dějepisu a zeměpisu po stránce průmyslové a obchodní, ano i polnímu hospodářství. Vyhlédnuto Brno a Mikulov, aby se tam jesuité, tu piaristé pokusili věc provésti. Ano pro případ zdaru hodlala komise doporučiti zřízení podobných škol v Jihlavě, Novém Jičíně, Olomouci a Znojmě. Ale nesnáze války sedmileté způsobily odklad, poněvadž na ustanovení odborných učitelů světského stavu, bohužel, nebylo peněz. Nicméně zdravá myšlenka školy reální nezapadla již v zapomenutí; po sedmileté válce pokusil se o ni znova Jan Jiří Wolf z Badenu, uvedl ji v život, ač ne na Moravě, nýbrž ve Vídni.

Zatím Gaspari,[1]) sebrav hojně zkušeností, předložil dvorské komisi výsledky své práce, na jejímž základě 4. února 1764 vydána pak Instructio pro scholis humanioribus.[2]) La-

---

[1]) Jan B. Gaspari narodil se 2. srpna 1702 v Leviku, studoval v Římě a byl od r. 1758 professorem dějin na universitě ve Vídni. Zemřel 27. října 1768.

[2]) Rukopis v c. k. ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni. Z něho otiskl instrukci Wotke I., str. 14—25.

tinské školy zůstaly šestitřídní, osnova v podstatě zůstala jako r. 1753. Nově uváděl řád zásadu, aby žáci, učíce se pravidlům tří jazyků, dějinám a katechismu slovně, nelpěli na slovech, nýbrž aby chápali a pamatovali věc. Ve vyšších třídách pečováno buď o dovednost vyjádřiti se vlastními slovy. Za to však pilně ať z paměti se odříkávají vzorná místa z autorů, zvláště nápodoby hodná, a to z básníkův a řečníků. Na cvičení latinského slohu pamatováno i školními pracemi, jež se týdně konaly, jedna v próse, druhá ligata oratione. Při řečtině konati bylo všecky překlady, ano i výklady po latinsku. Divadelní hry přestaly a nahrazeny přednášením řečí latinských a německých. Učitelský úřad svěřován pouze kněžím, z nichž vybíráni »zbožností, mravností, rozšafností ctihodní, (osvědčení) nadáním a věděním vynikající« (pietate, moribus, prudentia spectati, ingenioque ac doctrina praestantes). Ustanovovati, přesazovati neb odstraňovati je z úřadu vyhrazeno bylo vrchnímu řediteli všech gymnasií při dvorské studijní komisi, poněvadž munus docendi (právo vyučovati) udílí se toliko »regia auctoritate«. Správu gymnasií odevzdala komise řediteli a praefektovi. Ředitelem ve hlavním městě, v sídle universitním, byl člen zemské studijní komise, v městech venkovských pak krajský hejtman;[1]) jemu náleželo při výročních zkouškách posuzovati dovednost žáků, zkoumati správnost klassifikace a přesvědčovati se, zdali se ve všem řád učebný přesně zachovává. Shledal-li, že se čeho nedbá, měl o tom zpraviti studijní komisi. V úřadě svém měl se říditi zásadou »ut laudis et gloriae studio tam doctores quam adolescentes incendat, stimulosque

[1]) R. 1751 v lednu postátněny jsou krajské úřady, a království české rozděleno bylo na 16 krajů: kouřimský, berounský, rakovnický, litoměřický, boleslavský, bydžovský, hradecký, chrudimský, čáslavský, táborský, budějovický, prácheňský, klatovský, plzeňský, žatecký, loketský. V čele krajské správy stál úředník, krajský hejtman, jemuž zvláště uloženo, aby se nařízení ze dne 2. května 1761 přesně vykonávalo. Po zkouškách ustanovil a praefektovi písemně nařídil, které žáky vyloučiti je z gymnasia pro nedostatek schopností nebo pro příčiny jiné, které žáky je v téže třídě ponechati, aby opakovali. Srov. Dr. B. Rieger, Zříz. kraj. II., 264.

currentibus addat« (aby touhu po chvále a slávě jak při učitelích, tak při žácích rozněcoval a běžícím ostnů přidával). Místní vedení gymnasia svěřeno bylo praefektovi; měl býti muž učený, zkušený a dovedný; nevyučoval, ale všecku práci školní řídil, denně úkoly k písemným pracím ukládané přehlížel, je schvaloval anebo zamítal, při učení ve třídách pobýval, o prospěchu žáků při měsíčních zkouškách se přesvědčoval. Měl si vésti tak »ut insperato superveniens, praesentiae suae expectatione universos in officio contineat« (že z nenadání do tříd přicházeje očekáváním svého příchodu všecky při konání povinností přidržoval). Konečně ohlašovala dvorská komise v instrukci, že se v každé korunní zemi občas mimořádná visitace[1]) přesvědčí, zdali učitelé, praefekti, ředitelé, rektoři a provinciálové ano i komise zemské přesně úkol svůj plní.

Výtisk nových instrukcí poslán byl předsedům zemských komisí, universitám, ředitelům gymnasií (krajským hejtmanům), provinciálům řádu jesuitského a piaristského, načež oznámeny nové předpisy všem praefektům.

[b) Snaha o jednotu vyučovacího jazyka.] Vedle uplatnění zásady o autoritě státní ve věcech školských zavedením státního dozoru uskutečněna byla jen část oněch práv vladařských, o nichž zastanci osvíceného absolutismu snili. Horovali ještě pro jednotu jazyka; budou-li poddaní spravováni zákony a nařízeními, jež pro všecky stejně platí, a budou-li nařízení ta poddaným vyhlašována v jazyce vladařů, jak se zdokonalí a zjednoduší správa státní! Z centralisace plynula germanisace. Hnutí poněmčovací v jeho počátcích hledá A. Denis[2]) již v století XVI.; po velmi dlouhý čas bylo přirozeným výsledkem spojení Čech se zeměmi německými; systemem stalo se teprve za vlády Marie Teresie »jako důsledek despotismu centralistického«. Zatknouti se u samého kořene a z okleštěného již kmene českého ssáti životní mízu, k tomu sloužily nové směry šířené »německými« školami, »německými« knihami školními a »německou« methodou

---

[1]) ut a regio quodam delegato inquisitio extra ordinem fiat.
[2]) A. Denis, Čechy po Bílé Hoře I., 566.

školní, jak tehdy s chloubou hlásali »osvícenci«.[1]) »Pod pláštíkem nové methody vyučovací« — dí B. Rieger — »klesl jazyk český na nutné zlo a v soustavě školské stal se pouhým prostředkem, aby jazyk cizí mohl lépe lidu vnucen býti.« Zrušením české dvorské kanceláře nastal hlubší úpadek jazyka českého ve veřejném životě a tím i ve školství. Z úbytku národního vědomí přestaly mnohé třídy českého obyvatelstva pěstovati činně jazyk domácí.

Když se do škol zaváděl »Návod mládeže v jazyku německém« r. 1747, připomínalo se ještě učitelům, aby také byli pamětlivi »vlastního českého jazyka zemského«. Ano ještě 9. července 1763 se ukládalo pečovati o povznesení jazyka domácího. Leč — co pomohlo povzbuzování rodičův, aby syny své dávali pilněji učiti češtině, co bylo platno pobízení, aby mládež nižších škol latinských vedena byla k překládání českých argumentů, když v úřadech, ve společnostech ubývalo znalosti českého jazyka, když den ode dne mohutněl proud, který hleděl učiniti jazyk německý všeobecným a jediné panujícím? Jeho vítězství potvrdil dvorský dekret ze dne 23. února 1765, jímž českému guberniu přikázáno, aby opatřilo vůbec vše, cokoli by mohlo prospěti »k rozšíření a zevšeobecnění (Allgemeinmachung) jazyka německého«. Dekret ten přikazoval jesuitům i piaristům učiti na školách němčině, ano i v konviktech hovor německý zaváděti, aby mládež jazyku tomu přivykala; ano dotkl se i školy národní soustavným zaváděním učitelův obojazyčných. Kdykoli učitel zemře, má se na jeho místo ustanoviti nový, němčiny znalý a má jí zároveň také vyučovati.

Dekret ze dne 23. února 1765 těžce dolehl na české gubernium; mocně hájilo práv jazyka domácího ukazujíc, že jeho zanedbávání jest »k obecné škodě náboženství a státu«. Obrana nebyla bez účinku; dvorním dekretem ze dne 7. září 1765 uznána ještě potřeba češtiny, jížto vyučovati začalo se v Praze na gymnasiích jesuitských a také venku. Ano svoleno vydati dobrou českou mluvnici a slovník dobrého spisovatele, za tuto

---

[1]) Srov. Dr. B. Rieger, Z germanisačního úsilí 18. věku. Osvěta, 1887, str. 385—398; 587—606.

práci mělo gubernium »mzdu« smluviti a do Vídně ohlásiti. Nejen v Čechách, ale i na Moravě školami »zachovávati český jazyk mateřský« přikázáno. Zajímavo, že piaristé pilně cvičili své žáky v pravopise českém podle pravidel, která se ke konci Komenského Brány jazyků čtou. Komenského Orbis pictus i Brána byly na jejich školách učebnicemi; ano sám J. Koniáš zavedl Bránu i do škol jesuitských.

Ale příznivý vítr neváI z Vídně dlouho. Dvorní dekret z 3. listopadu 1770 ukládal pečovati »s větší přísností, než dosud« o rozšíření jazyka německého v českých zemích dědičných a prohlášeno za normu: a) aby jazyku latinskému po uplynutí 3 let nebylo již učeno česky, nýbrž pouze německy, b) aby potom hned od té chvíle nebyl přijímán vůbec žádný učitel, který by nebyl němčiny znalý a nemohl by jí zároveň žáky vyučovati.

O zobecnění jazyka německého v zemích koruny české se pracovalo soustavně; především správními úřady politickými a pak školami mělo se jeho panství utvrditi. Náběhům poněmčovacím, které se po r. 1749, pak 1751, a trvale po r. 1765 opakovaly, přišly na pomoc nové události. Zařízení normální školy německé ve Vídni r. 1771 vedlo k úpravě obecného školství v říši, k jehož řízení povolán byl zahaňský opat Ignát Felbiger. Brzy potom r. 1773 vyhlášením o zrušení řádu jesuitského uspíšena reforma studia gymnasijního. Oboje provedli zastánci svrchovanosti státní a jednotnosti státní co do správy i jazyka, čímž nastalo soustavné a neuprosné vytlačování jazyka českého ze školství.

»Nové soustavy«[1]) — dí dr. B. Rieger — »a methody školní vystupovaly jako pravdy neomylné, sobě postačující, a neohlížely se na jinou národnost, než na německou. Opíraly se o všemocnost úřednického státu a zároveň o spojené síly veřejného mínění, o ducha času, který právě tehdy nevídanou měrou mohutněl; a postavení jazyka českého bez toho slabé nemohlo dále obstáti proti kultu takových doktrin. Opravdu zdálo se, že již také »osvěta«, humanita i nová didaktika a paedagogie shodly se v druhé polovici XVIII. století v tom,

---

[1]) Z germ. úsilí 18. věku. Osvěta, 1887, str. 388.

že bude lépe, aby Čechové změnili jazyk svůj za německý a aby národ jejich vymřel.«

3. Řády opravné.

S hlediska shora dotčeného a dějinnými fakty prokázaného dlužno nám při líčení organisace obecného školství, prováděné na základě císařského nařízení ze dne 6. prosince 1774 a při výkladu o organisaci gymnasií rakouských podle nejvyššího nařízení ze dne 25. září 1775 vedle světla vytknouti též ostré stíny, které sloučeny byly s novou soustavou a novým zřízením školním.

[a) Úprava školství obecného.] O tom nebylo zajisté sporu, že stav obecného školství a veškero jeho zřízení, jak je z poloviny XVIII. věku známe, potřebovaly nápravy. Kde kdo byl o té nutnosti přesvědčen. Vykonal tedy biskup passovský, Leopold Arnošt hrabě z Firmiana, v podstatě dobrý čin, když 30. kv. 1769 v promemoriích žádal císařovnu Marii Teresii, aby uvedeny byly školy obecné nejvyšším nařízením v dobrý pořádek. Promemoria ta, která si žádala podpory i ochrany státní moci při opravách školských v zemích dědičných, císařovna odevzdala nejvyššímu kancléři Rudolfu hraběti Chotkovi a přála si nápravy, která by dobře posloužila obecnějšímu vzdělání nejširších vrstev lidových.

Hrabě Chotek zakládaje se tímto vyzváním, dal vyšetřovati stav obecných škol. Vybídnuta byla dominia, aby pomocí mužů věci znalých a kde možno i pomocí duchovenstva, podala stručný a věrný obrázek o budovách, o učitelích a jejich schopnostech. V archivu království českého zachována zpráva, kterou 24. srpna 1769 podal na cís. zámku kolínském Frant. Červenka,[1]) pak zpráva panství poděbradského ze dne 7. října 1769, poučují nás o konaném šetření podrobněji. Bedlivě se hledělo zjistiti, pokud učitelé jsou znalí německého jazyka. O školách na cís. panství kolínském se uváděly pořadem tyto zprávy:

---

[1]) Zpráv těch laskavostí pana ředitele král. zemsk. archivu Dra J. V. Nováčka bylo mi možno užíti; také zpráv jiných, o nichž dále bude řeč. Náleží mu tedy můj upřímný dík.

1. Starý Kolín; učitel Matěj Zámiš, znalý obou jazykův, obec měla pro něho slušný byt, ale té doby uprázdnil jej kaplanu, poněvadž fara 1761 vyhořela; bydlel v sousedních Baštách. Ze záduší bral 8 zl. 10 kr. hotově, strych pšenice, 6 str. žita, 2 str. ječmene, od obce koledou 3 zl., za pohřby 6 zl.

2. Křečhoř; učitel Tomáš Baďouček, nejsa v počtech zběhlý, učil jen česky čísti a psáti, byt měl ve stavení zádušním, z polí farních 1½ str. výsevu, za školné od obce 7 zl., koledou 2 zl., od pohřbu 1 zl. 30 kr.

3. Nová Ves; učitel Pavel Novák, obou jazyků znalý, v počtech zkušený; stavení školní malé, na zboření. Děti chodily do školy jen v zimě.

4. Ovčáry; František Baďouček, německy neuměl, učiti počtům nedovedl. Stavení chatrné na kostelním pozemku, návštěva školní jen v zimě.

5. Býchory; Tomáš Baďouček, řemeslem krejčí, učí jen čísti a psáti po česku, bydlí v baráku a vybírá si sobotales. Školu tu konsignace uznává za zbytečnou, poněvaž učitel neumí ani německy, ani počtů. Navrhuje se sloučení se školou v Ovčárech.

6. Ohaře; učí Jiří Mečíř jen česky čtení, psaní a počtům v obecním baráku, děti chodí do školy jen v zimě. V sousedním Oseku školy není, ale tkadlec Vít Kratochvíle přiučuje děti ve čtení a psaní.

7. Sány; učí Josef Mečíř, povoláním krejčí; zná jen česky, bydlí v obecním baráku, kde dost místa pro školní děti. Obec mu dovoluje, aby si držel 2 krávy a pásl je na obecním.

O školách na panství poděbradském ze zprávy 7. října 1769 takto uvedeno:

1. Poděbrady město; škola panská. Učitel Viktorin Brixy,[1] svobodník, učí latinsky, německy, česky čísti a psáti; též učí počtům a hudbě. Přidělen mu subkantor a vokalista. Ročně béře od vrchnosti 135 zl. 28 kr.; od obce přídavek 39 zl.; s pohřby a dávkami pro kůr odhaduje se jeho celoroční příjem na 222 zl. 48 kr.

---

[1] Tak psáno ve zprávě, ale rodové jméno na Poděbradsku často zní Brixi.

2. Sadská, městečko. Škola obecní dům. Tu učitel Jan Friedrich a dva praeceptoři. Učili všemu jako v Poděbradech.

3. Předhrádí; učitel František Syn, učí česky a německy čísti i psáti, dobře počítá; škola v najatém baráku; učitel má ročně od obce 7 zl.

4. Velím; Jakub Baďouček, poddaný, učí jen česky čísti, psáti a počítati; bydlí v obecním baráku a béře 30 zl. 6 kr. ročně.

5. Kostelní Lhota; Jakub Baďouček starší, poddaný, s ročními 17 zl. 36 kr.

6. Vrbová Lhota; Matěj Čapek, v obecním baráku, jen čísti učí; podobně 7. v Pečkách Václav Schintner, povoláním krejčí, 8. v Chotouni, 9. v Hořátvi, 10. v Hradisku, 11. v Chlebích, 12. v Bobnicích. Ve vlastním baráku učili Jan Veselý v Oumyslovicích (13), Jan Vlček v Opočnici (14), Frant. Polák ve Vrbici (15), Jiří Zíta ve Zboží (16) a Frant. Buštván v Senici (17), majíce průměrem 15—19 zl. ročně. V Činovsi (18) Karel Hilmer učil německy čísti, psáti, počítati, i hudbě, bydlil v zádušním baráku a ročně bral 56 zl. 40 kr.; v Libici (19) Jan Svoboda učil česky a německy čísti, psáti, počítati za 23 zl. 17 kr. ročně; v Božci (20) Matěj Veselý, baráčník, učil ve svém, ale jen čtení. O nákladu na budovy školní uváděly zprávy, že by se škola postavila za 301 zl.; přivážení staviva a práce všecka vypočtena na 158 zl., příspěvek vrchnosti z kostelního jmění na 143 zl.; učitel by měl byt, 2 strychy obecních polí a 35 zl. 50 kr. hotově. Tak by se zbudovaly na Kolínsku nové školy v Líbenicích, Opolanech, Sendražicích; na Poděbradsku v Pískové Lhotě, Křečkově, Koutech, Podmokách a Domanovicích. Nejen rozpočet, i nákres plánu zachován; dřevěná přízemní budova má uprostřed průčelí vchod do síně, odtud do kuchyně s pecí; na pravo jest učebna o dvou oknech, na levo v polovičním rozměru učebny světnice učitelova, a hned vedle ní v stejném rozměru chlév.

Soupisy z dominií scházely se pomalu; proto když šetření se protahovalo, nebylo ani výsledku vyčkáno a materiálie došlé odevzdány zvláštní komisi školní, které 26. ledna 1770 uloženo, aby zjednala si o tom jistotu, zdali vývoji domácího škol-

ství vadila nedbalá docházka školní a zcela nedostatečná příprava učitelstva. Odkliditi oba nedostatky a pomýšleti na nápravu stalo se heslem doby. Střediskem, ano východiskem všech oprav měla se státi první normální škola, ve Vídni dne 2. ledna 1771 otevřená. Při ní byla zřízena také tiskárna, by opravené školy zásobovala novými učebnicemi. Komise pro samé úřady nedospívala výsledku; povolala tedy císařovna muže již osvědčeného a vedení oprav svěřila rukám dovednějším. Tím byl Jan Ignát Felbiger,[1]) opat augustiniánského kláštera v Zahani (nar. 6. ledna 1724, zemř. 17. května 1788), který se zasloužil o školy obecné v Pruském Slezsku. Felbiger přibyv do Vídně, seznámil se s obecným školstvím v dědičných zemích rakouských a složil spis: »Allgemeiner Schulplan für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in saemmtlichen k. k. Erblanden«. Plánu tomu dostalo se schválení od císařovny dne 6. prosince 1774, podle něhož myšlenky Felbigerovy prohlášeny za stěžejní sloupy nové budovy školské. Císařovna Marie Teresie, přijavši návrhy Felbigerovy a prohlásivši je za normu pro všecky své země, stala se zakladatelkou moderní obecné školy v Rakousku.

Všeobecný řád školní, vydaný 6. prosince 1774, uvádí již v názvu svém tři druhy obecných škol, vesměs německých, a to normální, hlavní a triviální. Škol jiného jazyka vyučovacího, nežli německého, vůbec ani nezná.

Pravidelným vzorem všeobecným stala se jen jediná škola normální, ovšem německá, otevřená v hlavním městě provincie«. Podle ní mělo se říditi vzdělání učitelstva i vyučování vůbec, proto též ostatním školám v širším smyslu dáván přívlastek škol normálních. Státní školské úřady měly pak ve větších městech, třeba při klášteřích, nejméně však aspoň v krajském městě, zříditi školu hlavní o čtyřech třídách, pod zvláštním ředitelem, s týmž vyučováním jako na normálce. V městech, kde bylo možno otevříti jen tři nebo také dvě třídy, zřizovaly se školy městské a v učení spravovaly se podle školy hlavní.

---

[1]) Srov. J. Šafránek, Vývoj soustavy obecného školství v království Českém. Praha 1897, str. 1—4.

V městysích a vesnicích, kde byly fary a kostely filiální, zřízeny školy triviální, na nichž kromě katechismu učilo se hlavně třem předmětům (trivium): čísti, psáti, počítati.

»Vychování mládeže jest nejdůležitějším základem pravé blaženosti lidské« — hlásala úvodní slova nového řádu; kterak jeho základy se prováděly, objasnila teprve praxe úřední.

Pro království české nebyly Felbigerovy methodické zvláštnosti nijakou novinkou;[1]) známy byly ve Fridlandě, kde je zavedl na škole Josef Sembdera, v Kaplici u Krumlova, kde je do školy uvedl r. 1771 nově jmenovaný farář Ferdinand Kindermann; rozšířily se i na Vyšebrodsku, v Liberci, Broumově a jinde. Ve Vídni teprve Felbiger je v známost uvedl. Avšak oprávcům záleželo na soustavném jich provedení. Aby se tak státi mohlo, zřízena byla r. 1775 pro království české školní komise zemská, v níž předsednictví měl Karel hrabě z Clary-Aldringen, v níž však nejvýznačnějším členem byl Ferdinand Kindermann jako referent a spolu vrchní školdozorce zemský pro školy normální. Dne 15. listopadu 1775 otevřena byla slavně v Praze c. k. normální škola v bývalé gymnasijní budově jesuitské na Malé Straně (nyní c. k. místodržitelství), odkud r. 1784 přestěhována do ulice Karmelitské. Když pak se při místodržitelství zřizovalo oddělení technické, postavena byla r. 1839 pro normálku nová budova školní, v níž nyní umístěn c. k. německý ústav učitelský. Prvním ředitelem pražské normálky stal se Amand Schindler. Vedle katechety ustanoveno 5 odborných učitelův, elementární učení svěřeno nad to 2 učitelům třídním. Učebná osnova schválena nejvyšším rozhodnutím ze dne 6. listopadu 1776 a platila zároveň pro školy hlavní; městské školy podle počtu svých tříd vybíraly si z ní své učivo. První tři třídy připravovaly pro vyšší školy, třída čtvrtá, majíc od r. 1780 dvě roční oddělení, připravovala pro život občanský. Pro dívky otevřeny až r. 1784 při normálce dvě zvláštní třídy. Týdně učilo se v I. tř. 20, ve II. tř. 22, v III. tř. 25, ve IV. tř. v prvém oddělení 34, ve druhém 38 hodin.

Školy triviální byly jednak farní, jednak filiální; v nej-

---

[1]) Srov. Vyv. soust. ob. šk. § 2.—5., str. 2—11, kde zevrubněji vylíčeny.

vyšším oddělení jejich učilo se přírodopisu a přírodozpytu po jeden zimní běh týdně 6 hodin; v letním běhu náležely ty hodiny polnímu hospodářství; pro učení zeměpisu a dějepisu vyměřeno bylo v nejvyšším oddělení půlletně 18 až 20 lekcí.

Normální škola měla svého ředitele i katechetu; na školách hlavních a lepších školách městských byl ředitel školy zároveň katechetou; na školách triviálních příslušela správa místnímu faráři.

[b) Úprava školství středního.] Zrušením řádu jesuitského ocitl se stát v okamžitých nesnázích při školách středních, poněvadž jesuité měli je většinou ve svých rukách a bylo tudíž nutno opatřiti učitele. Změny a úprava J. B. Gaspariho se pokládaly hned při uveřejnění za zatímné; ale dvorská studijní komise nebyla ještě s prací svou hotova, aby se mohla provésti úprava trvalá. Pro nejbližší dobu opatřena věc vynesením ze dne 9. října r. 1773. To nařizovalo: Na místa učitelská konati jest veřejnou zkoušku čili t. zv. konkurs; po jeho složení mějte dosavadní učitelé (exjesuité) při obsazování míst caeteris paribus přednost. Všecky residence jesuitské, jakož i školy jejich o 2—4 třídách, pak studia v Kremži, Novém Městě, Štýru, Judenburku, Mühlstadtu se zrušují.

Učitelům na šestitřídních školách latinských povoluje se ročně 350 zl., praefektovi 400 zl., katechetovi, jenž musí býti světským knězem, 200 zl. ročně. Ředitel dvorní knihovny dvorní rada Frant. Adam Kollar jmenován ředitelem gymnasií a uloženo mu, by se postaral o vzdělání 23 jinochů, kteří by se vědecky pro úřad učitelský připravili a opravným směrem pak ústavy vedli. Z jesuitského fondu povolen náklad 6.000 zl. Kollar ve dvorské studijní komisi přál si zavedení světských učitelův odborných; ale poněvadž zabavené jmění řádu jesuitského nestačovalo, aby se pomýšlelo na služné a výslužné světského učitelstva, pomýšlela dvorská komise na jiný způsob. V každé korunní zemi chtěla zříditi z různých klášterův učitelské okrsky; gymnasium takového okrsku nechtěla svěřiti jednomu řádu, nýbrž členům různých řeholí, po případě i světským kněžím. Řádový učitel, maje v klášteře byt a stravu, spokojí se roční odměnou 150 zl., kdežto

učiteli světskému nebo knězi světskému bude třeba 500—600 zl. Opatřením takovým doufala komise, že se zdvihne úroveň vědecká a při 30 gymnasiích v dědičných zemích ušetří se na služném 60.000 zl., což jest úrokem z jistiny $1^1/_2$ millionu zl.

Kollar opatřil na rychlo také dvě učebnice gymnasijní. Byla to latinská mluvnice pro začátečníky a první svazek chrestomathie od Chompréʼho, který však důkladně byl přepracován. Pozoruhodno jest, že Kollar řídil se vzory francouzskými a chtěl, aby žáci učili se jazyku z lektury. Držel se Quintilianova pravidla: »Grammatica fines suos norit. Nihil ex grammatica nocuerit, nisi quod supervacuum est.«[1])

Po něm Ignát Matěj Hess, rodem z Vürzburku, professor dějin na universitě vídeňské, stal se ředitelem gymnasií a členem dvorské studijní komise, která měla na posouzenou tři návrhy na reformu středních škol, nehledíc k snahám Kollarovým. Původcem prvého byl Karel Ant. svob. pán Martini, na slovo vzatý právník, druhý pocházel od M. Ign. Hessa, třetí od Gratiana Marxa, který po Hessovi přejal místo v komisi.

Kdežto Kollar prohlásil naučení se klassické latině v mluvě i psaní za cíl studijní, k němuž ostatní předměty sloužiti mají za prostředek, a uznával studium dějepisné pro gymnasia jen potud za potřebné, pokud se mu naučí jinoši z latinských a řeckých pramenů, jichž slovná i věcná analysa by tvořila jádro vyučovací: Martini položil váhu na vědomosti dějepisné, mathematické a přírodozpytné, přál moderním řečem kromě anglické, jejíž literaturu pokládal za nebezpečnou po stránce náboženské a mravní. Hess první z reformátorů prohlásil obecně vzdělavatelný úkol gymnasií, toužil po zavedení methody sokratické, hájil četby z klassiků na místě jalových chrestomathií, přál si, aby stylistika se sloučila s učením německé řeči a literautry, ponechávaje toliko poetiku a rhetoriku, jak byla dosud, při latině. Uznával sice velikou cenu vzdělání formálního, jehož nabýti možno z učení se řečem klassickým, avšak tvrdil, že obohatiti mládež vědomostmi materiálními jest povinností střední školy. Ze-

---

[1]) Vyučování mluvnické měj své meze. Z něho nic není na škodu, jen co zbytečno.

měpisu doporučoval methodu cestopisnou, dějepisu zprvu biografickou, později synchronistickou. Mužná bázeň boží, jsouc cílem a souhrnem všeho vyučování gymnasijního, má se opírati o poznání, že pravá cena ctnosti jen ze šlechetných skutků na jevo přichází, že také jediná ctnost je základem trvalé spokojenosti a lidského štěstí; proto doporučoval četbu Attikovu, Tacitův život Agrikoly, životopisy Plutarchovy, Ciceronův spis De officiis a spisy Marka Aurelia. Dobu gymnasijních studií vyměřil na pět let, načrtl vesměs objem učiva a připojil methodické pokyny.

V pravdě geniální Hessův plán zalíbil se sice Martinimu, ale zemské správy se vyslovily proti němu. Proto uložila císařovna představenému savojské akademie rytířské, piaristovi P. Grat. Marxovi,[1]) aby podal dobré zdání o návrzích a vypracoval návrh nový, poněvadž myšlenka odborných učitelů, pro kterou horoval Hess, jakož i přání, aby se ujal škol středních učitelský stav laický, měla hojně odpůrců. Ne bez váhání podjal se Marx úkolu svého; v studijní dvorské komisi za předsednictví hraběte Hatzfelda dostalo se návrhu jeho dne 9. září 1775 souhlasu přes odpor, který mu činil Ign. Felbiger,[2]) načež císařovna 25. září 1775 Marxův plán gymnasijní schválila a pro všecky dědičné země rakouské nařídila.

Gymnasia všecka organisována jako ústavy pětitřídní, o třech třídách grammatikálních a dvou humanitních; jazyk německý ustanoven za vyučovací ve dvou prvních třídách grammatikálních; zavedena soustava učitelů třídních, neboť v každé třídě bylo jednomu professoru vykládati o všech

---

[1]) Dějiny vykonané reformy r. 1775 vypsal zevrubně Marx teprve roku 1797; rukopis ve vídeňské kolleji piaristské vytištěn u Wotkeho (Bd. I., 138—229). Marxův plán u Wotkeho I., 229—249. Schválení císařovnino tamtéž (čís. 18., str. 249—251).

[2]) Felbiger byl Marxovým odpůrcem, poněvadž chtěl, aby se gymnasium přiřazovalo k hlavním a normálním školám, aby s nimi spojeno bylo organicky nejen po stránce methodické, nýbrž i věcné. Pro střední školy podal Felbiger u dvorské komise dvě úvahy a) jak učiti náboženství na školách latinských: b) jak voliti látku k exhortám o základních pravdách katolické věrouky a mravouky.

předmětech vyjma náboženství; gymnasia postavena pod dozor státní, zvána »královská«, v pečeti užívala zemského znaku a podřízena byla vrchnímu dozoru zvláštního studijního direktora.

Předměty vyučovací byly a) hlavní, kterým se vyučovalo stále, totiž: náboženství, jazyk latinský, mluvnice, humanitas, která v sobě zavírala básnické a řečnické vzdělání; b) k vedlejším předmětům náležel dějepis, zeměpis, mathematika, přehled z přírodopisných říší a přírodozpytu, řečtina, starožitnosti, mythologie, adagia,[1]) biografie.

V třídách grammatikálních professoři se svými žáky postupovali, v humanitních se neměnili. Veřejné zkoušky konány na konci prvního i druhého běhu, tehdy s t. zv. promocí, t. j. prohlášením, že žáci, kteří při zkouškách obstáli, postupují do vyšší třídy.

Každý žák do gymnasia vstupující musil prokázati zkouškou, že má vědomosti školy normální nebo hlavní, tedy také že vládne německým jazykem v míře náležité. Rozsah učiva v třídách grammatikálních lze stručně takto vystihnouti: v I. tř. latinská mluvnice, deklinace, komparace, konjugace. Učení cvikem. Komenského Orbis pictus probéře se celý. Z dějin: o říši assyrské a perské; ze zeměpisu: Německo a rakouské země dědičné; řecké čtení a psaní. V II. tř. z latiny: perfekta, supina, tvoření a odvozování slov; překlady do němčiny z chrestomathie; z dějin: o Řecích a Římanech až do bitvy u Aktia; ze zeměpisu: Portugalsko, Španělsko, Francie, Nizozemí, Švýcary, Italie s ostrovy (Waelschland). Při tom stálé zření k starému zeměpisu řečených zemí. Z přírodopisu: tělesa, vzduch, oheň. Z řečtiny: nomen, pronomen, prosté sloveso. Adagia z chiliad Erasmových.[2]) V III. tř. z latiny: syntaxis ornata et varians, Wagnerova fraseologie, chrestomathie Chompréovy I. část; z dějin: o říši římské od vzniku císařství

[1]) Sbírka přísloví a pořekadel.

[2]) Erasmus Rotterdamský, nejproslulejší humanista XVI. věku. Přítelem a odchovancem jeho byl náš Zikmund Hrubý z Jelení. Sbírky přísloví a průpovědí, ze starých spisovatelův a z bible jím nashromážděných, užívali za učebnici. Ostatek viz Ottův Nauč. Slovn. VIII., str. 691.

až do r. 476 po Kr.; zeměpis Britanie, Dánska, Norska, Švédska, Polska, Pruska; zeměpis starého Řecka; výňatky ze Severa, Aurelia Victora, Nepota, Justina, Flora. Řecké starožitnosti. Z přírodních nauk: voda, země, magnet, elektřina. Z řečtiny: ostatní části řeči. Biografie klassických spisovatelů.

Třídám humanitním se ukládalo: v I. tř. nauka o dopisech, výcvik v obou jazycích (latinském a německém), vzory listů Ciceronových a Senekových. Nauka o periodách theoreticky i prakticky. Tropy a figury. Ze slohu: bajka, vyprávěnky, chrie, malé řeči, syllogismy, enthymemata;[1]) ke všemu Chompré, Chrestom. II.—IV. Z dějin se podal přehled událostí od zániku říše západořímské až po dobu nejnovější, ze zeměpisu o Uhrách, Rusku a Turecku. Z klassiků vykládány výňatky ze Suetonia, obou Pliniů, Vitruvia, Seneky, Celsa, řeči z historiků: Curtia Rufa, Sallustia, Livia a 6 celých řečí Ciceronových, při tom starožitnosti římské. Z přírodopisu přehled zoologie, z mathematiky užité a algebraické počtářství bez důkazů. Stručné biografie klassiků. V II. tř. probíráno: prosodie, pravidla o veršování, o slohu básnickém. Úvod do krás epických, lyrických a dramatických s pilnou četbou. Cvičení v řečech, pojednáních, charakteristikách. Z mythologie období daimonův a heroů. V zeměpise přehled Asie, Afriky, Ameriky. Z Chompréko Chrestomathie díl V. a VI., výňatky z Plauta, Terentia, Phaedra, Ovidia, Vergilia, Horatia, Juvenala, Persia, jichž biografie stručně probírány. Z přírodopisu mineralogie a botanika, z mathematiky poučky geometrické s praktickými úkoly planimetrickými.

Jako zavedeny byly přijímací zkoušky do první třídy, tak také obdobně nařízeny absolventům gymnasií přijímací zkoušky do filosofického studia ze všech předmětů v rozsahu probraného učiva.

---

[1]) Syllogismy rozuměla se nauka o úsudcích podle vzorcův a figur, jak se druhdy ještě v logice probírala; byla-li jedna z obou návět nebo závěr nějakého úsudku zamlčen, byl to syllogismus decurtatus či enthymema (zámlka) a úkolem bylo převáděti je na úplný úsudek.

Dvorním dekretem ze dne 10. srpna r. 1776 a patentem ze dne 10. září r. 1776 úředně bylo vyhlášeno schválení Marxova učebného plánu a nařízena přeměna ústavů podle nové úpravy.[1])

[c) Studia universitní.] Ta doznala zatím jen vnější změny. Tu ustoupili jesuitští professoři, když 5. října r. 1773 zrušení řádu v Praze bylo vyhlášeno. Odložili řádový šat, rozešli se a statky odevzdali státu. Počátkem škol. r. 1773—74 převzali jejich místa na fakultě theologické a filosofické jednak kněží světští, jednak řádoví. Z exjesuitů zůstali na fakultě Chládek,[2]) professor fysiky a Stanislav Vydra,[3]) professor mathematiky. Na universitě ustáleny síly učitelské; že tím poslouženo bylo vědeckému pokroku, je na bíledni.

Nastínili jsme stručně podstatu a ráz oprav teresiánských ve školství. Byly rozhodným pokrokem proti dřívějšku, avšak vzniknuvše z úmyslů docela jiných, nežli z nadšení pro pokrok vědecký a šíření osvěty v lidstvu, nepřinesly tolik užitku, kolik se čekalo. Jejich cílem bylo poněmčiti národy neněmecké; pro nedostatek mravní stránky vedl směr opravný u nás k výsledkům nehrubě příznivým. Zavinili to organisátoři svou praxí, způsobem, kterým si při opravách počínali. Pravdu toho doložíme jasně v dalším líčení. Ostatně ani Felbiger, ani Marx nebyli duchové tvůrčí. Felbigerova kniha methodní[4]) zabírá obecnou i speciální methodiku všech předmětů, tehdy obecné škole předepsaných. Byla v pravdě knihou otevírající tehdy učitelům nové světy. Zkoumáme-li však, co v ní Felbiger má původního, shledáváme, že základní myšlenky J. A. Komenského Didaktiky (vydání latinského) přejal do své práce a zejména z X. kapitoly jeho spisu Linguarum methodus novissima,[5]) všecky zásady umění didak-

[1]) K. Wotke, I., čís. 25., str. 268—273. Nařízení o přijímacích zkouškách do první třídy tamtéž čís. 26., str. 273—276.

[2]) Tomek, Gesch. d. Prag. Univ., 1849, str. 336.

[3]) Srov. Ottův N. Slov. XXVII., str. 20. s. v.

[4]) Srov. Vývoj soust. ob. škol. § 5, str. 11—21.

[5]) Srov. J. A. Komenského Didaktika veliká. Z latiny přeložil Aug. Krejčí. Úvodem a poznámkami opatřil Dr. Jan V. Novák. Praha 1905. Nákl. Děd. Komensk. Téhož Veškeré spisy, svaz. VI. Brno 1911. Linguarum m. n., str. 183—530.

tického, jak je stručně podati dovedl jen mistr ve výchově a vyučování. Není také původcem doporučované v knize methody literární a tabellární; těch obou původcem je Jan Bedřich Hähn. Felbiger seznámil se s nimi na první reálce berlínské, kterou r. 1747 založil a řídil Jan Julius Hecker, žák a pokračovatel pietistických snah Franckeho.[1]) Od Heckra a Hähna mnohému ještě se přiučil a do své knihy pojal. Ani jeho jinak cenný »Landschul-Reglement« a pozdější »Allgemeiner Schulplan für die deutschen Normal-, Haupt- u. Trivialschulen in saemtlichen k. k. Erbländen« nejsou venkoncem původní; při jich sestavování měl již dobré vzory, jako řád školní pro města Minden a Ravensberg z roku 1754 a hlavně první školní zákon pruský ze dne 12. srpna r. 1761. Přihlédáme-li k stavu obecného školství u nás před Felbigrem, rádi přisvědčíme A. Helfertovi,[2]) že české vydání (vlastně českoněmecké) knihy methodní pro učitele českých škol (v Praze 1777) bylo nejdůležitějším skutkem nového zákonodárství školního, poněvadž kodex opraveného způsobu vyučovacího v základních pravidlech nové výuky dostal se do rukou, jimž se ukládalo prováděti nový obecný řád školní. Německé knize methodní byla by dobrá polovina tehdejších učitelů nerozuměla; český text byl tedy také jen prostředkem, aby se učitelé seznámili s důležitostí názoru při vyučování, aby pochopili, proč učitel má dbáti postupu od známého k neznámému, od prostého k složitému, proč jest učiteli vykládati zajímavě a tak, že nižší stupeň býti má základem stupně vyššího. Knihou methodní dotkly se poučky Komenského po prvé českých škol. A to je v pravdě cenné, jest pokrokem, který uznáváme s povděkem.

Původnost u Gratiana Marxa je ještě skrovnější, nežli u Felbigra. Jeho plán je založen na myšlenkách Kollarových, Hessových, Martiniových. Při vší své chvály hodné snaze a při energické pracovitosti daleko zůstal za ideami reformními, pro něž horoval geniální M. J. Hess.

---

[1]) Dr. Karl Knabe, Geschichte des deutschen Schulwesens. Teubner. Leipzig 1905, str. 97—99.

[2]) Al. v. Helfert, Oest. Volksschule, v Praze, 1860, 8°.

4. Provedení oprav v Čechách.

[a) Na školách středních.] Provedení oprav školských v Čechách svěřeno bylo školní komisi zemské pro království české, která zřízena roku 1775. Předsedou jejím stal se Karel hrabě z Clary-Aldringen, přísedícími Matěj Jos. Smitmer, assessor zemského gubernia, Jan Kaiser, světící biskup a generální vikář, referenty Ferdinand Kindermann, vrchní školdozorce zemský pro školy obecné a Karel Jindřich Seibt, král. rada a professor universitní, direktor gymnasií. Účetní revisi vykonával guberniální rada Pögl z Brielu. Práce organisační spočívaly, pokud šlo o gymnasia, na Seibtovi,[1]) pokud šlo o školství obecné na Kindermannovi. Nové soustavě školské říkalo se tehdy »spojení škol normálních s latinskými«; o jeho uskutečnění Kindermann[2]) zimničně usiloval nejen za posled-

---

[1]) Karel Jindřich Seibt narodil se 21. března 1735 v Marientálu v Horní Lužici; v dospělejším věku přišel do Čech a tu v Kosmonosích u piaristů studoval třídy humanitní. Absolvovav filosofii a práva v Praze pobyl ještě na universitě v Lipsku, načež 19. listopadu r. 1763 jmenován císařovnou M. Teresií professorem krásných umění při filosofické fakultě pražské. Roku 1766 stal se sekretářem arcibiskupské konsistoře a přednášel také církevní dějiny v semináři. Přednášky universitní konal jazykem německým; od r. 1784 až do r. 1801 přednášel o theoretické a praktické filosofii, kdežto dřívější obor aesthetiku a jazyky klassické převzal Aug. Meissner. Maje slavné jméno ve světě vzdělaném, povolán byl r. 1775 do školní komise zemské za vrchního ředitele gymnasií v Čechách. Zemřel v Praze dne 2. dubna 1806. Srov. Rybičkův článek v Riegr. Nauč. Slov. VIII. d., str. 220, v Ott. Nauč. Slov. XII., str. 789. Záslužnou práci o Seibtovi jako řediteli gymnasií podal Dr. Karel Wotke (Karl Heinrich Ritter von Seibt als Direktor der Gymnasien Böhmens) uveřejniv z archivu c. k. ministerstva kultu a vyučování Seibtovy zprávy z r. 1777—1783. Téhož spisovatele je stať: Die im Jahre 1777 gemachten Vorschläge zur Heranbildung von Gymnasiallehrern. Obého tu bylo užito. Srov. též Weiss Anton, Geschichte der Theresianischen Schulreform in Böhmen. Nach den halbjährigen Berichten der Schulen-Oberdirektion 17. IX. 1777—14. III. 1792, I. Vídeň, Lipsko, 1905, str. XIX., 528.

[2]) Ferdinand Kindermann narodil se 27. prosince 1744 v Königswaldu u Šluknova, po studiích theologických dosáhl doktorátu filosofického a theologického. Poznav školy zahaňské

ních let vlády císařovny Marie Teresie, nýbrž i za panování císaře Josefa II., jenž do všech opravných záměrů byl dokonale zasvěcen a v osvícenských snahách svých za povinnost si pokládal stanoviti poddaným ideál »užitečného a spokojeného občana«.

Seibt v úřadě svém jako director humaniorum měl úmysly vážné. Chtěl opravdu v duchu osvícenském reformovati a jíti vlastní cestou. V jeho obor spadala však jen gymnasia pražská a bývalá jesuitská, kdežto gymnasia řádu piaristů pod jeho dozor nepříslušela. Uznával, že pro blaho státní je nezbytno, by intelligence úřednická v Čechách ovládala jazyk většiny obyvatelstva dokonale; v zájmu tom hned v prvém roce své činnosti navrhoval, aby gymnasia v Králové Hradci, Jičíně, Jindřichově Hradci a Klatovech zůstala školou latinskou a českou, všecka ostatní pak, aby měla vedle latiny vyučovací jazyk německý. Avšak dekretem dvorní komise ze dne 25. března r. 1776 bylo mu dáno na vědomí, že je vyčkati s takovými návrhy do rozřešení blízkého, kdy se určí, kolik gymnasií z dosavadních 42 bude zrušeno nebo proměněno v školy německé. Pak teprve že bude patrno, bude-li potřebí, aby celá gymnasia česká byla ponechána.

Výkladem k odpovědi té byl pat. ze dne 9. října r. 1777, podle něhož se pro gymnasia stanovily základní tyto dvě zásady: a) znalost německého jazyka prohlašuje se za podmínku pro přijetí do školy střední, poněvadž se nesmí nikdo přijati, kdo se nevykázal vysvědčením ředitele normální nebo hlavní školy, jakožto předchozího stupně vyučovacího; b) podle latiny nastupuje tím rokem současné vyučování německému písemnictví a mluvnici, nikoli jazyku mateřskému. Vyhlášením těchto zásad znemožněno bylo zachování českých gymnasií ve smyslu Seibtově.

---

za správy Felbigerovy jal se v Kaplici, kde se stal r. 1771 farářem, školu organisovati na vzorný ústav. Tím upozornil na sebe a r. 1775 povolán do zemské komise školní. R. 1781 stal se proboštem na Vyšehradě, r. 1791 biskupem v Litoměřicích, kdež 25. května r. 1801 zemřel. Za své zásluhy povýšen do stavu rytířského s titulem ze Schulensteinu.

Brzy pak oznámena redukce gymnasií, v Čechách prý za tím účelem, »aby se proměnila na »užitečnější« německé hlavní a městské školy«; nařízeno dále, by ve všech gymnasiích, která zůstanou, ve smyslu nejvyšších příkazův, učilo se latině prostřednictvím německého jazyka vůbec, čímž rozdíl mezi českými a německými gymnasiemi vymizí a bude dosaženo jednotnosti. Sídla gymnasií takto původně určena: Praha 3 gymnasia (1 na Starém, 1 na Novém městě, 1 na Malé Straně), po jednom: Budějovice, Cheb, Kosmonosy, Klatovy, Králové Hradec, Litomyšl, Litoměřice, Plzeň, Doupov a Broumov; ale během jednání o věci přidán ještě Chomutov, poněvadž do toho chodilo hojně katolíků ze Saska.

Také usiloval o zachování svého gymnasia Německý Brod, ale žádosti té nebylo vyhověno, poněvadž prý nezbytně nutno napřed na hlavních školách naučiti němčině »jakožto nutné, panovníkem předepsané, předběžné vědomosti a podmínce studování«; stane-li se tak, že nebude třeba žáky daleko posílati, neboť německých gymnasií dost a jihlavské je od Německého Brodu jen $1^1/_2$ míle vzdáleno.[1])

Zavřeno tudíž v Čechách 27 gymnasií. Na Moravě zůstala gymnasia počtem 7 (Olomouc, Brno, Znojmo, Jihlava, Mikulov, Kroměříž a Žďár), kde po jesuitech ujali se piaristé vyučování; v Slezsku pak zůstala pouze 3 gymnasia (Opava, Těšín, Bílsko). Ze zrušených v českých krajích jmenujeme Březnici, Jičín, Kutnou Horu, Jindř. Hradec, Slaný, Rychnov, Benešov, Domažlice, Bělou, Německý Brod, Pardubice; na Moravě stižena česká města: Uherské Hradiště, Telč, Lipník, Strážnice, Příbor, Kyjov, Hustopeč, Moravský Krumlov.

Snaha dvorské studijní komise, by střední školy záhy nabyly jednotnosti, nedařila se tak rychle, jak si toho přáli na místech rozhodujících. Rozdíl mezi »českými« gymnasii

---

[1]) Seznam gymnasií ponechaných čte se ve zprávě Marxově a Wotkeho I., str. 188 a násl. Zprávu o žádosti Německobrodské čteme u Dr. B. Riegra, Z germ. úsilí 18. věku, Osv. 1887, str. 498. Klatovské gymnasium přičiněním Vavřince Schönpfluga z Gamsenbergů bylo přeneseno do Písku a gymnasium Kosmonoské do Mladé Boleslavě. Srov. Za čes. osv., str. 182 a 206.

a »německými« v daném nařízení snadno zmizel, ale skutečnost svědčila o něčem jiném. Poučným toho dokladem jsou Seibtovy zprávy zemskému guberniu a dvorské studijní komisi předkládané. Ve zprávě za rok 1777 chválí si Seibt blahodárný účinek zavedení knihy cti a knihy černé. Zápis do knihy cti pobádal mládež studující k závodění v ušlechtilém mravu, jenž ve škole, v kostele i na ulici čím dále, tím více byl patrnější; do černé knihy musil se vinník zapsati vlastní rukou, tu pak raději byl by se i jinému trestu podrobil, kdyby to bývalo možno. Tak zápis odstrašoval. O vyučování pak a o nábožensko-mravním vedení mládeže tyto zajímavé zprávy uvedl: Náboženství učilo se na gymnasiích každé soboty odpoledne ve všech třídách, při čemž čítanka normální školy sloužila za podklad. Vyučovací řečí byla mateřština žáků. Měsíčně chodili všichni ke zpovědi a přijímání. Byl-li v měsíci svátek mariánský, ustanovilo se přijímání na ten den, jinak se volila první neděle v měsíci, aby se dosahovalo plnomocných odpustků, jichž věřící, přijímající v chrámech jesuitských, dosahovali. Rozvrh zpovědních dní Seibt na počátku roku přesně určil a praefektům gymnasií doručil. Při tom bylo pravidlem, že učitelé svých žáků nezpovídali, avšak při přijímání každý své třídě u zvláštního oltáře svátostí přisluhoval. V neděli a ve svátek vykládal každý učitel své třídě příslušné evangelium, načež byla společná mše svatá. O všedních dnech návštěva kostela byla povinná. Každé středy odpoledne vyučovalo se ve všech třídách hodinu mravovědě na základě článků normální čítanky, k nimž se doplňky a výklady přidávaly podle věku a chápavosti žactva.

Latinskému jazyku učilo se toho roku po německu a kde třeba bylo i po česku; čtvrt hodinky se věnovalo pokaždé cvičení mluvnímu. Latině čeští žáci rychleji a lépe se učili, nežli žáci němečtí, odtud bylo možno již ve druhé třídě na novoměstském gymnasiu se žáky po latinsku hovořiti. Ve vyšších třídách se užívalo výhradně latiny. — V řeckém jazyce prokázán byl úspěch dobrý a předepsané učivo bylo probráno. V dějepise vykládaly se v šesté třídě české dějiny, ježto pro tu třídu nebylo učebnice předepsané. V zeměpise, starožitnostech, mythologii, v přírodopise a přírodo-

zpytě učivo bylo vybíráno se zřením k praktické potřebě; že se krasopisným cvičením zdokonalila též vnější úprava školních prací, přirozeno. Na konci roku se konaly zkoušky a závěrečné slavnosti v latinské a německé řeči; toliko na českém novoměstském gymnasiu se musili spokojiti latinou, poněvadž »oprávněna byla obava, že by česká řeč u tří nejnižších tříd při tak slavnostním a veřejném jednání u přemnohých hostí nepůsobila dobrým dojmem.« Poněvadž podle nejvyššího nařízení ze dne 25. května r. 1777 odevzdá se novoměstské gymnasium piaristům, bude třeba dosavadní učitele jinde umístiti; ježto pak gymnasia v Jičíně, Chomutově a Krumlově dosud nemají praefektův a gymnasium litoměřické se doplňuje třídami vyššími, bude možno pražské síly dobře umístiti.

Ve zprávě za rok 1778 se dočítáme, že odpadla gymnasia v Chomutově, Německém Brodě, Krumlově, Jindřichově Hradci, Jičíně, klatovské pak že přeneseno do Písku. Všecka česká gymnasia byla již pětitřídní, nikdo do nich nebyl přijat bez vysvědčení z německé hlavní nebo normální školy, přijímací zkoušky konaly se přísně, vyučovací řečí byla latina a němčina, vyjímajíc náboženství, kde se učilo mateřským jazykem žactva. V nejnižší třídě grammatikální v Praze na Novém městě, v Kosmonosích a Plzni bylo nutno pomáhati si češtinou. Ve vyřízení svém ze dne 9. ledna r. 1779 nesla studijní dvorská komise nelibě vymínku o pomáhání si češtinou a uložila výhradně učiti po německu. Od školního roku 1780 vyučovalo se tudíž v Čechách na gymnasiích dvojím jazykem: v třídách grammatikálních po německu, v třídách humanitních po latinsku. Osud češtiny byl zpečetěn; hlahol český v síních tehdejších gymnasií umlkl na dobro. Nebylo pro něj místa v soustavě vyučovací a jako jej vylučovali z veřejného života, rovněž odstranili jej i ze středních škol. Podle dvorního dekretu ze dne 24. července r. 1779 praefekti gymnasijní byli by uvalili na sebe těžké zodpovídání, kdyby byli přijali hocha němčiny a německé mluvnice neznalého nebo kdyby ještě potom byli ponechali i v nejnižší třídě mluvnici českolatinskou.[1])

[1]) Dřívější učebnice Nogherovy v německém a českém vydání byly odstraněny a nahrazeny novými, jež Gratianus Marx opatřil.

Jednotný ráz gymnasií ve všech rakouských zemích byl i na venek patrný tím, že se na všech užívalo výhradně jedněch učebnic. Ovšem německých a latinských.[1])

Následky vyloučení českého jazyka ze středních škol byly pro obyvatelstvo české velice citelné. Také vzdálenost gymnasií padala těžce na váhu. Kdo mohl na to pomýšleti, by synům svým dopřál vyššího vzdělání? Kdo se mohl kojiti nadějí, že je lépe opatří? Jen lidé bohatí, bydlící v městech se školami nebo v jejich blízkosti, a to ještě jen tehdy, když dali je předem v hlavní nebo normální škole vyučiti v jazyce německém. Bylo však také hojně starostlivých rodičův a vědychtivých jinochů, kteří prahli po vzdělání a útočiště brali k domácím anebo blízkým školám soukromým, lépe řečeno školám pokoutním. Zvláště v městech, která mívala gymnasia, ujímalo se hromadné vyučování soukromé. Tak víme, že v Táboře od r. 1765—1779 bylo v klášteře augustiniánském soukromé učení latinské, o němž Seibt dobře věděl a o jeho proměnu na ústav veřejný se přičiňoval. Naproti tomu stýskal si u dvorské studijní komise, že dva bývalí učitelé v Pelhřimově[2]) shromáždili kolem sebe 40 jinochů, které po způsobu školském vyučovali v 5 třídách; podobně že činí minorité v Pardubicích, majíce 30 žákův, augustiniáné v Domažlicích a Bělé, kteří po 20—28 žácích mají, piaristé v Rychnově, k nimž přes 20 žáků dochází. Toto nedostatečné sou-

---

[1]) Pokud aspoň 3 gymnasia platila za česká, užívalo se Komenského knihy Orbis pictus a Brány jazyků. Ještě r. 1779 vydal Trattner ve Vídni »Uvedení k latinské řeči k užívání studýrující mládeže v cís. král. zemích«, o němž známa je kritika Dobrovského.

O českých učebnicích té doby srovn. u Boh. Riegra: Z děj. úsilí german. v Osvětě 1877, tr. 499—501. Též Za čes. osv., str. 30—32.

[2]) Seibt uvádí ve zprávě po podzimních zkouškách r. 1782. V stati dr. Karla Polesného, jenž otiskl ze staré knihy »Liber vitae studiorum« v programě reál. gymn. pelhřimovského r. 1912 zprávy o gymnasiu místním v letech 1763—1783, uvádějí se P. František Kravka a P. Jos. Charvát jako učitelé v letech 1779—1783. Ale vzhledem k úřednímu posudku Seibtovu nutno Polesného doplniti, že nelze pokládati jejich působení a učení pelhřimovské za veřejné.

kromé vyučování je prý na újmu školám veřejným a proto záhodno, by krajští hejtmané vyučování takové zakázali. Teprve když se pohrozilo velkou pokutou peněžitou a když přísnými zkouškami přijímacími proti soukromým učitelům i žákům se zakročovalo, vzalo za své.

Přihlédněme ještě k úpravě gymnasií tehdejších po jejich vnitřní stránce.

Do gymnasií vybíráni žáci schopní a celkem zámožní. Při zkoušce přijímací podle nařízení ze dne 6. září 1776 bylo jim prokázati, že umějí německý text prvního a druhého katechismu a dějin biblických, že dovedou tištěné písmo latinské i německé hbitě čísti, diktát oběma jazyky správně napsati jakož i že znají německou mluvnici, druhou část druhého dílu německé čítanky pro školy hlavní. Nad to musili osvědčiti, že umějí latinsky skloňovati, stupňovati, časovati a znají snazší vazby latinské; z počtů se žádalo po nich hbité a přesné počítání čísly pojmenovanými i nepojmenovanými a znalost trojčlenky.

Byly tedy podmínky přijetí velmi tuhé, které překonávány bývaly jen tím, že na gymnasia přicházeli pouze hoši opravdu nadaní a věkem starší, než tomu nyní bývá. Kde nebylo duchovního,[1]) jenž se z lásky ujal mládeže a připravoval ji na studia nebo kde v místě nebylo hlavní školy, aby se tam český žáček přiučil němčině a začátkům latiny, musil zakrněti mladistvý duch, marně žíznil po vědě a vzdělání!

Školní rok počínal se 3. listopadu a trval do 20. září roku následujícího; prázdniny trvaly od 21. září do 2. listopadu. První běh končil se po velikonocích veřejnými zkouškami, které se počínaly úterkem velikonočním; zkoušky celoroční konaly se průběhem měsíce září.[2]) R. 1786 nařízeno, aby se školní rok ukončoval 15. července a nový počínal 1. září; tehdy se konaly celoroční zkoušky průběhem července. Čtvrtek byl dnem feriálním; mezi školním rokem bylo

---

[1]) Příklady vzácné obětavosti té uvedl jsem v knize Za českou osvětu na str. 40. a 41.

[2]) O veřejných zkouškách a slavnostech závěrečných vypsáno tamtéž na str. 44.—46.

prázdno o vánocích 3 dni, o masopustě 4 dni, o velikonocich čtrnácte dní, do nichž započteno již tré dnů cvičení velikonočních a zpovědi. Denně se učilo dopoledne 2—3 hodiny, odpoledne 2 hodiny. Ředitelem gymnasijním byl krajský hejtman, jemuž svěřen byl dohled na ústav a řízení veřejných zkoušek. Nebylo-li gymnasium v sídle krajského úřadu, byl ředitel tam zastupován vicedirektorem, obyčejně ze stavu duchovního, který býval spolu komisařem náboženským. Vrchní dozor nad všemi gymnasii v zemi vykonával královský direktor studií v Praze, který byl referentem o těchto ústavech při zemské vládě.

Vlastní představený každého gymnasia byl praefekt, o jehož úkolech se stala již shora zmínka. U něho se přechovávaly klíče od místností školních i knihy úřední: matrikule, do nichž se zapisovala jména, příjmení, rodiště a věk všech žáků, liber calculorum (školní katalog), kronika školní a ordinationes scholasticae (řád a nařízení školská).

Císař Josef II. hned po svém nastoupení na vládu zavedl řádem studijním z r. 1781 němčinu za vyučovací jazyk ve všech třídách gymnasijních, tedy i v humanitních, a to ve všech předmětech. Chtěl, aby všecko učení prakticky se konalo a přesně podle učebných knih; přetěžovati žáky poznámkami a dodatky nebo nerozumným nazpamět se učením zakázal. Důsledně si veda podle zásad patentu o toleranci vydaného svolil, že také synové rodičův israelských smějí navštěvovati veřejné školy latinské. Zůstávaje při nařízeních dřívějších poručil, aby řád kázeňský[1]) na počátku každého roku žactvu byl předčítán. Podle řádu toho byly z gymnasií nadobro odstraněny tělesné tresty, za vystouplého pokládán, kdo po 8 dní do školy nepřišel a zameškání řádně neomluvil. Kárnými prostředky byly »černá kniha«, do níž musil žák sám zapsati provinění své proti řádu kázeňskému, a »lavice hanby«, v níž musil sedati, kdo byl do černé knihy po druhé

---

[1]) Verhaltungsmassregeln für die Schüler. Disciplinar-Vorschriften. Wien 1781. Otisk u Wotkeho I., č. 38, str. 367—377. »Knihu cti« a »knihu černou« zavedl nejprv K. J. Seibt v Čechách, jak shora dolíčeno; pak zevšeobecněla.

zapsán. Bývala černě natřena a stávala od ostatních lavic stranou. Pro odměnu za vytrvalou píli byla ve škole »kniha cti« a »lavice cti«, ze dříví tvrdého, s ozdobami, v předu třídy postavená. Do knihy cti zapisovala se jména žáků, kteří vynikali zvláštní pilností, slynuli mravným chováním anebo kteří vykonali nějaký chvályhodný čin. Při pololetních zkouškách předkládaly se obě knihy direktorovi nebo jeho zástupci. Z knihy hanby žáci sami svá provinění předčítali, načež je direktor napomenul anebo pokáral anebo dokonce z ústavu vyloučil; z knihy cti předčítal professor zásluhy pochválených. Studující nesměli si tykati (odtud se zahnízdilo pověstné »onikání«, kterým se mluva naše hyzdila do poslední třetiny věku devatenáctého).

Rozdělení učebné látky ve všech předmětech podle pololetí a rozvrh její podle vyučovacích hodin předepsán byl nařízením, jehož titul byl: »Ordo et distributio docendorum et agendorum per singulas classes« (řád a rozvržení učiva a cvičení po jednotlivých třídách), při čemž tabellární methoda, na hlavních školách obvyklá, byla učitelům doporučena. Za tím účelem byly zavedeny porady professorů za předsednictví vicedirektorova, by se v nich společně rokovalo nejen o látce učebné a vyučovací methodě, nýbrž také o chování a prospěchu žactva.

Když dne 8. dubna 1781 podával nejvyšší dvorský kancléř hrabě Blümegen panovníkovi zprávu o stavu vyšších škol v dědičných zemích, bylo tehdy 59 gymnasií, na kterých studovalo 9377 žákův; učitelů bylo 281, z nich pak 135 exjesuitů; náklad činil 81.327 zl., z nichž 71.400 zl. se hradilo z fondu jesuitského. O zprávě té rozhodl panovník dne 29. listopadu a přál si, další redukce gymnasií a úspor. Poněvadž však náklad nebylo možno snížiti pod částku 80.000 zl., panovník nařídil, aby na gymnasiích se zavedl školní plat.[1]) Měl za to, že se sníží počet žactva a zároveň bude lze několik ústavů zavříti. Školného platilo se ročně 12 zl., na studiu filosofickém 24 zl., na právnickém a lékařském 30 zl.; chirurgové platili

---

[1]) Verordnung, Wien vom 3 May 1784. Otištěno u Wotkeho I., č. 56, str. 394 a násl.

však jen 18 zl. Opatření to nebylo schvalováno; i sám jinak střízlivý v úsudku Marx trpce si ztěžoval, že je na škodu věd a vzdělání.[1]) Skutečně také počet žáků se záhy zmenšoval. Takového účinku si však panovník přál, poněvadž ve placení školného spatřoval vydatný prostředek, aby chudí jinoši od gymnasijních a vyšších studií byli vzdalováni.

Reformy středoškolské nesplnily nadějí do nich kladených. Hlavní toho příčinou byla nerozřešená otázka učitelstva. Zrušením řádu jesuitského, jenž většinu středních škol ve své správě měl, ukázala se potřeba péče o dorost učitelský. Zmínili jsme se o pokusu Kollarově, aby světští učitelé byli pro školy střední vycvičeni; ale pokus ten pro svou nákladnost byl záhy ostaven. Kollarův nástupce P. Gratian Marx rozhodně se vzpíral zavedení světských učitelů. V úvaze své[2]) ze dne 5. února 1777 zamítal i světských kněží povolávání a dokazoval, že jen z klášterů, z tichých útulků bádání vědeckého, kde se v bohatých knihovnách a sbírkách přírodopisných možno vážně vzdělávati, vycházejí učitelé, jakých stát potřebuje. I navrhoval, aby k vyučování na středních školách vedle piaristů byli povoláváni benediktini, dominikáni, augustiniáni, minorité a regulovaní kapitulárové (praemonstráti, cisterciáci). Gymnasia řádová že opatří sobě sama potřebné síly učitelské i všecek náklad a stačí jen, aby zemské školní komisi byla poddána. Gymnasia zrušeného řádu jesuitského měla by se přenechati jiným řádům a členové jejich aby brali plat z fondu jesuitského. Toliko na gymnasiích v hlavních městech připouštěl Marx, aby vedle 5 učitelů duchovních byl jeden světský ustanovován. K návrhům těm dvorská studijní komise chovala se odmítavě. Podle jejího soudu nebylo

---

[1]) »Infelicissima haec Principis resolutio, cui successores Regnantes, quibus nescio fatuis splendoribus illusi post repetitas frustra preces, et luce clariores demonstrationes in hodiernum diem tamquam ostrea lapidia adhaerent, revera ad suffocandas tantum bonas litteras earumque spem omnem evertendam valet.« Marx, Historica enarratio reformationis studiorum, otisk u Wotkeho I., č. 16, str. 228.

[2]) Srov. Dr. K. Wotke, Die im Jahre 1777 gemachten Vorschlaege zur Heranbildung von Gymnasiallehrern.

obavy o dorost učitelský, poněvadž jen na gymnasiích zrušeného řádu jesuitského bylo třeba pečovati o něj. A náklad vedený pro výchovu mládeže se nesmí říditi ohledy fiskálními. Komise byla pro světské učitele; vyšší svěcení opravňuje řeholníky toliko k vyučování náboženskému, ale nikoli k vyučování předmětům světským. Mohou-li v Nizozemí a v Uhrách konkurs podstupovati laikové, proč by tak nemělo býti v ostatních zemích dědičných? Že laikové mohou býti lepšími učiteli, než řeholníci, dokazují universitní zástupci mathematiky, dějepisu ve Vídni. Pro vzdělání světských učitelův a učitelů vůbec nejlepší průpravou jsou universitní a ne klášterní studia. Jen z university dá se opatřiti vzdělaný a užitečný dorost učitelů středoškolských. Komise odsuzovala právo představeného řádového, jenž mohl při výpovědi 3měsíční odvolati učitele třeba nejpovolanějšího; také nechtěla, aby praefektem gymnasijním byl člen téhož řádu, jehož členové učitelovali, poněvadž svým řeholním bratřím by neimponoval; zastávala zkoušku konkursní k dosažení místa učitelského jako nezbytnou podmínku a přála si, by vicedirektory gymnasií byli jmenováni universitní professoři.

Dne 31. května 1777 rozhodla se císařovna M. Teresie pro Marxovy návrhy. Vědecké vzdělání učitelů řádových přenecháno péči představených v klášteřích. Ale, poněvadž o kontrolu přípravy potřebné vůbec nebylo postaráno, není divu, že vlastně o vědecké vzdělání dorostu učitelského, který by odkájen jsa požadavky své doby, zdvihal prací svou ve školách duchovní úroveň příštích pokolení, nikdo se po léta nestaral. Správy duchovních řádů, saekularisací valně ztenčené, sotva stačily potřebám duchovenským. Professoři na studiu filosofickém, vázáni jsouce na text schválených učebnic, pomíjeli studia vědeckého, studující pak učili se od jedněch semestrálních zkoušek na druhé, rychle zapomínajíce, co si osvojili memorováním nazpamět bez užití a zažití. Stavu toho všimla si mocná strana duchovenská a stěžujíc sobě na nedostatek schopného dorostu pro úřady i pro správu duchovní, naklonila svým záměrům učence tehdy na slovo vzatého, dvorního radu rytíře Frant. Jos. Heinke, jenž v pamětním svém

listě toužil na jalové a nevěrecké učení ve vyšších školách. Dobrosrdečný panovník uznal v kabinetním listě ze dne 9. února r. 1790, že se Heinke dotkl skutečných nedostatků; byl by dojista o nápravu se pokusil, ale již dne 20. února téhož roku skonal.

[b) Na školách obecných.] Složitější a účinky svými pronikavější bylo provádění oprav ve školství obecném. Dotýkalo se samých kořenů národní samobytnosti i národního jazyka. A národní jazyk, toť národa duše!

Když česká školní komise úřad konati počala, měla již školní fond (Schulwesens-Casse), který v Praze od r. 1773 trval a výkaz o příjmech a nákladu na školy ročně zemskému guberniu předkládal. Na fond ten přispívala česká solní komora ku zlepšení hmotných poměrů nedostatečně placeného učitelstva. Fondu toho dobrodincem stal se arcibiskup pražský, Antonín Petr hrabě Příchovský, jenž mu na svém allodiálním panství benáteckém pojistil důchod z jistiny 40.000 zl.; stavové zemští dávali fondu ročně 2000 zl. z pokladny domestikální, tolikéž přispívala i císařovna. K němu připadlo také »dědictví sv. Václavské«, z jehož jistiny (úhrnem 15.676 zl.) plynoucí úroky obracovány jednak na rozdělování katolických knih mezi lid, jednak na rozdávání školních knih chudé mládeži. Fondu tomu připadl také příspěvek z fondu jesuitského, z něhož se vydržovaly školy latinské a po jich zrušení na základě dvorního dekretu ze dne 25. května r. 1777 zařizovati se měly školy hlavní. Vládla tedy česká školní komise hned od svého počátku přiměřenými důchody, z nichž otevřela hlavní školy čtyřtřídní v Krumlově, Kutné Hoře, Jičíně, Jindřichově Hradci a Klatovech; trojtřídní školy hlavní v Pelhřimově, Bohosudově, Chrudimi a Rakovníce. Náklad na školy čtyřtřídní rozpočten byl po 1400 zl., na školy trojtřídní po 1200 zl. Zřídivši školy, zasazovala se školní komise zemská o vlastní tiskárnu školních knih; na návrh zemského gubernia ze dne 11. dubna r. 1776 darována byla bývalá tiskárna jesuitská v klementinském dvoře potřebám školního fondu, jenž se z jejího výtěžku rozmnožoval.

K odchování učitelského dorostu zřídila školní komise při normální škole pražské hned r. 1775 praeparandii čili

přípravku. Takové praeparandie zřízeny byly také na venku při hlavních školách, od r. 1777 v Hradci Králové a Liberci, od r. 1791 v Kolíně, od r. 1793 v Pelhřimově a jinde. Nahrazovaly jaksi nynější ústavy učitelské. Kdo s prospěchem absolvoval hlavní školu a měl v učitelství zalíbení, byl-li zdravé konstituce tělesní, ohlásil se u ředitele školy normální nebo hlavní do praeparandie čili do »kursu«. Po tříměsíčním pobytu na kursu, vyhověl-li, mohl býti ustanoven za »pomocníka« na škole venkovské; kdo šest měsíců pobyl v kursu, měl právo na místo pomocnické ve městě. Učebný plán kursu byl jednoduchý; nezískal na něm kandidát nových nějakých vědomostí, nýbrž jen prakticky se vycvičil pro výkony učitelské: a) výklady o paedagogice a didaktice, o nichž ředitel normální nebo hlavní školy třikráte v témdni přednášel, b) hospitováním v třídách, c) vlastními pokusy a výstupy. Sloužil-li kandidát při některé škole nejméně rok, a bylo-li mu více než dvacet let, ohlásil se ke zkoušce způsobilosti u svého dozorce školního, jenž po přísném a všestranném zkoumání, hledě při tom též k potřebě učitelských sil na svém okresu, vydával pomocníkovi vysvědčení o schopnosti s dodatkem, že »může býti ustanoven učitelem«.

Teprve na základě tohoto vysvědčení se mohl pomocník státi na škole samostatným učitelem. Právo presentovati učitele na školu příslušelo někde vrchnosti, jinde faráři, jinde obci; někde též závisela presentace na souhlasu vrchnosti duchovní i světské. Pomocníka vybíral si podle potřeby učitel sám, ale bylo mu předem opatřiti si svolení k tomu a schválení pomocníkovy osoby od dozorce.

Postaravši se o prostředky hmotné, o knihy potřebné a o dorost učitelský, komise školní osvědčovala se tím, že činnost její postupuje organicky. Pak se dala do práce, aby se na jednotlivých dominiích nový školní řád soustavně prováděl. Kindermann, maje plnou moc a maje ve dvorním radovi Raabovi vydatnou oporu, vyžádal si na císařovně, by na komorních a císařských panstvích úprava škol nejdříve v skutek se uváděla jakoby na vzor a pobídku vrchnostem, aby si podobně na svých panstvích počínaly. Císařovna schválila úpravu žádanou v zásadě, načež dvorská kancelář dne 29. led-

na 1778 oznámila vrchnímu řediteli českých kamerálních panství, dvornímu radovi Raabovi,[1]) aby ve shodě se školním direktorem, děkanem Kindermannem ze Schulsteinu, vypracoval návrh na úpravu školskou při panstvích poděbradském, kolínském, pardubském, brandýském, zbirožském, pak při Točníku, Králově Dvoře, Mirošově a Oseku. Stanoviti počet škol a volbu míst zůstavovala vůli navrhovatelů; ti měli rozhodnouti, mají-li se dosavadní školy ponechati nebo zrušiti, mají-li budovy školní se opraviti nebo nově zbudovati. Městskému učiteli určeno ročně 200 zl., učiteli ve větší vsi 150 zl., v menší 80 zl., v nejmenší 60 zl.; pomocníkům v městě 100 zl. Nestačí-li potřebný náklad uhraditi podle zásady, aby se třetina jeho hradila z rent velkostatku, třetina z kostelního jmění a příspěvku solního, třetina z obecního jmění nebo ze školného, jež si učitel sám vybíral, měla se na dobu pěti let rozepsati školní přirážka domovní po 10 kr. na stavení a případný schodek do rozpočteného nákladu platiti z pokladny velkostatku. Na nové stavby povoleny 3000 zl., občané místní povinni byli stavivo přivážeti. Kromě toho povolila císařovna na praemie a knihy pro žáky 50 zl., každé škole 4 sáhy dříví z panských lesů zdarma, avšak přívoz dříví do školy obstarati uložila poddaným.

Relace Raabova vykazovala pro panství poděbradské a kolínské jako náklad na školy 2600 zl. 11 kr. Z třetiny rent dostávalo se 836 zl. 16 kr., ze školních nadací 196 zl. 12 kr., z příspěvků jiných 430 zl. 34 kr. Zajištěný příjem činil 1558 zl. 32 kr., nedostávalo se 1041 zl. 39 kr. Raab vypočítal, že při 1554 staveních přirážka vynesla by jen 295 zl., ale zavésti ji že školám neprospěje. Bude-li se břímě nákladu svalovati na bedra rodičů, nepřilnou ke škole; vždyť, aby školné neplatili, raději dětí neposílají do školy! I žádal, aby plný schodek uhrazován byl z pokladny velkostatku. Dosáhl v tom souhlasu jasné panovnice. Raab chtěl opravdu školství obecné v duchu nového řádu zvelebiti. S Kindermannem vypracoval návrh, aby na kamerálních panstvích přibráni byli v obcích, kde bývala druhdy fara a proměněna byla ve filiálku farního

[1]) Z archivu král. Českého zprávy.

kostela sousedního, lokálisté, t. zv. lokální kněží při kostele a zároveň učitelé v tom místě. Staré kaplany, kteří se faráři nestali a pro lokálie se nehodí, aby poslali do Římova, Bohosudova, Košumberka, na sv. Horu, kdež by přejímali duchovní správu po vymírajících exjesuitech; mladé duchovní, schopné a na normální škole připravené aby dali za lokálisty. Navrhl pro Pardubsko, Poděbradsko, Brandýsko po dvou, pro Kolínsko, Zbirožsko, Mirošovsko, Králův Dvůr po jednom, celkem deset míst.

Na základě nejvyššího nařízení ze dne 23. srpna r. 1777 vykonal Kindermann zevrubnou visitaci panství císařských a podal o ní zprávu. Výsledek byl příznivnávrhu Raabovu. Lokálisté ustanoveni na Pardubsku v Bělé u Bohdanče, v Bejšti u Chvojna, v Stanici u Vosic; na Poděbradsku v Libici u Poděbrad, v Chlebích u Nymburka; na Kolínsku v Křečhoři; na Brandýsku ve Všetatech u Kostelce, v Přerově u Čelakovic, v Hlavně Kostelním u Předměřic (tu však s lokálistou povolen ještě jeden učitel), v Svémyslicích u Brandýsa; na Zbirožsku v Kublově u Žebráku, v Strašicích u Mýta; na Mirošovsku v Skožicích; na Králově Dvoru v Podčáplech. Soustava ta těšila se oblibě, že později přibyl ještě lokálista do Vrbice a Oumyslovic na Poděbradsku a také na bývalých panstvích jesuitských 11. prosince r. 1778 vznikly lokálie: Střelohoštice, Miltikov, Kinsberg, Žírec, Bernsdorf, Strašnice, Staré Sedlo-Hrádek, Oumonín a Křesetice.

R. 1779 provedla se oprava na panství brandýském. Školy zařazeny do čtyř platebních tříd: I. Brandýs řediteli 300 zl. a 50 zl. za prohlídku škol, prvnímu učiteli 200 zl., druhému 154 zl. 37 kr.; Čelakovice, Kostelec, Svémyslice, Kostelní Hlavno, Přerov učiteli 200 zl.; II. tř.: Předměřice, Chotětov 150 zl.; III. tř. Všetaty, Semice, Zápy, Toušeň, Mečeříž, Dřevčice učiteli 80 zl.; IV. tř. Polehrady, Sojovice, Kochánky, Kozly učiteli 60 zl. Stalo se tak na základě schválení ze dne 22. dubna r. 1779. V zřizovací listině ukládal čl. 3, že ustanovovati se mají učitelé způsobilí, německé a také české řeči znalí, s potřebnými vědomostmi, od vrchního direktora navržení; uloženo jim v čl. 4 svěřenou mládež v bázni boží a po-

ctivosti vychovávati, v náboženství, mravouce vzdělávati, rozum její osvěcovati a srdce k ctnostem nabádati; b) čtení, psaní, počtům, hospodářství, hudbě učiti, c) žáky k pobožnosti do kostela voditi a k nim odpoledne v neděli dohlížeti, aby den Páně se neznesvěcoval, d) o vyučování německé se přičiňovati, ježto děti dosti česky doma slyší a se přiučují,[1]) e) mládeži vštěpovati ošklivost k zahálce, lásku k práci zamezováním toulek a neplech na ulici a jinde. Článek 5 učitelům v Brandýse, Čelakovicích a Kostelci ukládal ještě za povinnost učiti německé mluvnici a pravopisu, a kdož si toho přejí, i v latině.[2])

Náklad na štoly činil:

	v naturáliích a štole	hotově	celkem
I. tř.	609 zl. 29 kr.;	1095 zl. 23 kr.;	1704 zl. 52 kr.;
II. tř.	110 » 44 »	189 » 16 »	300 zl.;
III. tř.	212 » 58 »	267 » 02 »	480 zl.;
IV. tř.	60 » — »	230 » — »	290 zl.
Úhrnem:	993 zl. 11 kr.;	1781 zl. 41 kr.;	2774 zl. 52 kr.

Při rozvrhu třetinovém hradí $^1/_3$ poddaní, $^1/_3$ nejvyšší pokladna, $^1/_3$ kostelní jmění panství brandýského; ta činí 924 zl. 58 kr. Poněvadž obce uhražovaly toliko 407 zl. 11 kr., zbývající schodek 517 zl. 46 kr. uhradí se prvních pět let z úroků obecního jmění, potom ze školného. Podobně upraveny školy na panství zbirožském.

Jako na Brandýsku a Zbirožsku, tak i na ostatních panstvích Raab usiloval o zvelebení škol. Pamětihodna jsou jeho promemoria[3]) k císařovně, jimiž hájil svých návrhů: »Rolník

---

[1]) »aus dem deutschen Unterricht hat er sich ein Hauptgeschaeft zu machen, in dem die Kinder zu Hause von der böhmischen Sprache genug hören und lernen.«

[2]) »in der deutschen Sprachlehre und Rechtschreibung zu unterrichten, jene die es verlangen, zur lateinischen Sprache vorzubereiten und sich in allen nach der Einleitung des ihnen unmittelbar vorgesetzten Schul-Direktor zu richten.«

[3]) Z archivu král. Českého.

se nemůže ze svého ponížení pozdvihnouti« — tak dí Raab — »nepozná-li názorně svých nedostatků, neboť jinak se nepolepší. Řemesla a umění nerozkvetou ani se nezdokonalí, nebude-li dostatek myslících, otevřených hlav a dovedných rukou, které lze ve školách dobře zřízených vzdělávati. Nedoufejme v lepší lidstvo, když do útlých srdcí mládeže nevštípíme zásad náboženských a pouček mravních; jako stát podobá se nemocnému, nemůže-li si výchovou pomoci, tak i země nedomůže se rozkvětu, nemá-li dobrých škol. Bez industrie nečekejme zámožnosti státu. Průmysl se vzmáhá jen tou měrou, jakou se šíří osvěta. Pokládal-li kdo českého rolníka za hloupého, lenivého, nepoddajného, příčinou toho bylo, že v mládí býval zanedbán a neměl vedení. Náboženství a mravnost stoupají anebo klesají podle míry a způsobu vyučovacího. Proto na panstvích je potřebí dobrých učitelův a kněží, aby se zlo v samém kořeni vyplelo a nevědomost aby nesváděla k odpadnutí od víry. Nepřátelé církve posilnili se dobrými školami, v nichž své nauky šířili; nejlepším prostředkem obranným jest: zakládati a zlepšovati školy. Na náklad, celkem nepatrný, nemělo by se příliš hleděti. Obrátí-li otec na vzdělání svých dětí kapitál, nese mu časem v jich dobré existenci největší užitek; tak i státu občané zase vrátí, co na jich osvícení vynaloží; poddaní svým potem vydělávají a splácejí, co stát učinil k jejich dobru. Vzroste-li blahobyt lidu, vzroste i moc vrchnosti. Nejvyšší příklad dobře bude účinkovati na vrchnosti a pány menších statků. Školy i lidé se zlepšují příkladem, skoro nikdy pouhými zákony.«

V Praze hned r. 1776 otevřena byla čtyřtřídní hlavní škola chlapecká v Týně, k níž r. 1779 přidružila se též hlavní škola dívčí; v listopadu r. 1776 u piaristů na Novém městě rovněž čtyřtřídní hlavní škola byla zřízena. Venkovské školy v Čechách rozděleny byly v 72 okresův a visitátorům jejich byly dodány tištěné instrukce. Během roku bylo v zemi již 571 škol, na kterých dosazeni byli učitelé z přípravných kursů vyzkoušení.

O tom, kterak na venkově českém školství obecné vzrůstalo, zůstanou trvale nejdůležitějším zdrojem pozvání k ve-

řejným zkouškám normální školy v Praze. Pod titulem »Einladung zur öffentlichen Prüfung der Schüler in der k. k. Normalschule in der kleinen Residenzstadt Prag« uveřejňovány byly od podzimku r. 1777 až do března r. 1792[1]) dvakráte v roce programy veřejných zkoušek řečené školy, které však obsahem svým se staly řadou let pragmatickým dějepisem školství v naší vlasti. Ředitel normální školy Aleš Pařízek[2]) svázati dal programy ty v knihu, jejíž cenu sám již dobře postřehl dokládaje, že zasluhuje, by zachována byla potomstvu. Kromě programu veřejné zkoušky a rozsahu probraného učiva podle tříd v pozváních těch uveřejněn býval seznam učitelských sil a počet žákovstva na škole normální, jakož i počet kandidátů pro stav učitelský vyzkoušených. Zajímava je statistika o školách, pak dějepisné zprávy tím řádem upravené, že obsahoval § 1. vydaná nařízení úřadů školních, § 2. co se sběhlo za uplynulé půlletí na škole normální, § 3. co na školách v Praze, § 4. co na venku, § 5. kterak se dařilo vyučování industriálnímu, § 6. které stavby neb opravy budov školních byly provedeny, § 7. kterým osobám uděleny pochvaly a odměny, § 8. zprávy o úmrtích, § 9. o školách »židovské národnosti«.[3])

Ze sbírky té poznáváme dokonale, kam se mířilo tehdejší soustavou vyučovací, tam se přesvědčujeme, že práce Kinder-

---

[1]) Z nich hojně zpráv vybral jsem v knize Vývoj soustavy ob. školství a umístil na str. 29—39. Tamtéž ze VII. sv. Rieggrových Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen (v Praze a Lipsku) 1788) podal jsem obraz škol v Čechách po 13letém trvání poměrů právě vylíčených.

[2]) Srov. Ottův Nauč. Slov. (1902), str. 229.

[3]) Zprávy ty pod titulem: Geschichte der Theresianischen Schulreform in Böhmen vydal Antonín Weiss ve Vídni a Lipsku I. svazek r. 1906 (528 str.); II. svazek r. 1908 (456 str.), nákladem rakouské skupiny společnosti pro dějiny německé výchovy a školních dějin. Není však vydání to přesné a není věrné; zprávy jednotlivých pozvání roztřídil si vydavatel po svém a tím znemožnil užívání své knihy jako vydání p r a m e n e historického. Srovnej mou úvahu o způsobu řečeného vydání v Osvětě 1907 na str. 205—217: Pravda o školách v království Českém za vrchní správy Kindermannovy. List z dějin utrpení našeho lidu.

mannova nebyla ovocem filanthropických snah muže jediné pro blaho školy zaníceného, nýbrž, že na výsledcích svých nesla zřejmou pečet snah poněmčovacích. O tom, bohužel, není sporu, že účinkem normální školy německé v Praze staly se hlavní a městské školy v českých městech štěpnicemi našeho němectví a zachovávaly německý ráz českých měst až do let šedesátých. Ale že odtamtud úmyslně a soustavně útočeno bylo na české školy venkovské, k tomu vzácné a nezvratné doklady podává sbírka Pařízkova. Z ní patrno, že jinak bystrý a svérázný paedagog Kindermann měl sice plno sladkých, humanitou oplývajících zásad, že však necitelnou rukou tiskl českou duši, když jí nemohl přetvořiti na ušlechtilejší, jemnější duši německou.

Měl k tomu své nástroje; těmi byli »krajští visitační školní komisaři«, které císař Josef II. nařízením ze dne 30. srpna r. 1783 při každém krajském úřadě zřídil[1]) a jim školy normální i triviální přikázal. Krajský visitační komisař podřízen byl krajskému hejtmanu, jenž také dozíral, jak shora řečeno, ke gymnasiím. Císařem nařízené posvětštění a postátnění školského dozoru nebylo možno hned všude provésti; u nás teprve dekretem ze dne 14. září r. 1786 byli dozorci tito zřízeni a r. 1787 dosazeni.

Služného měli 600 zl. ročně a 150 zl. cestovného ze školního fondu, jemuž stavové musili potřebné příspěvky odváděti. V hodnosti byli na roveň postaveni politickému krajskému komisaři. Dosazovali se veřejnou zkouškou čili t. zv. konkursem. Při ní se žádala dvojí způsobilost jednak paedagogická a methodická z oboru normálního školství, jednak průkaz, že dovedou náležitě jednati s krajskými úřady po stránce politické, s vrchním školním ředitelstvím, s guberniem, že podle úmyslů vládních při osobním styku dovedou vydržovatele a pány školy přiměřeně naladiti a nakloňovati

---

[1]) Srov. Dr. Boh. Rieger, Zřízení krajské v Čechách II., 264—267. První komisaře a jich činnost načrtl jsem v knize: Vývoj soust. ob. škol., str. 23—25; pak v pojednání »O Josefinském popise obecných škol v král. Čes.« ve Věstn. Kr. Č. Spol. nauk, tř. hist., 1902, člán. III., str. 1—17.

svým záměrům a že budou schopni všecky potřebné zprávy podávati. Při tom Kindermann, jehož slovo bylo rozhodující, usiloval o to vší mocí, aby jazyku německému[1]) pomohl k nadpráví a přednosti na úkor češtině a tím směrem náladu šířiti bylo jedním z hlavních úkolů, které se krajským visitačním školním komisařům ukládaly. Ve styku s úředníky patrimoniálními hledali pod rouškou osvícenosti přátele myšlenky poněmčovací, a ti, nikoli české obyvatelstvo, podporovali zvelebovati německé školy, aby se zalíbili své vrchnosti, která se bez toho svým příslušenstvím nehlásila k »nevzdělané« a »hrubé« národnosti české.

Krajští visitační školní komisaři konali školní visitace podle instrukcí každého roku od začátku října do polovice března a pak po přestávce jednoho měsíce opět až do konce července; kdy jich nekonali, byli povinni docházeti do kanceláře krajského úřadu a tam referovati o školních stavbách, o poměrech a působení učitelstva, o docházce školní, která prohlášena byla za závaznou. Při výběru kandidátů k úřadu tomu bylo zkoumáno, mají-li dostatečnou obratnost v jazyce českém zběhle se vyjadřovati nejen při vyučování dětí, nýbrž i ve společenském obcování. Bylať pořád podle dobrého zdání zemského gubernia znalost českého jazyka ve většině krajů v zemi ještě nevyhnutelna. »Dosud v žádném kraji« — tak se zřejmě tvrdilo — »nejsou školy nadobro německé, nýbrž každý kraj má také české, alespoň z části; tedy rozvoj školství v celku i jeho částech nevyhnutelně vyžaduje, aby každý školní komisař vedle jazyka německého byl povědom také českého jazyka.«

Visitacemi jejich prospívalo se valně pravidelné školní docházce. Děti navykaly škole a s nimi rodiče navykali škol-

---

[1]) Weiss obhajuje Kindermanna tvrdí, že podle zpráv v Einladungen vytištěných rodiče českých dětí na mnoha místech sami žádali za německé vyučování. Poněmčovacích úmyslů byl prý dalek (srov. jeho úvod). Leč — kde toho jasné důkazy? Zprávy se odvolávají jen obecně na rodiče; podány však byly od krajských komisařů, kteří se zase dovolávali v té příčině vrchnostenských úředníků.

nímu zřízení. Přestávaly potulky po pastvách a leckterý hrubý rys z povahy tehdejší mládeže venkovské vykořeněn. Přibývalo učitelů na ten čas slušně připravených a k úřadu učitelskému přinášejících vedle schopnosti též lásku k mládeži; vznikaly t. zv. školy průmyslové, v nichž se mládež po školním vyučování zabývala ručními pracemi; chlapci se bavili lepenkářstvím, výrobou knoflíků, pracovali v zahradách, na lukách i v lesích, dívky předly, šily, paličkovaly nebo přiučovaly se opatrovati malé děti a pod. Veřejné zkoušky podněcovaly snaživé učitele i budily ctižádost žactva; pochvala, které se dostávalo od dozorcův obcím, vrchnostem, když budova školní nabývala sličnější podoby a byla prostorná, nezůstávaly bez účinku. V městech vznikaly dívčí školy triviální, oddělené a později samostatné; r. 1788 bylo jich ke třiceti[1] a měly 2.913 žákyň. V diecesi pražské (5 krajů) bylo 532 škol triviálních a v nich 35.520 žáků; v diecesi litoměřické (3 kraje) 572 školy a 45.926 žáků; v diecesi řezenské (1 kraj) 22 školy a 1833 žáci; v diecesi královéhradecké (4 kraje) 478 škol, 31.196 žáků; v diecesi budějovické (4 kraje) 342 školy, 22.415 žáků. Jak stoupala docházka školní, vidíme z toho, že r. 1778 chodili v Čechách do obecných škol 111.754 žáci, r. 1791 však již 185.354 žáci. Roku 1795 bylo podle úředního výkazu škol: a) v Praze: na Malé Straně 8, na Hradčanech 2, na Starém městě 7, na Novém městě 11, v Židovském městě 2; celkem 30. b) Na venkově v kraji berounském 102, bydžovském 168, budějovickém 134, boleslavském 231, chrudimském 202, čáslavském 126, loketském 128, kouřimském 165, klatovském 87, královéhradeckém 194, litoměřickém 278, plzeňském 144, prácheňském 172, rakovnickém 117, žateckém 158, táborském 108; úhrnem 2.544. Z nich podle druhu byly: 1 vzorná škola normální, 32 hlavních škol, 50 městských, 2.461 venkovských. Podle pohlaví: 39 chlapeckých, 39 dívčích, 2.466 smíšených. Podle náboženství: katolických 2.125, evangelických

---

[1]) Známé; Kutná Hora v klášteře u voršilek, Karlovy Vary, Cheb, Plzeň, Slaný, Bělá, Mladá Boleslav, Šluknov, Kadaň, Chomutov, Žatec, Most, Jičín, Vysoké Mýto, Lanškroun, Německý Brod, Rychnov, Budějovice, Domažlice, Klatovy.

36, židovských 21, katolických a evangelických smíšených 234, katolických a židovských smíšených 128. Na všech školách byly 3.354 učitelské osoby; 314.523 žáci školou povinni, avšak do školy chodilo pouze 216.659 žáků. Vlídný obrázek ten doplňoval by ještě slušný seznam míst, v nichž během let postaveny byly úhledné a bytelné školní budovy. Ze sborníku Pařízkova dal by se sestaviti.

Leč působení krajských školních komisařů mělo také svůj rub. Byli nástrojem poněmčovacích plánů Kindermanových, jenž v Einladungen při zprávě, že čeští kandidáti učitelství z hlavní školy u sv. Jindřicha čtyřikráte do téhodne voláni byli do školy normální na cvičení německých praeparandů, zřejmě prohlásil: »Tak se podařilo mnohým z těch kandidátů, že prokázali dobrý prospěch v řeči německé, což jim při ucházení se o místo a potvrzení v službě zjednává přednost u školního zemského úřadu.[1]) Starali se přílišně o to, by učitelé německou mluvnici činili hlavním předmětem svého učení, hlásali, že »český jinoch, který ze zlepšené školy odchází vyzbrojen jsa znalostí němčiny, snadno se domůže úřadu, a že každá společnost, do níž vstoupí, přijme jej s otevřenou náručí.«[2]) S pochvalou vyhlašovali jména učitelův i škol, kde v ryze českých vesnicích děti se učí německy, kde zpívají a modlí se střídavě v chrámech po česku a po německu, kde mimo školní vyučování oblibují si po způsobu vzdělanějších německý hovor. Ať již sami byli smýšlení jakéhokoli, nutilo je k tomu nařízení dne 20. října r. 1782, které dávalo vrchnímu řediteli moc, aby zkoumal, pokud učitelé českých škol jsou němčiny znalí.[3]) Nejinak si vedl osvícenec a ředitel hlavní školy klatovské Aleš Pařízek, jenž když byla otvírána, měl v kostele jesuitském dne 10. června 1783 německou řeč a brzy potom podával úřední zprávu:

---

[1]) Einladg. orig. 1789, str. 6, § 2, al. 2.

[2]) Tamtéž orig. III., str. 9, roku 1779.

[3]) »dass die Schulleute auch in ganz böhmischen Ortschaften der deutschen Sprache kundig sein sollen« (Einl. 1783, str. 24.).

»úplně české děti učí se denně stále německému čtení a cvičí se v německé řeči.«

Sborník Pařízkem pořízený je věrným obrazem germanisace[1]) obecného školství, soustavně prováděné; s bolestí čteme v něm, kterak i městské školy pracovaly o poněmčování mládeže. Jako rány Jobovy účinkují na nás stručné zprávy, kterak působením krajských komisařů na šedesáti osmi českých školách triviálních v kraji prácheňském němčina tak se upevnila, že vyučování se koná většinou výhradně po německu, jinde však že ukazuje mnohoslibné začátky. Zároveň se sděluje s veřejností, že z padesáti českých škol v kraji klatovském zavedeno na 46 vyučování německé. A tak dále ....

Ještě křiklavěji drala se němčina do venkovských škol českých industriálními kursy. Byla to věru myšlenka blahodárná, aby dítko v školním věku navykalo pracovitosti, šetrnosti; ale i ta úsilím krajských komisařů dala se do služby odnárodňovací ....[2])

Ale — buďme spravedlivi a po zásluze vzpomeňme ještě veliké práce krajských školních komisařů, která pro pragmatické dějiny moderního školství v království českém i v celém mocnářství je vzácným a spolehlivým pramenem, neboť se týkala všeobecného popisu obecného školství v zemi.

[Popis škol v Čechách.] Podle obšírné instrukce ze dne 9. února 1789 bylo jim totiž vykonati popis všech škol po visitačních okresech, který v letech 1790—1798 vykonán byl v království českém podle krajů. Šestnácte velikých foliových svazků (některé svazky jsou ve dva díly rozděleny), jež v úplném souboru podle krajů byly spořádány a u zemského gubernia uloženy, tvoří svými zápisy po nejedné stránce vysoce cenný pramen historický.[3])

---

[1]) Hojně dokladů v Osvětě 1907, str. 205—217: Pravda o školách v král. Česk. za vrchní správy Kindermannovy.

[2]) Doklady na str. 35. a násl. v knize Vývoj soust. ob. škol.

[3]) O důležitosti sborníku toho pojednal jsem v úvaze: »O Josefinském popise obecných škol v království Českém«. Praha 1902. Věst. Kr. Č. Spol. Náuk, tř. hist. čl. III., 1—17.

Popis škol v každém kraji provedl krajský školní komisař podle tištěných německých formulářů tak, že každá škola měla své číslo i svůj popisný arch; školy pak seřazeny byly v abecedním pořádku podle dominií, která náklad na školy vedla a ve svazku rovněž abecedně byla uvedena.

Při každé škole v záhlaví čteme zprvu jméno panství, pak jméno školní osady a školy, druh školy (zdali farní, lokální atd.). Následuje popis stavení školního, zdali škola v budově vlastní nebo najaté, kolik má učeben, kolik obytních místností, má-li kolnu, hospodářské stavení a pod. V prvé hlavní části se jmenuje patron školy, výčet přiškolených obcí, počet a výčet učitelských sil, pak soupis dítek školou povinných podle vyznání, pohlaví, věku a příslušnosti. V druhé hlavní části podán soupis všech požitkův učitelských a stanoven úhrnný příjem školní. Za tím se čte výčet povinností, které mají učitelé ke škole, ke kostelu, k obci, k pánu gruntovnímu. Každý popis jako listina úřední opatřen podpisem rychtáře školní obce, příslušného úřadu farního a v zastoupení gruntovního pána správcem anebo vrchním dominia. Důležitost soupisu toho pro kulturní rozvoj český je na bíledni; z něho zvíme, kolik škol měli jsme tehdy v Čechách, na nichž reforma teresiánská vyučovací methodu prostě obměnila, a podle toho zjistíme dále, kolik škol během XIX. století nově založeno. Na soupisu kraje chrudimského podal jsem příklad; připojuji výtahy ze soupisu krajů plzeňského, klatovského a boleslavského. Výtahy z ostatních krajů budou přílohou na konci naší práce; pro objasnění věci snad uvedené přehledy dostačí.

I. Popis škol v kraji **chrudimském.**

	Dominium:	Počet škol	Následuje popis škol
1.	Bystré	7	Bystré, Banín, Staršov, Korouhev, Laubendorf, Jedlová, Trpín.
2.	Choltice	3	Choltice, Lipoltice, Svinčany.
3.	Choceň	5	Oujezd, Choceň, Skořice, Sruby, Cuclav.
4.	Chrast	3	Chlum, Chrast, Rosice.
5.	Chroustovice	5	Chroustovice, Jenšovice, Radhošt, Uhersko, Vostrov.
6.	Chrudim	2	Chrudim, Kočí.
7.	Německá Bělá	2	Německá Bělá, Vítějoves.
8.	Domoradice	1	Domoradice.
9.	Heřmanův Městec	3	Heřmanův Městec, Vápenný Podol, Morašice.
10.	Košumberk	2	Bělá, Košumberk.
11.	Mýto Vysoké	3	Knířov, Mýto Vysoké, Vraclav.
12.	Hrochův Týnec	2	Hrochův Týnec, Řepník.
13.	Litomyšl panství	21	Opatov, Oujezd, Květná, Cerekvice, Ves Jetřichova, Heřmanice, Chmelík, Janov, Karle, Koclířov, Körber, Lauterbach, Morašice, Němčice, Mikulčí, Osík, Sebranice, Semanín, Seč, Strenice, Vračovice.
14.	Lanškroun	29	Česká Třebová, Dobrouč Horní, Jablonné, Velká Řetová, Heřmanice, Knapovec, Kunžvald, Lanškroun, Třebová Dlouhá, Libchavy Dolní, Dobrouč Dolní, Luková, Ostrov, Třešňovec Dolní, Třešňovec Horní, Ouprachtice (též zv. Albrechtice) Skuhrov, Rybníky, Čermná, Rudoltice, Žichlínek, Damníkov, Třebonice, Čankovice, Bystré, Výprachtice, Ústí Orličné, Vorlička, Sázava.
		88	škol

	Dominium:	Počet škol	Následuje popis škol
		88	
15.	Litomyšl město	4	Litomyšl, Mladočov, Sloupnice, Džbánov.
16.	Nasavrky	15	Bojanov, Hombice, Kostelec Vrbatův, Krásné, Licibořice, Nasavrky, Svobodné Hamry, Seč, Svídnice, Třibřichy,[1]) Trhová Kamenice, Vorel, Zaječice, Žumberk.
17.	Nové Hrady	4	Dvořiště, Nové Hrady. Proseč (2).
18.	Pardubice	41	Albrechtice, Bejšť, Bělá, Bohdaneč, Chvojenec, Chvojno, Čivice, Dašice, Dolany, Dříteč, Labský Týnec, Jezbořice, Holice, Hostomice, Kladruby, Kopice, Krakovany, Kunětice, Lány Dašické, Lány na důlku, Libišany, Mikulovice, Opatovice, Pardubice, Pardubičky, Přelouč, Roudnice, Rokytno, Rosice, Roveň, Ředice, Sezemice, Slepotice, Srchy, Třebosice, Tuněchody, Vysoká, Vosice, Ostřetín, Ždánice, Živanice.
19.	Polička	8	Borová, Makov, Polička, Modřec (Riegersdorf), Sádek, Telecí, druhá akatolická, Pustá Rybná.
20.	Rosice	3	Řestoky, Včelákov, Vejvanovice.
21.	Rychmburk	19	Česká Rybná, Hamry, Hlinsko, Holetín, Kameničky, Krovná (2), Otradov, Peralec, Prasetín, Raňná, Rychmburk, Rychnov akatolická, Skuteč, Svratka, Svratouch, Pustá Kamenice, Zbožnov, Ždánice.
22.	Svojanov	2	Rohozná, Svojanov.
23.	Zámrsky	1	Zámrsky.
24.	Zdechovice	3	Chvaletice, Trnávka, Zdechovice.
24.	dominií	188	škol

[1]) Podle Seznamu míst v král. českém z r. 1907 na str. 125. (Dříve psávalo se Stříbřichy.)

II. Soupis škol kraje **plzeňského,** dokonaný r. 1790 krajským škol. komisařem Metternichem.

	Dominium	vydržovalo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
1.	Bernartice	2	Bernartice	far.	1	63	47	Vydržovatel kníže Löwenstein. Učitelům průměrem 130 až 175 zl. ročně placeno. Na lokální školu v Schippinu přispíval náboženský fond. Na panství bezdružickém vydržovaly si školu pro své děti tyto obce: 1. *Huť Sklenná,* 2. *Vysoké Jamné,* 3. *Hanov,* 4. *Kokašice,* 5. *Pačín,* 6. *Pláň.* Platily pomocníkovi učitelskému 23 — 50 zl. ročně; světnička jeho byla zároveň učebnou.
			Staré Sedlo	lokál.	1	47	43	
2.	Bezdružice	8	Český Domaslav	far.	2	36	39	
			Krzy	far.	1	19	26	
			Kozolupy	far.	2	42	40	
			Leškov	far.	2	61	70	
			Hradiště Okrouhlé	far.	1	32	36	
			Schippin	lokál.	1	29	24	
			Dolní Jamné	far.	1	31	35	
			Bezdružice	far.	2	52	42	
3.	Bor	2	Bor	far.	2	72	81	Učitel měl 240 zl. ročně. Vydržovalo město.
			Novoměstí	far.	2	89	97	Vydržoval kníže Löwenstein.
4.	Dobřany	1	Dobřany	far.	2	70	70	Příspíval náboženský fond; od r. 1816 klášter tepelský.
5.	Chotěšov	7	Úherce	far.	2	42	23	Vydržoval klášter v Teplé. Na školu v Hradci platila kapitula sv.-vítská v Praze 120 zl. Učitelé průměrem 130, pomocníci 60 — 70 zl. ročně.
			Holejšov	far.	1	40	23	
			Hradec	far.	1	61	37	
			Chotěšov	far.	2	72	69	
			Litice	far.	1	60	21	
			Sekyřany Hořejší	far.	1	24	29	
			Touškov	far.	1	39	28	

	Dominium	vydržovanlo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
6.	Kladruby	5	Damnov	far.	1	40	31	Vydržovatel hrabě[1]) Windischgraetz.
			Holostřevy	far.	1	28	16	Učitel Jan Padlesák měl ročně 70 zl.
			Skapce	far.	1	33	30	
			Kladruby	měst. škola	2	87	86	
			Kostelec	far.	1	32	34	
7.	Kozolupy	1	Kozolupy	far.	1	16	17	Náboženský fond; od r. 1816 klášter tepelský vydržoval.
8.	Křimice	1	Vejprnice	far.	1	65	57	Hrabě z Vrtby. Učitel bral 65 zl. 75 kr. na penězích ročně.
9.	Kunějovice	1	Všeruby	far.	1	103	60	Vrchnost Jos. Raab. Učitel pro sebe a pomocníka 264 zl. ročně.
10.	Labuť	1	Labuť	fil.	1	34	24	R. 1796 měl učitel Filip Müller ročně 42 zl.
11.	Lešťany	2	Košovice	lokál.	1	50	33	Václav hrabě Dohalský z Dohalic.
			Lešťany	far.	1	65	69	Učitel pro sebe a pomocníka 142 zl. 50 kr. ročně.
12.	Liblín	1	Liblín	far.	1	34	27	Kašpar baron[2]) Ledebour.
13.	Malesice	1	Malesice	far.	1	76	50	Jan Ant. hrabě Schirnding. Učiteli 182 zl. 91 kr. ročně.
14.	Manětín	4	Křečov	far.	1	26	13	Prokop hrabě Lažanský; na školu v Lukové připlácel náboženský fond.
			Luková	lokál.	1	42	26	
			Manětín	far.	2	82	60	Učitel pro sebe a pomocníka měl 248 zl. 52 kr.
			Strážiště	lokál.	1	30	14	

[1]) pozdější kníže.
[2]) později hrabě.

	Dominium	vydržovalo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
15.	Malé Dvorce	7	Hesselsdorf	filiál.	1	41	40	Ant. hrabě Novohradský z Kolovrat.
			Sv. Kateřina	filiál.	1	37	33	Učitelé 96—100 zl. ročně.
			Nová ves	far.	1	37	46	
			Nové Domky	lokál.	1	23	36	
			Přimda	far.	2	40	47	
			Rozvadov	lokál.	1	54	64	
			Bohuslav	far.	1	40	39	
14.	Mirošov	3	Mirošov	far.	1	74	57	Panství císařské; učitel pro sebe a pomocníka 150 zl. roč. Na panství osada *Újezdec Nahý* udržovala si pro své děti (13 hochů, 20 dívek) školu, platila učiteli 36 zl.
			Skořice	lokál.	1	78	73	
			Trokavec	filiál.	1	38	34	
15.	Nekmíř	1	Ledce	far.	1	62	60	Hrabě z Vrtby. Učiteli 159 zl.; z toho si pomoc. platil.
16.	Oleš	1	Dubec	filiál.	1	44	43	Kníže Löwenstein.
17.	Ošelín	1	Ošelín	lokál.	1	44	47	Nábož. fond; učiteli 100 zl. roč.
18.	Plzeň	5	Bukovec	filiál.	1	51	47	Magistrát plzeňský; učitelům 130 zl., na pomocníka podle potřeby 42 zl. 59 kr. V Plzni bylo 8 učeben; ustanoveni: ředitel, spolu katecheta, 4 učitelé pro chlapce, 2 učitelé pro dívky, pomocník a industriálni učitelka.
			Dejšina	far.	1	69	64	
			Druzdová	far.	1	52	34	
			Sv. Jiří	far.	1	26	33	
			Plzeň	hlavní	8	354	283	Učitel chlap. 313 zl.; u dívek 122 zl.: pomocník 72 zl.; industriál. 80 zl.

	Dominium	vydržovalo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
19.	Chodová Planá	5	Sv. Kříž	far.	1	37	35	Johanna hraběnka v. Fugger. Učitelé 100—103 zl. roč.
			Chodov Zadní	lokál.	1	26	27	
			Chodová Planá	far.	2	35	35	
			Nová Ves	far.	1	67	71	
			Šmelztál Plánský	fil.	1	42	44	Přispíval obecní úřad. R. 1804 škola zanikla.
20.	Planá	8	Brod	far.	1	19	20	Hrabě Sinzendorf; učitelům 82—110 zl. ročně. Na školu v Bořenově platil nábož. fond. V Plané škola hlavní o 3 třídách potvrzena 19. února 1819 č. 377.713 gub. Systemisovány platy učitelům: I. 237 zl., II. 209 zl., III. 78 zl. ročně.
			Kocov	fil.	1	40	32	
			Sedliště Vysoké	far.	1	30	29	
			Otín	far.	1	22	17	
			Michelsberg	lokál.	1	35	37	
			Planá	hlavní	3	116	130	
			Bořenov	lokál.	1	17	15	
			Jadruše Dolní	fil.	1	39	44	
21.	Plasy	10	Bělá Horní	far.	1	47	50	Nábož. fond. Učitelé sami 100—130 zl; pomocník byl v Královicích, Kozojedech, Oboře vedle učitele. V Plasích ředitel, spolu katecheta P. Fr. Stöhr měl 432 zl. 43 kr.; učitelé Václav Dürrschmid a Jan Skalický po 184 zl. 24 kr. ročně. Kde byly osady přiškolené od školní osady přes hodinu vzdáleny, vynechán byl ve fassích výnos školního platu z těch osad.
			Kačerov	far.	1	57	60	
			Kopidlo a Kočín	fil.	1	24	21	
			Královice	far.	2	72	75	
			Kozojedy	far.	1	23	27	
			Planá	far.	1	23	28	
			Plasy	městská	2	39	32	
			Potvorov	far.	1	49	45	
			Obora	far.	1	23	17	
			Žebnice	far.	1	46	32	

	Dominium	vydržovalo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
22.	Poříčí Spál.	4	Mišov	far.	1	34	12	Kapitula svatovítská v Praze. Učitelům 100—130 zl. ročně.
			Mitrovice Nové	far.	1	30	39	
			Poříčí Spálené	far.	1	120	126	Učitel s pomocníkem.
			Těnovice	far.	1	33	24	
23.	Preitenstein	2	Komárov	lok.	1	13	10	Hr. Trautmannsdorf. Učiteli 200 zl.
			Nečtiny	far.	2	66	59	
24.	Přeštice	1	Přeštice	far.	2	157	136	Náb. fond učiteli a pomocníku 329 zl. 50 kr. dohrom. roč.
25.	Rabštejn	3	Močidlce	lok.	1	43	32	Prokop hr. Lažanský.
			Rabštejn	far.	1	49	37	
			Tis	lok.	1	23	12	
26.	Radnice	2	Horní Stupno	far.	1	44	40	Hr. Jach. Šternberk.
			Radnice	far.	2	159	138	Oběma učit. 410 zl. 18 kr. dohromady.
27.	Rokycany	5	Litohlavy	lok.	1	34	16	Magistrát rokycanský.
			Klabava	fil.	1	51	70	
			Rokycany	far.	2	117	84	První učitel 268 zl., druhý 188 zl. roč.
			Tymákov	fil.	1	44	38	
			Čížkov	far.	1	20	25	
28.	Rešohlav	1	Řešohlavy	fil.	1	47	35	Baron Rummerskirch. Učiteli 100 zl. ročně.
29.	Sedliště Staré	1	Sedliště Staré	far.	2	78	83	Učitel a pomocník měli svou třídu též za byt.

	Dominium	vydržovalo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
30.	Sedliště Nové	1	Sedliště Nové	smíš. míst.	1	34	33[1]	Katolíci učiteli 58 zl., židé 30 zl. ročně platili. Fasse uznána 1801.
31.	Štěnovice	1	Štěnovice	lokál.	1	46	34	Náb. fond; učiteli 100 zl.
32.	Stříbro	3	Stříbro	far.	3	94	93	Učitel a 3 pomocníci; ročně brali 309 zl. 32 kr.
			Sulislav	míst.	1	37	36	Obec platila 70 zl. roč. Školné 48 zl. si učitel vybíral.
			Těchlovice	filiál.	1	37	30	
33.	Schönwald	1	Schönwald	far.	1	28	39	Bar. v. Schirnding.
34.	Svojšín	1	Svojšín	far.	1	19	23	Ryt. Josef Bigat; učiteli 115 zl.
35.	Šťáhlavy	5	Šťáhlavy	fil.	1	47	55	Hrabě Albert. Učitelům 100—130 zl. r.
			Chválenice	far.	1	41	37	
			Plzenec	far.	1	60	33	
			Prusiny	far.	1	58	29	
			Žakava	filiál.	1	56	55	Učiteli obec 78 zl. ročně.
36.	Tachov	18	Vesce Písařova	míst.	1	24	25	Hrabě Windischgraetz. Bez budovy školní bylo na dominiu škol 12; učilo se v obcích těch po číslech; učitelům takovým se platilo 42—60 zl. V Tachově byly 2 třídy chlapecké se 2 učiteli a 1 pomoc. (I. 249 zl.; II. 181 zl., pomoc. 68 zl.), pro dívky byl *zvláštní* učitel (171 zl. roč.). V místních školách bylo pololetní vyučování; jen v zimě. V létě nikdo nepřišel do školy.
			Pořejov	far.	1	76	53	
			Ringelberg	far.	1	30	20	
			Částkov	filiál.	1	33	22	
			Obora	míst.	1	18	24	
			Tachov	městská	2	253	196	
			Oldřichov	míst.	—	25	15	

[1] z nich: 21 katol., 13 židov. hochů; 26 katol., 7 židov. dívek.

	Dominium	vydržovalo škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
			Bažantov	míst.	—	20	19	
			Milíře	far.	—	38	22	Nad to: v *Tachově* škola židovská (32 hochů, 13 dívek) s učebnou a bytem pro učitele, kterému obec náboženská dávala ročně 70 zl.
			Tři Sekery u Tachova	far.	—	80	73	
			Frauenreith	míst.	—	16	12	
			Galtenhof	míst.	—	31	30	
			Neulosimtál	far.	—	33	27	
			Lom	míst.	—	12	16	
			Langendörflas	míst.	—	32	18	
			Mautdorf	míst.	—	23	21	
			Paulusbrunn	míst.	—	26	21	
			Wittingreith	míst.	—	18	16	
37.	Teplá klášt.	13	Sv. Vojtěch	lokál.	1	35	22	Vydržovatel klášter v Teplé. Učitelům 116—160 zl. roč. Pomocníky měli učitelé v Pernarcích, Neumarktu a na městské škole v Teplé pro zvláštní vyučování dívek. V městě samém bylo podle soupisu 90 dítek bez vyučování.
			Úševice	lokál.	1	33	34	
			Mnichov	far.	1	44	43	
			Habrové Kladruby	far.	1	45	56	
			Ostročín	far.	1	40	31	
			Neumarkt	far.	2	100	68	
			Pernarce	far.	1	25	27	
			Pístov	far.	1	36	15	
			Rájov	lokál.	1	29	26	
			Teplá město	městská	2	90	101	
			Teplá klášter	far.	1	23	21	
			Vidžín	far.	1	14	19	
			Číhaná	far.	1	33	28	

	Dominium	vydržováno škol	školní obec	škola	tříd	počet hochů	počet dívek	Poznamenání různá
38.	Třebel	1	Černošín	far.	1	57	56	Grunt. pán Aerenthal Jan.
39.	Trpisty	1	Erpužice	far.	1	104	99	Též. Učitel s pomocníkem měli 265 zl. ročně.
40.	Tisová	1	Tisová	far.	1	40	29	Jan Dietl.
41.	Tuškov	1	Tuškov	far.	2	90	69	Učitel a pomocník; všech dětí školou povinných bylo však 262.
42.	Úlice	1	Jezná	far.	1	59	42	
43.	Stodo	1	Stodo	far.	1	69	37	
44.	Osek	2	Osek	far.	1	107	125	Panství císařské. Učiteli 150 zl.
			Volduchy	filiál.	1	70	67	
45.	Zvíkovec	1	Zvíkovec	far.	1	61	49	Hildprant v. Ottenhausen. Učiteli 130 zl.

V přídavcích uvádějí se ještě školy místní v osadách, kde nebylo kostela a většinou se vyučování udílelo po číslech pro nedostatek školních místností. Jsou to školy osad: Chotikov, Bohov, Hals, Rájov u Přimdy, Poutnov, Petlery (u Přísečnice), Pernolec, Rapotín Velký, Rapotín Malý, Biřkov, Betlauer Brand, Schönbrunn, Stiebenreith. Poslední dvě neměly učebných místností.

Všech škol	149	vydržovaných vrchností
	7	» obcemi
	1	vydržována obcí náboženskou
	13	vydržovaných z dominií jiného kraje
	170	

III. Soupis škol kraje klatovského.

	Dominium	Počet škol	Školní obec	Poznámky
1.	Bezděkov	1	Bezděkov (lok.)	Nábož. fond.
2.	Bystřice	7	Dešenice f.; Děpoltovice l.; Strážov f.; Lhota Zelená l.; Janovice f.; Nýřany f.; Slavíkov l.	Kníže Salm.
3.	Chudenice	7	Ouboč f.; Chudenice f.; Koloveč f.; Poleň f.; Švihov f.; Srbice f.; Štěpánice fil.;	Hrabě J. Rud. Černín r. 1779 zavedl tabellární methodu na všech školách.
4.	Čachrov	1	Čachrov f.	Václ. Kordík.
5.	Dolany	1	Dolany f.	Fond jesuitů.
6.	Dlážďov	1	Dlážďov l.;	Ryt. Gerstner.
7.	Grafenried	1	Grafenried l.;	
8.	Zelená Hora	4	Nepomuk f.; Prádlo l.: Vrčeň f.; Záhoř fil.*)	Kníže Colloredo Mansfeld.
9.	Újezd sv. Kříže	4	Eisendorf f.; Újezd sv. Kříže f.; Ploess l.; Vidlice f.;	Bar. Václav Kotz.
10.	Hradiště	2	Blovice f.; Ždár fil.	Hr. Jos. Kolovrat.
11.	Kouto	15	Trhanov l.; Dražinov fil.; Hiršava fil.; Kouto fil.; Kleneč f.; Maxberg l.; Mrákov f.; Nový Prenet fil.; Nová Kdýně f.; Všeruby f.; Pocínovice l.; Červené Dřevo f.; Stanětice f.; Sv. Anna l.; Nemanice f.	Hr. Stadion. Školní obce měly právo navrhnouti vrchnosti 3 žadatele, bylo-li místo uprázdněno. Z nich jeden byl presentován.
12.	Klatovy	2	Klatovy, hlavní chlapecká; Klatovy, dívčí škola.	Na chl. šk. ředitel měl 404 zl., katecheta 300 zl., 3 učitelé 204 zl., pomocník 70 zl. Na škole dívčí učitel 127 zl., industriální učitelka 50 zl.
13.	Kolínec	1	Kolínec f.	Bar. Villani.
14.	Kopec	1	Prostiboř f.	Alžběta Horová.
15.	Lukavice	4	Dnešice f.; Letiny f.; Lukavec f.; Seč f.	Hr. Schönborn roku 1777 zavedl tabel. meth.
16.	Merklín	2	Kameno fil.; Merklín f.	Hr. Černín a hr. Morzin.
17.	Mutěnín	2	Mutěnín f.; Johanneshütte fil.	Střídavě právo patronátní vykonávali baron Widersperg a bar. Kotz.

*) Od r. 1803 otevřena.

	Dominium	Počet škol	Školní obec	Poznámky
18.	Obytce	1	Kydliny f.	
19.	Plánice	5	Myslivo f.; Neuraz l.; Němčice f.; Nicov l.; Plánice f.;	Hr. Wallis, zavedl meth. tabellární r. 1778.
20.	Poříčí Črv.	2	Břeskovice f.; Kbel f.;	Vév. v. Zweibrücken.
21.	Příchovice	1	Horčice f.;	
22.	Lštění	1	Lštění f.;	Nábož. fond.
23.	Ronšperk	3	Meclov f.; Ronšperk f.; Waier l.;	Sv. p. Linker.
24.	Žinkovy	2	Měčín f.; Žinkov f.;	Hr. z Vrtby.
25.	Pivoň	2	Šitboř f.; Pivoň (Stockau) l.;	Náb. fond.
26.	Domažlice	3	Milaveč l.; Domažlice chl. hlavní, Domažlice dív.	Na školy ředitele a katechetu dosazoval provinciál Augustin; světské učitele obec volila.
27.	Týn Horšův	13	Hora sv. Václava f.; Blížejov f.; Hořín fil.; Hostouň f.; Křakov f.; Mělnice f.; Bukovec f.; Všekary f.; Semněvice Velké f.; Stankov f.; Štichov l.; Týn Horšův městská škola; Třebnice f.	Hr. Trautmannsdorf; v Horšově Týně vydržoval školu městský magistrát.
28.	Týnec	4	Chlístov l.; Stobořice f.; Týnec f.; Běšiny f.	Hr. Kolovrat; r. 1779 zavedl tabel. meth.
29.	Volmava	1	Volmava l.	Náb. fond.
30.	Běhařov	1	Loučím f.	Hubatius ryt. z Kotnova.
31.	Osvračín	1	Osvračín l.	Náb. fond.
32.	Votín	2	Habartice l.; Předslav f.	Bar. Vinc. Janovský.
	Všech škol	98	U všech škol udáno, kdy se na nich začalo vyučovati podle t. zv. nové methody. Před r. 1780 stalo se tak na 23 školách; mezi l. 1780 až 1790 na 67 školách, po r. 1790 na 8 školách.	

IV. Soupis kraje boleslavského dokončil krajský školní komisař Frant. Ant. Zenker 17. listopadu 1798.

Tehdy bylo v kraji boleslavském:

a) hlavní škola v Mladé Boleslavi; učili na ní piaristé ve 4 třídách; vyučovací jazyk v třetí a čtvrté třídě byl německý, aby se budoucí řemeslníci a průmyslníci naučili mu jako druhému jazyku zemskému. (1) b) Městské školy trojtřídní byly v Liberci a Bělé pod Bezdězem, kde vyučovali augustiniáni a škola byla v klášteře; celkem 2. c) Dívčí školy samostatné měly Boleslav Mladá, Bělá. (2) d) Městské farní školy byly v Mělníce, Nymburce, Turnově. (3) e) Farní školy měly osady: Bakov, Benátky, Bezno, Boleslav Stará, Boskov, Bořejov, Boseň, Brniště, Brodce, Březno, Bousov Dolní; Cvikov, Čečelice; Dětenice, Dobrovice, Doksy, Držkov, Dub Český, Dubá, Dubnice; Fridland; Hlavice, Hořín, Hodkovice, Hrádek, Huntířov, Heinersdorf; Chorušice, Chrastava, Christofgrund; Jablonné, Jablonec n, N.; Jenšovice, Jitrava; Honsberg; Kadlín, Kosmonosy, Kostomlaty, Krnsko, Křinec, Kovaň, Kruch, Krupá Dolní, Kuří Vody; Liblice, Libuň, Lysá, Loukov, Loukovec, Luštěnice; Markvartice, Maffersdorf, Mcely, Mergentál, Mimoň, Mladějov, Mnichovo Hradiště; Nábzí, Nebužel, Neundorf; Olešnice Dolní, Osečná; Podbezdězí, Polubné, Příchovice; Raspenava, Rejšice, Rokytnice, Rovensko, Rožďalovice, Rychnov, Ruprechtice (u Vysokého); Řepín; Semily, Skalsko, Slivno, Smržovka, Sobotka, Strenice, Světlá u Č. Dubu, Svébořice u Mimoně, Šopka, Štětí, Šumburk; Toušeň, Tuháň; Vartenberk, Vidim, Wiese, Wittig, Vysoká, Vysoké n. J., Všejany, Všeň; Zákupy; Železný Brod — celkem: 96.

f) Filiální školy: Harzdorf Starý; Bernsdorf, Berzdorf Hor., Berzdorf Dol., Bullendorf, Bílá, Borek, Břevniště, Braná, Březinka; Časlovice, Čistá; Dobranov, Dřísy; Ebersdorf, Engelsberg, Engelsdorf; Grafenstein, Gränzendorf, Grünau, Götzdorf; Habendorf, Heřmanice, Hvězdov; Jestřebice, Johannesthal, Johnsdorf, Josefodol; Kamenice, Katusice, Ketten, Klášter, Konradsthal, Kukaň, Kummer, Kněžmost, Kunnersdorf; Lemberk, Letařovice, Libverda, Lichtenwald Dolní, Lobeč; Machendorf, Maxdorf; Nosádlov, Noviny; Pertolice,

Plasy, Postřelná, Přáslavice; Radlo, Rynoltice, Röhrsdorf; Satyní, Skrchleby, Struhy, Suchá Dolní, Suchá Horní; Tachov (u Dubé), Tannwald; Voitsdorf; Valtinov, Wiesenthal, Všelibice, Vrátno, Vtelno; Zahoří — celkem 67.

g) Školy lokální: Albrechtice, Bezdědičky, Březina, Bukovno; Deštná, Dittersbach, Dlouhé Mosty, Domousnice, Dražejov, Dubnice; Jablonec, Jeřmanice; Korce, Krombach, Kunratice; Lastiboř, Libošovice, Loučeň, Loučky, Loukov; Mladá, Mukařov; Paseky, Petersdorf, Přepeře; Rynovice, Ringenhain, Ronov Nový; Schönwalde; Tatobity; Weiskirchen, Wetzwalde, Víska, Všeborsko, Vokna; Záboř, Žerčice — celkem 37.

h) Školy soukromé: židovské v Mladé Boleslavi, v Turnově; evangelické v Nebuželi, Vysoké u Mělníka; pro děti místních obcí: Göhe, Horka, Hruštice, Kněžnice, Libovice, Stará Skalka, Ullersdorf, Wünschendorf, Ždár, — celkem 13.

Popsáno tudíž ve sborníku boleslavském úhrnem škol: 1 hlavní, 2 městské, 2 dívčí, 3 městské farní, 96 farních, 67 filiálních, 37 lokálních, 13 soukromých, úhrnem 221 škol.

Z dominií vydržovala: Bělá 8, Doksy 12, Dub Český 8, Fridland 23, Hradiště Mnichovo 7, Liberec (hr. Clam Gallas) 12, Mimoň 5, Semily 9, Hrubá Skála 8, Malá Skála 4, Svijany 9, Zákupy 14 škol.

[c) Na universitě.] Byl to jen přirozený důsledek provedených změn ve zřízení obecného i středního školství, když se jazyk německý stal také na universitě jazykem vyučovacím a zlomil historické právo latiny, jakožto jazyka ve světě vědeckém obecného. Císař Josef přál si, jak již bylo vzpomenuto, míti z universit dobré ústavy pro řádné a správné úředníky. Proto celkem zůstal při zřízení, které universitám dala Marie Terezie, pouze je v duchu zřízení toho doplnil. Fakulta theologická dostala studium pětileté s 9 professory, z nichž dva vykládali o dogmatice, dva o pastorální theologii a to jeden po česku, druhý po německu. Jedinou českou stolici tu na fakultě udržovati bylo nezbytností, aby se theologové připravili na správu svého úřadu mezi českým lidem. Kromě uvedených nauk byli professoři pro církevní dějiny, pro hebrejštinu a výklad Starého Zákona, pro řečtinu a výklad Nového

Zákona, pro patrologii a theologické literární dějiny a pro mravouku. Theolog pobyv 4 léta na fakultě vstoupil, chtěl-li přijíti do správy duchovní, na rok do generálního semináře. Pro fakultu filosofickou stanoveno bylo studium tříleté, řádných stolic professorských zřízeno deset. Dřívější již stolice pro mathematiku, pro fysiku a pro krásná umění zůstaly; k nim nově přibyly tyto nauky: všeobecný dějepis, přírodopis, fysikální zeměpis s technologií, praktická geometrie s mathematikou užitou, astronomie. Klassické jazyky sloučeny s krásným uměním, též zavedeny výklady o diplomatice, heraldice a numismatice. Na fakultě právnické bylo od r. 1780 studium čtyřleté. Sedm veřejných řádných professorů vykládalo právo římské, kanonické, přirozené, mezinárodní, soudní, rakouské soukromé, lenní; pak říšské dějiny německé, statistiku, vědy politické čili vědy policejní, obchodní a finanční. O dějinách rakouské říše přednášel mimořádný professor až po r. 1790. Fakultě lékařské dáno studium pětileté; ustanoveno na ní 9 řádných professorů. Přednášeno: chemie a botanika, anatomie a oční lékařství, fysiologie a materia medica pro lékaře, pathologie, praktická farmakologie, praktická a theoretická chirurgie, přírodopis, zvěrolékařství; všechny přednášky se konaly německým jazykem, avšak o porodnictví vykládáno v obou zemských jazycích.

Vědecký vzestup universitní způsobili učenci na slovo vzatí a výteční učitelé skoro současní: August Meissner[1]) (* 1753 v Budyšíně, † 1807 ve Fuldě), první protestant na universitě, z Drážďan povolaný za professora aesthetiky a klassických literatur po Seibtovi, jenž potom převzal stolici logiky a metafysiky. V dějinách literární historie otevíral posluchačům svým nové světy a blahodárně působil na myšlenkový jejich vývoj. Jeho žákem byl Jungmann. Podobně proslul na fakultě filosofické Ignát Cornova[2]) (1740—1822), rodilý Pražan, exjesuita, první professor všeobecných dějin, duch bystrý, charakter upřímný; jako ředitel Společnosti

---

[1]) Srov. Ottův Slov. Nauč. XVII., str. 38. Praha 1901.

[2]) Ottův Slov. Nauč. V., 638 (Praha 1892); Kalousek Jos., Děje Kr. Spol. Nauk, Praha, 1884, 8°.

Nauk získal si nevšedních zásluh o rozvoj vědeckého badání, jako historik proslul německým zpracováním znamenité knihy exulanta Pavla Stránského Respublica Bojema a stal se tak předním buditelem českým. Na fakultě právnické slynul tehdy osvícený professor politických věd Jos. Ignát Buček,[1]) první národohospodářský badatel po stránce theoretické a praktické; na fakultě theologické vynikal Kašpar Royko,[2]) od r. 1782 professor církevních dějin. Jeho přednášky prohřáty byly touhou po pravdě a vzletem osvícenským. V čtyřdílném spise »Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz« ujímal se vřele věci Husovy.

Pro vnitřní život universitní zajímavo, že po tolerančním patentu z r. 1781 odstraněno bylo povinné vyznávání víry při promoci, že protestantům povoleno vstupovati do služeb státních, a že příslušníci vyznání židovského připouštěni do veřejných škol i k hodnostem akademickým.

[Závěr.] Přehlédneme-li všecky ty změny, které se ve vlasti naší sběhly a dotkly se našeho zřízení správního, společenského a školního, vzpomeneme-li všech, kdož v osvícenském zanícení vpravovali vyšší vzdělání »dobrodiním německého jazyka«, uvážíme-li, kterak výhodami hmotnými lákán byl v samém jádře našeho lidu dorost mládeže k tomu »dobrodiní«, nepodivíme se zasmušilým, ano tesklivým slovům Fr. M. Pelcla, když r. 1790 napsal[3]): »Lze usuzovati s pravděpodobností, že jednou země Česká co do jazyka ocitne se v stavu zcela takovém, v jakém nyní jsou Míšeň, Branibory a Slezsko, kde nyní mluví se již všude německy a kde z jazyka slovanského nezbývá jiného nic, než jména měst, vesnic a řek« — — —

Leč vlastenectví české, jehož projevy pérem Balbínovým a Frozinovým měly ráz jedinečný, oživlo nenadále filosofií XVIII. století a v době pro národního ducha našeho nejkritičtější vyrostlo úsilím mužů, kteří pronikli jsouce duchem

---

[1]) Slov. Nauč. IV., 832 (Praha 1891).

[2]) Slov. Nauč. XXI., 1061 (Praha 1904).

[3]) Geschichte der Deutschen u. ihrer Sprache in Böhmen. Srov. Denis, Čechy po Bílé Hoře I., 596.

století náleželi mezi velmi upřímné obdivovatele reformátora na stolci císařském. »I tázali se« — krásně dí A. Denis[1]) — »proč Čechové by nebyli povoláni právě tak jako Němci ku pojímání moderního evangelia pokroku a lidskosti a jejich přímost urážela se ostrakismem, jímž byla stíhána většina národa. Byli vůbec velmi nepředpojatí ve věci a znali německy lépe než česky; důvod nezdál se jim dostatečný, a ve jménu svobody a spravedlnosti odpírali nálezu smrti, jenž beze všeho vyhlášen byl nad jejich národem.«

Hrabě František Josef Kinský, Jan A. Hanke, Karel Ignát Thám, nejznámější obránci jazyka českého, připravovali příští nové doby; filosofické nauky emancipační vyšlé z Anglie a hlásané Francií, otřásaly starým světem, u nás nalezly ohlas vzácný, neboť přiléhaly k názorům Jednoty českých Bratří, k snahám J. A. Komenského, uchvátily velikého ducha tvůrčího, jakým byl Jos. Dobrovský.

Přes veškeren útisk a příkoří nevymizelo v lidu českém ono příslovečné prahnutí a žízeň po pravdě a vědění. Dorostlo pokolení českých synů, kteří úsilím otevřeli si za cenu znalosti německého jazyka bránu k životu vyššímu a odchováni jsouce v duchu osvícenském odhodlali se ten selský, povržený jazyk český vzděláním zachrániti a přivésti k uznání. Z chaloupek venkovských pocházeli buditelé a zdědivše houževnatou lásku k domovině s odvahou prohlašovali, že zachovalé, ale zanedbané jádro českého lidu nevymřelo, nýbrž že od věků žije na své půdě a je schopno práce osvětové. Za její pracovníky se přihlásili. Právem tudíž jásá básník:

»Nad hrobem starým kolébky vy nové,
z vás první vyletěli skřivánkové,
nesouce jarní písně v nebes stany;
vy v poušti široširé zřídla čistá,
vy rajským květem posvěcená místa,
vy skvosty z rumu slávy vykopány —
chaloupky naše buďte požehnány!«

---

[1]) Čechy po B. H. I., 588.

Veliký duch Dobrovského vykonal úkol Jana Křtitele; chaloupka hudlická stala se Betlémem českým nové doby.

C. Školství v první polovině věku devatenáctého (1791—1848).

1. Obrat. Jeho příčiny a účinky.

Mrtvé ticho vládne krajinou za času zimního. Pod sněhovým rubášem jakoby vyhynul všecek život. Ztrnulý, ztuhlý klid tu příznakem doby. Jemu ne nepodobný byl klid, který zavládl v české veřejnosti na sklonku století osmnáctého. Český jazyk, nepřízní osudu beztak znešvařený, neměl zastání nikde; netrpěli ho v úřadech, tiskli jej ze škol a chrámů, zovouce jej jazykem sedláků a nevzdělanců .... V městech a veřejných společnostech umlkl. Vrchu nabývalo domnění, že brzičko zanikne a neubrání se proudu, který chtěl, aby ve státě byl jediný národ, mluvící jediným jazykem, jak si toho přál r. 1774 rakouský státní rada baron Gebler, když snil o moderním státě rakouském podle vzoru Ludvíka XIV. Aby jazyk německý vládl ve škole, úřadě i správě veřejné, k tomu zřejmě směřovalo vynesení ze dne 11. května r. 1781, neboť velebilo výhody, které vznikají obecnému dobrému, užívá-li se ve veškerém mocnářství jazyka pouze jednoho a v něm všecko se vyřizuje, kterak se jím všecky části monarchie pevněji svazují a obyvatelé spojují tužší páskou bratrské lásky. O tom každého snadno prý poučí příklad Francouzův, Angličanův i Rusů.

[a) zrušení nevolnictví; rostoucí touha po lepším vědění a dovednosti.] Ale jako v přírodě za zimního spánku panuje klid pouze na vnějšku, any pod ledovou korou a pod spoustami sněhovými raší po krátkém odpočinku v tajných kobkách jejích nové síly, nová míza, by s nastávajícím jarem k novému životu probudila všecko rostlinstvo: tak i v zanedbávaném a za nic pokládaném jádře českého lidu rašily za této doby těžkého pokoření nové myšlenky, od nichž pak nebylo daleko do národního obrození. Když robotní patent z r. 1775 přinesl lidu selskému značnou úlevu, tak že moha se

věnovati pracím na vlastních pozemcích volněji oddychoval a sbíral se z bídy hmotné, poznali také u nás, že základem blahobytu občanského i státního jest půda rozumně vzdělávaná a že předním jeho pilířem jest zemědělec. Odtud pak šířil se u nás cit povinnosti, že dlužno rolníka zbaviti nelidské poroby. Josefův patent ze dne 1. listopadu 1781, jenž v Čechách a později i jinde odstraněním nevolnictví vrátil poddaným sedlákům, jádru našeho národa, důstojnost lidskou, nabyl v dějinách českých významu epochálního.

Vědomí osobní svobody rozněcovalo touhu po lepším poznání. Ono prahnutí po vědění a vzdělání, od staletí vlastní českému člověku, oživilo a svou lásku k pravdě dalo na jevo láskou ke škole, ale ke škole, v níž by se učilo jazykem mateřským. V popisu škol, který v království českém byl proveden (1790—1798), nacházíme toho doklady vzácné ceny. Ačkoli podle platných předpisů všecky úřední soupisy konati se měly výhradně německým jazykem, úřady krajské připustily v nejednom případě, že soupis dítek školou povinných, pouze po česku provedený a místním úřadem obecním, příslušným úřadem farním i správou školy podepsaný, připojován byl jako doklad k popisu školnímu, vypracovanému po německu. Ano přijaly též nové zakládací listiny školní a fasse českým jazykem sepsané, úředními instancemi náležitě stvrzené.[1]) Že tyto české listiny byly tehdáž úředně pořízeny, od úřadů přijaty, do zemského katastru zemským guberniem vloženy, má pro nás velikou důležitost. Je to doklad, že v lidu našem s vědomím osobní svobody rostlo a vyjadřovalo se před úřady vědomí české, pokládající za věc přirozenou a nezbytnou, aby jeho vůle vyjadřována byla jazykem, jemuž rozuměl, jímž mluvil. Že se na těch školách dojista jen po če-

---

[1]) Srov. listinu osady hučické ze dne 20. listopadu 1796 v popise kraje prácheňského, opatřenou klausulí: »Coram me Josef Kellner, Amtsdirector zu Březnic.« Podobné v popise kraje plzeňského jsou listiny z obcí litohlavské, tymákovské a voldušské. Prvá s klausulí ze dne 27. října 1792: »Wird bestaetigt vom königl. Kreisamt Pilsen, Widersperg Hauptmann.« — Otištěny v mém pojednání O josefinském popise ve Věst. Král. Čes. Spol. Nauk 1902, č. 3.

sku učilo, není pochyby. Když na školách kamerálních panství císařských, jak shora doloženo, byli učitelé, kteří neuměli německy a jen postupně byli vyměňováni a nahrazováni učiteli podle přání Kindermannova, rozumí se samo sebou, že učitelé v osadách českých nemohli ani jinak, než po česku vyučovati. Německé školy daly sice nátěr našim městům a městečkám, vštěpovaly němčinu celým generacím v domnění, že německou řečí se šíří ušlechtilejší mrav a lepší vzdělání, ale v obcích venkovských se poněmčovacím snahám nedařilo. Nepomohly tam ani t. zv. industriální ústavy při školách, v nichž mládež vyučována hospodářským pracím, štěpařství, zahradnictví, včelařství, hedvábnictví, předení, pletení punčoch, dělání krajek a p. »Umnožily se ty školy do r. 1790 až na 200,« dí Jos. Jungmann,[1]) »ale zašly časem; německy zavedené, do národu ještě tenkráte více českého, ne dosti hluboko se vkořenily a takměř na cizí půdě stály.« Myšlenka, která jim byla základem, zasluhovala arci plného uznání. Měla se tak mládež školní nabádati k pracovitosti odměnami a výdělkem vésti k šetrnosti.

Zaměstnání hospodářské bylo krokem k rozvoji domácího průmyslu a k zachování domácího kapitálu; že však dozorčí orgánové ukládali při tomto zaměstnání dítek šířiti náhledy »o dobrodiní jazyka německého«, o vyšším vzdělání občanském, jediné možném na základě němčiny, ubírali sami zdravé myšlence půdy, že se trvale neujala.[2]) Cvičení mlá-

---

[1]) Hist. čes. lit., str. 345 (2. vyd. 1849). Po r. 1790 jich přibylo ještě hojně v krajinách českých i německých u nás.

[2]) Industriální kursy měly: Arnoštovice; Babice, Bavorov, Bechyň, Bělčice, Bestvín, Bělá, Beroun, Bernardice, Bezděkov, Blatná, Blížejov, Boušovice, Bohdaneč, Bohumilice, Borová, Borotín, Brandýs, Branišov, Brozany, Brod Český, Brod Německý, Břeskovice, Březno, Bydžov Nový, Bystřice, Stará i Mladá Boleslav, Budějovice, Budňany; Cerhenice, Církvice, Ctiněves, Čáslav, Častolovice, Čelakovice, Čechlice, Černilov, Čihošť, Čížkovice, Černošín, Čimelice, Čistá; Děpoltovice, Sv. Dobrotivá, Dobřany, Dobřichov, Dolany, Domažlice, Doudleby, Dražice, Dubenec, Dymokury; Heralec, Heřmanice, Hlavatce, Hlavno Kostelní, Hluboš, Hlušice, Hbity Dolní, Hnátnice, Horažďovice, Hořiněves, Hořice, Hořovice, Hoštice, Hostomice,

deže v praktických zručnostech zalíbilo se lidu a poněvadž v něm spatřoval pokrok i zábřesk lepšího příští, rád své děti zpočátku posílal na cvičení. Lákala jej též finanční výhoda takového zařízení. Kdyby ze 140.000 dětí, školy navštěvujících, každé denně vydělalo po haléři, jak rozhlašoval Kindermann, denní přírůstek 140.000 h národního jmění čili 1400 K vzrostly by za rok na 511.000 K, a během šestileté návštěvy

---

Hrádek, Hředle, Hrusice, Humpolec, Chlum, Chlumec, Choltice, Chotoviny, Chotouň, Chrudim, Chýš; Jinina, Jičín, Jirkov, Jeníkov Golčův, Janovice, Jaroměř, Jenšovice; Kadlín, Kalná Dolní, Sv. Kilián, Klatovy, Kladruby, Klapé, Kleneč, Knín Starý, Kolín, Kolínec, Kolín Starý, Koloveč, Kotelec Labský, Kouto, Košetice, Košťálov, Košumberk, Kovářov, Kožly, Kratonohy, Křice, Křenovice, Kublov, Kutná Hora, Kvásňovice, Kydliny, Králové Dvůr, Králové Hradec; Ledeč, Ledenice, Letiny, Líbeznice, Libochovice, Libštát, Lipnice, Lišná, Lomnice, Loučeň Lukavec, Lužany; Malešov, Malín, Malšice, Mašov, Mělník, Merklín, Milaveč, Mnichovice, Mirošov, Mirotice, Mlečice, Modletín, Modřany, Mokropsy, Mysliv, Mýto; Nehvizdy, Netolice, Nezamyslice, Nové Dvory, Nová Ves, Nová Paka, Nymburk, Nýrsko; Ouběnice, Oujezd Červený, Ohnišťany, Opořany, Ondřejov, Opočno, Oustrašín, Ouvaly; Pardubice, Pertoltice, Petrovice, Plzeň, Písek, Podčáply, Poděbrady, Polička, Polná, Poniklé, Popovice Velké, Postupice, Potěhy, Potštýn, Prácheň, Praskolesy, Prostiboř, Předměřice, Protivín, Průhonice, Putím; Radim, Radotín, Rakovník, Rataje, Rokycany, Ronov, Rosovice, Rovensko, Rybná Německá, Rychnov, Řečice Červená; Sepekov, Skalice, Skrejšov, Skořice, Slapy, Slatina, Slavíkov, Sluky, Smidary, Sobotka, Solnice, Sopotnice, Statěnice, Strážov, Slivno Dolní, Stankov, Stěchovice, Strakonice, Strašice, Stobořice, Studenec, Šopka; Tábor, Tetín, Terezín, Třebenice, Třebechovice, Trhanov, Točník, Týnec Labský, Týnec Panenský, Týnice, Třebotov; Václavice, Vamberk, Velemín, Veltrusy, Velvary, Vodňany, Vojnův Městec, Volenice, Vosov, Votice, Vrané, Vrbice, Všeradice, Všetaty, Veselí Vysoké, Vysoké; Zápy, Zahrádka, Zahořany, Zelč, Zdice, Zlatá Koruna, Zlíchov, Zruč, Zbirov; Žebrák, Žleby, Želiv, Žitenice, Živohoušť. — O výkonnosti žactva máme několik záznamů; na př. v Brandýse n. L. r. 1780 31 dívek upředlo od 1. dubna do 31. srpna 176½ libry vlny za mzdu 52 zl. 34 kr.; r. 1782 v Praze při škole u sv. Štěpána učitel Lorenc Amort učil mládež školní chovu hedvábných bourců. Dítky pracující byly osvobozeny od placení školného a za 14 dní hromadné práce měly čistý užitek 70 zlatých.

školní asi na 3 milliony K. Pohříchu zdravé jinak myšlenky se zneužilo a tím způsoben její zánik; když lid pochopil, kam se mířilo, nastal obrat. Staletý útisk neudolal v něm kritické soudnosti, která po zrušení osobního rabství ještě více zbystřena rostoucím vzděláním školním. Nebyla již daleka chvíle, kdy vyklíčilo z ní činorodé vědomí národní a vyspělo časem.

2. *[b) Toleranční patent, vznik českých evangelických škol soukromých.]* Neméně důležitým byl pro osvětové povznesení českého lidu toleranční patent ze dne 13. října 1781, ušlechtilý výkvět náboženské snášelivosti, po které Komenský toužil ve svém strádání: »Kristus, jemuž sloužím, nezná sekt, nýbrž dává svým v dědictví mír a lásku.« Že od dekretův exulantských, od žalářův a tortury stal se návrat k náboženské snášelivosti, lidskosti a lásky, je další zásluhou, pro kterou trvale si pojistil vděk českého lidu císař Josef II. »Snášelivost«, psal van Swietenovi, »jest ovocem této dobročinné osvěty, kteráž ozařuje nyní Evropu a jíž základem jest filosofie. Na příště fanatismus nebude již znám v našich královstvích, než z nenávisti, kterou k němu pociťujeme.«[1]) — V patentu zřejmě prohlášeno, že různost ve víře nebude činiti rozdílu v právech mezi poddanými v mocnářství. Jinověrcům dáno právo, že mohli kupovati statky, docházeti práva měšťanského a hodností akademických, že byli připouštěni k veřejným úřadům. Jako však nebyl dovolen nátlak na jejich svědomí, tak také nesměli oni nutiti svých příbuzných nebo služebníků, by jich ve víře následovali.

Po prohlášení tolerančního patentu hlásili se o svobodu náboženskou také obyvatelé z krajin, kde někdy Jednota bratrská, měla hlavní střediska svá a kde potomci její i za protireformace zachovali si duchovní spojení se sousedními zeměmi protestantskými. Avšak povoleno bylo přihlašovati se toliko k náboženství evangelickému (vyznání augsburského i helvetského) a nesjednocených Řeků. Tak povstalo v Čechách 36 sborů vyznání evang. reformovaného, 12 sborů vyznání evang. augsburského; na Moravě 15 reformovaných, 14 augsburských sborů. R. 1784 upraveny byly církve augs-

---

[1]) Denis, Čechy po B. H. I., 548.

burská a reformovaná se svými superintendenty a senioráty. Sbory otevříti dovolovalo se jen tam, kde v obci byla skupina aspoň o stu rodinách. V takových obcích směli si pak zbudovati kostel a svou školu. Vnukové Českých Bratří zachovali tradicí ideje Komenského; jeho Labyrint, Praxis pietatis, Modlitby nacházely mezi nimi tak hojně čtenářů jako bible a kancionály. Z Komenského naučili se ceniti význam vzdělání a škol, v tom se s ním shodujíce, že jiné nápravy běd lidských není, než mládeže lepší vedení. Odtud ve sborech zakládali si nejen chrámy, nýbrž také školy, pro něž nákladu nešetřili. Z reformovaných sborů měly již r. 1782 školu svou: Nebužel a Strměchy, r. 1783 Chleby, Klášter, Proseč, r. 1784: Velím, Chvaletice, Moraveč, Semtěš, Opatovice, Lečice, Svratouch, r. 1785: Soběhrady, Telecí, Velenice, r. 1786: Krábčice, Džbánov, Hořátev, r. 1787: Libiš, r. 1789 Vysoká u Mělníka, Sázava, r. 1790 Krouná, 1793 Bošín, 1794 Valteřice; ze sborů augsburských r. 1783 Humpolec, 1784 Krucemburk, 1785 Černilov, Křížlice, Trnávka, r. 1789 Opatovice. Prvotní budovy školní byly nuzné chalupy o jedné větší světnici, která byla učebnou; vedle ní měl učitel skrovný byt, komoru, někde také stáj anebo chlév. Jinde, jako v Sázavě u Chotěboře, vyučovány byly dítky zprvu po domech, až i r. 1790 přičiněním rychtáře Jana Špinara postavili školu. První učitelé byli prostí mužové z lidu, osvědčení ušlechtilou povahou a jakou takou znalostí literní, obyčejně neučení a nestudovaní písmáci nebo zpěváci. Sami se při dětech přiučovali. Obživou jim bylo někde zaměstnání rolnické, jinde řemeslnické. Tak na př. ve Valteřicích učitelé tkalcovali, v Chlebích učitel truhlařil a knihařil. Během doby i jim se poměry upravily. Vyplácelo se jim průměrem sto až dvě stě zlatých, někde kousek políčka přidán jim na obživu. Zajímavo, že se úřad učitelský udržoval v rodinách na témže místě až do třetí generace.[1]) Základem učení náboženského byla ve školách těch česká bible.

[1]) Srov. Eman. Havelky: Protestantské školství v Čechách a na Moravě. V Praze r. 1910. Děd. Kom. č. 122 (396 str.). O evang. školách na Moravě sebráno tam hojně látky; o českých nejspolehlivější data má Kašparův Almanach jubilejní v Orloji na rok 1882.

Ožily vzpomínky na staré doby a při modlitbách Komenského, při věcném učení z jeho knížky Orbis pictus a Informatoria, vanul školou duch náboženský, jenž se projevoval také mluvou vybranější nad všední domácí. Zvláště v t. zv. nedělních školách[1]) nabývala mládež škole odrostlá hlubšího vzdělání náboženského i občanského v jazyce mateřském. Učebnicí byla bible, z níž vybíraly se dějinné části ke čtení, načež se ve výkladě dotýkáno otázek z dějin obecných i církevních, ze samosprávy, z nauk přírodních, hovořeno o vynálezech, o zemích a národech atd. Někdy konaly se rozpravy po skupinách, které cvičitelé podle určitého plánu řídili; jindy ujímal se souvislého výkladu farář, jindy učitel. Na mravní i občanskou výchovu působily nedělní školy evangelické blaze pěstujíce vzdělání rozumu a zušlechťujíce charakter.

3. *[c) Pokroky na školách veřejných.]* Avšak i na veřejných školách vyvíjel se u nás vnitřní život čilejším ruchem, jehožto přímým následkem bylo stoupání obecné vzdělanosti. Krajští komisaři přičiňovali se v obvodech svých zejména o vystavění vhodných budov, o zlepšení hmotných poměrův učitelstva, o zvýšení docházky školní, o zlepšení způsobu vyučovacího. Svým vzděláním se k úřadu takovému většinou[2]) hodili; tak Jakub Stránský, komisař kraje bydžovského, byl professorem poetiky na gymnasiu v Litoměřicích; Ignát Schütz, komisař kraje chrudimského, byl učitelem hlavní školy v Jindřichově Hradci; komisař kraje loketského, Kašpar Metternich, byl před tím učitelem měřictví a geometrického rýsování na normální škole v Praze; ko-

---

[1]) Jich blahodárné účinky poznal spisovatel v osmdesátých ještě letech minulého století z vlastního názoru.

[2]) Ne tak šťastně opatřen byl kraj berounský, boleslavský, čáslavský, královéhradecký, táborský, jichž komisaři byli před tím soukromými vychovateli ve Vídni a převzali dozor v krajinách, kterých neznali po žádné stránce. Se zřízením školským seznamovali se teprve při úřední praxi, k níž si přinesli pramalou známost češtiny. Srov. též O. Kádner, Kus retrospektivy (Paed. Rozhl. r. XXV., č. 1., str. 1—7, 117—121, 230—233).

misařem kraje rakovnického stal se professor rhetoriky z gymnasia litoměřického Michael Dorník a j.

Vzhled budov školních nabýval veselejší a důstojnější tvářnosti; tak r. 1780 nové budovy školní dostaly Hoštice, Svémyslice, Žebrák, Cerhovice, Skořice, Jaroměř, Domašín, Pyšely; r. 1781 rozšířeny a novým nábytkem byly opatřeny školy v Lysé, Kostomlatech, Břežanech, Solopiskách a Štolmíři.; r. 1782 nové budovy postaveny v Jičíně, Klatovech, Březnici, Jindřichově Hradci. Brzy na to opatřil si Pelhřimov novou budovu, pak Litomyšl, Kosmonosy, Chvojno.

Docházka školní zvelebovala se prostředky rozumnými; chudé děti upoutávaly se ke škole tím, že se jim dostávalo zdarma učebnic a potřeb psacích; kde na panstvích byl vrchní, přející snahám filanthropickým, jež se tehdy šířily, tam poskytováno chudé mládeži obleku, ano i stravy. Tím rostla láska ke škole v útlých srdcích a přenášela se i na rodiče. Přičiněním a obětavostí piaristy Oldřicha Kličky vynikla hlavní škola v Mladé Boleslavi, že docházkou i prospěchem náležela r. 1790 mezi nejpřednější v zemi. Ředitel panství nasavrckého Jan Zelinka postavil r. 1783 školu v Bojanově svým nákladem, umožnil docházku školní dětem přespolním a získal snahám svým také místního faráře Františka Mareše. Símě padlo na úrodnou půdu, neboť ve zprávě školní zemské komise r. 1790 chválí se kaplan bojanovský Jan Dítě a učitel Václav Mazal, že nejen velmi dobře vyučují, nýbrž že také dobro chudiny mají na paměti. Návštěva školní v Čechách vzmáhala se utěšeně rok od roku; hned r. 1781 chodilo v létě o 13.000 dětí více do školy, než roku předešlého; v zimě přibylo jich dokonce o 18.000!

I vnitřní život školský vzhledem k úkolu vzdělavacímu utěšeněji se rozvíjel. Tlak poněmčovací pozbýval znenáhla své síly tou měrou, kterou stoupalo v lidu českém vzdělání; učitelé škol venkovských poznali na normálce nebo na některé hlavní škole nejen pokroky methodické, nýbrž i rozhojnili vědomosti své o základní poznatky zeměpisné, dějepisné, přírodopisné a přírodozpytné; nabyli zručnosti v kreslení, měřictví a měřickém rýsování. S těmi vědomostmi přicházeli na svá působiště a přemnozí z nich konajíce horlivě svůj úkol,

poučovali výklady svými o reáliích i přičiňovali se o rozhojnění věcných vědomostí mezi občanstvo, mezi nímž žili. Ve škole pak, spravujíce se methodní knihou dopracovávali se výsledků mnohem lepších než bývalo druhdy. Dříve mohli se učiteli státi lidé, odborně k tomu stavu nepřipravení, jen když uměli čísti, psáti a počítati, zabývajíce se buď řemeslem anebo polařením, jemuž se věnovali zpravidla, když měli pokdy, totiž v době zimní. Avšak od zřízení praeparandie čili přípravky při normální škole v Praze bylo tomu již jinak. Kdo s prospěchem vychodil některou školu hlavní a jsa zdravé konstituce tělesné měl v učitelství zalíbení, přihlašoval se u ředitele školy normální nebo školy hlavní do kursu učitelského. Přijímací zkouškou prokázav dostatečnou míru průpravného vzdělání, hospitoval tři měsíce při škole, učil se prakticky methodice, čtení psaní a počítání, nabýval výcviku v učení mluvnickém a věcném, do jehož oboru spadaly základy zeměpisu, dějepisu a přírodopisu s přírodozpytem. O návštěvě a dovednosti praeparandistů, jichž bývalo málo v kursu, vedl se katalog. Za učení se neplatilo. Po dokonaném kursu konala se zkouška theoretická a praktická, a dopadla-li dobře, vydalo se kandidátu vysvědčení podepsané ředitelem a odborným učitelem, opatřené pečetí normálky nebo hlavní školy, na němž školní dozorce, který byl zkoušce přítomen, připsal klausuli »může jako pomocník býti ustanoven«. Kromě kursu na škole normální byl v Praze podobný kurs při škole u sv. Jindřicha a při škole týnské; z venkovských vyskytuje se kurs, či praeparandie, od r. 1777 v Hradci Králové a v Liberci, od r. 1790 v Dvoře Králové, od r. 1791 v Kolíně, od r. 1793 v Pelhřimově. Sloužil-li kandidát při některé škole aspoň rok a měl-li více než dvacet let věku svého, ohlašoval se u svého dozorce školního ke zkoušce způsobilosti. Dozorce — zpravidla vikář — muž zkušený a k potřebám sil učitelských na svém okresu přihlédající, přesvědčiv se všestranně o schopnostech pomocníkových, dával písemné prohlášení, že »může býti ustanoven učitelem«. Teprve maje takové vysvědčení mohl pomocník státi se učitelem samostatným.

Kromě obvodů krajských rozděleno bylo království české v 72 okresů čili vikariátů (též krajských děkanství, jak

se jim někde říkalo); představený dozorce vikariátní dohlížel k vyučování, k způsobilosti vyučovací, k docházce školní v svém obvodu a o své činnosti podával dvakráte do roka zevrubné zprávy zemskému úřadu. Vrchní dozor v zemi nad všemi školami triviálními, hlavními i nad školou normální vykonával vrchní školní dozorce při zemské vládě dosazený.

Lepším vzděláním učitelského dorostu a upravením dozoru ke školám položen základ k vlastnímu stavu učitelskému. Zavedením povinné docházky školní přibyla druhá vydatná páka k povznesení obecného vzdělání lidového. K jeho utvrzení a prohloubení přispěla jednotná vyučovací methoda. Připomenouti sluší, že se táž methodní kniha, která měla usnadňovati poněmčovací postup na školách, stávala v rukou těch učitelů českých, kteří z pokynů jejích dovedli těžiti, vydatnou pomůckou k povznesení duchovní úrovně českého lidu. Vydání její z r. 1777 bylo tak uspořádáno,[1]) že na levých stránkách vytištěn text německý, a poněvadž se důvodně předpokládalo, že učitelé venkovští neznají jazyka německého, přidán byl na pravých stránkách český překlad. Zásady velikého učitele národů, J. A. Komenského, jimiž se jiní národové povznesli ve svých kulturních snahách a dosáhli pokroku znamenitého, konečně dotkly se prostřednictvím methodní knihy také končin českých, a byť v rouše jazykovém byly vysloveny dosti neobratně, přece jako ranní rosa svlažily dosavadní suchopar. Šířeno tu přesvědčení o výhodě pospolného vyučování, o výhodě methody vyučovací, o ceně vyučování názorem a příkladem. Kniha methodní došla během času

---

[1]) Titul německý: Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen in den k. k. Erblaendern. Titul český: Kniha methodní pro učitele českých škol v c. k. zemích, v níž se důkladně a jadrně okazuje, jak by se v školním řádu určitý způsob zříditi měl. V Praze v pravidelné knihtiskárně 1777. O významné té knize viz můj Vývoj soustavy obecného školství, str. 11—21. Praha, 1897. Jos. Alex. sv. p. Helfert uvádí o ní, že byla nejdůležitější skutek nového zákonodárství školního, kodex opraveného způsobu vyučování ve všem rozsahu, organ a kanon všem osobám, jichž rukám bylo svěřeno provésti obecný řád školní shora až dolů. Srv. jeho: Die Gründung der oesterreichischen Volksschule, Prag, 1860.

několikerého zpracování. R. 1789 vydáno bylo »Jádro methodní knihy, obzvláště pro sedlské učitele v c. král. zemích«, v němž se učitelům za povinnost přísně kladla zásada společného zaměstnávání všeho žactva a důrazně se ukládalo, by učitel katechisováním se pokaždé přesvědčoval, zdali žáci porozuměli jeho výkladu a cvičením společným se učivu probranému vskutku doučili. Zcela přepracované a jen po česku upravené je vydání Knihy methodní[1]) z r. 1824 (v Praze u Kronbergra a Webra, výtisk za 30 kr. stříbra nebo 1 zl. 15 kr. víd. čís., stran 272) od J. A. Dundra. Již úvod svědčí o velikém pokroku: »Na krásném místě jakož učitelé nedospělých stojíte; odevzdáno jest vám vedení a vzdělávání mládeže, která právě jako drahá zrostlina nejpečlivěji ošetřována, ochraňována a vzdělávána býti musí, má-li se dařiti, šťastně se vyvíjeti, má-li krásně a v plné naději zůstati a žádoucí ovoce přinášeti. Rodičové odevzdávají vám své nejdražší klínoty, miláčky svých srdcí; obec svěřuje vaší ochraně dobro tolika mladých občanů, naději dobrého a šťastného potomstva. Vám jest to svatou povinností, abyste základ k tomu položili, abyste je naučili rozumu právě užívati, aby mravně dobře smýšleli a jednali, aby ve stavu a v povolání, ke kterému jsou určeni, schopnými učiněni byli a v okršku společnosti, v kterém živi budou, jak náleží, užitečni byli.« Nově přidáno: povinnost obce o vzdělávání a vychovávání pečovati; výklad o tělesné výchově (1. o vzduchu; 2. o čistotnosti; 3. o opatrování pohlavního puzení; 4. o zdržování se zdraví škodného trestu; 5. o potřebných výstrahách a poučení), o cvičných ústavech pro budoucí učitele, předpisy o dalším vzdělávání ustanovených pomocníků čili mládenců; nově přepracována část o povinnostech a vlastnostech učitelových.

Byla-li kniha methodní ziskem pro učitele, bylo potřebí také vhodných knih pro žactvo. Původně měla normální škola ve Vídni právo výhradné, že směla tisknouti školní knihy.

---

[1]) Srov. dra Jos. Peška stať: České časopisy paedagogické v době obrozenské. V Paed. Rozhl. roč. XXIV. a XXV., v níž hojně podrobností sneseno a podle paedagogických hledisk přehledně spořádáno.

Když patentem ze dne 20. února r. 1775 právo to dáno bylo normální škole v Brně, aby opatřovala potřebné knihy pro Moravu, nebylo možno privilegia toho odepříti škole normální v Praze. Dosavadní »privilegium impressorium« měla v Praze tiskárna Schönfeldova; ježto však potřebám zemským nedostačovala, české gubernium zemské předložilo 11. dubna 1776 do Vídně návrh, aby bývalá tiskárna jesuitská v klementinském dvoře byla darována potřebám školního fondu českého a z výtěžku jejího aby fond ten se rozmnožoval. Návrhu dostalo se schválení a tiskárna směla vydávati německé i české knihy učebné.[1]) Z českých vydány: a) Abecední tabulka. b) Dokonalá slabikovací tabulka. c) Slabikář obsahující v sobě způsob, jak se dítky mají učit písmeny znáti, slabikovati a čísti (1780). d) Slabikář pro sedlské školy v c. k. zemích. e) Slabikář pro městské školy v c. k. zemích. f) Slabikář pro žáky helvetské a augsburské konfessí v c. k. zemích. Podle potřeby pořizovány byly pak nezměněné otisky. Velký a malý katechismus katolického náboženství vydán tu r. 1778, Naučení k umění početnímu pro české školy v c. k. zemích r. 1795. První jeho díl vykládal o čtyřech způsobech početních; díl druhý o počtu složeném, o minci zlaté a stříbrné, o míře vinné, obilné a stavěcí, o váze kořenné, zlaté, o redukci; díl třetí jednal o trojčlence. Dvě přehledné tabulky o značkách připojeny.

Z výtěžku tiskárny školních knih vzrůstal školní fond (Schulwesens-Casse), který v Praze od r. 1773 trval a výkaz o příjmech a nákladu na školy ročně předkládal zemskému guberniu. Jeho celkové příjmy páčily se na 1741 zl., z nichž částkou 1500 zl. přispívala česká solní komora »k ustanovení nových učitelů, jakož i k zlepšení hmotných poměrů nedostatečně placeného učitelstva«. Důchody fondové nestačovaly, neboť celkový náklad na školy obecné stoupl již r. 1777, pokud o fondy zemí spravované šlo, na 14.200 zl. Proto hledáni dobrodinci; také se přihlásili, především sama císařovna Marie

---

[1]) A. Helfert. Oesterr. Volksch., str. 500. Tu také vydán: Výtah zákonův a nařízení školních od r. 1770—1788 v abecedním pořádku (na 188 stranách) r. 1788.

Teresie zvýšiti náklad na školy panství kamerálních, kníže arcibiskup pražský, Antonín Petr hrabě Příchovský, jenž školnímu fondu pojistil na svém allodním panství Benátkách 40.000 zl.; stavové čeští přispívali ročně z pokladny domestikální 2.000 zl.; menší dary plynuly z klášterů strahovského a vyšebrodského. Jmění školního fondu znamenitě zesílilo, když dvorním dekretem ze dne 22. června 1777 spojeno bylo s ním »dědictví sv. Václavské«, z jehož jistiny jdoucí úroky zpola se obracely na podělování chudé mládeže školními knihami.

Důsledkem povinné docházky školní byl vznik dívčích tříd, později dívčích škol. Až do r. 1780 nechodily dívky na společné školní vyučování, když tomu rodiče nechtěli; a tak jen dívkám, které z vůle rodičů do školy docházely, dostávalo se jakéhosi vyučování. Školačky naučily se dobře čísti; počítaly toliko zpaměti, psáti znala jen málokterá. Teprve po r. 1780 vyskytují se v městech zvláštní »klasse pro dívky«, pro něž také zvláštní učitelé s platem daleko skrovnějším bývali ustanovováni. Ke konci století XVIII. měly dívčí školu triviální Hora Kutná (v klášteře Voršilek), Plzeň, Bělá (chlapci chodili do školy klášterní k augustiniánům), Mladá Boleslav, Jičín, Vysoké Mýto, Německý Brod, Rychnov, Budějovice, Domažlice a Klatovy.

Nesnadný jest rozhled po rozsahu učiva na školách. Někde více, někde méně učiva bývalo probíráno podle poměrů místních, podle dovednosti učitelovy, podle dbalosti místního duchovního o školní docházku a školní práci. Na trojtřídní na př. škole c. k. statku Římova[1]) r. 1793 bylo probráno v I. třídě: znání písmen, slabikování, čtení obyčejného[2]) i latinského i psaného tisku, z malého katechismu o víře, naději a lásce. V II. třídě čítanka pro selské školy; náboženství společně s první třídou, zvlášť evangelium. Z umění početního psaní, znání a vyslovení cifer, numerací, addicí, substrakcí. V třídě

[1]) P. Matouše Veselého: Poznamenání veřejného zkoumání školních dítek trojího klassu při lokální farní normální škole c. k. statku Římova. Vydáno v Budějovicích 1793.
[2]) švabachu.

III. čtení prvního dílu biblické historie, výklady evangelia. Tabellisírování na obsahy evangelií a katechismu. Z popsání země české o Praze, hlavním městě království, o čtyřech krajích: žateckém, litoměřickém, boleslavském a královéhradeckém. Z katechismu o zdraví: výklad o pokrmech, nápoji a spaní, pohybu těla nebo tak zvané komocí; o hromu, o zastavení krve, o jistých a nejistých znameních smrti, o pochovávání mrtvých, o zmrzlých a zmámených škodlivými parami. Z dobropísemnosti o užívání velikých liter, hlasitých a dvojhlasitých. V umění početním: addicí, substrakcí, multiplikací, divisí; regula de tri, počet interessní a handlovní (spolkový). Přídavek o vrchnostech, které jsou na světě, a můžeme-li bez vrchnosti živu býti.

Také nesmí se zamlčeti, že některým rodům šlechtickým velice na tom záleželo, by se na jejich panstvích školou šířilo mezi lidem obecné vzdělání. Mezi nimi vynikli svou přízní ke škole knížata Lobkovicové, hrabata Chotkové, Harrachové, Kounicové, Martinicové, Kinští, Clam-Gallasové, Nostitzové, Pachtové, Paarové, Stadionové, Taaffové, Thunové a Windischgraetzové. Podporovali nejen chudou školní mládež, nýbrž pečovali o vnitřní i vnější stav škol. Nenáhlý vývoj obecných škol, ubírající se cestami tuto naznačenými, ukázal brzičko, kterak jimi tužily se přirozené síly a duševní vlohy českého lidu.

Stav obecného školství po 13letém trvání poměrů tuto vylíčených máme přehledně podaný ve dvojím prameni.[1]) V královském hlavním městě Praze byly r. 1787 tyto školy:

a) pro mládež mužskou:
1. katolické: 1 normálka s 8 učiteli, 2 pomocníky, 357 žáky,
1 hlavní s 5 učiteli, 421 žáky,
20 triviálních s 50 učiteli, 10 pomocníky, 2458 žáky.
2. židovská: 1 hlavní s 4 učiteli, 1 pomocníkem, 205 žáky.

---

[1]) Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen, v Praze a Lipsku, VII. svaz. r. 1788. — Einladungen zur öffentlichen Prüfung der Schüler in der k. k. Normalschule in der kleinen Residenzstadt Prag 1777—92. Na nich spočívá Ant. Weiss, Geschichte der Theresianischen Schulreform in Boehmen I. díl,

b) pro mládež dívčí:
1. u voršilek: 1 Fräuleinschule se 7 učitelkami, 41 dívkami,
1 Bürgerschule s 8 učitelkami, 335 dívkami;
2. u angl. panen: 1 Fräuleinschule s 6 učitelkami, 18 dívkami,
1 Bürgerschule s 6 učit., 180 dívkami;
3. při normální škole: Bürgerschule s 2 učiteli, 50 dívkami;
4. u Matky Boží před Týnem: Bürgerschule s 4 uč., 140 dívk.;
5. triviálka židovská: Mädchen- u. Arbeitsschule s 3 u., 34 d.

Úhrnem bylo v Praze 30 škol, 116 sil učitelských, 4139 dítek školu navštěvujících. Hlavních škol bylo tehdy na venkově 14, na nich působilo 68 učitelů, 6 pomocníků, učilo se 2.937 žáků. Triviálních škol komorních statků na panstvích císařských bylo 105, žáků na nich 9.136. Triviálních škol na panstvích soukromých bylo v arcidiecési pražské 532, žáků 35.520; v biskupství litoměřickém 572 školy s 45.926 žáky; v biskupství královéhradeckém 478 škol s 31.196 žáky; v biskupství budějovickém 342 školy s 22.415 žáky; v biskupství řezenském 22 školy s 1833 žáky (Chebsko). Konfessijních škol triviálních vyznání augsburského čítalo se 17 s 854 žáky (superintendent v Aši); vyznání ev. reformovaného 18 škol s 1067 žáky (superintendent ve Velími); židovských škol bylo 25 s 559 žáky.

Úřední statistika z téhož roku podle zprávy Kindermannovy[1]) je potud zajímavější, že uvádí počet dítek tehdy školou povinných a dítek školu skutečně navštěvujících. Podle ní bylo v celé zemi obecných škol 2.253; dítek školou povinných v letním běhu 250.991, v zimním běhu 239.424; dítek školu navštěvujících v letním běhu 158.767, v zimním běhu 142.145. Chodilo tedy do školy v létě 63%, v zimě 60% dětí školou povinných.

R. 1795 bylo v Praze 30 škol,[2]) na venkově 2.544 školy;

---

528 str., r. 1906, II. díl, 456 str., r. 1908, jako VII. a X. svazek publikací rakouského odboru Společnosti pro dějiny německé výchovy a školství.

[1]) Tabulka vytištěna na str. 37. spisu »Vývoj soustavy obec. škol v král. Česk.«

[2]) Škola normální; škola u anglických panen, Betlémská, u sv. Jiljí, sv. Františka, Havla, Jindřicha, sv. Kříže, Jana

na všech školách byly 3.354 učitelské osoby; žáků ve věku školou povinném 314.523, školu však navštěvovalo 216.659 žáků čili 68%.

O tom, jaký byl život venkovského učitele českého za této doby jakož i stav školy venkovské, vhodný obrázek nám podává visitační protokol z r. 1789.[1])

»Vikariat: boleslavský. Osada: Pod Krnsko.

Škola: Triviální ve vesnici Katusice při kostele filiálním Panny Marie.

Při vyšetřování školy od vrchního dohlížitele v čase kanonické visitace dne 10. září r. 1789. Odpovídání:

1. Jméno gruntovní vrchnosti a patrona je: Josef Václav, s. římské říše hrabě z Vrbna a Bruntálu.[2])

2. Příbytek dosaváde pro učení normální zřízen není, aniž potřeby předepsané se v něm nacházejí, čehož žádná jiná příčina není, než nemožnost v přítomném čase pro veliké daně jak patrona, tak obce. Příbytek školy od domu dohližitele duchovního vzdálený jest $^3/_4$ hodiny.

3. Jméno místovního dohližitele jest Karel Matouš, sedlák a spolu rychtář; též Josef Krouský, sedlák a spolu konšel; ti tak často školu vyšetřují, jak daleko jejich polní práce jim dovolují, aniž jestli že nějaké nedostatky v učení nacházejí, tyto opraviti neopomínají.

4. Jméno učitele duchovního jest Josef Wetzka, kaplan kovanský, starý 28 let, od 13. Novembris 1788, má vysvědčení od školy normální; každý týden jednou, když fundační mše, jde do Katusic číst a katechisíruje; evangelium, předně pro dalekost cesty, za druhé poněvadž žádné z dětí touž knihou opatřeno není, nevysvětluje.

Křtitele, Haštala, u Maltézův, u P. Marie Vítězné, u M. Boží, sv. Martina, Mikuláše, škola u Militaeroekonomie na Oujezdě, na Pohořelci, u piaristův, u sv. Petra, Štěpána, v Týně, sv. Tomáše, Vojtěcha, Valentina, Víta, u voršilek, ve vlaském špitále, u chudobince; škola židovská.

[1]) Vývoj soust. obec. škol., str. 40—42, § 9.

[2]) Držitel Krnska; v listině psáno de Mürben u. Freudenthal. Srov. o pánech z Vrbna Ott. Nauč. Slov. XXVI., str. 1017 a násl. (Praha 1907).

5. Jméno školního mistra: Jiřík Záruba, 36 let stár, ženatý; a) ustanovený jest 8 let, řeči toliko české povědomý, b) má vysvědčení od školy normální, dekret neb potvrzení od školní komise nemá, c) co se pilnosti dotýče, vší chvály zasluhuje, d) mravy nejlepší má k příkladu mládeže, každých 6 neděl potřebné svátosti přijímá, e) nic tak od něho vzdáleno není, jako nemírné pití, pokoje milovník ten největší je, aniž jemu na vlastnostech, jichž kniha methodní žádá, co schází, f) aniž kdy od ustanovení svého pro jaký přestupek od koho napomenut byl, g) jeho chování k svým představeným to nejlepší je, všech pomluv nanejvejš se varuje, především svých představených vždy se vší ochotností poslušný je, h) co se týče jeho vychování, to velmi skrovné je, neb takové jen od svých učňů táhne, však skrz svou pilnost a velmi vznešené mravné chování přídavku zasluhuje, i) dostává co týhoden platu peněžitého 12 kr., ve věcech potravních 18 kr., k) na místě bývalé koledy určité 3 kr. nedostává, poněvadž kovanský učitel takové pro sebe vybírá, l) k žádné hudbě v hospodách potřebovati se nenechává, m) na školní knihy, jako jsou knihy 1. methodní, též i těch dostatečnou povědomost má, 2. knihu černou, všech vyšších nařízení ze strany řádu školního má, poněvadž takové od ouřadu vrchnostenského dostává, 3. má poznamenání všech dětí z matriky, rodičů i stavu jejich, 4. též poznamenání pilnosti má, 5. i jiné vše ke škole i k učení školnímu předepsané, n) žádnou stížnost k přednešení nemá.

6. Děti se cvičejí podle způsobu předepsaného od 16. Junii r. 1786, jak daleko pro nedostatek knih možno je to, a sice v české řeči.

7. Děti do klasu rozděleny nejsou, rozdělení hodin v učení se zachovává, mši sv. ne více než jednou v týdnu slyšejí, poněvadž ve filiálním kostele mše sv. sloužena bývá.

8. Počet dětí, které do této školy choditi mohou, jest z Katusic pacholat 23, děvčat 24; z vesnic blízkých, které sice k osadě nepatřejí, však přece do této školy času letního chodily, z Lin a Sudoměře, 23 pacholata, 11 děvčat; děti židovské: 2 dívky.

9. Děti všecky potřebnými knihami zaopatřeny nejsou, aniž pro chudé knihy bez peněz se rozdávají. Ty, jež knihy

mají, takové ve škole schované nechávají. Dětí chudých, jež do školy chodit mohou, jejich pak rodičové pro chudobu knihy jim koupit nemohou, jest 15.

10. Děti na větším díle toliko času zimního do školy přicházejí. Děti pak závadné trestané bývají v přítomnosti jiných učnů skrz zapsání do knihy černé. Jestliže pak některé nějakého velikého přestupku se dopustily, ani metly, což zřídka se stává, se neodpouští. Však to nikdy se nestalo mezi učením.

11. Děti na místě navštěvování škol času letního k pastvě pro nedostatek čeládky se berou.

12. Poněvadž podle spůsobu předepsaného děti zde teprv od 16. Junii r. 1786 se vyučují, tedy, jako dosaváde, nedospělé žádné z nich na řemeslo, ani do nějaké služby přijato nebylo.

13. Pro mládež, která v létě do školy nechodí, drží se opakování v učení v neděli.

14. V čase předepsaném opakuje se vždy v každém roce nejvyšší nařízení dne 20. Octob. 1781 vydané, posílání dítek do školy se týkající, ano říkajíc každou neděli při katechesi se opětuje, aniž neopomine duchovní dohližitel skrz kázání rodičů k posílání dítek do školy vzbuzovati. Nač svědkové podepsáni.

15. Rodičové nedbanliví v posílání dítek do školy k dvojímu školnímu platu potahovati se nemohou, poněvadž důkladnou příčinu 1. z nedostatku v čeládce, 2. že takovou pro samou jen pastvu dobytka skrz veliké přítomné daně živiti a platiti nemohou, představujou.

16. Uvádějí se dětem častěji v pamět nejvyšší příkazové dne 12. Maii r. 1785, též 30. April 1787 prošlé, obsahující v sobě zápověď klouzání, koupání ...

17. Dříví k topení školy času zimního dává obec.

18. Tato škola nemá dobrodince.

19. K lepšímu zvelebení této školy se přispěje, když učitel k vyučování lépe zaopatřen bude, by prací ruční potřebného chleba dobývati nemusil.

20. Žádná jiná vesnice kromě Katusic k této škole nepatří.

Takové vyznání s povinnou pravdou že se stalo, podpisy vlastní rukou svědčíme. — Laurentius Bodl, farář kovanský a dohližitel duchovní; Jiřík Záruba, mistr školy; Karel Matouš, rychtář katusický; Josef Krouský, přísežný.

[Příklad úspěchů jinde.] K utěšenějšímu rozvoji školství nemálo také přispěl příklad pokroku osvětového v jiných zemích. Netušený rozvoj věd přírodních a svoboda vědeckého badání dala vznik řadě učených společností a akademií, z nichž založení akademie v Berlíně r. 1701, v Kasselu 1709 (collegium illustre Carolinum), hlavně pak v Göttinkách r. 1750 mělo účinky na vývoj školského zřízení v Německu. Fridrichem II. uplatněné osvícenství na trůně zavádělo vážné reformy. Vzor Jana Julia Heckera, jenž v Berlíně r. 1747 založil a otevřel reální školu rázu hospodářského a mathematického, docházel záhy i jinde nápodoby, zejména když k reálce té se přidružilo jako zvláštní oddíl paedagogium, pak škola řemeslnická čili německá. R. 1763 vydán pruský školní zákoník,[1]) podle něhož pro katolické školy v pruském Slezsku Felbiger vzdělal své osnovy. R. 1788 zavedeno examen abiturientů v Prusku, aby tím každému byl patrný rozdíl mezi školou a universitou. S novotami seznámili se přední myslitelé v rakouských zemích a zabývali se jimi důkladně, neboť uznávali za nezbytno pokračovati v opravách též u nás. Již před tím professor pražské university Karel Jindřich Seibt[2]) upravil půdu snahám výchovným dokládaje, že podmínkou blahobytu státního jest pracovitost, píle a mravnost občanská. Národní jmění občanstva nespočívá na jeho bohatství ani na jeho počtu, nýbrž na dokonalé a rozumné výchově, která je základem mravního života. Jen člověk řádně vychovaný, osvícený, lidumilný bližní bude svědomitým otcem rodiny, správným občanem a užitečným vlastencem.

---

[1]) Königl. Preussische General-Land-Schul-Reglement ze dne 12. srpna 1763. Podle něho Felbigrův: Katholische-Schul-Reglement für Schlesien 1765. Proto následovalo povolání Felbigrovo císařovnou M. Teresií do Vídně a svěřeno mu vedení oprav školských v zemích dědičných.

[2]) K. J. Seibt, Von dem Einflusse der Erziehung auf die Glückseligkeit des Staates, v Praze 1771.

Po Seibtovi důrazněji k reformě školské ukazoval Frant. Josef hrabě Kinský,[1]) věhlasný myslitel a oprávce, narozený 6. prosince 1739 v Praze. Proniknut jsa zásadami lidumilnými a osvícenskými cenil vysoko vzdělání; u svého pluku založil kadetní školu, na níž i sám učil; jako ředitel vojenské akademie v Novém Městě za Vídní ústav ten zcela přeměnil podle svých ideí. Obracel se arci v spisech svých na šlechtu a na vojsko, avšak jádro jeho výchovných snah stalo se bohatou studnicí, z níž čerpali jiní na prospěch obecný. V mnohém se shodoval s tím, po čem toužil veliký jeho vrstevník Jan Jindřich Pestalozzi,[2]) rodilý Švýcar z Zurichu (1746—1827). Oba tito vzácní myslitelé jsou hlasateli velikolepých ideí Komenského. Jako bylo Komenskému cílem, aby národ svůj vychoval ku zbožnosti, při čemž theolog vycházející od Písma Sv. užil realistického učiva, na jehož kráse a zákonitosti přírodou vedl člověka k poznání Boha, tak oba jeho následovníci z útrpnosti a soucitu čistého hlásali potřebu jednoho vzdělání pro všecky, ukazovali společnou cestu k záchraně lidstva, vedoucí sociální paedagogikou k soběstačnosti. Jako Rousseau[3]) toužili také oni po návratu k přírodě, ale v tom se od něho podstatně lišili, že jim příroda a vzdělání nebyly protikladem, nýbrž naopak oni podstatu vzdělání zakládali na přírodě.

Podle Kinského člověk se nerodí, nýbrž vychovává; duše lidská jest nepopsaný list, rozvíjí se podle toho, co vychovatel na list ten napíše. Ve výchově fysické přijímá hlavní zásady Rousseauova »Emila«, prostou stravu, lehký volný šat, těles-

---

[1]) Srov. jeho spisy: Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand. Praha 1773. — Über die Hofmeister 1776. Srov. Jar. Vlček, Dějiny české literatury, II., 1., str. 154—162 (Praha 1898). Denis Čechy po B. H. I., 589. W. Eymer, Graf Franz Jos. Kinsky als Paedagog. Prag 1887.

[2]) Srov. Dr. Karel Knabe, Geschichte des deutschen Schulwesens. Lipsko 1905, str. 101—108. Slovník paedag. IV., str. 1241. Praha 1897. — P. Durdík, Rousseau a Pestalozzi v poměru svém ke Komenskému (1888). — Ottův Slov. Nauč. XIX., str. 588 (1902).

[3]) Srov. O životě, názorech a spisech Rousseauových od Dr. Jarosl. Nováka. Praha 1910. Téhož překlad Emila v Děd. Komensk. I. díl 1910, II. díl 1911 společ. s Mil. Svobodou.

nou práci, cestování pěšky. Pro výchovu duševní pokládá za hlavní lidumilnost, vštípenou náboženstvím srdce, přesné konání povinnosti i účinlivého dobra pro dobro samo. Při vyučování drží se zásad J. A. Komenského: a) začínati předměty snadnými, bližšími a příjemnějšími (hudbou, kreslením); b) spojovati věci a poučky známé, všední, postupovati od nich k složitějším; c) učiti vzhledem k individualitě a chápavosti žákově zajímavě, názorně (krátká návštěva v dílně řemeslníkově neb umělcově vydá více než obsáhlý výklad abstraktní); d) v učení dějepisném buď domácí historie základem, vědomosti zeměpisné utvrzujte se cestováním, mathematika buď školou soudnosti a samočinnosti, fysika a přírodopis spočívejte na pokusu a názoru. Shoduje se s Komenským, aby při vyučování jazykovém počínalo se mateřštinou a na jejím základě radí budovati známost jazyků cizích. Chce též, aby se z hojných příkladů hledalo pravidlo při součinnosti všech, ale žádá si dále, by příklady měly náležitý obsah, aby obohacovaly mysl i srdce; chce, by se žáci učili čísti s tužkou v ruce a aby raději méně, ale dobrých spisů stalo se jejich duševním majetkem.

Jestliže myšlenky Kinského zaujaly bystré hlavy české a jestliže z myšlenek těch pak nabývali posily Pelcl, Thámové, Fort. Durych, Frant. Procházka, J. Dobrovský, Kramerius a jiní a jiní buditelé, kteří na školách hlavních naučili se důkladně jazyku německému, by si za tu cenu otevřeli bránu k vyššímu vzdělání a jím pak dovedli pracovati o povznesení svého národa hlavně ve vrstvách městských, nesmíme zapomínati, že se o lid obecný ve vsích a o jeho národní uvědomění starali současně a souběžně mnozí ušlechtilí osvícenci. Frozínovo »Obroviště«,[1]) za svitu nového věku v století XVIII. první obrana našeho jazyka, ovčácké písně Jiřího Volného z Kratonoh, písně lidu selského z posledních let nevolnictví a tuhé roboty, Procházkova Biblí česká, dobrá náhrada bible Králické, vykonaly v jeho řadách své poslání a bylo by věru nevděkem toho nevzpomínati. Rovněž tak účinkoval pří-

[1]) Srov. J. Vlček, D. lit. čes. II., 1., str. 62—64.

kladný směr prací Václava M. Krameriusa[1]) (1759—1808), jehož právem nazývají Veleslavínem osmnáctého století. Z jeho české expedice vydáno do sta knížek, z nichž nejúčinněji promlouvala ke čtenářstvu »Kniha Josefova«, vydaná r. 1784 v Praze. Biblicky nadšeným a vroucím způsobem veleben tu panovník, který rozlámal okovy a pouta, která ducha lidského svírala do temnot proti vůli Boha, jenž jej stvořil svobodného, s vůlí svobodnou. Chválí se tu císař Josef, že první u nás znovu v život uvedl příkaz lásky k bližnímu, že nařídil opravy ve školství a způsobu vyučovacím, zrušil řehole klášterní, které neměly úkolem užitečnou práci a pod. Jeho noviny a kalendáře tolerancí konaly výborně své poslání, vzdělávajíce hlavně prostý lid, jádro národa. Pravdivě o tom úsilí soudí Jar. Vlček,[2]) že to »co první členové Společnosti nauk: Pelcl, Dobrovský, Ungar, Cornova, Monse, Hanke a jiní po německu nebo latinsky hlásali čtenářům vzdělaným, ano totéž proudění ducha času, tytéž myšlenky vládnou i v spodních vrstvách tehdejšího českého čtení lidového, v české josefinské literatuře prostonárodní.«

Složky, jež tuto jsme nastínili, sloučily se během veřejných událostí v jedinou výslednici, která tlaku germanisačnímu vzdorovala protitlakem a způsobila, že venkovské školy přes všecka nařízení se neponěmčily, nýbrž že v nich jádro národa pěstovalo přirozené vlohy své, že školy městské dodaly sice českým městům zevního nátěru německého, ale toliko na čas. »V ovzduší tom« — jak dí Denis[3]) — »vyrůstali čeští buditelé z řad lidu, vídávali slzy svých rodičů, ve škole od první chvíle bývali předmětem posměchu svým spolužákům německým, proto po všechen život nenáviděli soustavu vychovávací, která jim vnutila svěrací kazajku cizího jazyka«. Poněmčovací úsilí se nepovedlo; odpírala mu v doleních vrstvách jednak houževnatost a síla vlohy národní, která s osobní svobodou a vzděláním mohutněla, jednak rostoucí majetnost a

---

[1]) Tamtéž str. 253—258. Srov. Rybička, Přední křisitelé nár. čes. I. d., 9, Praha 1883.

[2]) Děj. lit. čes. II., 1., str. 257.

[3]) Čechy po B. H. II., 11.

přibývající blahobyt vrstev těch; odpírali mu však i osvícenci ve vrstvách vzdělaných, a zamítajíce nauku o jednom jazyku státním, hájili přirozeného práva jazyka mateřského i členitosti a samobytnosti organismů národních, které toužily po zachování odlišných individualit historických. Josefinský patent tiskový otevřel v Čechách zakleté staročeské poklady od Husa po Komenského a kalendáři historickými obracel mysl čtenářů k minulosti a samostatnosti národní, probouzeje české vědomí. Starý český stát byl ideálem učeného buditele Stanislava Vydry,[1]) jenž 30 let působil jako professor mathematiky na universitě pražské a při každé příležitosti hájil jazyka a národnosti české obranami ústními, které se důrazem rovnaly tištěným a mocně se dotýkaly panujících směrův úředních. Vybudovati českou vědu, psanou jazykem mateřským, k tomu připravovati vědecké názvosloví prohlašoval za povinnost českých vzdělanců.

Ruch mezi stavy českými na sněmě zemském, jenž usiloval o zachování individuality zemské proti říšské centralisaci, zabarvoval hnutí u nás zvláštním rázem.[2]) Ale ruch mezi stavy zemskými u nás byl také po některých stránkách (zvláště v příčině nedávných úlev, selským poddaným od Josefa II. propůjčených) reakční. Sešlo tedy na tom, jak Leopold II.,[3]) nástupce Josefův na trůně, rozřeší ten spor mezi panovnickými reformami a reakčními tužbami stavův. Úkol ten vymáhal na Leopoldu II. nemálo taktu a obezřelosti. Jako vladař Toskánska měl příležitost osvědčiti své schopnosti duševní. Za 25 let své správy pozdvihl zemi k velikému blahobytu; slynula živým obchodem, kvetoucím průmyslem, spořádanou úpravou finanční. V dědičných zemích rakouských panovaly však poměry neutěšené, všude kvasilo a vřelo, ano v Belgii byla již revoluce. Vzdělaný a důmyslný jeho duch postřehl kořen zla. Ujímaje se dědictví po bratrovi, oznámil

[1]) Srov. Rybička v Musej. 1870, str. 55 a násl. Pak Přední křisitelé I. d., str. 40—65.

[2]) Srov. Palacký, Hrabata Kašpar a Frant. Sternberk. Přednáška Č. S. N. 15. prosince 1842. V Drob. spis. III., 449—486. Též Kalousek, Čes. stát. právo, str. 489—508.

[3]) Denis, Čechy po B. H. I., 576. Ott. Nauč. Slov. XV., 880.

hned z Florencie, svého sídla posavadního, že obnoví stará zřízení všech svých zemí. Josefinskou myšlenku jednoty státní a jednoty národní, jíž nebylo lze uchovati, opustil úplně, svolal zase k pracím sněmy zemské a odvolal z oprav ty, které vzbuzovaly největší odpor a nenávist. Přál konstitučnímu zřízení, ale upustiti od novot, kterými sesílena byla moc panovnická a ústředí vlády, nebylo v jeho úmyslu.[1])

Vynikaje sám vědeckým vzděláním přál si více volnosti a více činorodé práce na poli vědeckém; zatím účelem vložil do rukou sv. pána Martiniho úkol, aby studijní komise vypracovala nový plán pro vyučování na školách vysokých a školách středních. Leopold k radě, kterou přednesl Martini, odevzdal patentem ze dne 8. února r. 1791 správu záležitostí studijních samosprávě sborů professorských. Professoři každé fakulty, též každého gymnasia a každé hlavní školy sloučeni byli v t. zv. učitelskou hromadu čili sbor, jenž byl oprávněn o studijních věcech svých se raditi a návrhy podávati. V čele všech učitelských hromad čili sborů v království stál studijní konsess, jehož předsedou byl rektor university a měl k sobě šest přísedících, které ze svého středu volily učitelské sbory fakult, gymnasií a škol hlavních. Každá fakulta volila jednoho přísedícího, všecka pak gymnasia a všecky hlavní školy v zemi volily po jednom buď vysloužilém nebo činném professoru nebo učiteli, který byl jejich representantem, spolu v oboru svém u konsessu referentem a při zkouškách i promocích[2]) na místě dřívějšího direktora předsedou. Učitelské hromady rokovaly o učebné osnově, jak ji prováděti nebo zdokonaliti, o zavedení nových učebnic, jež důkladně zkou-

[1]) Žádosti stavů českých, aby jazyku českému na gymnasiích bylo učeno, poněvadž v Čechách je více far českých, než německých a čeština úředníku potřebnější nad němčinu, nebylo vyhověno. Viz Kalousek, České státní právo, vydání II., str. 506 a 507. Ukládal prý to ohled »na všeobecný národní jazyk v této německé říši«. Podle zprávy Dobrovského byla čeština pokládána za »Rebellensprache«. Brandl, Živ. Dobrov. 118.

[1]) Slovo promoce mělo tehdy širší význam, než jak se ho nyní užívá. Zkoušky totiž na konci školního roku na gymnasiích, na jichž výsledku byl závislý postup do vyšší třídy, sluly též promoce.

maly, o zdokonalení methody učebné a kázni školské. Tu také navrhovali se kandidáti učitelští na místa uprázdněná[1]) a studující k požitkům nadačním. Hromady učitelské měly v patrnosti svůj obor, jako studijní konsess měl v patrnosti veškero zřízení školské v zemi. Jeho usnesení potvrzovalo zemské gubernium, které též předkládalo dvorní komisi studijní návrhy a zprávy, pokud jí byly vyhrazeny. Zavedením učitelských hromad přestala působnost ředitelů fakult a ředitelů gymnasií; gymnasijní prefekt a ředitel hlavní školy stali se skutečnými předsedy hromad učitelských a jejich orgány výkonnými. O zdatné síly učitelské Leopold II. se staral nařízením, aby zasloužilým učitelům gymnasijním udílely se remunerace z přebytku školného a zvláště dovední aby byli povoláváni na fakulty za professory; učitelstvu na vyšších školách mělo se dostávati po pěti letech zvýšení služného. Zkoušeným kandidátům učitelství dovolovalo se supplovati a přiřknuta jim i odměna. Aspirantům udílena stipendia. Od každého řádu duchovního, který měl ve svém oboru vyučování, vyžadováno předkládati vyjádření, pro které obory opatří síly vyučovací. Každý professor, ať při fakultě nebo při gymnasiu, byl zavázán ročně přispěti dvěma články do odborných listů. V předmětech a v methodě vyučovací nezměnilo se nic, jen latině měl se zase dostati úděl jazyka vyučovacího aspoň v některých předmětech. Chudým a vynikajícím žákům na školách latinských od r. 1791 promíjelo se placení školného. Žáci klassifikováni byli podle semestrálních výsledků zkušebních, písemní práce měly jen cenu kontrolní. Posudky a úvahy o mravném chování žactva konaly se každého měsíce. V celé správě vyučovací zavanul volnější duch, jenže toliko na krátko. Brzy po korunování svém na krále českého (6. září 1791) Leopold II. se roznemohl a po dvouletém panování 1. března 1792 zemřel.

---

[1]) Pro místa učitelská, byla-li uprázdněna, musili žadatelé u konsessu pokaždé konati zkoušku; podle výsledku konsess žadatele sestavoval a doporučoval zemskému guberniu k presentaci. — Representant gymnasií při konsessu měl vyhrazeno také inspekční právo ke školám hlavním, poněvadž se školy ty pokládaly za přípravky pro gymnasia.

Za vlády Františka I., jenž 9. srpna 1792 korunován byl v Praze na království, nastaly časy a poměry svobodnějšímu vývoji života veřejného nad míru nepříznivé. Účinky revoluce francouzské, která od r. 1789 zajímala mysli celé Evropy, byly patrny ve všech státech. Když potom královražda a potoky krve, na popravištích nevinně prolité, postrašily všecky přátele státního pořádku, není divu, že mladý vladař i jeho rádcové hleděli s nedůvěrou na každou změnu v posavadním zřízení, ano že z opatrnosti klonili se k opatřením rázu policejního, kdykoli mezi obecným lidem aneb i mezi celými národy ukazovalo se jakési kvašení a jitření. Lidumilné směry, za předešlých vladařů oblíbené, bylo ovšem možno ještě tu a tam spatřovati; i snaha o pozdvižení úrovně vědecké patrna byla z nejednoho skutku, který sice teď byl proveden, ale za svůj vznik a původ děkoval době starší. Stačí připomenouti založení ústavu pro hluchoněmé v Praze r. 1786 a snahy rytíře z Plazeru o zřízení ústavu pro slepce, k čemuž došlo až r. 1808; příklad lidumilnosti hraběte Canala měl své následníky až r. 1807, kdy otevřen byl chudobinec u sv. Bartoloměje.

Na universitě k ústavu anatomickému přidružil se ústav fysiologický, později též chemická laboratoř za professora J. Mikana. Dne 28. října r. 1791 povoleno bylo zřízení stolice českého jazyka[1]) při universitě, avšak povolení to uskutečněno bylo teprve 13. března r. 1793, když stařičký učenec český Martin Pelcl německou úvodní akademickou řečí svá čtení zahájil. Bylo to dosti pozdě, uvážíme-li, že již od r. 1754 učili se na vojenské akademii ve Víd. Novém Městě kadeti českému jazyku, aby rozuměli brancům a aby dovedli je vzdělávati mateřským jejich jazykem ve vojenství. Ba v samé Vídni r. 1774 — tedy o devatenáct let dříve — zřízen byl při universitě kurs učení se jazyku českému po potřebu úřednictva. O stolici pražskou jednalo se již za posledních let vlády císaře Josefa. Vláda byla ochotna povoliti professuru če-

[1]) Srov. Vlčkova Osvěta, 1913, str. 81 ad., článek Dr. J. Volfa, Příspěvky k dějinám stolice českého jazyka na pražské universitě.

ských dějin a české literatury; onu měl ujmouti Pelcl, tuto Dobrovský. Ale úmrtím císařovým zmařen ten plán. Když pak stavové čeští žádali, by jazyk český aspoň z části byl uveden do gymnasií, vláda sice požadavek zamítla, ale jazyku českému zřídila stolici universitní, jako ji měl na vojenské akademii v Novém Městě za Vídní a na vídeňské universitě samé. Tak badatel historický, Martin Pelcl, stal se prvním professorem češtiny a přednášel do 24. února 1801; tvůrce slavistiky Jos. Dobrovský byl pominut. Svobodný a samostatný duch tohoto učence nehodil se již do poměrů, které se připravovaly s rozmyslem a za určitým cílem, aby se neujímal v obyvatelstvu říšském směr myšlení, které opanovalo západní Evropu; aby se nepoškodilo poslušenství i úcta k autoritě státní i náboženské, uzavřeny hranice říšské všelikým novotám.

Proti dosavadní svobodě tisku zavedena přísná censura,[1]) zakázáno r. 1793 všeliké dílo domácí nebo cizí, jež ve světle příznivém líčilo události francouzské a prodchnuto bylo »zásadami, které se protiví soustavě říše dobře spořádané a zvláště států rakouských«; 2 léta na to zrušeny čítárny ve větších městech a zakázány půjčovny knih »protože staly se škodlivými«. Ani university nesměly míti styky s vědeckými společnostmi zahraničními. Když odstraněny byly poslední zbytky samosprávy obecní,[2]) došlo i na samosprávu zemskou. Aby nebylo třeba častých schůzí sněmovních, volila se komise, která revidovala zákony a na místě plného sněmu o nich se radila a usnášela.

Ale všecky ty prostředky mohly míti účinky jen přechodné. Poslušní a trvale spolehliví občané státní mohli vycházeti jen z dobře spořádaných škol. K tomu prohlédal kancléř hrabě H. F. Rottenhann, když v pamětním spise svém naznačil, kterak nebezpečnou je zbytečnost vzdělání nad potřebu a jsa odpůrcem samosprávy učitelských sborů

---

[1]) Srov. Menčík, Censura v Čechách. Věstn. král. čes. spol. nauk 1889, str. 133 a n.; Volf, Vyšetřování vlivu francouzské revoluce na selský stav v Čechách, Osvěta, 1913.

[2]) Srov. Denis, Čechy po B. H. II., 29. Kalousek, České stát. právo, str. 507—530.

dovozoval nutnost, aby si vláda i v otázkách paedagogicko-didaktických vyhrazovala rozhodování, poněvadž »moudře dopřávati darů duševních« jest její povinností. Na podnět tak významný zřídil císař r. 1795 komisi pro revisi všech studijních řádův a Rottenhanna dal jí za předsedu; členy komise byli prefekt F. J. Lang a professoři Hammer, Gerstner, Mumalter. Komise pracovala o úpravě všeho školství pět let; elaborát její: »Plán budoucího zřízení a správy všeho německého školství« dosáhl v zásadě císařova schválení. V podrobnostech byly však návrhy její silně přepracovány a teprve během let 1804—1808 postupně vyhlášeny.

Hned však r. 1802 odstraněny byly studijní konsessy a hromady učitelské; obnoveny zase direktoráty fakult universitních a gymnasií. Ředitelství fakulty theologické a filosofické, pak ředitelství gymnasií v hlavních městech svěřena jen osobám stavu duchovního. Ředitelství na gymnasiích venkovských převzali opětně krajští hejtmané, jimž podřízeni prefekti jako odpovědní správci ústavu. I při jmenování prefektů dávala se podle možnosti učitelům duchovním přednost.[1])

Vrchní správa všeho školství odevzdána obnovené studijní dvorní komisi, jejíž předsedou byl úřadující nejvyšší kancléř a jíž podřízeny byly politické úřady zemské se školními a studijními referenty. Nejvyšším nařízením ze dne 11. srpna r. 1805 vyhlášen byl zákoník obecného školství pod titulem »Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k. k. österreichischen Provinzen mit Ausnahme von Ungarn, Lombardie, Venedig und Dalmatien«. Téhož roku 16. srpna vyhlášeny učebné reformy škol středních jakož i reformy studií filosofických.

Školskému zřízení dostalo se nového základu, na němž setrvalo pak s malými proměnami až do r. 1848.

---

[1]) Srov. Dr. A. Ficker, Geschichte, Organisation u. Statistik des oesterr. Unterrichtswesens. Vídeň 1873. Jos. Alex. Freiherr v. Helfert, Die Gründung der oest. Volksschule. Praha 1860. System der oesterr. Volksschule, Praha 1861.

2. Politické zřízení obecného školství.

Ve 23 dílech, jež zahrnovaly v sobě 478 článků, jasně a přesně vylíčena jest organisace obecných škol pro dědičné země rakouské v zákoníku ze dne 11. srpna 1805.

Zajímavo jest vládní nazírání na účel těchto škol. »Děti, navštěvující obecné, či triviální školy, náležejí i v městech i na vesnicích oněm třídám společnosti lidské, které si téměř všecko své živobytí opatřují námahou fysických svých sil. Poněvadž za hlavní vadu vzdělání lidového pokládáme, myslí-li se, že každé vrstvě lidové bez rozdílu přiměřeno jest všecko, co jest hodno vědění, poněvadž také neschvalujeme, když i při souměrném vývoji všech sil duševních nehledí se k životním potřebám těch společenských vrstev, které se vyučováním vzdělávají: chceme, by školou obecnou otevírala se arci jednotlivci s vynikajícími schopnostmi duševními cesta k vyššímu vzdělání, avšak jádro žactva nabývej ve školách těch toliko pojmů, kterých potřebuje, aby se při práci životní nemátlo, aby s osudem svým bylo spokojeno a aby všecken jeho myšlenkový obor přestával na zachovávání mravouky a na opatrném a přičinlivém konání povinností v rodině a obci.« »Obecné školy mají tudíž náboženské pravdy do srdcí mládeže důkladně vštěpovati, dětem správná poučení dávati o věcech a poměrech, v nichž žijí a v nichž žíti budou; poučení těch pak dovedou žáci užívati, jak předpisuje křesťanská mravouka. Čtení, psaní a počítání budou kromě náboženství jediné předměty učebné, kterých školy ty smějí užívati jako prostředku k svému účelu. Tu a tam jakýsi praktický návod k skládání nejnutnějších písemností smí se přidružiti. Učebné methodě náleží především vycvičiti paměť dětí; podle potřeby a poměrů možno rozumu a srdce nezanedbávati. Učitelé musí se zdržeti všech věcí, které nejsou v knize učební nebo v knize methodní. Přísně se nařizuje, aby učení se nazpaměť bylo trvalé.«[1]) Do ideálu, jaký měl J. A. Komenský o škole obecné, bylo ještě hodně daleko.

---

[1]) Z »plánu budoucího zřízení .. německého školství« podle Fickra, Gesch., Org. des oest. Unterr., str. 27. a 28.

Politické zřízení školní znalo tři druhy školy obecné: a) školy triviální, kterým podle místa říkalo se, že jsou buď farní nebo filiální nebo lokální (kde sloužily potřebě jediné obce); na nich kromě náboženství učilo se čtení, psaní, počítání a skládání nejnutnějších písemností; b) školy hlavní o třech aneb o čtyřech třídách v městech; na prvních učilo se náboženství s biblickou dějepravou a výkladem evangelií, čtení, psaní, počítání, německé mluvnici a návodu pro cvičení slohová. Žáci, kteří se připravovali pro gymnasium, cvičili se ještě ve čtení a psaní latinských slov. Na hlavních školách o čtyřech třídách rozdělena byla čtvrtá třída ve dva roční běhy; v obou se učilo náboženství, počtům, mluvnici, slohovým cvičením, stavitelství a rýsování; nad to se probírala v prvém ročníku populární geometrie a zeměpis rakouských zemí; v druhém ročníku přibyla stereometrie, mechanika, fysika, zeměpis států evropských a přehled světových dílů; c) v hlavním městě byla pak škola normální čili vzorná škola hlavní.

Na venkově byli chlapci i dívky společně vyučováni; v městech většinou odděleně aspoň v třídě jedné, zpravidla ve druhé (v první byli společně chlapci i dívky). Do třetí třídy směly dívky společně s hochy postoupiti jen tam, kde toho dovoloval menší počet chlapců, třídu tu navštěvujících. V hlavních městech zemských sloužily potřebám dívčího vzdělání školy »pro dívky vzdělanějších stavů« (Maedchenschule für gebildetere Staende). Hlavní škola čtyřtřídní měla býti v každém kraji aspoň jedna, aby poskytovala mládeži hlubšího vzdělání, potřebného k řemeslu neb obchodu. Vzájemná souvislost všech tří druhů školy obecné zákonem se uznávala; upraveny také podmínky přechodu z ústavu na jiný. Střední škola pokládána však za stupeň vyšší; do té mohl býti žák přijat toliko podle výsledku zkoušky přijímací. Poněvadž každý učitel za vyučování ve své třídě byl odpověden, měl gymnasijní ředitel právo, by zemskému úřadu školnímu oznámil, shledal-li, že žáci té neb oné školy a třídy nepřinesli si náležité přípravy do školy střední.

Na triviálních školách o jedné učebně ustanovoval se jeden učitel; bylo-li víc učeben, přibral si pomocníky. Avšak

všude jen způsobilý učitel směl vyučovati; protože služba učitelská byla závislá na osobní dovednosti, nemohl učitel, kdy chtěl, za sebe dáti pomocníka. Takové dočasné zastupování připouštělo se pouze při slabosti tělesné (nař. 16. ledna 1787) anebo při chorobě duševní (20. srpna 1799). Na školách hlavních ustanovovalo se tolik učitelů, kolik bylo tříd; nejváženější a nejdovednější z nich byl ředitelem a měl důstojnost magistrátní osoby (dvor. nař. 3. prosince 1774). Hlavní škola o čtyřech třídách měla čtyři učitele a samostatného ředitele. Na škole normální bylo vedle ředitele 5 učitelův odborných. Náboženství na školách triviálních učil místní farář anebo jeho kooperátor, školy hlavní měly zpravidla katechetu samostatného.

Školní rok začínal se o Všech Svatých (od r. 1826 od 1. října) a řídil se na venku podle místních potřeb; prázdniny trvaly v čase žní 14 dní, v čase vinobraní nebo senoseče nebo sklízení ovsa 3 neděle. Kde však učitel odkázán byl na příjem ze školného, tam se učilo bez přestání. Na školách městských byly prázdniny od 15. srpna do 1. října. Vyučování konalo se každého dne kromě neděle, středy a soboty odpoledne. Z dní všedních byly mezi školním rokem feriální: tři dni posledního téhodne před velikonocemi, den sv. Marka, tři dni Křížové. Katolická mládež denně navštěvovala před vyučováním chrám Páně vyjímajíc dobu od adventu do začátku postu, k správě boží chodila o Všech Svatých, o vánocích, velikonocích, letnicích a na den nanebevzetí P. Marie (dvor. dekr. 26. září 1806). Zpravidla bývalo vyučování celodenní; při polodenním vyučování měli žáci nižšího oddělení dopoledne po dvou a žáci vyššího oddělení odpoledne po třech hodinách denně. V létě byl pořádek obrácený; vyšší oddělení mělo ráno po třech, nižší odpoledne po dvou hodinách denně.

Povinnost choditi do školy od dokonaného 6. roku až do 12. roku věku prohlášena byla za všeobecnou. Proto konaly se každého roku soupisy dítek školou povinných, jež místní dozorce s učitelem sestavoval, s knihou křtěných srovnával a duchovnímu správci na prohlédnutí a potvrzení předkládal. O zvelebení docházky školní pečovalo několik vhodných nařízení. Hned dvor. dekret ze dne 28. února 1787 zakazoval

pasení dobytka svěřovati školním dětem, zvláště když se zdivočení a předčasná znemravnělost při skotácích pozorovala. Kdo bral školní děti k stavění kuželek v zahradních hostincích, kdo před 13. rokem věku přijal sirotka do služby nebo jiné dítko ve věku školou povinném, byl citelně trestán a donucován, aby dítko takové posílal do školy. Proti zaměstnávání dítek v továrnách s úspěchem bylo pracováno; dostal-li továrník svolení, že směl k snadným pracím v školním věku děti přijímati, byl zavázán zaříditi na svůj náklad pro ně večerní a nedělní vyučování.

Zprávy školní vydávaly se, jen když žák odcházel na jiný ústav anebo na učení do řemesla. Návštěva školní posuzována ve zprávě jako: velmi pilná, pilná, řídká; chování jako: velmi dobré, dobré, prostřední, školnímu řádu nepřiměřené; prospěch v jednotlivých předmětech jako: velmi dobrý, dobrý, prostřední, slabý. Kdo měl na zprávě školní nebo na vysvědčení většinu známek velmi dobrých a žádnou »prostřední«, měl vyznamenání. Kdo měl z více než tří předmětů »prostředně«, nabyl vysvědčení druhé třídy a bylo mu opakovati. Každé vysvědčení vedle učitele podpisoval místní duchovní správce. Před dokonaným 12. rokem věku nikomu se vysvědčení nevydalo. Aby pospolnému vyučování lépe se dařilo, dělila se mládež školní na školách triviálních ve dvě oddělení, která zpravidla navštěvovala školu dopoledne i odpoledne. V prvním oddělení mezi »slabikanty« neb »abecedáři« pobyl žáček 2 léta; tam se učil malému katechismu, slabikování, psaní a počátkům pamětného počítání. V oddělení druhém pobyl žák 4 léta, dvě mezi »čtenáři«, dvě mezi »počtáři«.

Také o dorost učitelský postaralo se zřízení školní. Nikdo z kandidátů theologie nebyl vysvěcen na kněze, nevykázal-li se aspoň dobrým vysvědčením o zkoušce z katechetiky a paedagogiky. Výjimka dovolena toliko klerikům řádu piaristů, poněvadž podobného vzdělání nabývali v noviciátě svého kláštera. Kandidáti učitelství musili navštěvovati paedagogický kurs při normální nebo při čtyřtřídní hlavní škole vzorné a to, kandidáti učitelství pro školy triviální pobyli na kursu tři měsíce, pro trojtřídní školy hlavní šest mě-

siců, pro učitele čtyřtřídních hlavních škol předepsána byla celoroční návštěva kursu a zvláštní zkouška konkursní. Učitelky dívčích škol povinny byly vyučovati také ženským ručním pracím; k povolání svému připravovaly se soukromě a zkoušky z literních předmětů konaly se před vrchním dozorcem školním. Z ručních prací zkoušela představená první dívčí školy. Předpisy o zkoušce praktické způsobilosti učitelské podle zřízení teresinského zůstaly beze změny v platnosti. Presentační právo na uprázdněné místo při škole triviální náleželo podle místních poměrů činitelům rozdílným. Někde vykonávala je zemská vláda, jinde vrchnosti, faráři, obce, jinde faráři a obce společně. Presentující ohlásil okresnímu dozorci školnímu (vikáři), že užil svého práva; presentovaný předložil žádost napsanou vlastní rukou, doložil ji vysvědčením způsobilosti a listinou, vydanou od presentátora. Potom se osobně představil okresnímu dozorci školnímu, jenž zkoušel zákonnou spolehlivost předložených listin i vědění presentovaného. Nebylo-li závady, požádána byla konsistoř o schválení, která také vydala pak dosazovací dekret, jenž presentovanému byl od okresního školního dozorce doručen (dv. dekret 9. března 1785).

Potřeboval-li učitel pomocníka, opatřil si svolení svého okresního dozorce; povolení se udílelo, kde bylo po ruce víc učeben anebo kde starý učitel podpory potřeboval. Měniti pomocníka mohl učitel na základě šestinedělní výpovědi jen v půlletí.

O platu učitelském (§ 167) stanovilo politické zřízení školní, že nejmenší plat učitelův má činiti 150 zl., pomocníkův 70 zl. ročně. Do výměry té započítával se výnos služby kostelnické, jinde výnos školného, kde učitel sám si je vybíral a pod. S nastupujícím učitelem uzavřela se přesná smlouva, v níž jeho příjmy i povinnosti vytčeny; slula fasse a předkládala se k potvrzení školnímu dozorci. Na učiteli veřejné školy (§ 209—264) se žádalo, by měl tělesnou i duševní bezúhonnost a byl svým odchovancům dobrým vzorem v řečech, způsobech i všem konání. V nesnadném úkolu svého povolání měl na pomoc bráti své svědomí, modlitbu, důkladnou rozvahu o své přípravě k práci školní; jako zástupce

rodičů měl učiti a zvykati dítky dobru a s láskou i důsledností varovati jich před zlem. Vzdálen jsa přílišné citlivosti jakož i tvrdosti (§ 242) má býti milujícím, ale rozumným otcem. Vady mladistvé mysli neopatrné nechť dobře rozeznává od zlomyslných poklesků, při odměně i trestu ať osvědčuje svrchovanou nestrannost. A poněvadž hlavním zdrojem poklesků je zahálka, má učitel nemalou zásluhu, navyká-li mládež stálé užitečné činnosti a ručním pracím všeho druhu. Styk jeho s rodiči buď upřímný a přátelský; jeho vážnost poroste, bude-li v jeho domě panovati pořádek, čistota, mír, manželská snášelivost, dobrá výchova vlastních dítek a zdárné hospodářství. Zaopatření pro stáří nebo pro vdovy a sirotky po učitelích nebylo stejné. Nárok na pensi měli jen učitelé normálních a hlavních škol (dvor. dekr. 10. února 1804); učitelé škol triviálních, sestárnuvše, dostávali placeného pomocníka; měli-li syna učitelem, mohli v jeho prospěch odstoupiti; později připouštěla se volnější praxe při odstupu i ve prospěch dcer anebo příbuzných. Zemřel-li učitel v činné službě, okresní dozorce ustanovil provisora, jemuž se škola svěřila; provisor dohodl se o plat se vdovou, neboť ostatní požitky jí náležely až do konce roku. Vdově po učiteli, zemřelém v činné službě, náležel podíl z podpory udílené ústavem chudých v obci, denně 8 krejcarů (celá porce), sloužil-li učitel déle než 10 let, jinak toliko 6 krejcarů. Ponechati výnos školy, jako živnost, pro vdovu a její děti, zákon nedovoloval, poněvadž veřejné vyučování, k němuž osobní schopnosti bylo předem prokázati, nemohlo se státi dědičným.[1])

Podle polit. zřízení (§336—349) měla při každé faře býti škola farní. Kde po r. 1805 nebylo fary, mohla škola dále zůstati, když vrchnost aneb obec, školu tu vydržující, za to

---

[1]) Sotva pochopíme za našich časů, jak pevné a vzácné povahy bylo třeba býti té doby učiteli, když o hmotných poměrech svých a své rodiny uvažoval a přirovnávaje námahu svou k platu získávanému, měl hledati útěchy v slovích, která jako úvodní heslo v knize methodní četl: »na o n o m světě nás dojde odplata«. V odplatu na t o m t o světě ani doufati nesměl.

požádala a když škola ta z vlastních prostředků byla vydržována bez obtížení fondu školního nebo náboženského. Pro celodenní vyučování v jedné učebně na jednoho učitele počítalo se 80 dítek; vzrostl-li počet jejich nad 100, zřídila se druhá třída s pomocníkem, při počtu nad 200 dítek přibral se druhý pomocník a otevřela se třída třetí. Pro polodenní vyučování počítalo se do jedné učebny dvakrát tolik žactva. V stavení školním (§ 351—398) měla býti prostorná učebna; zásadou bylo, kolik učitelských sil, tolik prostorných učeben. Byt učitelův byl oddělen. Pro učebnu se žádalo, by měla také vnitřní okna a kamna; lavice pro 6 žáků měly délku $10^1/_2$ stopy, šířku 2 stopy. Kromě nich náležel do učebny stolek pro učitele, velká tabule, skříň na knihy, židle pro místního faráře a dozorce. Řád školní a rozvrh hodin byl vyvěšen. Staveniště na novou budovu dáti byla povinna vrchnost, po případě obec; musilo-li se zakoupiti, zaplatili jeho cenu rovným dílem vrchnost a obec. Místo bylo vždy vybrati suché, vzdálené od močálův, od dílen kovářských a klempířských, světlé a vzdušné. Náklad na stavbu uhrazovali tak, že vrchnost dodávala stavivo, patron vyplácel práci řemeslnou a obec přispívala ruční a tažní robotou. Patron fary byl spolu patronem školy; řády a kláštery pokládaly se při zřizování škol za patrony všude, kde vykonávaly farní patronát. Při nákladu na stavbu škol hlavních přispíval zemský fond třetinou, na stavbu školy normální neb hlavní o čtyřech třídách polovicí. Vnitřní zřízení školní připadalo na bedra vrchnosti a patrona, tolikéž opravy a udržování školní budovy.

Dozor ke školám[1]) upraven byl tak, že v jednání úředním byl místní duchovní pro učitele a jeho pomocníky nejbližším představeným. Jemu příslušelo vyřizovati prosby nebo stížnosti, nebyl-li s to, aby strany usmířil, oznámil věc okresnímu dozorci (vikáři). Od rozhodnutí vikářova bylo možno ve věcech stavebních a povinných dávek odvolání k úřadu krajskému, ve věcech vyučovacích a disciplinárních odvolání ke konsistoři.

Druhou instancí byl okresní školní dozorce čili vikář,

---

[1]) Pol. zříz. škol. § 399—432.

jehož povinností bylo školy svého okresu nejméně jednou do roka prohlédnouti. Zpravidla konávala se školní a kanonická visitace zároveň. Při ní vikář vyšetřoval, zdali vyučování mládeže koná se v duchu zákonův a vede ke křesťanské mravnosti, jaká jest školní docházka a jaký stav budovy školní. Visitace své upravoval vždy tak, že střídavě prozkoumal jednu polovici škol svého dohledacího okresu na konci běhu zimního, druhou pak na konci běhu letního. Visitace byla předem řádně vyhlášena, k ní přizváni vrchnostenští úředníci, výbor obecní a místní dozorce. Jinak propadli pokutě 10 dukátů. K visitaci učitel připravil: seznam dítek ke škole povinných, výtah o prospěchu žáků školu navštěvujících podle dvou oddělení, měsíční výkazy o docházce, sešity krasopisné, úkoly slohové (t. zv. vyjádření myšlenek), seznam předmětů s udáním látky učebné, pokud byla probrána, seznam knih určených pro chudé žáky, protokol nařízení školních a oběžníků (nynější jednací protokol), knihu záznamů, stížností a dotazů.

Prohlédnuv spisy předložené, visitátor zahájil zkoušku krátkou modlitbou, načež stručnou řečí oslovil dítky i přítomné rodiče. Pak se zkoušela po sobě oddělení podle předmětů řadou; zprvu oddělení mladší, pak starší. Po zkoušce přečetl jména šesti žáků každého oddělení z knihy čestné, veřejně je pochválil, někdy i odměnu přidal. Povzbudiv ostatních zakončil zkoušku modlitbou. Když školní dítky a hosté se vzdálili, dal sepisovati visitační protokol, který se předkládal konsistoři. V něm posuzoval při katechetovi pilnost a jeho dovednost vyučovatelskou, při učiteli a jeho pomocnících jich mravné chování, dovednost, takt vychovatelský, zvláště však snahu dále se vzdělávati četbou a přípravou vyučovatelskou. Na žácích všímal si, zdali pilně školu navštěvují, chovají-li se ve škole i mimo školu mravně, prospívají-li v předepsaných vědomostech, dbají-li čistoty v zevnějšku a ušlechtilých způsobův. U rodičů doptáváním se posuzoval, jakou váhu kladou na vzdělání dítek, jak je do školy posílají, jak se k učiteli chovají a povinné jemu dávky odvádějí. Stavení školní zkoumal, zdali jest účelně zařízeno, potřebným nářadím opatřeno a má-li palivo školní v zásobě.

O místním duchovním, který byl prvním a přímým dozorcem školy, zjišťoval, zdali o školu pečuje, hodiny náboženské dodržuje, ke škole dohlíží, s učitelem a pomocníky vlídně zachází a jich k dalšímu sebevzdělání nabádá.[1]) Nebylo-li kde vše v náležitém pořádku, tu na základě visitačního protokolu dožadoval se vikář podpory u krajského úřadu nebo žádal si rozhodnutí od konsistoře. O svých úředních spisech vedl si vikář jednací protokol, jejž konsistoři čtvrtletně zasílal k nahlédnutí. Pro stručné řízení ustanoveny měl dva dni v měsíci, které oběžníkem po svém okresu dal vyhlásiti a v těch dnech ve věcech školních úřadoval. Ježto bylo zřízení obecného školství svěřeno dozoru katolické církve, příslušely zprvu též pod dozor vikářův i konfessijní školy evangelické[2]) a židovské po stránce vyučovací. Konala-li se po vikariátu generální visitace kanonická, visitoval školu buď biskup sám, buď generální vikář anebo provázející jej scholastikus.

3. Vznik a vývoj učení reálného.

Myšlenka, vyučovati mládež reáliím, náleží Komenskému. Proti verbalismu své doby Komenský první dal heslo: uč věcem, poznávej věci. Rozvoj poměrů společenských přál této myšlence a životní potřeby záhy ukazovaly, že nestačí lidstvu, aby mělo jen důmyslné badatele ve směru intellektuálním, nýbrž že mu potřebí sil výkonných, jichž vědění spočívá na poznání přírody a na dovedném, praktickém užívání těchto poznatků. Rozkvět národního hospodářství žádal si zručných mechaniků, řemeslníků, kupců, horníkův, inženýrů. Jich životním úkolům nehověla škola latinská, která učila vědě pro vědu, jim bylo potřebí vědění pro život. Vznikly tedy školy zvláštní, sledující praktické vzdělání dorostu občanského podle různých směrův a účelův. Ústředním jejich předmětem se stalo studium věd přírodních, mechaniky a mathematiky. Po Komenském Leibnitz horoval v ideách svých pro tento směr lidské výchovy; pokusy Semle-

[1]) Formulář visitačního protokolu podávám na str. 278 až 285 své práce: Vývoj soust. ob. škol. v král. Čes. (Praha 1897).

[2]) Až do 28. února 1820, kdy přenesen byl dozor nad školami těmi na seniory.

rovy v Halle, jenž od r. 1708 shromažďoval dospělejší žactvo měšťanské školy čtyřikrát týdně do zvláštního kursu s výklady z oboru mathematiky a mechaniky, pak pokusy Franckeho a hlavně zdar první školy reálního rázu v Berlíně, kterou od r. 1747 Jan Julius Hecker v život uvedl a řídil, myšlenka školy reální docházela vždy větší obliby. »Reálka je školou občanskou, kdežto gymnasium je školou pro studenty« — to heslo rozlétlo se po Německu a brzy po sobě Vittemberk, Vratislav, Düsseldorf i Kodaň v Dánsku otevřely si školy toho rázu.

Také u nás pociťovala se potřeba vzdělání reálného. Obecně se uznávalo, že obecná škola tehdejší neposkytuje tolik vzdělání, kolik by si ho osvojiti měl řemeslník, průmyslník aneb obchodník. Tu měly opakovací hodiny pro mládež škole odrostlou vyplňovati citelné mezery. Vyučování v nich bylo bezplatné, konalo se zpravidla v neděli a ve svátek dopoledne všude pro mládež do 18 let. Pro tyto opakovací hodiny upravena byla učebná osnova, podle níž se na základě zvláštní čítanky cvičili hoši v počtech se zřením k zaměstnání řemeslnému a obchodnímu, dostávali návody k písemnostem pro život občanský, seznamovali se s počátky chemie, fysiky, technologie; dívky pak vedeny tu byly k poznání potřeb hospodářství domácího. Návštěva hodin těch byla závazna; cech nesměl dáti učenníkovi za vyučenou, neprokázal-li, že má vysvědčení ze školy opakovací. Přijal-li výbor některého cechu učenníka za tovaryše bez takového vysvědčení, odsouzen byl k pokutě 50 říšských tolarů. Návštěvu škol opakovacích kontrolovaly magistrát aneb úřady vrchnostenské; rodičům, kteří dítek na opakovací hodiny neposílali, ukládala se peněžitá pokuta.

Tato zásoba nejnutnějších vědomostí praktických — celkem dosti hubená — ukazovala mezery, tak že mladíci, kteří se hodlali oddati řemeslu neb obchodu, obraceli se na školy odborné, jichž počátek je téměř soudobý. Tak na př. od r. 1718 v Praze vzniklá škola inženýrská,[1]) hornická škola

[1]) Soukromý český inženýr Kristián Willenberg usiloval již r. 1705 o její založení; uskutečněna 7. ledna na přání císaře

v Jáchymově, do Prahy r. 1762 přeložená a ke Karlově universitě přivtělená, stavovská inženýrská akademie v Olomouci[1]) od r. 1724 otevřená, ačkoli přijímaly skrovný počet chovanců, nicméně pro nedostatek žáků s dostatečnými předběžnými vědomostmi zápasily s nesnázemi velikými. Vznik a rozvoj továren přímo vymáhal zřízení škol reálných po vzoru států sousedních. U nás rok 1752 jest rokem jejich vzniku, družná Morava jejich kolébkou. Uložila totiž císařovna Marie Terezie živnostenskému a továrnímu úřadu v Brně, aby tam zřízen byl »strojnický učebný ústav« k veřejnému prospěchu. Vypracoval tedy inspektor úřadu toho Ludvík Ferdinand Prokop z Rabštejna úplný návrh na zřízení školy, v které by příští živnostníci nalézali theoretického vzdělání pro svůj život.

Předměty učebnými stanoveny arithmetika, měřictví, fysika, strojnictví, účetnictví a vědy obchodní, kreslení, zeměpis a dějepis po stránce průmyslové a obchodní, pak nauka o polním hospodářství. Císařovna schválila 26. srpna 1752 předložený návrh; jesuité brněnští a mikulovští piaristé byli ochotni školy podle návrhu toho otevříti a také v Jihlavě, Novém Jičíně, Olomouci a Znojmě na ně pomýšleno. Ale Prokop z Rabštejna byl by rád školám reálným opatřil učitele odborné a světské. Zatím co se o nákladu uvažovalo, přikvačila na dědičné země sedmiletá válka, která starosti osvícené

Karla VI. Vyučovalo se na ní toliko po německu. Willenberg byl prvním professorem, po něm Ferd. J. Schor, pak Frant. A. Herget. Škola měla mistra pro hodináře a zámečníky, druhého mistra pro truhláře a soustružníky vedle odborných professorů. Professoři Willenberg, Schor, Herget vynikli jako tvůrčí duchové. Schor první vykládal v hydrotechnice o úpravě Vltavy od Budějovic do Prahy, u Modřan r. 1729 postavil první komorové plavidlo; za Hergeta pracovány plány i stavba veřejné nemocnice. Viz A. Velflík, Dějiny technického učení v Praze, I. díl, str. 40—99 (Praha 1906).

[1]) Akademie ta byla Josefem II. zrušena, Leopoldem II. obnovena, později do Brna přenesena; z ní organisovala se brněnská technika. Učiteli byli: professor inženýr, prof. polního hospodářství, řeči italské, české, francouzské. Chovanci cvičili se také v jízdě na koni, šermu, tanci.

vládkyně k jiným věcem obrátila. Sešlo tedy na tu dobu s Rabštejnova plánu.

Až když běs válečný ustal a říše z hmotné tísně se sbírala k životu čilejšímu, jal se Jan Jiří Wolf z Badenu v skutek uváděti myšlenky Rabštejnovy a přispěním obchodnických vrstev otevřel ve Vídni r. 1770 školu reální s dílnou (Real-Handlungs-Akademie), aby se v ní vzdělávali obchodníci a vynikli nad pouhé kramáře. Škola byla dvouletá, počet žactva byl obmezen na šedesáte. Ústav zápasil s nedostatkem finančních prostředkův a marně se domáhal podpory hmotné za vlády Josefa II. Je neuvěřitelno, že stát, jenž tehdy pečoval o zvelebení průmyslu továrenského, o řád cechovní, o rozkvět obchodu vývozního, nepřál školám odborným, jež odchovávají potřebný dorost průmyslový a obchodní. Mělo se tehdy za to, že tak zvané čtvrté třídy při hlavních školách, úsilím studijní komise dvorní zakládaných, zcela vyhoví časovým potřebám. Měly totiž takové zařízení, že byly dvouleté; v prvém oddělení učilo se po celý rok týdně 34 hodin (náboženství 6 hodin,[1]) psaní 2, počtům 2, měřictví 5, slohu 5, přírodopisu 4, kreslení 10 hodin); v druhém oddělení učilo se po celý rok týdně 38 hodin (náboženství 5, zeměpisu 4, dějepisu 4, stavitelství 5, kreslení 12, přírodním vědám 4, fraktuře 2, rozpočtům 2 hodiny).

Teprve za Františka I. Jindřich František hrabě Rottenhann, sám jsa majitelem velikých závodů průmyslových v Čechách, přičiňoval se o zřizování škol směru realistického. Od r. 1795 byli ve studijní dvorní komisi, jíž předsedal hrabě Rottenhann, přísedícími dvorní radové Sonnenfels,[2]) Zippe a professor mathematiky při universitě v Pra-

---

[1]) Katechismus zabíral 3 hodiny, dogmatika 1 h., evangelia 1 h., církevní dějiny 1 h. týdně; v druhém ročníku měly katechismus a dogmatika po 2, evangelia po 1 hod. týdně. Srov. Výv. soust. str. 6.

[1]) Josef Sonnenfels narodil se v moravském Mikulově 1733, zemřel ve Vídni 1817. Pocházel z rodiny židovské, která přestoupla ke katolictví. Znal dokonale též francouzsky, italsky a česky; stal se professorem při universitě vídeňské, skutečným dvorním radou, přísedícím dvorní studijní komise a r. 1811 před-

ze Frant. Jos. Gerstner.[1]) Opíraje se o zkušenosti Gerstnerovy, jenž od r. 1789 vykládal vyšší mathematiku na universitě v Praze, prohlásil Rottenhann ve svém promemoriu, že »reálky jsou lycea pro vyšší občanský stav, jemuž pro jeho vzdělání není třeba studií na fakultě universitní, ani učených řečí.« Gerstner také zevrubnou osnovu pro ně nastínil.. Přál si míti reálku jako čtyřtřídní ústav, do kterého by vstupovali žáci, kteří úplnou hlavní školu čtyřtřídní vychodili. Za učebné předměty navrhl: náboženství, německý sloh a spisy jednací, zeměpis po stránce zemědělské, průmyslové a obchodní, dějepis rakouský, arithmetiku i algebru s užitím hospodářských a obchodních vztahů, geometrii s výpočtem těles a strojů, statiku a dynamiku těles pevných, stavitelství, perspektivu, přírodopis a praktický přírodozpyt, krasopis, kreslení a populární logiku. Po této čtyřleté obecné přípravě mělo nastoupiti vyučování odborové a to: a) pro čekatele studia technického jednoroční kurs pro lučbu, přírodopis, strojnictví a dějiny umění; b) pro vyšší vzdělání hospodářské kurs dvouletý s výklady o theorii hospodářské, o správě statku, účetnictví, lučbě hospodářské a zákonovědě; c) pro

---

sedou c. k. akademie umění. Jeho základy policejní, obchodní a finanční vědy byly příruční knihou studijní do r. 1845. Českému úsilí o zavedení češtiny na gymnasia a latiny na universitu překážel vydatně a doporučoval pěstění »všeobecného národního jazyka v této německé říši.« Srov. Ottův Slov. Nauč. XXIII. díl (Praha 1905), str. 679.

[1]) Životopisný nástin u Velflíka, Děj. tech. uč. v Praze (1906) I. díl, str. 168—181. Narodil se 23. února 1756 v Chomutově, slavný Cornova byl jeho učitelem. V mathematice byl žákem St. Vydry, Tesánka, v astronomii Steplinga. Od r. 1789 jmenován byl po Tesánkovi řádným professorem vyšší mathematiky při universitě pražské. Své výklady o mechanice rozšířil užitím jich v domácím průmyslu vyniknuv nejen jako vědecký theoretik, nýbrž i jako praktik a inženýr v železárnách na panství hořovickém, zbirovském a křivoklátském. Jsa na slovo vzat ve světě učeném platně působil v studijní komisi dvorské; pobývaje hostem u jejího předsedy usiloval i jinak o založení technického učeliště v Praze. A došel cíle, stav se nejen zakladatelem nejstarší technické školy v Rakousku, nýbrž i v celé střední Evropě. O tom viz níže.

kandidáty obchodu dvouletý kurs, v němž by se vykládaly dějiny obchodu, nauka o zboží, kupecké knihvedení, právo obchodní a směnečné. Gerstner předstihl svou dobu; ta nechápala jeho myšlenek.

Po dlouhém váhání uznáno 10. února r. 1804 za vhodno zřizovati reálky, avšak jako odvětví školství národního. Správa ústavu, methoda vyučovací jakož i vnější ráz jejich zůstával společným jak školám hlavním, tak i reálním. Lišily se pouze tím, že na reálky dosazovány byly odborné síly učitelské. Reálky prohlášeny za ústavy trojtřídní, v každé třídě učilo se po 30 hodinách týdně. Relativně závaznými předměty byly pro kupce: knihvedení, nauka o zboží, obchodní věda a směnečné právo; pro kamerálistu a hospodáře: knihvedení, fysika, nauka o hospodářství a hospodářské kreslení; pro technika a umělce: mathematika, chemie a technické kreslení. Z moderních jazyků stala se francouzština obligátním, italština neobligátním předmětem. Podle nastíněného plánu byla především ve Vídni t. zv. »Real-Handlungs-Akademie« r. 1809 přetvořena, r. 1811 vznikla reálka v Brně, r. 1815 v Brodech, r. 1817 ve Lvově a Terstu.

V Praze měli jsme technický ústav dříve, nežli školu reálnou. Nedostatečná proprava přijatých posluchačů, kteří přicházeli na technické studium ze čtvrté třídy hlavních škol a škol městských, přiměla ředitele technického ústavu Frant. Gerstnera, že 8. listopadu r. 1821 předložil prostřednictvím zemského výboru vládě návrh na zřízení školy reálné při ústavu technickém, jakožto »přípravky« pro technické[1]) studium. Ale teprve 17. prosince r. 1827 usnesl se zemský sněm, že zřídí dvouletou reálku se 4 silami učitelskými, a) pro náboženství, b) pro mathematiku, c) pro jazyk německý a zeměpis, d) pro kreslení a krasopis. Nejvyšší rozhodnutí ze dne 28. května r. 1832 vyslovilo nejen povolení žádoucí, nýbrž podřídilo školu reálnou správě ředitele ústavu technického;[2]) na re-

---

[1]) A. Velflík, l. c., I., 239—250.

[2]) Prvním ředitelem reálky byl Jan sv. pán Henniger, nástupce Gerstnerův.

álce úřad místo-ředitele že příslušeti bude vždy professoru náboženství; v hodnosti postaveni professoři reální na roveň s professory gymnasijními, ale in corpore vyhrazena přednost professorům gymnasijním. R. 1833 dne 9. září jmenováni zemským výborem království českého professoři: P. František Schneider[1]) místo-ředitelem, Josef John pro mathematiku, Josef Wenzig, potomní první ředitel české reálky, pro německý jazyk a zeměpis; vyučování kreslení a krasopisu zatímně svěřeno Frant. Tustovi a Josefu Floriánovi. V školním roce 1833—34 přijato bylo do prvního ročníku 60 žáků, v škol. roce 1834—35 otevřen byl druhý ročník.

Učebná osnova podstatně se odlišovala od návrhu Gerstnerova; učilo se v prvém ročníku týdně 27 hodin (náboženství 2, arithmetice s algebrou 5, němčině 3, zeměpisu 3, kreslení 10, krasopisu 4 hodiny týdně), v druhém ročníku 29 hodin (náboženství 2, synthetické geometrii 5, kupeckému knihvedení 2, obchodnímu zeměpisu 3, kreslení 10, krasopisu 4, stylistice 3 hodiny). Vyučovací jazyk byl výhradně německý.

Druhá česká reálka má zajímavé své počátky. R. 1816 odevzdal dobroděj, tehdy neznámý, do rukou P. Brucknera, provinciála piaristů, částku 140.000 zl. víd. měny na zřízení gymnasia v Liberci. Když však vláda nepřála založení nového gymnasia, změnil neznámý lidumil svoje nadání a určil, aby založeny byly reálné školy v Rakovníce a v Liberci. Rakovník podle jeho soudu byl nejvhodnějším místem ke vzdělávání budoucích hospodářů, lesníkův a horníků v Čechách, poněvadž má pěstování obilí a píce, chov dobytka i rybářství, v sousedství jeho jsou největší české lesy, na blíz-

---

[1]) Narozen 1794 ve Velkém Ratmírově, české vesnici na Jindřichohradecku. R. 1821 byl ceremonářem biskupa Hurdálka v Litoměřicích. Když Hurdálek biskupství opustil a do Prahy se přestěhoval, zůstal Schneider při něm až do jeho smrti. Zprvu jsa exhortátorem na technice, stal se professorem a vice-ředitelem reálky; když pak se tato stavovská reálka r. 1851—52 stala samostatnou německou reálkou, byl Schneider prvním definitivním tu ředitelem. J. Arbes v romanettu Newtonův mozek dotkl se jeho učitelské činnosti.

ku má uhlí, kamenec, železnou skalici, železárny, sklárny a mnoho surovin dosud nepotřebovaných«. Liberec pak jako nejznamenitější město obchodní rovněž že jest způsobilý pro vzdělání obchodnického dorostu. Ale volba Rakovníka narazila na překážku. Tam byla totiž dosud jen škola triviální. Bylo tedy potřebí zprvu otevříti školu hlavní. Stalo se tak 9. listopadu 1829; vyučovací řeč byla německá, ačkoli všichni učitelé i žáci byli bez výjimky Čechy. Poněvadž dárce žádal, aby rakovničtí občané postavili pro školu reálnou budovu, zřekli se právovárečni měšťané zisku ročního na tolik let, pokud budova nebude dostavěna. Mezi pilnými přípravami k otevření toho učeliště zemřel 14. června 1830 do té doby neznámý zakladatel a dárce školního nadání, Václav Leopold rytíř Chlumčanský,[1]) arcibiskup pražský, poslední člen svého staročeského rodu. Reálka v Rakovníce otevřena teprve 3. listopadu 1833, tedy téhož roku jako reálka při technickém ústavě v Praze. Podle osnovy Gerstnerovy byla trojtřídní, v každé třídě bylo 30 hodin vyučovacích týdně.[2])

---

[1]) Narodil se 15. listopadu 1749 v Hosticích, v kraji prácheňském. Studoval v Německém Brodě, 1772 posvěcen na kněžství, 1779 stal se děkanem v Děčíně, téhož roku kanovníkem u sv. Víta v Praze, r. 1801 biskupem litoměřickým. Tam zřídil diecesní ústav a obnovil chrám v Drmech. R. 1813 pečoval o potřeby vojska kolem Litoměřic a zvlášť o raněné vojíny. R. 1814 povolán za arcibiskupa do Prahy. Proslul štědrostí; po svém nastolení věnoval 16.000 zl. chudině pražské, r. 1816 jmění 140.000 zl. na reálku v Rakovníce a Liberci, r. 1817 věnoval 20.000 zl. na úlevu bídy v českých krajích. Když mu z toho vrácena byla částka 8000 zl., věnoval ji českému museu i s valným počtem vzácných knih a rukopisů. Jungmannovi platil písaře, aby uspíšil dokončení Slovníku. Zemřel 14. června 1830. Srov. Ott. Nauč. Slov. XII. díl (1897), str. 246. Za česk. osvětu (1898), str. 91—95, čl. 7: Počátky škol reálních.

[2]) V prvním ročníku se učilo: náboženství, elementární mathematice, přírodopisu, fysice, chemii, zeměpisu, technologii, němčině, kreslení, češtině; neobligátně francouzštině a italštině. V druhém ročníku přibylo kupecké počtářství, dějepis, technologie, německý, český, francouzský sloh; v třetím ročníku hospodářství, mechanika, stavitelství, knihvedení; pro obchodníky ještě nauka o běžných mincích, o směnečném a obchodním právu; pro výtvarníky vedle kreslení ještě mythologie.

Vyučovací řečí na novém ústavě stala se v kraji rakovnickém němčina, která se udržela v nadpráví svém až do r. 1861. Čeština byla závazna jen žákům národnosti české. Ředitel školy učil náboženství, učitel mathematiky učil též kupeckým a obchodním vědám, učitel přírodopisu vykládal též chemii, fysiku, hospodářství a stavitelství; učiteli němčiny připadal též zeměpis, dějepis, technologie a čeština; učiteli kreslení také mechanika. Učitel francouzštiny a italštiny byl mimořádný. Od reálky pražské lišila se reálka rakovnická svým účelem, jsouc povšechně vzdělavací školou pro hospodáře, řemeslníky a obchodníky, kdežto ona byla přípravkou k studiu technickému. Tím si také vyložíme v oči bijící rozdíl mezi počtem žactva na jednom a druhém ústavě, ač nezapomínejme, že pražské reálce přicházelo žactvo ze tří čtvrtých tříd hlavní školy, ze tří gymnasií pražských, kdežto reálka rakovnická doplňovala se jen ze čtvrté třídy v městě, nehledíme-li k okolí a venkovu.

Po Čechách ujala se myšlenka reálek v Štýrsku; odtud přešla do Korutan, Tyrol a Vorarlberku. Touž dobou docházela obliby myšlenka zakládati soukromé ústavy obchodní.

4. Proměny v studiích humanitních.

[a) Na gymnasiích.] Kdežto vznikající reálné školy pokládaly se za součástku školství obecného, pokládána gymnasia za ústavy vyšší. Mohl žák na ně přijat býti jen tehdy, bylo-li mu 10 let, měl-li dobré vysvědčení z třetí třídy hlavní školy a prokázal při zkoušce přijímací dostatek nadání a bezúhonné chování mravní. I když do gymnasia byl přijat, mohl každé chvíle býti propuštěn, kdykoli průběhem studií se poznalo, že se mu nedostává buď potřebných schopností duševních anebo náležité pilnosti nebo bezúhonných mravů. Vyvýšenější toto stanovisko gymnasií nejen že bylo v politickém školním zřízení pro obecné školství vytčeno, nýbrž i na venek vyjádřeno tím, že dvorská studijní komise vydala pro gymnasia zvláštní samostatný zákoník.

Předseda její hrabě Rottenhann upozornil panovníka na důkladnost studií humanitních v krajinách protestantského

Německa a Anglie; doporučoval zavésti soustavu učitelův odborných, nařídití překladová cvičení netoliko z latiny do němčiny, nýbrž také z němčiny do latiny, vydati učebné knihy dějepisné podle Schlötzerovy a Spittlerovy methody (avšak v duchu zcela jiném), zavésti vyučování zeměpisu s vyučovací řečí latinskou. Studium mathematické jakožto nejnevinnější přál si rozhojniti, řecký jazyk však připustiti jen jako předmět nezávazný. Hlubší jeho studium vedlo by k filosofii a ta podle Rottenhannova úsudku se pro všecky lidi nehodí. Ani vedoucí třídě lidské společnosti není prý třeba oplývati vědomostmi, poněvadž jednostranná učenost bývá nebezpečna, a pravá vědecká důkladnost může se státi údělem jen malého počtu osob.

V studijní komisi dvorské Rottenhann přidělil referát o studiích humanitních piaristovi Františku Innocenci Langovi, na ten čas praefektu josefovského gymnasia ve Vídni, jehož paedagogické a didaktické vzdělání vynikalo hloubkou, obsažností a bohatou zkušeností. Lang měl v pracích svých spolehlivou podporu u Gerstnera a Hammra, universitních professorů vídeňských, zvláště když byl ustanoven za generálního ředitele gymnasií. Po úradách, jež 5 let trvaly, předloženy byly návrhy panovníkovi. Teprve po delší době a s podstatnými změnami dostalo se jim nejvyššího schválení. Dne 21. května 1804 vydán byl pro gymnasia řád disciplinární, dne 16. srpna 1805 nový řád studijní, podle něhož r. 1807 upraveny všecky učebnice pod vedením Langovým a vydány obšírné instrukce vyučovací. Soubornému vydání všech předpisů, pro gymnasia platných, dostalo se r. 1808 názvu »gymnasijní kodex« (zákoník) a mělo takovou platnost jako pro školství národní »politické zřízení školní« od r. 1805. Kronikáři gymnasijní nazvali je »monumentum aere perennius« (pomník kovu trvalejší); vskutku pak kodex gymnasijní v platnosti zůstal až do r. 1849. Přídavky, přičiněné z nových potřeb, nikterak nezměnily jeho ducha a rázu.

Do žádné třídy nesmělo se přijmouti žáků více než 80. Co nového učiva bylo vyloženo, mělo se hned v hodině následující zkoušeti buď přímo od učitele neb od některého lepšího, ale spolehlivého žáka; poslední hodina v témdni určena byla

v každém předmětě pro opakování učiva za týden probraného, občasně dávány compositiones pro locis; měsíčním zkouškám byl přítomen praefekt. Na konci každého pololetí konaly se průběhem posledního měsíce zkoušky pro classibus veřejně, připuštěni bývali k nim však jen žáci, kteří ve všech předmětech aspoň první třídu zasluhovali. Po zkouškách ustanovil sbor v poradě výsledky, jež v půlletí vyhlašoval praefekt, na konci roku ředitel gymnasijní za přiměřené slavnosti.[1] Počet vyznamenaných žáků byl obmezen; v třídě, která měla přes 30 žáků, mohlo býti vyznamenaných nejvýše pět; ve třídě se slabším počtem žáků pouze tři; bylo-li ve třídě padesát a více žáků, smělo se vyhlásiti sedm eminentistů. Někdy se jim dostávalo odměny; bývaly to knihy, které ředitel dříve prozkoumal, neboť byl za nezávadnost jejich zodpověden. (Dekr. 10. prosince 1813.)

Školní rok se začínal 3. listopadu, končil se 7. září; mezi rokem bylo v úterý odpoledne a ve čtvrtek celý den prázdno. O vánocích trvaly prázdniny tři dni, o velikonocích 7 dní. Den 31. prosince pokládal se za feriální. Jiných prázdnin kromě svátků zasvěcených nebylo. Každého dne obcovali všichni studující bohoslužbě v chrámu jim vykázaném; na venkově přicházeli i ve čtvrtek na mši sv. Nedělní exhorty konaly se pro ně ve dvou odděleních, k přijímání sv. svátostí chodili šestkráte do roka, prokazujíce se u praefekta lístkem, že této povinnosti dostáli. Má-li na ústavě trvati »kniha cti« a »kniha hanby«, bylo zůstaveno volnému uvážení praefektovu. Řád disciplinární znal jen dva stupně trestu: vězení, až do 24hodinné doby, pak vyloučení.

O celý rok později, teprve 16. srpna 1805, vyhlášena byla nová osnova vyučovací. Každé třídě vymezeno bylo týdně 18 hodin vyučovacích. Gymnasia v hlavních městech a tam, kde bylo studium filosofické, stala se již tehdy šestitřídní, avšak venkovská gymnasia nadále zůstávala pětitřídní. Všecko vyučování udíleli učitelé odborní, zvláštní zkouškou k tomu oprávnění. Zkoušce té musili se podrobiti i členové

---

[1]) Srovn. Ferd. Schulze »Latinská babička«. Z Jiráskova F. L. Věka »Praemio donatus«.

duchovních řádů, chtěli-li vyučovati.[1]) Rokem 1805 vznikl stav středoškolských učitelů světských; jeho vývoj datuje se od té doby. Na každém gymnasiu bylo vyučování svěřeno šesti professorům; jeden učil základům jazyka latinského v I. a II. třídě, druhý skladbě latinské v III. a IV. třídě; třetí učil poetice a stilistice v I. třídě humanitní; čtvrtý byl professorem rhetoriky a řečtiny ve II. třídě humanitní a ve IV. třídě grammatikální; pátý vyučoval zeměpisu a dějepisu ve všech třídách; šestý konečně vykládal mathematiku a vědy přírodní. Katecheta vyučoval toliko náboženství. Praefekt neučil.

Učebná látka pro gymnasia šestitřídní byla táž jako pro pětitřídní. Bylo-li gymnasium pětitřídní, mělo vyučování řečtině ve III. třídě grammatikální. Podle učebné osnovy přikázáno bylo při osmnácti týdenních hodinách v jednotlivých třídách předmětům do téhodne hodin:

		náboženství	latině	řečtině	zeměpisu a dějepisu	mathematice	přírodopisu	úhrnem v třídě
V třídách grammatikálních	I.	2	9	—	3	2	2	18
	II.	2	9	—	3	2	2	18
	III.	2	9	—	3	2	2	18
	IV.	2	9	2	3	2	—	18
V třídách humanitních	I.	2	10	2	2	2	—	18
	II.	2	10	2	2	2	—	18

Čemu se v třídách humanitních učilo při slohu, ovšem po latinsku,[2]) tomu se nyní vyučuje v hodinách mateřskému

[1]) Ficker, l. c., str. 132.

[2]) Kterak vypadal na pětitřídním gymnasiu roku 1810 rozvrh hodin, o tom vzorec podán na str. 54. spisu »Za českou osvětu«.

jazyku věnovaných a to na příkladech z literatury domácí; tehdy však všecka nauka o slovesnosti vykládána bývala ve zvláštních učebnicích[1]) na příkladech latinských, při nichž věcné poznámky podány byly po německu. Při slohovém cvičení četl se na př. popis zápasu bratří Horátiův a Curiátiů podle vypravování Aurelia Victora, pak podle Livia; na základě těchto dvou spisovatelů zpracovali pak studující tutéž látku samostatně po latinsku, někdy po německu podle pravidel o historických vyprávěnkách. Podobně byl zpracován popis bouře podle vzorův u Vergilia, Ovidia a Silia Italika, líčení moru podle Vergilia, Lucretia, Seneky a Lukana. Týmž způsobem pracovaly se v II. třídě humanitní úvahy, rozpravy a řeči. Od třetí třídy grammatikální obnoven latinský hovor a pro lepší výcvik v něm mathematika vykládala se ve třídách humanitních po latinsku.[2])

O další vzdělávání učitelské postaráno bylo knihovnami. Ukládalo totiž nařízení ze dne 15. dubna r. 1816 (dekr. stud. kom. 21. dub. 1816. č. 883), aby na každém gymnasiu, které se vydržuje studijním fondem, byla zařízena knihovna, pro kterou se povolila mimořádná dotace ročních 200 zl. Dostalo se jí gymnasiím v Chebu, Jičíně, Hradci Králové, Litoměřicích, Jindřichově Hradci, Plzni a Písku. Kde kláštery měly své knihovny, tam se upouštělo od zřizování knihoven při

---

[1]) Selecta latinae orationis exemplaria, svazek I. a II. (ve Vídni 1808). Výběr měly nejen ze spisovatelů nyní čítaných, nýbrž i z jiných jako byli Curtius Rufus, L. A. Seneca, M. Al. Lucanus, Phaedrus, Lucretius Carus a j. v.

[2]) Do této doby připadá otevření nových gymnasií, poněvadž biskupské ordinariáty a představení klášterů naříkali na nedostatek duchovního dorostu. Stát sám nákladu nepodnikal pro finanční tíseň v těžkých dobách, ale svoloval, aby řádové si obnovovali zaniklá gymnasia. Tak r. 1806 praemonstráti z Teplé otevřeli si gymnasium v Plzni, cisterciáci z Oseku v Chomutově, piaristé v Slaném, Ostrově, Kadani a Rychnově; benediktini emauzští ujali se r. 1812 gymnasia v Klatovech, praemonstráti strahovští v Žatci, praemonstráti želivští v Německém Brodě, augustiniáni v České Lípě. Stát svým nákladem obnovil r. 1807 toliko gymnasium v Jičíně a Jindřichově Hradci, na nichž zavedena byla volná konkurrence mezi učiteli světskými a duchovními na základě odborné způsobilosti.

ústavech jimi vydržovaných. Týmž studijním dvorním dekretem zavedena byla inspekce gymnasií od direktorů studií při zemské vládě, jimž se ukládalo, by ve 3 letech prohlédli všecky ústavy svého obvodu.

Kontrolovati úspěchy vyučovací příslušelo měsíčním poradám, které nařízeny byly všem učitelským sborům při gymnasiích.[1]) O jich řádu zpraveni byli krajští hejtmané jako direktoři gymnasií dekretem gubernia zemského ze dne 4. května 1818 č. 14511. Prefektovi uloženo, by předčítal došlá vynesení a rozhodnutí školních úřadů, professorům, aby předkládali seznam probraného učiva ve svých třídách a připojovali výklad o chování, pilnosti a prospěchu žactva, načež se konala sborová úrada o pochvalách a výtkách. Volnými návrhy, k jichž podání každý člen porady byl oprávněn, porady se končily.

Že kontroly na školách přibývalo, že tím símě vespolné důvěry víc a více zanikalo, zavinila obecná reakce, jejíž křídla se dotkla i školního života. Upraviti všecka zřízení školní směrem přísně církevním a konservativním stalo se heslem dozorčích úřadů, kteří vše, co mělo svobodomyslnější ráz, vyhlašovali za nepotřebné, ano stavu občanskému dokonce za škodlivé. Pohromy válečné a hmotná tíseň nepřály musám; aby se znesnadnil přístup k vyššímu vzdělání a zvýšil se náklad na studie, zřízena byla při všech gymnasiích, která byla dosud pětitřídní, čtvrtá grammatikální třída, čímž se od škol. roku 1819 stala všecka gymnasia v Čechách šestitřídní.[2])

Reakce nebyla přízniva přírodním vědám, také se jí zdálo, že soustava odborných učitelů dopřává více volnosti a více lásky k hlubšímu studiu, než bylo prý žádoucno. Proto podle nejv. nařízení ze dne 28. srpna 1818 odstraněna byla soustava odborných učitelův a gymnasia vrátila se k staré, neprávem přechvalované soustavě učitelů třídních.[3]) »Každá třída gymnasijní dostane jednoho učitele, který v ní vyučovati bude všem předmětům, hlavním i vedlejším. Z předmětů

---

[1]) Dekret dvor. stud. komise ze dne 17. března 1818 č. 4129.
[2]) Vyhlášeno dekretem gubern. ze dne 12. srpna 1818 č. 37579.
[3]) Dekr. dvor. stud. kom. ze dne 3. září 1818 č. 2480.

těch vyjímá se náboženství, jemuž má učiti katecheta a nesmí býti učitelem třídním. Učitel třídní bude postupovati se svými žáky do všech tříd grammatikálních a vrátí se potom zase do první třídy«.[1]) V osnově vyučovací ubylo měřictví, přírodopis a přírodozpyt, řečtině vyučovati od třetí třídy nařízeno. V latině přidaly se výklady o římských starožitnostech, v zeměpise předepsáno v první třídě: úvod do zeměpisu, poučení o zeměkouli a stručný přehled Evropy; druhé třídě uložen zeměpis a dějepis Rakouska; třetí třídě zeměpis a dějepis Německa a Francie; čtvrté třídě zeměpis a dějepis ostatních evropských států. Humanitní třídy probíraly zeměpis a dějepis Asie, Afriky, Ameriky, naposled obšírněji zeměpis a dějepis starého věku. Až posud musil žák, vstupující do gymnasia, u přijímací zkoušky prokázati, že umí dobře německy, že zná latinsky čísti, psáti, skloňovati, stupňovati a časovati. Od r. 1819 nežádána při zkoušce přijímací známost latiny, ale latinské diktando zůstalo.[2])

Řekli jsme shora, že vznik učitelského stavu středoškolského se datuje zpočátku XIX. století. Bylo záslubou Langovou, že za těch tak obtížných poměrů se mu podařilo vymoci pevný plat učitelský. Tím učitelé zařazeni mezi úředníky státní nebo mezi »individua«, jimž přísluší charakter státního úředníka. Podle rozhodnutí ze dne 23. července 1806 byly dvě kategorie platební; učitel skutečný, ustanovený na základě zkoušky konkursní, byl nejprv učitelem druhé kategorie; po 10 letech mohl postoupiti do kategorie první. Učitelé druhé kategorie měli roční příjem na gymnasiích akademických 700 zl., na gymnasiích při lyceích 600 zl., na všech ostatních 500 zl.; při postupu do první kategorie nabývali požitků ročních na gymnasiích akademických 800 zl., na gymnasiích při lyceích 700 zl., na všech ostatních 600 zl. Praefekt měl 100 zl. funkčního přídavku. Učitelé, kteří byli ze

---

[1]) Nádherný, Samml. III., 433.

[2]) Gymnasijní kodex ve vydání r. 1827 doplněn byl změnami, které jsme uvedli; revidované jeho vydání »Sammlung der Verordnungen u. Vorschriften über die Verfassung u. Einrichtung der Gymnasien« bylo beze změny v platnosti do r. 1849.

světských duchovních, dostávali o 100 zl. více než laikové, učitelé duchovních řádů brali však o 200 zl. méně než laikové. Ředitelství a místoředitelství pokládalo se za čestný úřad a nebylo honorováno.

[b) Na lyceích.] Když biskupské ordinariáty neustávaly naříkati na nedostatek dorostu kněžského, zřízena byla kromě Prahy, která měla při universitě filosofické studium, podobná studia pod názvem lyceí. Hned dne 3. listopadu 1802 obnoveno bylo bývalé studium filosofické v Litomyšli péčí biskupa královéhradeckého Tadeáše hraběte Trautmannsdorfa, roku následujícího v Budějovicích, Plzni a Mostě. Ačkoliv byla lycea původně zřízena toliko pro výchovu dorostu kněžského, bylo nicméně již od r. 1804 svoleno, že vedle kandidátů duchovních směli do nich choditi také jinoši, kteří hodlali se pak oddati studiím právnickým anebo lékařským na universitě. Dozor nad lycei svěřen byl diecesním biskupům, organisace jejich 9. srpna 1805 upravena. »Filosofické studium[1]) na lyceích pěstuje pouze obor nejnutnějších předmětů naukových a trvá dvě léta; filosofické studium při universitě podává návštěvníkům příležitost, aby si opatřili úplné filosofické vzdělání, trvá pak tři léta. Předměty učebné dělí se ve tři kategorie; do první náležejí nauky, které jsou základem všech vyšších studií dalších; do druhé řadí se nauky, mající vztah k určitému jednomu studiu na fakultě; do třetí pak počítati je nauky, které se nemohou ani doporučiti ani předepsati celé třídě studijní, poněvadž samy o sobě tvoří vlastní obor vědecký.« Pro všecky studující bez výjimky prohlášeny za obligátní: náboženství, filosofie (psychologie, logika, metafysika a morální filosofie) mathematika elementární, fysika a všeobecné dějiny. »Filosofii, mathematiku a fysiku vykládati je po latinsku, poněvadž latina je řečí učenců. Do počtu 18týdenních hodin, určených pro každý ročník filosofický, započítati je týdenní 2 hodiny řečtiny, která všude jest obligátní, aby se vědomosti v této řeči z gymnasia přinesené prohlubovaly. Po dvouletém pobytu na studiích filosofických mohou se posluchači hlásiti o přijetí do diecesních

---

[1]) Ficker, l. c., str. 127—129.

anebo klášterních ústavů theologických. Kdo však dalším universitním studiím věnovati se hodlá, tomu je ještě třetí ročník s prospěchem absolvovati; v ročníku tom pro všecky posluchače závazné je toliko náboženství a praktické studium latinských klassikův.« Ostatní předměty třetího ročníku zavazovaly posluchače k obligátní návštěvě podle toho, pro který odbor se rozhodl; tak na př. budoucí medikové měli studium věd přírodních obligátní, kdežto budoucí právníci měli závazným rakouský dějepis. Počet týdenních hodin stanoven byl na 14; jej doplnil si posluchač přednáškami o německé literatuře, o dějinách umění, o paedagogice, praktické geometrii (mathesis forensis), o hospodářství a technologii. Chtěl-li kdo ještě čtvrtý rok pobýti na studiu filosofickém, bylo mu to dovoleno a volil si předměty po své chuti. Zcela nezávazné byly přednášky o diplomatice, heraldice, numismatice, o vyšší mathematice, astronomii a nových řečech. Disciplinární řád, platný pro gymnasisty, platil i pro lycejní žáky s jedinou odchylkou, že nebyli nuceni choditi každého dne na školní mši a že se zkoušky semestrální konaly »pro classe«.

Platy professorů lyceálních upraveny byly podle tří stupňů: 800 zl., 900 zl., 1000 zl.; professoři na lyceích při universitách měli 1000 zl., 1100 zl., 1200 zl., professoři ve Vídni 1100 zl., 1300 zl., 1500 zl. ročně. Professoři náboženství měli ročně 600 zl.; byl-li duchovní ustanoven professorem některého odboru při lyceu, bral o 200 zl. méně než laik. Professoři volných předmětů měli stálý, smluvený plat bez práva na postup. Úřad ředitelský pokládal se za čestný a nebyl honorován. Všecka místa zadával stát na základě výsledkův o zkoušce konkursní.

Lycea celkem jen krátkou dobu trvala a při organisaci později splynula s gymnasii. Z učitelů při nich zvláštní vzpomínky je hoden Stanislav Vydra, jenž po Steplingovi byl v prosinci 1802 jmenován ředitelem professorského studia pražského a v jazyku českém vzdělal svá čtení akademická, k tisku je upraviv. Práci svou odevzdal Ladislavu Janderovi, bývalému svému posluchači a nástupci v úřadě professorském, jakožto památku a odkaz milým krajanům.

Kniha ta vyšla tiskem po smrti Vydrově r. 1806.[1]) Jméno Vydrovo dlužno v dějinách českého probuzení vyslovovati s úctou; jak nadšená byla jeho láska k vědě mathematické, tak horoucně miloval i český jazyk, o němž posluchačům svým hlásal, »že ani sami svatí dědicové čeští toho nedopustí, aby jazyk náš svatováclavský měl zaniknouti, nýbrž že se obnoví, ožije a rozšíří, jak to bývalo za otce vlasti české, za císaře Karla IV. slavné a svaté paměti, a za Rudolfa II., kdy jazyk náš slavil svůj věk zlatý.«

Paměti hoden je dále Frant. Martin Pelcl,[2]) jenž ve věku téměř kmetském jmenován byl prvním professorem řeči české s ročním platem 600 zl. Dne 13. března r. 1793 Pelcl konal zahajovací přednášku před vybraným obecenstvem. Přítomni byli též nejvyšší purkrabí hrabě Lažanský, hraběnka Šliková, bibliotekář universitní Raf. Ungar. Přednáška konala se sice německým jazykem,[3]) ale obsahem svým byla důstojnou obranou národního jazyka českého.

V úvodě Pelcl promluvil, že není nevhodno, zmíní-li se o užitku a důležitosti řeči české dříve, nežli pravidelné o ní výklady začne, řeči to, která v Čechách, na Moravě, Horním Slezsku a v Horním Uhersku jest zemským jazykem, jímž téměř 6 millionů duší hovoří. Její dějiny, jak vznikla a se vyvíjela, objasnil abbé Dobrovský a práci svou nedávno vydal tiskem. O její slávě a výbornosti Rulík pojednal a mnozí jiní na její ochranu vydali spisy obranné. Stalo se tak proto, poněvadž před několika lety se zdálo, jakoby řeč ta měla se vyhubiti. Řečník, ačkoli přesvědčen je, že takové opatření, kdyby se bylo stalo, bylo by se dodělalo účinku opáčného, nicméně hodlá pojednati o užitku, jejž poskytuje každému, kdo

---

[1]) Počátkové arithmetiky od Stan. Vydry. Vydání od Lad. Jandery v Praze r. 1806, 8°, str. 254 kromě předmluvy. Vydrovu působení učitelskému věnoval krásnou vzpomínku A. Jirásek v románě F. L. Věk. Viz též Ant. Rybičky: Přední křisitelé, díl I., str. 40—66.

[2]) Kalousek, Děje Král. Čes. Společn. Nauk (1885), str. 8.

[3]) Akademische Antrittsrede über den Nutzen und Wichtigkeit der böhmischen Sprache. Praha, 1793, u Rokosa, 24 str.

ji ovládá. Začneme se zeměpánem. Sama příroda si žádá, by nejen rozuměl, nýbrž i mluvil řečí lidu, nad nímž vládne. Bylo by věru podivno, kdyby král neapolský neuměl italsky nebo sultán turecky. Žádný však evropský panovník nevládne tak rozmanitým národům jako panovník rakouský, jehož říše je mnohojazyčná. Chtěl-li by se všemi se dorozumívati v jejich řeči mateřské, musil by se hned v mládí sedmi jazykům přiučiti. Jakkoli učení se jazykům není mladým princům pohodlné, nicméně se ustálil zvyk, že vedle evropských jazyků jiných učí se také českému. Jeho pomocí rozumějí Polákům, Chorvatům, a bylo by si přáti, by od mládí učili se češtině, poněvadž na jejím základě uzpůsobili by si mluvidla k jazykům ostatním. Zesnulý císař Josef II. hovořil česky, že s Čechy jejich mateřštinou se dorozumíval, získal si jejich lásku. Dlouho po jeho smrti ani tomu věřiti nechtěli, že jest mrtev. Avšak Josef v pozdějším teprve věku přiučil se češtině a neměl učitele[1]) důkladného; tím se stávalo, že leckdy dopouštěl se mluvnických poklesků, které vedly i k povážlivým následkům. Když se v Čechách zdržoval za drahoty a hladu, hrnul se za ním selský lid a zasypával jej prosbami. Panovník, jsa již netrpěliv, řekl lidu po česku »jděte na pány«, ale vlastně říci chtěl: »jděte k pánům«, t. j. obraťte se prosbami svými na své vrchnosti. Slovům jeho však sedláci jinak porozuměli, pokládajíce je za výzvu řekli si »tedy pojďme na pány«. Za vzbouření selského, které brannou mocí bylo potlačeno, vinníci se vymlouvali, že jim císař tak jednati poručil. Z příkladu toho patrno, kterak jest nutno, by panovník dokonale mluvil řečí svých poddaných a zvláště řečí českou, jejíž pomocí třem millionům ostatních Slovanů dobře může porozuměti. Že znalost češtiny ve vojsku prospěšna, příkladem jest událost ze života téhož císaře. Pozoroval na cvičišti vojenském výcvik nováčků. Poddůstojník se hněval, nováčky peskoval, ano i tloukl. Arcikníže, vida to, přistoupil

---

[1]) Byl jím Jos. V. Pohl, vrátný u císařského dvora, jenž dovedl se vlouditi v přízeň císařovninu, že stal se učitelem češtiny císařských princův, ano i professorem češtiny na vojenské akademii ve Vídni. Srov. Fr. Bílý, Od kolébky našeho obrození, str. 65—69, Praha 1904.

k jednomu z nich a tázal se vlídně, proč je tak neobratný. »Pane, nerozumím« — byla odpověď; tu arcikníže poznav, že německý poddůstojník, neznající vojínovy mateřštiny, nedovede nováčka vycvičiti, zavolal jiného poddůstojníka Čecha; ten nováčkovi k radosti jeho vše po česku vyložil — a hle, z neobratného vyklubal se čiperný vojín. Příhodu tu vyprávěl Josef II. své vznešené matce, která bez otálení založila stolici české řeči pro kadety ve Vídeňském Novém Městě, brzy na to stolici české řeči a literatury při universitě ve Vídni, na níž působí Josef Zlobický, nyní pak došlo na ni i v Praze. Polovinu armády Slované tvoří. Je tedy každému důstojníku výhodno, rozumí-li řeči svých vojínů nebo dokonce mluví-li jí. Nesmrtelný Laudon dodával odvahy svým Chorvatům zvuky mateřského jazyka.

Kdo v končinách českých má statky, dobře se mu vede, dovede-li se s poddanými smluviti. Krásně to vystihl generál hrabě František Kinský [1]): »Aby majitel velkostatku uměl řeč svých poddaných, k tomu jej nutká jeho vlastní prospěch; kdo jest odkázán na tlumočníka, neví, zdali nebývá podváděn anebo zdali i nevědomky se nedopouští chyb a omylů. Povinnost znáti jazyk poddaných sama příroda ukládá; s jinou důvěrou a oddaností k němu lnou, když s ním přímo hovořiti mohou.«

Kdo česky mluví, mnohem snáze a lépe se naučí hudbě; v češtině míra slabik se přesně zachovává, řeč zní harmonicky a v hovoru převládá mluvení podle taktu. Učitelé hudby tak tvrdí a záliba česká v hudbě vážným tu dokladem; českých skladatelů jména: Koželuh, Dušek, Mašek, Ložek, Matějček, Mysliveček jsou obecně známa. Česká výslovnost napomáhá dobře učiti se jazykům anglickému a francouzskému; český jinoch latinu, řečtinu, italštinu snadno si osvojuje, poněvadž sklonba i časování, ba i vazba přechodníková je ve všech těch jazycích příbuzna. Věty na př. »Sebrav lid táhl do pole« nebo »Sebera lid potáhneš do pole« vedle Čechů tak stručně jen Řek a přibližně Latiník dovede vyjádřiti. České zvukomalby (hrom, hřmot, hluk, zbraň, bubnuj) vý-

---

[1]) Erinnerungen über einen wichtigen Gegenstand, str. 132.

znamy souznačné, zdrobňovací, jen zvyšují ladnost naší řeči. Znalost češtiny v každém úředním povolání že je výhodna, uzná dnes každý. Nezná-li úředník zemského jazyka, co tu omylů, nesprávností a průtahů!

Češi ovšem podle platných nařízení osvojí si latinský a německý jazyk dokonale; jak by výhodno bylo i pro Němce, kdyby se češtině učili! Jako v ryze českých městech Chrudimi, Čáslavi, Berouně, Rokycanech ve školách děti učí se německy, měly by v Chomutově, Broumově, Chebu, Žatci německé děti učiti se češtině.

Nedostatek kněží a lékařů týká se jen českých krajin. Čeští studenti, osvojivše si na studiích německou řeč, odcházejí do německých krajin — ale kdo bude po česku kázati, katechisovati? Nedostatek českých učitelů národních citelně tíží, že nezbývá mnohdy než k českým protestantům se utéci, chce-li kdo v jazyku tomto se vzdělati. Češtině jest učiti na školách normálních z nevyhnutelné potřeby, a to češtině správné: ne takové, jaká se čte na veřejném vyhlášení: »Kdoby na techto ovocnich neb jinich stromowy uškodil, ten bude veřejnim dílem potrestanej«. Péče o správný pravopis a správný význam slov nechť se vštěpuje od základu. Jinak se neodstraní nesmysly. Když Vodičkovu ulici, která má jméno po panu Vodičkovi, nazýváme po německu »Wassergasse«, nevíme ani, že by musila slouti »vodní ulice«, kdyby německý název byl správný.

Asi před 10 léty (1782) spojilo se několik znamenitých mužů, kteří si vzali za úkol, povznésti jazyk český, svou to řeč mateřskou, na takový stupeň dokonalosti, na jakém bývala v XVI. a XVII. věku: Jiljí Chládek, professor českého bohosloví, jenž řadu let slovem i písmem učí, kterak o bohosloveckých předmětech po česku pojednávati; Frant. Faustin Procházka, jenž vydáváním klassických děl českých o zvelebení mateřštiny úsilovně pracuje; Bohumír Jan Dlabač, jenž českou musu, na dlouhé časy umlklou, k novým zpěvům ladí; Josef Dobrovský, veliký jazykozpytec, jenž původ a kořen každého slovanského slova zná a jeho genealogii, byť i na Kavkazu bylo vzniklo, vyložiti dovede; František Tomsa, neunavný znalec řeči nynější, jak mluvnicí a slovníkem do-

kazuje; Václav M. Kramerius, jenž v novinách svých příkladem poučuje, kterak správně po česku psáti o věcech politických a vojenských. Zásluhou bratří Thámů zdomácněl jazyk český i na divadelním jevišti, s něhož zvuky milé mateřštiny budí pohnutí v posluchačstvu a pod dojmem citovým i oko se zarosí slzou radosti. Rosenthalerovou »Hvězdičkou« zasvitne českému pravopisu spasné světlo. Za posledních let bylo více českých spisů vydáno nežli za celých 80 let předchozích; ve veřejné královské knihovně zvláštní české oddělení sbírkou starých rukopisův i tisků z doby Rudolfovy bohatě rozmnožuje Rafael Ungar. Český jazyk jakožto zemský těší se ochraně arcibiskupa primasa, hraběte Antonína Petra Příchovského, jenž je rodilý Čech a v mladších letech horlivě česky kázával; těší se ochraně nejvyššího purkrabí a náčelníka zemské vlády hraběte Prokopa Lažanského; těší se přízni komandujícího polního podmaršálka hraběte Václava Thuna, jenž rád a správně po česku hovoří. Tak činí mladí Lobkovicové, Nosticové, Černínové, Chotkové, Kolovratové, Šternberkové... Že i panujícímu císaři Františku II., králi českému, zachování, rozkvět a zvelebení české řeči jest žádoucí, toho důkazem je, že přednášející byl od něho jako učitel při veřejném studiu pražském v úřadě svém potvrzen.

Uvedli jsme zevrubněji Pelclovy myšlenky, poněvadž charakterisují velmi trefně všecky tehdejší okolnosti a osoby jazyku našemu příznivé. Z nich patrno, jak dobře připravena byla půda, z níž národní vědomí vyklíčilo a brzičko zmohutnělo. Ohlas Pelclových tužeb rozlétl se Krameriovými Vlasteneckými novinami po českých luzích a hájích . . . . . A druhým Pelclem českého západu byl professor lycea plzeňského, Jos. Vojt. Sedláček,[1]) jenž od r. 1810 vykládal o mathematice a přírodních vědách a první učil jazyku českému na tomto učilišti. Kterak studium filosofické v Litomyšli zkvétalo, majíc průměrem do sta posluchačů, lze se dočísti v dějinách Štěpánkových.[2]) Jiráskova [3]) »Filosofská historie« po-

---

[1]) Srov. Ottův Slov. Nauč. XXII., str. 748, Praha 1904.

[2]) Dějiny c. k. vyššího gymnasia v Litomyšli. Na oslavu dvěstěpadesátiletého trvání. — [3]) Psána r. 1877; vydána v Salonní bibliotéce r. 1882.

dává rozkošný obrázek z rušného života litomyšlských filosofů za ranních červánků národního probuzení.

5. Vysoké školy.

Vývoj vědeckého života v Evropě, jak dolíčeno bylo v článcích dřívějších, objevil také potřebu reorganisace na vysokých školách. Dosavadní vysoká učiliště, university, záhy doplněny byly sesterskými ústavy, k jichž vzniku valně přispěl vzrůst učených akademií a společností, zabývajících se studiem přírodních věd a praktické geometrie. Míníme tu školy technické, které pěstováním různých oborů praktických podržovaly ráz ústavů čistě odborných (škola pro inženýry, pro horníky, pro ředitele továren a úředníky hospodářské) a postupem času se upravovaly po způsobu universit. První organisované učeliště technické v Rakousku otevřeno bylo v naší matičce Praze.

[a) University.] Duch doby zasáhl v ústrojí universitní hned roku 1802, kdy obnoveni direktoři studijní se všemi dřívějšími právy.[1]) Ale nebyl to duch přející svobodě a volnosti vědeckého badání, nýbrž duch poručníkování a nedůvěřivosti. Rottenhann přál si, aby stanoven byl na universitách postup přednášek a závaznost návštěvy hlavních nauk; souhlasil s jich úpravou podle semestrů, nikoli podle ročníků, přimlouval se za obecné zavedení kollejného. Utužení kázně měl za nezbytné; domníval se, že zavedením obligátních přednášek o ethice a nedělními exhortami zjedná, čeho si přál, po případě že zřízením t. zv. soudu mravnostního (Sittengericht) věci prospěje. Nebyl nepřítelem autonomie professorských sborů při universitách, nicméně však navrhoval způsoby dohledu, kterými se samospráva sborův omezovala, jako na př. aby se za účelem kontroly přednášky professorů stenografovaly, aby posluchače zkoušeli jiní učenci, aby vrchní dozorci často nenadálé inspekce konali a p. Obnovení studijních ředitelů možno pro vědecký život nazvati pohromou. Bez nich nesměli professoři nic měniti, nic přidávati, nesměli ani na krok od předpisu a řádu se uchylovati. Ředitel

---

[1]) Ficker, l. c., str. 266.

měl dozor nad professory po stránce mravní a literární, dohlédal velice přísně na semestrální i roční zkoušky, o nichž vydávána vysvědčení; jemu jedinému byly vyhrazeny opravné návrhy studijní. Byl zároveň předsedou sboru doktorského, potvrzoval volbu děkana fakulty, řídil a v patrnosti měl rigorosa a byl členem akademického senátu. Místa professorská roztříděna byla ve tři stupně platové, po nichž professoři postupovali podle stáří, berouce platu na fakultách theologických 800 zl., 900 zl., 1000 zl., na fakultách světských 1200 zl., 1400 zl., 1500 zl. ročně. Soukromé docentury byly zrušeny, na jich místo přišli státem jmenovaní a placení assistenti, adjunkti, by podle potřeby občas tu neb onu nauku supplovali. Všecka místa universitní zadávala se zkouškou konkursní, toliko ve Vídni obsazovala se povoláváním. Volba studijních oborů posluchačům skoro odňata; cizinci směli toliko jeden semestr státi se posluchači jen některých předmětů, na nějaký úřad v Rakousku ani pomysliti nemohli. Zápis domácích posluchačů konal se jen prvních 14 dní v roce, posluchači práv a lékařství byli po prvém zápise na fakultě immatrikulováni. Postup do vyššího ročníku závisel na dobrém výsledku zkoušek, do vysvědčení o zkouškách připisována také klassifikace pilnosti v návštěvě přednášek universitních a klassifikace mravného chování. Posluchačům nebylo dovoleno studijní dobu zkracovati; do ciziny jíti na studium bylo přísně zakázáno. Nikdo nesměl nabýti diplomu na cizím ústavě. Studijní osnovy hemžily se zevrubnými pokyny pro ředitele, professory, assistenty atd. až po »anatomické sluhy«.

Theologická studia v podstatě se nezměnila; toliko po zrušení generálních seminářů byla praktická pastorálka pojata do učiva ve čtvrtém ročníku. Předměty se tak upravily, že pro I. ročník byly předepsány: biblické starožitnosti, hebrejština s výkladem Starého Zákona a církevní dějiny; pro II. ročník: řečtina s výkladem Nového Zákona, právo církevní (na fakultě právnické), vychovatelství (na studiu filosofickém); pro III. ročník dogmatika (věrouka) a mravouka; pro IV. ročník pastorálka, katechetika a methodika (oboje na ústavech ke vzdělání učitelů). Všem předmětům učilo se po latinsku v I.—III. ročníku; ve IV. ročníku učilo

se po německu nebo v jiném jazyku zemském. Professoři theologických ústavů — kde nebylo university — bývali potvrzováni zemskou vládou na základě zkoušky konkursní; theologové musili se prokázati, že filosofický kurs řádně na lyceu absolvovali. Ředitel theologického studia v zemi přesvědčoval se o tom, kterak dodržuje se předepsaná osnova a zdali se při výkladech užívá toliko knih schválených.[1])

Na právnickém studiu bylo předepsáno pro I. ročník: právní filosofie, všeobecné právo státní a mezinárodní, rakouské právo trestní a statistika; pro II. ročník: římské právo a říšské dějiny; pro III. ročník: církevní právo lenní, německé státní právo; pro IV. ročník: politické zákonodárství, rakouské právo občanské, právo směneční, civilní process, sloh jednací. Když však r. 1806 svazek naší říše s Německem se rozvázal,[2]) právní a politické zákonodárství vyplnilo největší část studia na fakultě, jíž dáno úkolem, »aby vykládala všecky domácí zákony a přičiňovala se o správné jich pochopení a užívání.« Podle toho od 13. července 1810 sloučilo se v II. ročníku římské a církevní právo, ročník III. pak vyhrazen byl rakouskému právu občanskému, lennímu právu, právu obchodnímu a směnečnému. Jako volné předměty se připouštěly: právo horní, státní účetnictví, právo uherské. Studiu právní filosofie, politiky a statistiky přiřkl se toliko význam všeobecně vzdělavací. V Praze byla sice od r. 1792 zřízena mimořádná stolice českého práva státního i soukromého, ale po roce 1824 nebyla obsazena. Tu také byla stolice pro statistiku, jejíž professor měl 1000 zl. ročně, kdežto ostatní professoři právnické fakulty měli postupně 1200 zl., 1500 zl., 2000 zl. ročně služného.

Lékařské a chirurgické studium universitní rozšířeno osnovou ze dne 17. února 1804 ze čtyř let na pět let. První

---

[1]) Generální semináře byly po smrti císaře Josefa postupně zavírány, theologické diecesanní ústavy a studia klášterní byly císařským rozhodnutím ze dne 25. března r. 1802 obecně povoleny, avšak při závazku, že budou dodržovati studijní osnovu. Srov. Ficker, l. c., 233.

[2]) Roku 1804 František II. přijal titul císaře rakouského, r. 1806 složil císařskou korunu německou.

tři ročníky neměly změny, ročníky IV. a V. zabývaly se výhradně zvláštní lékařskou a chirurgickou pathologií a praktickým výcvikem v nemocnici. Ježto však se rozsah anatomie a chemie vedle chirurgie, která rychle se vyvíjela v odvětví vědecké, vzmáhal a nebylo možno lékařství oční, zubní, pak soudní a policejní lékařství nechati bez vědeckých základů, rozšířila se již 12. října 1810 a doplnila osnova učebná v ten rozum, že I. ročníku připadla encyklopaedie lékařská, anatomie a vědy přírodní, II. ročníku fysiologie, chemie, farmacie, III. ročníku nauka o chirurgických operacích, porodnictví, oční lékařství, IV. ročníku k dosavadní učebné úloze přibylo zvěrolékařství, V. ročníku soudní a policejní lékařství. To platilo pro university pražskou a vídeňskou; pro nižší chirurgický kurs v Štýrském Hradci, Celovci, Innsbrucku, Olomouci a Lvově předepsán byl jiný postup, poněvadž při dvouletém tom studiu první ročník věnován byl chirurgické encyklopaedii a základům fysiologie, kdežto v druhém ročníku vedle chirurgické a lékařské praxe v nemocnici podával se jen přehled speciální pathologie, therapie a lékařství soudního.

Jazykem vyučovacím měla opětně býti latina, zejména ve fysiologii, speciální pathologii a therapii; semestrální a roční zkoušky zostřeny, professorům dovoleno konati privátní kollegia pro cizince, ale k nim neměli přístupu medikové domácí. Při každé stolici universitní zřízeno bylo na lékařské fakultě i na lékařsko-chirurgických kursech po assistentuře, po případě ustanoven byl adjunkt anebo prosektor.[1])

Až dosud o vědecké vzdělání stavu lékárnického nikdo se nestaral. Gremium lékárnické jako živnost koncessovaná pečovalo samo o výcvik tironů. Teprve r. 1804 ujal se stát přípravného vzdělání lékárnického. Absolutorium grammatikálních tříd gymnasijních, praktické tirocinium v lékárně aspoň tříleté, pak dvouleté studium přírodních věd, chemie a farmacie při fakultě lékařské, upravovalo řád studia lékár-

---

[1]) Z nižších lékařsko-chirurgických kursů vznikly časem university s fakultou lékařskou; r. 1816 ve Lvově, 1826 v Innsbrucku, r. 1827 v Štýrském Hradci a opětně v Olomouci.

nického. Farmaceuti, kteří měli úplná studia gymnasijní, mohli po dvouletém studiu odborném nabýti hodnosti doktora chemie.

Základní takové upravení studia universitního zůstalo od r. 1804 bez proměny. Nařízení doplňovací neb obměňovací jádra se netýkala, duch a směr jeho se nezjinačil. Theologové odkázáni na biskupské semináře; kdo nebyl do semináře přijat, nemohl theologii studovati; privátně ji studovati zakázáno. Pro theology evangelické obou vyznání otevřen byl r. 1819 ve Vídni theologický ústav tříletý, s německou řečí vyučovací; pro theology katolické vyšší ústav vzdělavací pro kandidáty bohosloveckého doktorátu otevřen r. 1821 u sv. Augustina ve Vídni. Na studiu právnickém omezilo se studium soukromé a finanční věda prohlášena za obligátní posluchačům II. ročníku. Úprava školy zvěrolékařské (1824), zřízení chirurgického kursu při vídeňské akademii Josefově (1822) s právem promočním, otevření pathologického musea (1829) ve Vídni bylo dalším důsledkem péče o poměry zdravotní.

Neblahý účinek této soustavy na vědecké snažení stal se záhy patrný. »Shora řízený tlak dusil každé volnější hnutí duševní; nejen politické smýšlení, i každá snaha vědecká zdála se nebezpečnou — tak píše pamětník doby[1]); — ve všem životě vládla jen všednost a kolportovaný výrok císařův: ‚nepotřebuji učenců, potřebuji toliko dobrých úředníků,' dával pečet všemu takovému počínání.« Sám Jarcke,[2]) jinak obhájce politické reakce, doznal: »duch vědecký vymřel na vysokých školách tohoto státu a po celý věk lidský nenalezl se ani jediný rakouský professor, ať právník anebo theolog, aby se byl domohl evropského jména. Pověst největšího počtu universitních professorů nepronikla ani míli za jich bydliště a působiště.« Jak také mohli vyniknouti, když při všech před-

---

[1]) Leopold v. Hasner, Denkwürdigkeiten. Autobiographisches u. Aphorismen, str. 17. (Stuttgart 1892). Jiné znění výroku císařova u Denisa Č. p. B. H. II., 100.

[2]) Karel Arnošt Jarcke byl professorem v Berlíně; přestoupiv ke katolictví povolán byl do Vídně a stal se radou ve dvorní a státní kanceláři. Zemřel r. 1852. Srov. Ott. Nauč. Slov. XIII., 81. (Praha 1898).

mětech na universitě předepsány byly knihy učebné, kterých professorové se museli držeti. Opouštěl-li některý z nich učebnici, bylo třeba míti se na pozoru; dále jíti nesměl, než co dopouštěla vláda v zásadách a co předpisovala c. k. dvorská studijní komise v praxi. Příkladů varovných bylo dosti. Bernard Bolzano,[1]) jenž v nauce náboženské vyšším vzletem bráti se chtěl, byl sesazen. Professor Aug. Norbert Schnabel na fakultě právnické v Praze vydal učebnici srovnavací statistiky evropské, knihu na ten čas velmi dobrou; ale že v ní ústavní zřízení státní líčil jako výhodnější a smýšlel o něm volněji, nežli toho dopouštěl panující system vládní, byl by bez mála býval odstraněn s professury; osudu tomu ušel jen, že se pokořil a slíbil pro budoucno bezpodmínečné poslušen-

[1]) Srov. krásnou studii M. Červinkové-Riegrové v Osvětě 1881, str. 669—681, 765—779, 871—881, 973—900. Bern. Bolzano narodil se v Praze 5. října 1781. Otec jeho byl Ital, ale od dětství žil v Čechách a pokládal je za svou vlast. Bolzano, vykonav konkursní zkoušku pro professuru z mathematiky i z náboženství s výborným prospěchem, byl v únoru 1805 jmenován professorem náboženství na fakultě filosofické; 7. dubna vysvěcen na kněžství, 17. dubna prohlášen doktorem theologie, 19. dubna začal přednášeti. Ale hluboký jeho duch nespokojoval se učebnicí předepsanou; když bylo mu r. 1807 nařízeno, aby přednášel podle knihy Frintovy, těžce nesl omezení své svobody. Dokud byl ředitelem studií filosofických šlechetný opat strahovský Milo Grün, měl Bolzano v něm oporu a od něho přímo povolení, aby vykládal po svém. Ale r. 1816 Grün zemřel a nástupce jeho Frant. Wilhelm, převor řádu maltézského, viděl v něm novotáře. Osočení Bolzanovo u císaře i u papeže bylo velice vážné. Současně osočen i Michal Fesl, professor semináře litoměřického. Dne 24. prosince 1819 byl Bolzano s professury složen, 11. června 1820 vyměřena mu pense 300 zl., které užíval do své smrti (18. prosince 1848). V král. čes. spol. nauk vydán byl článek Dra A. Helferta dokazující, že Bolzanovi uškodila nejvíce zmínka v přednáškách »o ústavách«. Z obrany Bolzanovy je na jevě, že přísně klassifikoval, a veliký počet nedostatečných známek objasňoval tím, že studující přinášejí si z gymnasií nedokonalou známost němčiny a jsou zvyklí učiti se mechanicky.

Fesl po 4letém žalařování r. 1824 podepsal odvolání, které mu diktoval Frint. Jeho ochránce biskup Hurdálek r. 1825 resignoval na svůj úřad a uchýlil se v život soukromý.

ství. Professor dějin v Štýrském Hradci Julius Schneller opustil raději říši, aby ušel nenáviděné kontrole svých přednášek. Slavný professor filosofie ve Vídni Ludvík Rembold, učitel Exnerův, byl náhle r. 1825 zbaven professury a dán se 700 zl. na odpočinek.

Nad to university rakouské byly tehdy chudě opatřeny; jen málokterá stolice byla obsazena dvěma silami učitelskými a studující universitní neměli té svobody, které se těšili v Německu nebo jinde. Jedinou výjimkou byly lékařské fakulty vídeňská a pražská, jichžto dobré jméno od let třicátých devatenáctého věku zastiňovalo i pověst universit v Německu. Škoda a Rokytanský otevřeli nové dráhy lékařskému světu.

[b) Techniky.] Sesterskými ústavy universit nazvali jsme ústavy technické, které vznikly z t. zv. šlechtických akademií[1]) a odborných škol inženýrských, přizpůsobivše se znenáhla svým zřízením vysokým školám humanistickým, čili universitám. Kolébkou akademií takových byla Italie; odtud rozšířily se po Francii a Německu; na půdě rakouské známa stavovská akademie ve Vídni (1685—1748), rytířská akademie v Lehnici (1708—1856) založená, kdy ještě knížectví slezské náleželo koruně české, stavovská akademie v Olomouci (1724—1787, pak 1791—1849), první samostatná inženýrská škola v Rakousku, totiž stavovská inženýrská škola v Praze, z níž r. 1806 vznikl zemský technický ústav.

Byla to myšlenka Gerstnerova, jenž pro ni získal hraběte Rottenhanna, tehdy státního ministra a spolu předsedu dvorské komise studijní, a stavům království českého nabídl založení polytechnického ústavu po příkladu proslulé pařížské école polytechnique. Stavovský zemský sněm usnesl se dne 23. srpna 1802 jednomyslně, že převezme výdaje na

---

[1]) Není pochyby, že na takovou akademii pomýšlel též Jan Petr hrabě Straka v závěti své ze dne 18. února 1710, pro niž bohaté učinil nadání. Od r. 1782 poskytovala se jen stipendia mladým lidem z chudého českého šlechtictva; r. 1896, tedy po 186 letech Strakova akademie sice otevřena, ale vědy technické byly z ní úplně vyloučeny. Srov. Studij. nad. v král. Čes. II. (1700 až 1754), str. 58—70, pak 341—362. Trakal Jos. Dr., Strak. akademie v Ottově N. Slov. XXIV., str. 191. (Praha, 1906).

služné professorům, na zařízení a vydržování ústavu, že se k odboru inženýrskému má přidati obor stavitelský. Za vhodný dům uznán byl bývalý seminář sv. Václava (nyní dům německé techniky v Husově třídě); žádáno jen, aby byl vyprázdněn. Užívalo ho totiž akademické gymnasium a studium filosofické; úsilím nejvyššího purkrabí Jana Rud. hraběte Chotka přestěhovalo se gymnasium i filosofická fakulta do Klementina, dům řádně opraven a 19. července 1804 z majetku státního převzat do zemské správy.[1])

Usnesení sněmovnímu dostalo se nejvyššího schválení císařova; Gerstner potvrzen za ředitele a professora mechaniky, pro obor stavitelský jmenován professorem Jiří Fischer, učitel kreslení na škole týnské v Praze, účetní důstojník stavebního oddělení při zemské vládě v Čechách, pro obor chemie MUDr. Jan Ondřej Scherer, učitel chemie z vídeňského Tereziana. Brzy však potom vrátil se do Vídně na universitu a jeho nástupcem stal se Karel Augustin Neumann, rodilý Sas.

Nově založený ústav pojmenován byl: »Královské české stavovské technické učeliště v Praze«, kteréhož titulu užíval až do r. 1848. Vyučovací řeč byla německá. Skládal se ze dvou oddělení: a) chemického, b) mathematického; oddělení mathematické mělo odbor a) strojnický, b) stavitelský. Studium bylo tříleté; přijetí posluchačovo záviselo na průkazu předběžného vzdělání, zprvu ze školy hlavní a to ze 4. třídy, pak z trojtřídní reálné školy, později na výsledku přijímací zkoušky. Dne 10. listopadu 1806 bylo učeliště otevřeno slavnostním způsobem. Gerstner jako ředitel ústavu bydlil v budově školní, jako professor strojnictví bral služného 1000 zl., vedle toho jako universitní professor pro vyšší mathematiku 1000 zl.; když pak r. 1818 stal se c. k. stav. vodním ředitelem, obdržel dalších 2000 zl. ročně. Professor stavitelství bral ročně platu 1200 zl., professor chemie 1500 zl. ročně služného. Na opatření technických strojů dáno celkem 6300 zl., pro pomůcky stavitelské 2300 zl., pro zřízení chemické laboratoře

---

[1]) Obšírně ve spise dvor. rady A. V. Velflíka: Dějiny technického učení v Praze (1906), díl I., str. 160—198.

6000 zl. Hned v prvém roce bylo 106 posluchačů, r. 1810 již 216, r. 1812 dokonce 381. — Ústav rozvíjel se utěšeně po stránce kvalitativní i kvantitativní. Jeho původce, ředitel Gerstner, vyznamenán byl r. 1808 za svou blahodárnou činnost a veliké zásluhy o založení technického učeliště řádem Leopoldovým a r. 1810 povýšen byl do dědičného stavu rytířského.

Jako dříve inženýrská škola byla přičleněna k universitě pražské, tak i nové technické učeliště, ačkoli mělo svého ředitele, souviselo s universitou tím, že jeho posluchači byli společně immatrikulováni s posluchači universitními a také některé přednášky poslouchali na studiu filosofickém. Avšak dekretem studijní dvorské komise ze dne 8. září 1815 nastalo úplné rozloučení; technika prohlášena za ústav samostatný.[1])

Úspěchy pražského technického ústavu přiměly zemskou vládu dolnorakouskou, že již 26. února 1805 vyžádala si od českých zemských stavů vypracovanou organisační osnovu, která pak byla základem pro technický ústav ve Vídni, otevřený r. 1815.

6. Jak bylo na českých školách.

Proměny, které se v ústrojí školském dědičných zemí rakouských udály, jak jsme nastínili, staly se beze všeho zření na kulturní potřebu národnosti české. Tvůrcové jejich měli na mysli toliko poměry státní a podle nich upravovali školy; v celé říši všecko s jednoho hlediska — německého — řídili i tehdy, kdy panovník od r. 1804 přijal titul císaře rakouského a složil pak hodnost císaře německého. Každé snaze, která se nesla k posílení některé individuality kmenové, bylo bráněno nebo zůstala nepovšimnuta. Když sněm stavů českých r. 1793 žádal, aby rektoru university pražské a administrátoru komorních statků dostalo se na sněmu hlasu a místa mezi praeláty, návrh ten jako novotářský zamítnut.

---

[1]) Fr. rytíř z Gerstnerů odstoupil z ředitelství 9. dubna 1832 a přestěhoval se do Mladějova u Jičína k svému zeti Jos. Pabstmannovi. Ale skonal již 25. července téhož roku maje věku svého 76 let. Pohřben na tamním hřbitově. Život jeho v pojednáních král. čes. spol. nauk vylíčil dr. Bernard Bolzano r. 1837.

Žádost stavův, aby obnovena byla některá gymnasia z gymnasií zrušených, zvláště v krajích, kde český jazyk převládal,[1]) zůstala oslyšena, ačkoli stavové ukazovali na nedostatek kaplanů českého jazyka znalých a v tom spatřovali zanedbávání zájmů náboženských. Mínění, že stát je soukromý majetek panovníkův, který s ním nakládati může podle své vůle, čím dále, tím důrazněji se uplatňovalo, zvláště když státním ministrem 8. července 1808 jmenován Metternich.

[a) Na školách triviálních.] Přes to vše pozorovati lze pěkný vzrůst školství v naší vlasti i za poměrů tak nesnadných. Povinná docházka školní rok od roku se ujímala, přibývalo tříd i škol, ač namnoze zřizovány byly v chudičkých chaloupkách a příbytcích. Přesvědčuje nás o tom nevývratná mluva čísel: Byloť

roku	škol				učitelů	dítek školu navštěvujících		
	hlavních	triviálních	dívčích	celkem		chlapců	dívek	celkem
1808	31	2359	37	2427	—	—	—	251.491
1828	43	3121	37	3201	4923	235.286	213.057	448.343
1838	45	3383	42	3470	5781	255.123	239.106	494.229
1847	50	3456	46	3552	5854	272.064	259.550	531.614

Že byl daleko větší ještě počet dítek školou povinných, je znalci tehdejších poměrů hospodářských na bíledni. Počítalo se na př. r. 1834 v Čechách 3,945.875 obyvatelů, dítek školou povinných: 517.118, avšak školu skutečně navštěvovalo jen 479.912 dětí. Učitelských sil počítalo se tehdy 5364, z nich bylo 3127 učitelů, 2237 pomocníků.

Praze přibylo tou dobou 12 škol farních a to: na Starém

---

[1]) »wo die böhmische Sprache die herrschende ist«. Sněm. záp. 9. ledna 1797.

městě u sv. Františka, u sv. Ducha, u sv. Havla a v klášteře dominikánském u sv. Jiljí; na Novém městě u sv. Trojice a na Hrádku; na Malé Straně: u P. Marie Vítězné, u sv. Tomáše; na Hradčanech u sv. Víta a na Strahově; hlavní škola u piaristův a evangelická hl. škola u sv. Michala. Pod patronátem města Prahy byly školy: na Smíchově od r. 1787, v Libni od r. 1787, v Dolních Chabrech od r. 1790, na Olšanech od r. 1837, v Kojeticích od r. 1810, ve Velké Vsi od r. 1787.

O školách opakovacích a jich návštěvě víme tato data; byloť v Čechách

roku	opakovacích škol	navštěvovalo	
		chlapců	dívek
1828	2923	103.389	96.447
1838	3431	121.437	108.375
1847	3521	119.492	106.562

Učitelé pro české triviální školy vzdělávali se na kursech při hlavních školách v Pelhřimově, Králové Dvoře, Pardubicích, Táboře, Strakonicích, Poličce, Klatovech, Mladé Boleslavi, Kolíně a Plzni. Od r. 1800—1847 celkem vzdělalo se tu 3918 kandidátů stavu učitelského. Nejvíce jich odchoval Hradec Králové, Pardubice a Králové Dvůr.

Obraz přehledný o školství obecném podle výkladu vládního podává kniha pro opakovací školy[1]) v oddělení VIII.

[1]) V Praze, sklad knih škol. 1827, str. 216—217. Cíl svůj udává: »poučovati, co každému poddanému rakouského císařství důležité a věděti hodno. Seznámení se s jeho moudrými zákony a dobročinnými ústavy vštípí mládeži vážnost pro zřízení vlasti, vděčnost a lásku k pánu země, umenší těžkých policejních přestupků a zločinů, které z hrubé nevědomosti, neb z nedostatečného předložení se páchají.« Probráno tu: a) dějepisný rozhled o vývoji lidstva, život kočovný, lovecký, vznik pevných sídel, uvedení orby, vznik řemesel, obchodu směnného, sloučení obcí ve svazky zemské a státní; přidán původ stavu vojenského, vý-

Jeho věcné jádro podáváme slovně: »Otec země hlásá dětem ve jméně Božím: Synu můj, přijímej z mládí naučení, budeš až v starý věk moudrost nacházeti. K tomu konci jsou tak nazvané triviální, t. j. obecné školy, kdež předmětové všem lidem potřební dle ustanovených tříd, dní a hodin se přednášejí. Školní stavení stavějí, zřizují a zachovávají se nařízením pána země na outraty gruntovních pánů, obcí a farních patronů dle předpisů. Učitelé musejí nejen dobrými vysvědčeními o svých schopnostech a mravném chování se prokázati, ale i určité stáří míti. Mají po magistrátu a po vesnickém právu první hodnost a jsou od služby vojenské osvobozeni. Jejich příjmy jsou pod ochranou zeměpána. Nad učiteli, žáky a školními staveními mají místní duchovní první a neprostředeční dohled a pod nimi místní školní dohlédači. Tito mají aspoň každých 14 dní dohlížeti, děti k pilnému do školy chození přidržovati, nad jejich mravností bdíti, učitele hájiti.«

»Školy jsou rozděleny v okrsky a nad těmi jsou zásluhami vyniklí školní muži, děkanové, od biskupa ustanovení, od zemské vlády potvrzení. Ti řídí školství svého okrsku, vyšetřují každý rok školy a dávají zprávu o stavu jejich krajským ouřadům a konsistořím. Krajským ouřadům jest přikázáno, aby o školní knihy pro chudé děti, o příjmy učitelovy, o příspěvky vdovám a sirotkům po učitelích pečovali a k zvelebení školstva oučinlivě napomáhali. Poněvadž v těchto školách hlavně na cvičení lidu záleží, svěřeno řízení jejich kon-

---

znam pevností; b) zeměpisný přehled korunních zemí císařství Rakouského; c) o péči mocnářově o dobro zemské; d) péče o bezpečnost života, těla a zdraví; důležitost očkování, prostředky a pomoc při náhlém úrazu, zdánlivém úmrtí, podmínky zdravého bydlení; e) zvláště se pojednává o účinku jedovatých hub a rostlin, o důležitosti zdravých zubů po stránce vyživovací; f) ani na dobytek se nezapomnělo; doporučuje se šetrnost zvířectva, výstraha se dává před jeho týráním; g) přidán výtah ze zákonů, nařízení policejních, poučení o vlastnictví majetku, o bezpečnosti osobní cti, o poměru pánů k čeládce, o městské správě, o řemeslném cechu; poučení o veřejné mravnosti, náboženské snášelivosti, o obrazu správy zemské a říšské a o povinnostech poddaných k vladaři.

sistořím, t. j. úřadům, kteří pod předsedícím biskupem aneb jeho náměstkem generálním vikářem duchovní důležitosti neprostředečně řídí. Od toho jsou však školy nekatolíků,[1]) nespojených Řeků vyjmuty, které pod dohledem a řízením svých duchovních představených a krajských úřadů stojí.«

»Při ročních zkouškách má místní duchovní, první úředník, místní školní dohlédač, místní rychtář s výborem býti, aby s nimi všecko, čeho k dobrému školy potřebí jest, se ujednalo. Nejpilnější a nejmravnější děti má dohlédač školního okresu (vikář-děkan) užitečnými knihami obdarovati, které z výnosu fundací se opatří.«

»Do těchto řádně zřízených škol mají všecky děti obojího pohlaví od počátku svého šestého roku až s přečkaným dvanáctým rokem bez přetržení se posílati. K tomu konci musí, nežli školní rok se počne, všecka ku škole schopná mládež od učitele a místního dohlédače se sepsati. Dokud školní rok trvá, nesmí žádné dítě do služby se dáti, jestli se pán služby nezaváže, že je do školy posílati bude. Rodiče, kteří bez dokázaných příčin od chození do školy zdržují, budou potrestáni; pročež musejí učitelé v daných lhůtách poznamenání dětí do školy nechodících místní vrchnosti podávati. Za cvičení musí učiteli uvedený školní plat se platiti. Opravdově chudé děti, k nimž obzvláště ve výživě sirotčích domů a nalezinců se nacházející děti se počítati mají, musejí zdarma vyučovány býti. V školách těch předepsané knihy jsou schopnostem dětí přiměřeny; pro chudé dostane každá škola nejpotřebnější knihy zdarma. Dětem, které svá školní léta vydržely (nikoli však v jich běhu), mohou školní vysvědčení bez kolku podle předepsaného formuláře se vyhotoviti. Bez školního vysvědčení nesmí nikdo do učení přijat býti. Pro děvčata jsou tu a tam veřejné zvláštní školy, kde mimo předměty pro chlapce předepsané ještě v ženských ručních

[1]) Od 28. února 1820. Tehdy nařízeno, by soupis dítek konali pastoři, zprávy o školách předkládali senioři a přehled evang. školství ročně zemské vládě aby předkládal superintendent. Od 2. dubna 1831. osvobozeni byli evangelíci od příspěvků na budovy školní v obcích, v nichž měli své vlastní školy.

prácech od zkoušených a oprávněných učitelek se vyučují. K opakování v předepsaných předmětech ve školách jsou v sobotních a nedělních dnech pro ty, kteří po přečkaném dvanáctém roku do školy již nechodí, až po přečkaném 15 roku zvláštní opakovací hodiny nařízeny.[1]) Kdo je pronedbá, tresce se pokutou na penězích.«

»Ve městech třeba více vzdělání. Proto kromě dotčených škol jsou v městech také hlavní a v hlavních městech normální školy. Hlavní školy jsou obyčejně ze tří tříd, pro něž vyučování v náboženství s biblickými příběhy a výklady evangelií, kraso- a dobropísemnost, pak také ještě německá grammatika a praktický úvod k písemnostem předepsány jsou. Normální školy mají také tyto tři třídy a ještě obzvláště čtvrtou třídu pro dvě léta, kde měřické umění k měření délek, ploch a těl, mechanika, stavitelství, popsání země a fysika snadným způsobem se přednáší.«

»Avšak péče nejmilostivějšího pána země vztahuje se také na ty, kdož ještě dále, nežli v hlavních školách se stává, v uměních pokračují, kteří se vyšším uměním, kupectví a penězoměnství, vrchnostenským a zemským neb oučetním ouřadům oddati chtějí. K tomu jsou zřízeny reální školy. Předměty těchto škol jsou: náboženství, důkladné čtení, kraso- a pravopísemnost, počty, písemnosti, popsání země, všeobecní letopisové světa, obchodnictví, měřictví a rýsování, umění účetní, právo kupecké a směnné, fysika a chemie, francouzská a vlaská řeč. Čas k cvičení a učení jest na 3 léta ustanoven.«

»Aby učitelé pro triviální školy se vzdělali, vyučují se aspoň na jedné hlavní škole v každém kraji dle předepsaného poukázání. Učitelky dívčích škol musejí v předepsaných předmětech a v způsobu vyučování vycvičiti se od učitele, v ručních pracích od schopné učitelkyně; vrchní školní dohližitelstvo z naukových předmětů a představená učitelka první dívčí školy z ženských ručních prací zkouší a vy-

---

[1]) Od 16. září 1816; dříve byla návštěva opakovacích hodin do 18. roku věku přikázána.

svědčením je opatří. Pro učitele hlavních škol drží se na normální hlavní škole v zemi řádný vyučovací běh na šest měsíců. Za učitele na reálních školách přijímají se jen, kteří dokázali, že nejen v předmětu, pro který ustanoviti se mají, zcela dobře zběhlí, ale i s duchem toho ústavu a potřebami školáků co nejlépe seznámeni jsou a způsob vyučování co nejlépe znají. Neprominutelné jest, aby k vzdělání učitelů nařízené cvičení v normální hlavní škole v zemi s velmi dobrým prospěchem vykonali. Učitelé na hodiny v soukromých domech musí se vysvědčením o paedagogických přednáškách v normální hlavní škole opatřiti. Učitelé bez vysvědčení mají se jako pokoutní odstraniti a potrestati.«

Marně by hledal čtenář v úředních záznamech té doby nějakou zmínku o jazyku vyučovacím. Výkazy statistické se o tuto otázku nestaraly. Všeobecný řád školní, vydaný pro veškeré »c. k. země dědické«, znal jen »školy německé«. Škol jiného jazyka vyučovacího vůbec proň nebylo. Mluvil ovšem o jazyku mateřském, ale jazykem tím rozuměl jen němčinu. Že o poněmčení i škol triviálních úsilně bylo pečováno, toho doklady hojné jsme uvedli na příslušném místě. Ale také jsme upozornili, z kterých důvodů se úmysly ty nezdařily. Na triviálních školách v českých okresích uhájila čeština vydržením svého práva, poněvadž lid nebylo možno poněmčiti. Ačkoli podle Helferta[1]) zemské jazyky trpěny byly správou školskou jako nutné zlo a jako nezbytný prostředek vedoucí k poněmčení, jádro českého lidu zůstalo netknuto a zamítalo takové snahy, třeba že někdy pod vábnou rouškou časného prospěchu mu se přiváděly na pamět. Zánik industriálních škol, v podstatě užitečných, toho dokladem. Svízely válečnými sužovaný, ožebračený lid, na hrudě zemské těžce dobývající nejnutnějších podmínek životních, měl jiné starosti, než přiučovati se cizímu jazyku. Jeho řeč lišila se podstatně od mluvy městské, od mluvy tehdy knižní. Znal ještě jadrná, v pravdě česká úsloví a rčení, zachovával staré zvyky a obyčeje, znal své písně lidové. Kde by se byl všecek ten poklad lidové svéráznosti vzal, kdyby ho nebylo zachovalo živé pe-

---

[1]) Oesterr. Volksch., 469—472.

vědomí národní! Co Dobrovský, Hanka, Čelakovský z jeho úst sebrali, co Krolmus, Kramerius, K. J. Erben ano i Němcová ještě zachytili ze zvláštností a rázovitosti povahy lidové — to vše tehdy žilo v duši i řeči venkovského jádra českého lidu, jenž se germanisačnímu úsilí nepoddal, poněvadž tomu nerozuměl, že by záměnou řeči zjednati si mohl blahobyt hmotný. Pak učitelé! Zda synové českého venkova mohli za tříměsíčního svého pobytu na kursu při některé hlavní škole v Pelhřimově, Hradci Králové, Mladé Boleslavi atd., zkrátka v českém městě nabýti takového vzdělání v jazyce německém, aby se stali schopni jím učiti? Výkazy o prohlídkách školních napořád mají rubriky při zprávách o praktické způsobilosti tehdejších učitelů vyplněny poznámkami: »neumí německy«, »není jazyka německého ani v slově ani v písmě mocen«. Nejinak bylo u farářů, kteří stáli jako první představení učiteli nejblíže. Z důvodů mravních sami mládež pravdám náboženským učili a cvičili v řeči, které mládež rozuměla, totiž řeči mateřské; mnozí z nich, odchovanci generálních seminářů, proniknuti jsouce ideami o snášelivosti a humanitě po vzoru Voltairově, Rousseauově, Leibnitzově a Kinského, s nadšením kypřili půdu, dosud málo zpracovanou, a vedli mládež na základě jazyka mateřského k lepšímu poznání věcí pro život občanský potřebných. Podobně si vedli v mnohých krajinách osvícení vikáři, ano biskupské konsistoře, přihlédajíce ke skutečným poměrům, třeba že nepodporovaly českého jazyka ve škole, dojista mu nebránily. Jen tam, kde triviální školy nacházely se v sousedství oblasti německého jazyka nebo kde vrchnost hmotnými prostředky okatě podporovala každého, kdo se o rozšíření jazyka německého přičiňoval, ukazovaly se úspěchy germanisační a obvod české mluvy se úžil k našemu neprospěchu.

Za těch poměrů pracovali na školách triviálních učitelé, kteří zasloužili si vděčné naší vzpomínky, poněvadž se přičiňovali nejen o výchovu mládeže jim svěřené, nýbrž také byli pamětlivi práv jazyka českého ke škole a jeho vzdělávání odbornou literaturou. Kněžím a učitelům, kteří svorně a s nadšením pracovali na zděděné líše a pleli z ní hloží a bodláčí všeliké, přičísti dlužno hlavní podíl v záslubách.

Vzpomeňme jen Jos. Miloslava Rautenkrance,[1]) který od r. 1805 jako katecheta, od r. 1807 jako ředitel školy v Nových Dvorech poblíže Kutné Hory, velikým úsilím pozdvihl školu venkovskou, že byla v diecesi královéhradecké nejlepší a také povýšena dokonce na školu hlavní! V Hlasateli, vydávaném od Jana Nejedlého, r. 1818 uveřejnil pojednání: »Proč by se mělo v hlavních školách království Českého učiti také česky a češtině?« Památná jsou jeho slova: »Kdo potlačuje jazyk národa, potlačuje spolu národ.« Význam jich sám bolestně pociťoval, když v české obci, ve škole, kterou navštěvovaly pouze české dítky, musil přihlížeti, jak zakrňují na duchu, že nesmějí se dále vzdělávati svým jazykem mateřským. Aby jim usnadnil neutěšenou a trudu plnou práci, vydal r. 1807 »Cvičení k mluvení jazykem německým«. Své credo vyložil hned r. 1802, kdy v theologickém semináři královéhradeckém zahájil přednášky své o českém jazyku úvahou:[2]) »Proč a kterak dokonalá češtiny známost českému duchovnímu potřebna jest a mezi nejhlavnější povinnosti se počítá?«

Současně s Rautenkrancem, jenž zářil jako vzácný příklad na Kutnohorsku, vynikl na Chrudimsku vzorný učitel Jan Filcík. Jako pomocník učitelský začal v Kolíně, odtud se dostal do Hrochova Týnce, pak (1812) do Chrasti. Za školskou práci odměněn byl tehdy řídkým titulem »vzorného učitele«, za knihy své, které vítány byly přemnohým učitelům jako pomůcka při vyučování a zvláště v diecesi královéhradecké byly rozšířeny, hoden je vděčné vzpomínky.[3]) Jeho »Pravidla dobropísemnosti české« z r. 1822 vznikla ze zkušenosti v praxi učitelské a dočekala se ještě dvou vydání. Také jeho »Rychlý počtář« byl knihou ve školách oblíbenou. Konaje svědomitě úkol svůj i v hodinách opakovacích, uznával, že mládeži pro život je potřebí hojnějších vědomostí, než kolik

---

[1]) Rybička, Č. Č. M., 1867, str. 191; 274. Týž, Přední křisitelé I., str. 66—87. Beseda učitelská 1879, č. 40—43.

[2]) V jádře vytištěna jest v Hlasateli r. 1806, str. 485; vyňatek v Jungmannově Slovesnosti ve vyd. r. 1819.

[3]) O Filcíkovi (někdy vytištěno Filzig) obšírněji viz ve Výv. soust. ob. šk., str. 66—69.

jich podávala čítanka pro školy opakovací. Proto při vyučování připojoval své výklady, až vznikl »Starožitník« pro dospělejší mládež.[1]) Byla to na svůj věk výborná příručka nejpotřebnějších vědomostí zeměpisných. Filcíkovy snahy podporoval Jos. Lib. Ziegler,[2]) děkan a vikář chrudimský, jenž od r. 1823 zarazil časopis »Přítel mládeže« a vydával jej sám až do r. 1835, kdy se podniku toho ujala konsistoř královéhradecká. Pak bychom mohli vzpomenouti Jana Svobody, zakladatele první české opatrovny na Hrádku (1832) a výborné jeho učebnice »Školka« (1839), rovněž F. Tomsy, J. A. Dundra, učitele v Hlinsku,[3]) Jana F. Činoveského,[4]) vlastně Jana Formánka a jiných, kteří se slovem a písmem toho domáhali, aby se všecko učení udílelo jazykem mateřským.

Nenáhlá, ale přirozená byla cesta rozvoje českého jazyka na školách triviálních. Nebyla však bez úskalí, která bylo obeplouti statečným jeho zastancům. Občas zaharašil tu a tam přísný dozorce a přítel poněmčování hrozbou, kdy prý nutné zlo, za něž český jazyk ve škole byl pokládán, bude odstraněno. Ale vždy pohotově bývali bystří a obratní obhájcové. Naposled tak se stalo v květnu r. 1835, kdy vikariátní a politické úřady měly dáti odpověď na oběžník[5]) rozeslaný: »Záhodno-li vyučování českým jazykem beztoho již toliko na triviální školy obmezené, vytlačiti z posledního toho útočiště a na jeho místě zavésti výhradně vyučování německé?« Byl-li oběžník ten rozeslán po všech vikariátech

[1]) V rukopise zůstavil »Čítanku čili Kratochvilník« z r. 1832. Povšimnutí hodno jeho heslo: »Svět zlepšiti chtějíce obraťme zřetel svůj na mládež útlou; stáří, v křivosti své zatvrdlé jsouc, napraviti se nedá.«

[2]) Rybička, Č. Č. M. 1869, str. 34. Přední křisitelé I., 167—198. O »Příteli Mládeže« srov. J. Pešek, České časopisy paedagogické v době obrozenské. Paed. Rozhl., roč. XXIV. a XXV.

[3]) Opatřil r. 1824 nové vydání knihy methodní.

[4]) Listové týkající se vyučování mládeže na školách venkovských (1839).

[5]) »Ist es raetlich den ohnehin nur auf Trivialschulen beschraenkten Unterricht in der böhmischen Sprache auch aus diesen letzten Zufluchtsorten zu verdraengen und statt dessen alles deutsch unterrichten zu lassen?«

v zemi nebo jen v některém kraji, došla-li dobrá zdání od vikářů přímo, či byly-li také farní úřady slyšeny, dnes zjistiti nelze. Víme jen o oběžníku, dne 11. května 1835 vydaném pro kraj prácheňský od úřadu krajského v Písku. Svědkem nám Frant. Sláma Bojenický,[1]) z jehož péra se zachovala odpověď na danou otázku. Osvědčený ten buditel českého jihu, žák Bolzanův a Janderův, získán byl věci české r. 1811 jako theolog v Českých Budějovicích. Tehdy totiž František Bezděka, žák Jana Nejedlého, sám theolog, k vyzvání biskupovu učil 30 theologů německých mluvnici a dobropísemnosti české. Cvičení byla praktická a konala se třikráte týdně. K účastníkům přidružil se dobrovolně také Sláma. Pobývaje jako kaplan v Prachaticích, usiloval o zřízení samostatné české školy; jednání se protahovalo, až r. 1823 dostalo se vyřízení, že nelze vyhověti žádosti za českou školu, že však se nařizuje, by v nižší třídě učilo se kromě náboženství po česku též psaní a čtení. Když pak se dostal na Orlík, učil ve škole nejen náboženství po česku, nýbrž i jednu hodinu týdně českému dějepisu. Jeho listy o škodlivých následcích, jež plynou z německého vychování naší české mládeže na hlavních školách,[2]) které poslal K. Vinařickému, byly vytištěny, avšak druhé listy k Frant. Palackému, určené pro Časopis Českého Musea, z neznámých příčin nevyšly tiskem.[3])

Když oběžník ze dne 11. května 1835 po Prácheňsku byl rozeslán, působil Sláma již jako farář v Chrašticích ve vikariátu mirovickém. Tehdejší vikář, rodilý Písečan, Jos. Neu-

---

[1]) A. Rybička, Č. Č. M. 1874 a 1875. — Přední křisit. II. díl, str. 333—372. — Ottův Nauč. Slovn. XXIII., 333. (Praha 1905).

[2]) Vytištěny v Časop. katol. duch. 1831 na str. 559, a r. 1832, str. 94. V dopisu ze dne 17. října 1830 (Korresp. Vinař. I., 191) zmiňuje se o odeslaných listech k Palackému, dokládaje »u zvedení mládeže, u škol je nám třeba nejúčinněji pracovati, má-li národ náš národem zůstati.«

[3]) Jul. Pažout v Č. Č. M. 1898, str. 338—354. vytiskl dopis Fr. Slámy poslaný r. 1831. Fr. Palackému — tedy po 67 letech — nadepsaný: »Příspěvek k historii české z roku 1831«. Censura let minulých nebyla by ho propustila. Odhalil tu Sláma temnou stránku kulturních dějin lidu našeho z posledních dob před úsvitem svobody.

hauser, farář v Čimelicích, vybídl Slámu, by na oběžník odpověděl. Slámovo Osvědčení nazval Emanuel Tonner[1]) právem nejvzletnější a nejráznější obranou řeči a národnosti naší, co se jich kdy sepsalo. Obrana určena jsouc pro úřady, sepsána jest ovšem jazykem německým. Pro nás má největší váhu Slámův úsudek o politickém zřízení školním, ve kterém se mluví toliko o německém vyučování a německých školách. Pokládá je za nejtemnější stránku moudrosti zákonodárské. »Minulo již« — praví doslova — »tré desítiletí a nesrovnalost ona nezanechala stop síly životní; bejlí českého jazyka, ježto se tím mělo vypleti, teprv odtud začalo náležitě bujněti, jak bývá v případech podobných. Knihtiskárny normální od té doby způsobily nová a nová vydání školních kněh[2]) v jazyce českém; vláda i dozorství školní vědí o tom, že přes daná nařízení ve školách venkovských vyučuje se po česku, ale o tom se nezmiňují, poněvadž raději volí, aby se mládeži školské dostávalo vyučování lépe nějakého, než nijakého.«[3])

Teprve r. 1847 přiznala se úřední statistika, že ví také o školách s českým vyučovacím jazykem a napočítala jich *2821*.[4]) Bylo tedy pravdivé slovo jednoho z buditelů, když k stesku, že český jazyk zní jen venku za selským pluhem, dodal: »o lidu platí, že je posud český, a také si z toho nic nedělá«.

---

[1]) Frant. Slámy: Obrana jazyka českého na školách obecných. Č. Č. M. r. 1877, str. 88—102, vytištěno v překladě Em. Tonnera.

[2]) Srov. Výv. ob. škol. 72—81, (Praha 1897).

[3]) Vypravuje-li Denis, Č. p. B. H. II., 13., kterak »komise r. 1813 majíc vypátrati příčiny vzrůstu zločinců, prohlásila příčinou toho zanedbanost vyučování počátečního, které svěřováno je osobám, jež nemohly si opatřiti lepší postavení, než ubohý úřad učitelský«, nelze s ním plně souhlasiti ani s komisí; vzrostl-li tehdy počet zločinců, měly na to větší účinek jiné složky. Pohromy válečné, nejistota majetku, nedostatek výživy a zaměstnání, úpadek života továrenského uzavřením hranic a zavedením cel vysokých — to vše v otázce této zevrubněji objasňuje hledanou příčinu, než byla ta, kterou Denis uvádí, dovolávaje se dobrého zdání komise.

[4]) Ficker, l. c., str. 35.

[b) Na školách hlavních.] Jinak se však utvářily poměry na školách hlavních. Smutně pověstná ta semeniště poněmčovací vtiskla našim městům, ano i matičce Praze zvláštní ráz. Na nich učila se česká mládež papouškováním poznávati cizí slova a zapomínala ryzosti a správnosti své mateřštiny. V první třídě vyučovalo se po česku, v druhé převládal utrakvismus, ve třetí, po případě také ve čtvrté třídě slýchati bylo výhradně jazyk německý. Kdo chtěl dále se dostati, chtěj nechtěj musil osvojiti si jeho známost. Neuměl-li německy, bylo mu všecko další vzdělání znemožněno, třeba že vlohy jeho a přirozené nadání vtipu slibovalo nejlepší výsledky. A kdož spokojovali se návštěvou školy hlavní, usazujíce se potom jako řemeslníci a živnostníci vůbec ve svém domově, brzičko zapomínali trochu té správné němčiny, které se na hlavní škole přiučili a při hovoru v denním zaměstnání pomáhali si mluvou přežalostnou. Byla to směs kazimluvů nejhrubšího zrna, brzy českých, brzy německých, plna zkomolenin a nešvarů. Jazyk český ve městech naprosto byl odlišný od prosté, ale čisté mluvy lidu vesnického; všeliké popěvky, pořekadla obyvatel městských neměly nic společného s lidovou písní českého venkova. To třeba míti dobře na paměti. Poněvadž pak v jednání úředním užívalo se výhradně němčiny a po příkladě t. zv. honorací, které jen německy mezi sebou hovořily, lid obecný se opičil, vespolek si onikaje a maje »šistaty, resursy« jako svá společenská střediska, zvláště když »šicové táhli do lógru nebo mašírovali přes šisplac a drželi eincuk do šištotu«: není divu, že příchozí do českých měst českého živlu nepoznávali a soudíce podle vnějších známek, pokládali města za německá. K takovým poměrům společenským nejúčinněji přispěly školy hlavní; sice neměly síly, aby šířily německou kulturu, avšak dovedly živlu městskému dáti německou polituru, která se udržela až do let šedesátých minulého století.[1])

---

[1]) V tom se slavný náš Dobrovský ukvapil, když hájil německé normální školy; třeba prý šířila němčinu v oblastech neněmeckých, přece prý přispívala k osvícení myslí, ano vydala i nejeden český spis, aby lid nezůstával bez poučení. Ovšem v prvém desítiletí svého trvání »německé zřízení školní« nedávalo

V českých městech, kde vůbec nebylo dětí německých, zřizovány byly u hlavních škol t. zv. »elementární třídy«, řekli bychom dnes »přípravky« nebo lidově »přelejvárny«. O učení v nich máme zajímavé vzpomínky svědků věrohodných. V. V. Tomek ve svých Pamětech[1]) zachoval obrázek školy královéhradecké z let 1824—1827. V elementárce nosily si děti do školy prkénko s držadlištěm, polepené na jedné straně abecedou, na druhé otčenášem a nějakými cviky ke slabikování. Později dostaly slabikář. Obě pomůcky byly německé, jich obsahu nikdo z žáků nerozuměl. Chodilo se do školy denně kromě soboty od 8—10, od 2—4 hodin; v sobotu bývalo prázdno, poněvadž ve městě byl týdenní trh. Denně slabikovala se jedna stránka; učitel vyvolával žáka za žákem; vyvolaný přeslabikoval celou stránku, po něm totéž slabikoval druhý, třetí atd. »Měli jsme při tom dlouhou chvíli a nepokoj často ve škole. Jen před měsíční a půlletní zkouškou učil nás učitel několik německých slov, co znamenají. V pátek odpoledne vyprávěl nám P. Čermák biblické příhody po česku.« Po velikonocích r. 1825 postoupil Tomek do I. třídy hlavní školy. Tam bylo čtení, malý katechismus, psaní a počítání. »Vyučovalo se po česku, protože nikdo jinak nerozuměl, ale z knížek německých učili jsme se nazpamět a otčenáš modlili se německy.« V II. třídě přibyla německá mluvnice, německý pravopis; čtení bylo německé denně, ale v pátek jednou týdně čítalo se česky; byla to předmluva ke katechismu, na níž celý rok cvičilo se české čtení. Všecko modlení ve škole konalo se po německu, i v kostele zpívala se píseň »Hier liegt vor deiner Majestaet«. Ve třídě III. přibyl »Briefstyl«, či »schriftliche Aufsaetze« a z počtů zlomky. Tu se ani české slůvko neozvalo. Podobně líčí Karel Havlíček své zkušenosti z hlavní školy jihlavské a vděčně vzpomíná vedle vikáře borovského též učitele,[2]) který vštípil mu lásku k mateřštině a jen něko-

---

tak jasně na jevo svou stránku germanisační, ale důsledky jeho a účinky brzy potom ukazovaly své smutně pověstné stíny.

[1]) Paměti I., str. 9—16, Praha 1904.

[2]) Osvícený vikář Brůžek a učitel Ant. Línek z Bučevsi na panství kopidlanském v letech 1826—30 blahodárně vychovávali

lik slov naučil ho německy. Hlavní školy měla česká města: Praha vedle malostranské normálky chlapeckou školu v Týně a u piaristů na Novém městě od r. 1776, hlavní školu dívčí od r. 1779 na Starém městě, smíšenou od r. 1782 v Židovském městě; Beroun, Jičín, Budějovice, Krumlov, Mladá Boleslav, Pardubice, Polička, Německý Brod, Kutná Hora, Prachatice, Brandýs, Kolín, Klatovy, Domažlice, Hradec Králové, Dvůr Králové, Plzeň, Hrádek u T. n. Vlt., Strakonice, Jindřichův Hradec, Pelhřimov; k nim přibyly během času hlavní školy v Rakovníku, Březnici, Chrudimi, Lounech, Rychnově, Písku, Benešově a Milevsku, když rozšířením o čtvrtou třídu z městských škol přeměněny byly na hlavní.[1])

O školách reálních, které se tehdy počítaly k obecnému školství a byly v Čechách pouze dvě, jsme již dříve připomněli, že měly vyučovací jazyk německý.

[c) Na středních školách.] A jak bylo na gymnasiích? Samy úřady přiznávaly, že jsou ve vlasti kraje, v nichž řeč česká je panující; konsistoře i gubernia nezapíraly, že potřebí českých kněží, hlavně kaplanův a úředníků češtiny znalých, aby kraje ty mohly býti řádně spravovány. Ale se strany vládní nestalo se nic k nápravě těchto stesků. Příznivější větřík zavanul do síní gymnasijních, když ředitelství všech gymnasií v Čechách svěřeno bylo Frant. Faust. Procházkovi, Čechu osvícenému a znalci jazyka českého nad jiné výbornému. Jednak jeho příklad v snažení literárním, jednak samospráva konsesu studijního byly toho příčinou, že jednotlivci odvažovali se vzdělávati gymnasijní mládež v češtině. První učil češtině Josef Jungmann od r. 1800—1815 na gymnasiu v Litoměřicích. Magistrát tamní uznávaje jeho zásluhy, udělil mu hned r. 1805 právo měšťanské. Po něm ujal se r. 1802 vyučování češtině na akademickém gymnasiu v Praze Karel Ign. Thám a třikráte týdně shromažďoval jinochy české k cvičení; »ale« — jak dokládá Václ. Kl. Klicpera — »bylinka ta

---

mladého Havlíčka. Srov. V. Zelený, Osvěta 1872, str. 321—336. Ze života K. H., Fr. Bílý, Výbor ze spisů H., str. 16—18, Praha 1907.

[1]) O době otevření jednotlivých škol hlavních a jich vydržovatelích, srov. Výv. soust. ob. šk., str. 39.

jarých kořenů neměla.« Dvorská studijní komise měla za to, že otevřením nových ústavů středních pomůže se nedostatku dorostu kněžského a úřednického, ale otázce jazykové pozornosti nevěnovala. Tak k dosavadním 16 gymnasiím přibyly nové ústavy v Slaném, Kadani, Rychnově u piaristů, v Klatovech u benediktinů, v Žatci, Německém Brodě u praemonstrátů, v České Lípě u augustiniánů; toliko v Jičíně a Jindřichově Hradci otevřena gymnasia světská nákladem státním. Vykazovalo se:

roku	universita	filosofické studium	gymnasií	jedno gymnasium na		počet žáků gymnasijn.	Že počet žactva kolísal, soudíme z toho:
				□ mil	obyvatel		
1817	1	4[1])	24	39	130.000	nedá se zjistiti	r. 1828 bylo 5448 ž.
1847	1	3[2])	21[3])	$45^1/_4$	209.500	5609	r. 1838 bylo 5128 ž.

Teprve po bitvě u Lipska obětí českého lidu, kterou na životech a jmění položil za obhájení celistvosti říše, vykoupena byla šetrnost k českému jazyku, k jehož důležitosti bylo od konce věku XVIII. ve spisech obranných důrazně odkazováno. »My Slované, a zvláště my Čechové« — psal nadšeně Jos. Jungmann[4]) — »jak jinda, tak v těchto časích svou neošemetnou lásku k zeměpánu jsme nepochybnými důvody na jevo dali, a protož od jeho spravedlivosti opět záštity a otcovské k nám blahosklonnosti důvěrně se nadějeme.«

První krok — jak podle výkladu Václava Zeleného[5]) se soudí — u věci té učinil Milo Grün,[6]) tehdejší opat kláštera

[1]) V Budějovicích, Mostě, Litomyšli u piaristů, v Plzni u praemonstrátů.

[2]) V Mostě zaniklo. — [3]) Ubyla gymn. v Benešově, Slaném, Ostrově.

[4]) Hromádkovy: Prvotiny pěkných umění. Ve Vídni 1813.

[5]) Život Jos. Jungm., str. 158—163.

[6]) Srov. Ottův N. Slov. X., 537 (Praha 1896). Narozen 1751 v Blšanech na Žatecku, zemřel 1816 na Strahově.

strahovského. Jako ředitel filosofických studií měl dosti příležitosti, by se přesvědčil, kterak zanedbávána je mládež česká v jazyce, kterým někdy působiti měla na vzdělání svého národa. Vynikaje neobyčejným vzděláním zasloužil se platně o klášter, školství a vědu. Při klášteře zřídil domácí studium theologické, rozmnožil jeho umělecké sbírky a povznesl svěřené mu gymnasium žatecké. Jako přísedící stavovského výboru zemského podal r. 1815 pamětní spis k zemskému guberniu, v němž obšírně vyložil potřebu školního vzdělání v jazyce českém. Pomocníkem byl mu přítel a člen téhož konventu klášterního, bibliotekář strahovský Bohumír Dlabač.[1]) Studium vědecké a záliba v umění sblížily je k bratrské důvěrnosti. Ježto pak i gubernium zemské s vývody ve spise pamětném se shodovalo, odhodlala se tehdejší vláda vyplniti jeho přání.

Lidem prozíravým zajisté nezůstalo tajno, že lid český od zrušení nevolnictví v povaze své sílí blahým pocitem osobní svobody, s ním že roste jeho povědomí obětí státu přinášených za válek napoleonských, že školou, novinami, časovými tisky stoupá jeho vzdělání, které jej utvrzuje v jeho houževnaté lásce k mluvě mateřské a v živé příchylnosti k národní sebezáchraně. Bylo tudíž zcela přirozeno — a není třeba vykládati si to za projev zvláštní přízně — že dne 23. srpna r. 1816 vydán byl c. k. dvorní komisí nad studiemi dekret č. 1821, podle něhož »a) pro gymnasia v místech pouze českých aneb v nichž mimo Němce t a k é rodilí Čechové se nacházejí, mají jedině takoví praefekti, pak učitelé grammatikální a humanitní se zřizovati, kteří v jazyce českém zběhlí jsou; b) v těchto gymnasiích mají žáci, kteří známost jazyka českého již ze škol triviálních aneb z domácího vychování s se-

---

[1]) Jan Bohumír Dlabač, narodil se 17. července 1758 v Cerhenicích; od r. 1778 člen strahovského konventu, kdež 4. února 1820 zemřel. Jeho dílo »Allgemeines historisches Künstler-Lexikon von Böhmen«, ve 3 kvartových svazcích vyšlo nákladem stavů českých v Praze 1815—1818. Kromě pokusů básnických a vědeckých pojednání máme od něho »Krátké vypsání českého království. S mapou, r. 1818«. Srov. J. Kalousek, D. kr. sp. n., str. 80 (Praha 1885). Ottův Sl. Nauč. VII., 675 (Praha 1893).

bou přinášejí, také v českém překládání a spisování se cvičiti; c) při počátku každého školního roku budiž v posluchárnách filosofického a právnického učení veřejně ohlašováno, že v přijímání k politickým úřadům zemí českých těm, kteří česky umějí, při jinak stejné schopnosti přednost dána bude.« Na tom základě, praví vrstevník[1]) té doby »vyučovalo se v roce 1817 a následujících v Praze na všech třech gymnasiích, pak v Boleslavi, Německém Brodě, Budějovicích, Jičíně, Klatovech, Hradci Králové, Hradci Jindřichově, v Litomyšli, Písku, Plzni, Rychnově a Slaném úhrnem 2788 žáků české mluvnici a nad 900 studujících z tříd humanitních českému slohu. A nedálo se tak snad z donucení, nýbrž z píle soukromé, kterou učitelé osvědčovali horlivě a ovoce jejich snažení bylo nepopíratelné. Pohrdání, neb aspoň nevážnost mateřské řeči přestala, přemnozí pak, jimž nikdy by na mysl nepřipadlo, učili se aspoň čísti a pravopisně psáti.«

Skutkem tím potřeba učitelů, českého jazyka znalých, byla prokázána. Tak po 38 letech dostal se opět jazyk český do učebných síní na gymnasiích a bylo jen přirozeným toho důsledkem, že se podle nejvyššího nařízení ze dne 2. prosince r. 1816 ukládalo zemskému guberniu,[2]) aby navrhováni byli kandidáti na uprázděná místa učitelská při gymnasiích v krajinách, v nichž se výhradně po česku nebo valnou většinou po česku mluví, kteří také jazyka českého náležitě jsou znalí, a aby požadavek ten při vypsání konkursu byl pokaždé ohlášen žadatelům. Horlivé snaze přiučiti se češtině dostalo se brzy vydatné posily, když ve známost přišlo císařské nařízení ze dne 13. února r. 1818:[3]) »Jeho Milost císař a král znovu naříditi ráčil, aby při dosazování úředníků na krajské úřady toho se šetřilo a zachovávalo, aby úředníci jazyk země nebo krajiny, v které jsou zřízeni a ustanoveni, dokonale uměli.

---

[1]) Dr. Fr. Sartori, Hist.-ethnogr. Übersicht der Wissenschaft u. Lit. des öst. Kais., Wien I., 1830, str. 28—29. A. Rybička, Přední křis., J. Nejedlý, str. 155.

[2]) Dekret stud. dvor. kom. 14. prosince 1816 č. 2764. Nádherný, Samlg. II., 206.

[3]) Guber. dekr. 16. března 1818 č. 11048. Nádherný, Samlg., III., 122.

Známost a umění jazyka českého jest politickému úředníku, který bezprostředně s poddaným mluviti a na něho s oučinkem má působiti na nejvýš potřebná. Pročež žákovstvo a mládež studující nyní a budoucně k důkladnému naučení jazyka českého se vzbuzuj a s tím doložením jí to se vší mocí na srdce kladeno buď, že ode všech, kdo k praxi konceptní se hlásiti budou, důkaz jakožto nevyhnutelná podmínka se pohledávati bude, že dokonalou známost a zběhlost jazyka českého mají.«

Když takto jazyku českému přístup do gymnasií se otvíral, bolestně byl pociťován nedostatek způsobilých učitelův a nedostatek knih. Prvému mohla pomoci jen budoucnost, až se mladý dorost schopný a češtiny znalý bude hlásiti k učitelství gymnasijnímu, druhý nedostatek vybízel k činnosti neodkladné. A té se chopil Jungmann; pobídnut byv velmistrem křižovnickým, tehdejším direktorem gymnasií, Jos. Koehlerem, jal se pracovati o čítací knize s theoretickým úvodem o slohu. Během r. 1817 byla práce dokonána, jak souditi lze z Jungmannova listu ze dne 29. prosince t. r. k Ant. Markovi: »Chrestomatie má poslána jest do Vídně.« Od dvorní komise dodána byla však censuře teprve r. 1819 a po mnohém jednání spatřila Slovesnost v lednu 1820 světlo světa.[1]) V čelo položil Jungmann slova »k vlastenecké mládeži«, jíž knihu svou jako pomůcku věnoval. Světle a pevně vyložil tu jádro smýšlení svého o tom, čeho potřebí naší mateřštině: pilného studování vzorů starých a dalšího vzdělávání, by postačila zvýšeným potřebám doby nové. Knihy té užívalo se na některých gymnasiích také v hodinách řádného vyučování, že při stilistice, poetice a rhetorice učitelé odkazovali také k českým vzorům a podle nich své žáky cvičili.

Slovesnosti Jungmannově, jakkoli byla šťastným a velikým důkazem o schopnosti českého jazyka k vyjádření vě-

---

[1]) Slovesnost anebo sbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu. K prospěchu vlastenské mládeže od Jos. Jungmanna, doktora ve filosofii a professora humanitní třídy na c. k. gymnasium akademie Pražské. V Praze 1820. O předlohách knihy té viz Listy filol., roč. XXXVIII., str. 207—219, 346—353, 416—448, studie Karla Hikla: Jungm. Slovesnost a její předlohy.

deckému, nedostalo se zprvu vlídného přijetí u obou tehdejších jaksi úředních představitelův a znalců češtiny. Professor Jan Nejedlý ji odsoudil, že spisovatel užil v ní pravopisu analogického, a Jos. Dobrovský,[1]) tvůrce nového pravopisu, nazval ji »příšerou«, poněvadž všecky snahy o další vzdělávání jazyka českého pokládal za daremné a za nejvyšší úkol českých spisovatelů považoval, aby zachovali jazyk svůj v té výši a čistotě, kterou vynikal v t. zv. zlatém věku doby Rudolfovy. Nemůžeme se tedy diviti, když užíváním knihy Jungmannovy ve škole znepokojeny byly dozorčí úřady a když slabou stránku obou nařízení o češtině záhy postřehli všichni, kdož neměli dobré vůle. Každý si je vykládal po svém. Nebyloť v nich řečeno, má-li se jazyku českému vyučovati v hodinách řádného vyučování, předepsaných mluvnici a slohu, tedy souběžně vedle latiny a němčiny, či má-li se češtině vyučovati pouze jako předmětu vedlejšímu v hodinách mimořádných. Přičiněním praefekta akad. gymnasia Petrische[2]) a jiných nepříznivců vydáno bylo vynesení ze dne 16. února 1821, podle něhož »znamenalo se, že na některých gymnasiích učení českému jazyku děje se jako řádnému předmětu vykládáním české grammatiky a chrestomathie professora Jungmanna, což proti ustanovení z r. 1818 čelí, kterým se dovolilo knihu tu studujícím schváliti, ne však za řádnou školní knihu v gymnasiích uvésti, protože by žákům, kteří toho jazyka neumějí, ujalo se času, vyměřeného zákonem k veřejnému učení.« Co takové »vysvětlení« znamenalo, dobře Zelený vystihl. Vál z něho vítr snahám českým nepříznivý; i stalo se, že lidé řídící se v jednání svém podle větru, ochabli v horlivosti své a že od té doby—jak Jungmann

---

[1]) Srov. Zelený, Živ. Jungm., str. 175. Názor svůj o nemožnosti dalšího vzdělání českého jazyka Dobrovský vyložil hned r. 1780 v Lit. Mag. na str. 106. Úplný citát u Zelen., Jungm. str. 174.

[2]) Zelený Živ. Jung. 163 a 164. List dvorního rady Langa, referenta o gymnasiích při dvorní komisi, ze dne 30. července 1819 je klassickým dokladem, kterak se měly kruhy úřední k celé akci: »Es besteht also für die Gymnasien keine Verordnung, welche das Betreiben des Böhmischen anbefiehlt«. Srov. též Fr. Bílého: Korresp. Čelakovského I., str. 84.

sám dí — pro český jazyk na gymnasiích u nás více se nedělo, než před r. 1816 se dálo.[1])

Tím vděčnější paměti hodni jsou nemnozí, kteří s nadšením vytrvali při vyučování češtině a zdarma ve zvláštních dvou až třech hodinách do téhodne žáky své cvičili. Vzpomeňme professora Josefa Chmely, který r. 1819 začal na gymnasiu v Jičíně učiti a podle kroniky tamního ústavu byl »výtečný jazyka českého příznivec a šiřitel«. Po jeho odchodu do Kr. Hradce ujal se té práce Frant. Šír, Jungmannův žák a vytrval v ní bez únavy od r. 1821 do r. 1848. Chmela, přeložen byv z Jičína do Hradce Králové, učil plných 7 let mimořádně a zdarma češtině; jeho žáky byli tu Josef Kaj. Tyl a Jos. Jarosl. Langer, kteří k učiteli svému lnuli příchylností dětinnou i v pozdějších dobách. Když se Chmela dostal do Prahy, ujal se vyučování v Hradci Králové po něm Václav Klim. Klicpera až do r. 1846, kdy také sám do Prahy se odebral. Na gymnasiu v Jindřichově Hradci učil od r. 1816 prof. Václav Alois Svoboda až do r. 1824, po něm Antonín Liška do r. 1846, pak prof. Martin K. Hrubý, jehož působení vděčně připomíná Eug. Tupý, pozdější básník Jaroslav Jablonský.

[d) Na školách vysokých.] O lyceích tehdejších zmínka se již stala. Zbývá ještě několik slov o universitě. V době osvícenské čítala mezi professory fakulty filosofické řadu mužů velikého jména; vždyť na ní působili Jan Tesánek, Steplingův žák, rodem z Brandýsa n. L., professor fysiky, později vyšší mathematiky, astronom Antonín Strnad, první učitel přírodopisu Jos. Mayer, slavný dějepisec Ignát Cornova, mathematik Stan. Vydra, Martin Pelcl, úřední zástupce českého jazyka. S nimi v styku badatelském byli bibliothekář Rafael Ungar a otec slavistiky Jos. Dobrovský. Tito osvícenci horovali pro ideje Voltairovy, Rousseauovy, Leibnitzovy; jejich snahou nabývaly vyšší vrstvy pražské společnosti známosti o novém směru lidského badání a vědeckého pokroku. Poněkud jinaké světlo svítilo v síních universitních na počátku věku devatenáctého. Reformy, spojené s policejní kontrolou nad kathedrou universitní a nucené přednášení podle učebnic,

---

[1]) Sr. také ze Zápisků Jungm., čís. 54., vyd. Ferd. Schulze.

tížilo hloubavé duchy, jako hmotná tíseň doby válečné tížila vrstvy lidové. Svobodnější slovo nebylo trpěno nikde a opovážil-li se kdo vybočiti z kolejí předepsaných, pozbýval úřadu. Touha po klidu, po světovém míru jako mohutná vlna zachvacovala Evropu, jíž pak zdál se buřičem a rušitelem každý, kdo v osvětovém tom proudu v ledačems smýšlel odlišně. Dlouhé války a nenasytné krveprolévání za revoluce francouzské na dlouhou dobu ustrašilo lid; též učenci měli za to, že teprve z trvalého klidu zbraní rozkvete rozumové osvícení národů, z kterého vzejde blahobyt duševní i hmotný čili »nebe na zemi«. Na pražské universitě přejímá po Pelclovi přednášky o české řeči a literatuře Jan Nejedlý[1]) a po 33 let stojí v popředí národního ruchu. Rozsáhlá jeho činnost veřejná měla své obdivovatele i odpůrce, spisům jeho dostávalo se chvály i odsudkův, ale po pravdě a zásluze vděčí se naše doba jeho práci buditelské. Jeho Hlasatel český od r. 1806 článkem »O lásce k vlasti« stal se šiřitelem lásky k vlasti a jazyku mateřskému. Miláčkem studenstva a pražské intelligence je professor Bernard Bolzáno,[2]) k němuž se druží Max. Fr. Millauer, professor pastorálky, zasloužilý jednatel českého Musea, vzdělavatelé věd přírodních bratří Jan Sv. Pressl od r. 1820 na fakultě lékařské a Karel Bořivoj Pressl (1832—52) na fakultě filosofické, ze starších Ladislav Jandera a Josef Mikan, kteří neunavně pracovali o vědeckých základech literatury české.

Na fakultě právnické právo přirozené, státní, mezinárodní a trestní přednášel Martin Adolf Kopetz, statistiku od r. 1817 Jiří Norbert Schnabel, církevní právo Ignát Sinke (1801—1818), po něm od r. 1820 professor rakouského soukromého práva Josef Helfert. Římskému právu od r. 1810 přikázána byla stolice práva občanského. Mimořádnému předmětu

---

[1]) Srov. Ant. Rybička, Osvěta 1877, č. 4—10., otisk v Před. křis. I., str. 88—166. Jarosl. Vlček. Děj. č. lit. II., 2., str. 1—17.; Nejedlý zemřel 31. prosince 1834.

[2]) Srov. Mar. Červinková-Riegrová, Bernard Bolzano, Osvěta 1881, str. 669, 765, 871, 973. Od 19. dubna 1805 do 19. ledna 1819 působil na universitě. Srov. pozn. str. 125.

státního práva českého učil (1792—1824) Josef Veith; po něm od učení toho se ustalo.

Na fakultě lékařské byly tehdy celebrity prvního řádu; geniální Oppolzer, jehož klinika vynikala tehdy nad jiné, vedle něho skvěli se Redtenbacher, znamenitý chemik, Arlt, lékař oční, Pitha, chirurg; vedle Pressla vzpomínky ještě zasluhuje Julius Krombholz, zakladatel nadací léčebných pro studentstvo. O rozkvět studia lékařského velice se zasloužil protomedikus a guberniální rada Ignát šl. Nádherný, který zavedl vzorný pořádek ve všeobecné nemocnici a zjednával mladým, ale zdatným silám ochotně nejen postup, ale též vše, čeho potřebovali pro pěstování svého speciálního studia.

Z doby této zachovali nám zdařilé črty z života universitního ve svých vzpomínkách Řehoř Zeithammer, V. V. Tomek, Leopold Hasner, A. Springer, K. Havlíček, Alex. sv. p. Helfert a jiní. O Bolzanovi na př. bylo známo, že je professorem přísným, jenž zlořádů žádných netrpěl, uměl však rozeznávati výbuchy mladistvé veselosti od projevů mysli zkažené. Sotva že ve škole se objevil, a byť tam panoval sebe větší hluk a bouře, hned nastalo hluboké ticho. Jakkoli vystoupení jeho při slabé tělesné konstituci nic nápadného do sebe nemělo, přece poutavý a výmluvný výraz jeho tahů, jasnost myšlenek a výrazů, vřelost a přesvědčení, s nimiž přednášel, takovou mocí účinkovaly na mladistvé mysli, že nebylo slyšeti ani nejmenšího šramotu mezi přednáškou.[1])

V obrovském sále »logiky« přednášel Lad. Jandera, maje na 300 posluchačů. Professoru přísnému ztropili leckdy povyk rozdovádění posluchači, ale když je malý a šedivý professor vyvolával, aby u tabule řešili algebraické a geometrické úkoly, bývala v nich malá dušička.[2]) Tomek i Havlíček v pamětech

---

[1]) Řehoř Zeithammer, u Červinkové. Osv. 1881, str. 678.

[2]) L. Hasner, Denkwürdigkeiten, Stuttgart 1892, str. 20. K přísnému, ale dobromyslnému a důstojnému stařečkovi měl se Leopold Hasner s náležitým respektem a vzpomněl učence toho, u něhož i jeho otec se učil a s nímž sám později v akademickém senátě pražské university pěstoval styk přátelský. Srov.

svých o K. Boř. Presslovi poznamenali, že sice o přírodopise přednášel, ale nikdy ani jediné přírodniny neukázal. Za to oba nadšenou chválu vzdávali professoru filosofie Fr. Exnerovi, jehož poutavé výklady mocně jejich mysl dojímaly, poněvadž vedl posluchače své k přemýšlení samostatnému.

Technické učeliště pražské vletech 1820—1832 prožívalo krisi vývojovou a povznášelo se k vyšším studiím odborným, majíc nyní v reálkách své přípravky. Ústav měl 5 professorův a 2 adjunkty. Že toliko jazyk německý byl jazykem vyučovacím, rozumělo se samo sebou.

Léta 1792—1832 — doba čtyřiceti let — stačila, že vlastní silou obrodil se národ, či lépe řečeno, že vydržel svoje vlastnictví byť v podruží a vyspěl tou měrou, aby se mohl veřejně a důrazně hlásiti k svému právu. »Co nepozorovali cizinci« — dí Denis[1]) — »kteří vábeni byli melancholickými vzpomínkami na slavnou minulost Prahy a Čechie, co netušili úřadové, kteří bděli ledabylo, aby žádným nebezpečným snem nebyl rušen spánek poddaných, co neznamenalo několik desítek pánů, kteří bez přesvědčení jednali o předlohách královských a ze svých rukou stářím a dnou schvácených pouštěli privilegia národa, to bylo dílo klíčení, z něhož mělo vzejíti neočekávané jaro. První část vlády Františka I. spadá v jednu dobu s nejúplnějším úpadkem politickým země: nikdy svobody obecné nebyly prázdnější, národ méně dbalý svých tradicí, správa tápavější a obmezenější. Však pod touto vrstvou sobectví a lenosti hrstka vlastenců vážně pojala napomenutí spisovatelů, kteří za vlády Josefa II. hájili práv jazyka českého, naučili se své řeči mateřské, chtějí v ní poučovati národ, zjednati mu místo, jež dávno ztratil ve vědě a v životě. Úkol je nevděčný; ale oni jediní v království neztratili víru. Všecky okolnosti jim slouží; příhody na pohled nejnepříznivější zdvojují jejich horlivost a přivádějí jim nový dorost; jsou minulostí a mládím, představují vlast a lidskost, tradici a pokrok; jejich program uspokojuje předsudky a

---

podobná líčení ve »Zpomínkách starého vlastence«, str. 37—42, Praha 1872.

[1]) Č. p. B. H. II., 43.

živí naději idealistů. Takto přese všecky překážky, jimiž zatarasena jejich cesta, pravidelně postupují od úspěchu k úspěchu a soustavně zapuzují před sebou zmatené odpůrce.«

7. Za právo mateřštiny. Snahy opravné.

Národnost česká v letech třicátých hlásila se plným a mocným proudem k životu veřejnému, který se jevil vlastním cítěním a vlastním nazíráním na potřeby časové. Idea národnosti a Slovanství, uvedená Nejedlým a Jungmannem, posvěcená Kollárem a Čelakovským, žila netoliko v literatuře, nýbrž v mysli a srdci českého lidu tehdejšího. »Kolik bylo úkazů denních v duševním životě národním« — dí starý pamětník té doby[1]) — »tolik bylo hesel, jimiž mezi sebou se poznávali »vlastenci«, a kdo neměl toho klíče, byl ve společnosti národních zasvěcenců cizincem. Všichni považovali se za jednu rodinu hotovi jsouce druh druhu pomáhati dle možnosti.« Takovým mravním svazkem tužila se láska k národu a horlivost vlastenecká, osoby různého povolání sbližovaly se k sobě stejným smýšlením a společnou snahou, důvěra ve vlastní síly rostla, což vše mělo účinek mocný a dalekosáhlý. V Kollárovi a Čelakovském měli Čechové první moderní klassiky, jejichž básnické plody vřadily novočeskou literaturu důstojně mezi ostatní moderní literatury evropské. Národní museum české a Matice česká s Časopisem českého Musea soustřeďovaly síly badatelské a pracující o zvelebení českého jazyka a české vědy. I sama Královská Společnost Nauk přijavši ve svůj střed Františka Palackého dala volbou jeho na jevo, že studium vědecké pěstovati hodlá netoliko obsahem, nýbrž i duchem české.

Změnily se poměry a s rostoucím vědomím národním rostla také odvaha k zápasu za právo jazyka mateřského. Když r. 1832 František Palacký shledal, že by prosbám o zavedení jazyka českého do škol snad bylo popřáno sluchu, tu na pobídku musejního sboru složen byl pamětní spis k zemské

---

[1]) Zpom. star. vlast., str. 60.

vládě a odevzdán dne 10. dubna 1832 zvláštním komitétem hraběti Karlu Chotkovi, tehdy nejvyššímu správci zemskému. Vypracování pamětního spisu podjal se Karel Vinařický,[1]) jemuž radou pomocen byl věcí školských výtečně znalý Jungmann.

Skladatelé pamětního toho spisu začavše od soustavy vyučovací, kterou zahájila císařovna Marie Teresie a v níž pokračoval Josef II., označili hned v úvodu, že sice šedesát let usiluje se již o poněmčení měst českých novými školami německými, ale že účelu toho nedosaženo, poněvadž všecko vyučování cizímu jazyku nemělo základu a neopíralo se o znalost mateřštiny. Česká mládež, vystupující z německých hlavních škol anebo z poněmčených škol obecných, odnáší si do života tuze málo prospěšného svému budoucímu povolání. Téměř vše, čemu se naučili, je mechanické dílo paměti, při němž ani rozum ani srdce neměly účasti. Všecka jejich chatrná znalost němčiny nedostačuje ani k porozumění poučných spisů prostonárodních, ani k řádnému skládání sebe snadnějších listin, v životě obecném potřebných; a při tom se nestydí učiniti přiznání, módou takřka posvěcené, že vlastním jazykem mateřským neumějí ni čísti ni psáti, ano že vzdělání v něm považují za zbytečné. Jim stejně se hnusí škola i kniha, poněvadž obé poznali toliko jako týrání paměti i ducha. Škoda z toho je obecná; v duševní netečnosti hledati dlužno hlavní příčinu nedostatečného vývoje průmyslového a úpadek dovednosti řemeslné. Však i těm, kdož baží po vyšším vzdělání, vznikají povážlivé nehody. Mnoho jich zakrní pro nedostatek znalosti němčiny, kterou se všecko vyšší vyučování koná, mnozí pak, čím více se vpravují postu-

---

[1]) Denkschrift über den gegenwaertigen Zustand des böhmischen Sprachunterrichtes an den Lehranstalten Böhmens. Srov. Zelený, Živ. Jungm., str. 281. a 403. V českém překladě spis vytištěn v Č. Č. M. 1872, na str. 343—358, od V. O. Slavíka. Srov. K. A. Vinařický, v Osvětě XIV., 1884, str. 289—297, 515—527. Korrespondenci Vinařického nákladem České akademie uveřejňuje V. O. Slavík; I. díl r. 1903, II. (svaz. 1. a 2.) r. 1907. O paedagogickém významu čítanek Vinařického viz Výv. soust. ob. škol. (1897), str. 141—148. O jeho Slabikáři atd. po různu.

pem studií v podstatu jazyka německého, tím více odcizují se zvláštnostem přirozené mluvy mateřské, ze studií gymnasijních úplně vyloučené, kterou přece mají časem svým působiti jako kněží, úředníci, učitelé, soudci!

Skladatelé s povděkem připomínají, že potřeba dokonalé znalosti jazyka národního uznána byla pro státní úředníky a duchovní; dokladem toho jsou výnosy dvorské z let 1809 až 1816, které mohly vybudovati základy lepší znalosti češtiny u budoucích učitelův a úředníků státních. Ale obsah jejich znepokojil úředníky, kteří se měli učiti řeči, jimi nenáviděné, ba jimi opovrhované. Aby se nemusili báti, že je předstihnou kollegové, znající oba jazyky zemské, užili svého vlivu na místech rozhodujících, že r. 1821 způsobili reakci. Tu pak každá věta česká ve škole pronesená, byť se k výkladu německé nebo latinské školní knihy výborně hodila, pokládána byla za neoprávněné maření času a professoři, kteří neustávali v hodinách mimořádných zadarmo dvakráte týdně učiti žáky své češtině, vyhlašováni za české fanatiky, novotáře, panslávy, ano podezíráni dokonce u policie.

Jediná veřejná stolice jazyka českého v celém království jest ovšem zřízena při vysokém učení pražském. Ale tu shromažďují se kandidáti všech stavů: technikové, filosofové, právníci, chirurgové, medikové, bohoslovci a vojíni! I tu jest němčina jazykem vyučovacím a není řídký úkaz, že musí professor valnou část svého posluchačstva cvičiti ve čtení! A poněvadž pro takovou směsici posluchačů professor nemůže vybírati obsah praktických cvičení v řeči z oboru budoucího povolání jednotlivců, nezbývá mu, než aby přestával na úzkém kruhu společenské mluvy. Z takového učení nemá prospěchu ani Němec, ani Čech, ano nevýhody jeho pociťují se v každém povolání.

Skladatelé správně usuzují dále, že vyloučení jazyka českého z domácích ústavů vyučovacích, z jednání úředního a soudního škodlivě působí na politické smýšlení lidu. Čech cítí, že jest odstrkován, a není divu, když nedůvěřuje úředníku, s kterým se nemůže domluviti. Ano »musí se trpce dotýkati Slovanů, v nichž přece záleží základní síla státu rakouského, vidí-li, kterak co do drahé jim řeči národní menší přízně jim

se dostává, než jiným národům říše«. Skladatelé prohlašují se za ctitele zásad Herderových, podle něhož »nejlepší vzdělanost nějakého národa není rychlá; nelze jí vynutiti jazykem cizím; nejkrásněji a jediné daří se na vlastní půdě národa ve mluvě zděděné a dědičné. Poněvadž pak prozřetelnost uložila panovníkům říše rakouské veliký úkol, aby spojili rozličné národnosti k jednomu účelu státnímu při všemožném šetření jejich idividualit, nebylo by nemožno zaříditi veškero vyučování národní tak, aby při šetření jazykových zvláštností jednotlivých národů se shodovalo se základní ideou, která jest podstatou a podmínkou životní síly státu našeho.«

Cestu k tomu ukazují dvě zásady: a) aby v obecném školství vyučovacím jazykem byla pouze mateřská řeč dítek, a b) aby na školách českých vyšších němčina byla předmětem povinného vyučování. Proto žádají si skladatelé pamětního spisu, by na školách obecných nikdo nebyl ustanoven správcem, katechetou, učitelem anebo pomocníkem, kdo řeči dítek nemá dokonale ve své moci; aby v osadách obydlených Čechy a Němci žádána byla na učitelích bez výjimky úplná znalost obou jazyků zemských; aby k praktickému výcviku kandidátů učitelských zřízena byla v každé diecesi vzorná česká škola hlavní.

Na školy hlavní, které dosud jsou výhradně německé, nebudiž v českých městech v Čechách a na Moravě dosazen nikdo za učitele, neovládá-li slovem i písmem oba zemské jazyky; na školách těch buď řádně učeno jazyku českému, podobně v německých městech budiž všude postaráno o slušné a prospěšné vyučování češtině. Potřebu toho sami němečtí rodiče uznávají, ano nedávno městský úřad v Chebu vyslovil ochotu, že zřídí si pro své příslušníky řádnou stolici českého jazyka. Poněvadž pak hlavní školy vzdělávají pro život, budiž vyučování v počtech a naukách praktických (měřictví, přírodopisu, zeměpisu, přírodozpytu, mechanice) konáno jazykem mateřským, aby žáci slušnější přípravou byli opatřeni, než dosud. Reálka v Rakovníce budiž českou, ale s obligátním vyučováním němčině, reálka v Liberci měj vedle francouzštiny také češtinu za povinný předmět učby. Na gymnasiích v městech českých aneb utrakvistických budiž ná-

boženství ve čtyřech prvních třídách vykládáno a zkoušeno po česku, při latině a řečtině konejte se překlady a slohová cvičení v obou zemských jazycích a oba tyto jazyky staňte se řádnými předměty na gymnasiích. Německým chovancům gymnasií v německých městech nechť vykládá se český jazyk prakticky a nechť ustanoveni jsou tam někteří utrakvističtí professoři. Na universitě budiž ještě zřízena stolice české literatury a posluchači buďte povinni návštěvou českých přednášek po plná dvě léta.

Opatřením tím se dosáhne, že každý intelligent bude dobře uměti oba zemské jazyky a znalost jejich nechť je přísně vymáhána na všech, kdož chtějí býti ustanoveni ve službě veřejné a zvláště v osodách smíšených. Návrhy ty nedotýkají se nijak pokladny státní, nežádá se jimi nové břímě, nýbrž jen se chce, aby při budoucím obsazování míst se šetřilo zásad v pamětném spise obhájených. »Konáním spravedlnosti a blahovůlí« — tak končí se spis — »se stupňů nejvyššího trůnu roznítí se věrně oddaný národ pro vždy ještě více k ochotnému obětování statku i krve za vznešenou staroslavnou naši rodinu panovnickou.«

Mužná slova pamětního spisu hodna jsou vděčné paměti v národě. Skladatelé jeho, dí životopisec Jungmannův, vykonali svůj úkol obezřele a na ten čas i dosti směle. Obsah jeho byl tím dojemnější, čím jasněji zářilo z každé litery hluboké přesvědčení, že na straně žadatelů je právo a pravda.

Půl čtvrta roku čekáno bylo s napětím na výsledek. Konečně odpovědělo zemské gubernium 19. října 1835 na všecky oprávněné ty požadavky odmítavě.[1]) Dotýkajíc se obecných úvah, jimiž spis pamětní se počíná, praví, že potřebují nejednoho opravení neb obmezení; ale do zevrubnějšího jich objasnění nehodlá prý se pouštěti pro ušetření času a také k odpovědi na pamětní spis není toho potřebí. Náboženství na ško-

[1]) Srov. Za českou osvětu str. 77. Zelený, Život Jos. Jungmanna v příl. U., str. 403. a 404. Podle Zeleného »památné v této odpovědi jest, že v ní již užito všeho toho překrucování, jehož protivníci jazyka našeho ještě nedávno užívali, ano užívají podnes.«

lách hlavních nemůže se po česku vyučovati, poněvadž tyto školy nejsou určeny dětem domácím, nýbrž i přespolním i musí přijímati také děti pouze německé, které by z českého vyučování neměly užitku; v třetí a čtvrté třídě škol hlavních musí se vůbec učiti německy, poněvadž třetí třída připravuje žáky do gymnasia, čtvrtá do školy reální a na obojích těchto školách děje se vyučování po německu. Na reálních školách musí se učiti německy, neboť nejsou zřízeny mládeži jednoho města nebo kraje, nýbrž celé země, ano i druhých provincií; čeští žáci však mohou choditi do německých reálek, poněvadž ve 3. a 4. třídě škol hlavních se naučili německému jazyku. Aby se na reálkách učilo česky a německy, nelze připustiti; musily prý by se školy tyto buď zdvojnásobniti, načež není peněz, aneb učení ztenčiti na polovici. Na gymnasiích nemůže se učiti ani náboženství po česku, poněvadž by němečtí žáci nemohli toho býti účastni. Vůbec veškeré cvičení češtině odkázati je do vedlejších hodin, při čemž se direktorátu gymnasijnímu nařizuje, aby přísně šetřil dekretu ze dne 23. srpna 1816. Na konec pak se ujišťuje: »Ze všeho toho může komitét musejní seznati, že většina návrhů, které v pamětním spise pro šíření znalosti českého jazyka předneslo, se skutečně provádí; dalším však návrhům brání překážky závažné, ano nepřekonatelné; zemská vláda, uznávajíc potřebu pěstování české řeči, o její rozvoj pečuje, pokud ovšem díti se tak může bez ublížení prospěchům vyšším a důležitějším«.

Z lítosti nad zklamanými nadějemi odhodlali se tehdy upřímní synové národa po prvé k svépomoci a jali se podporovati Karla Slavoje Amerlinga,[1]) když zřizoval výchovný ústav, budoucí semeniště národního učitelstva a nazval je Budčí. Podnik měl býti jakousi všeobecnou akademií

---

[1]) Srov. Václ. Gabriel, Obrázky ze školství českého a rakousk., Praha 1891, str. 100—196 (Mat. lid. XXV., 6). Jos. Pešek, J. M. Hurban návštěvou u K. S. Amerlinga. Paed. Rozhl. XXIII. 225—228. Téhož spisovatele studii v Paed. Rozhl. XXV. o činnosti Amerlingově. Z let probuzení (v Praze 1872). Paměti a koresp. B. Rajské, I., str. 153—156. Budeč. Riegrův a Ottův N. Slov.; Klikův Paed. Slov., I., s. v. Amerling.

národní, z níž by vzdělanost pronikala do širokých vrstev české společnosti; proto vedle vychování učitelského dorostu byl určen také k theoreticko-praktickému vzdělání řemeslníkův a průmyslníků všech odvětví. Ale podniku tak rozsáhlému nedostávalo se pevné organisace a provésti jej nestačily síly jednotlivce sebe šlechetnějšího, jenž »za cíl svého života si položil umříti ve službách člověčenstva a milého našeho národa«. Myšlence Amerlingově upřímně byli oddáni přední buditelé a vlastenci tehdejší doby, přál jí také nejvyšší purkrabí hrabě Chotek, hrabě Lev Thun, jenž na ústav věnoval 9.000 zl. a kníže Kamil Rohan, jehož přičiněním upsáno bylo na Budeč celkem 65.000 zl. Ano, pomýšlelo se i na pořádání velké loterie podle plánů velkoobchodníka Zdekauera. R. 1839 přikročilo se k stavbě českého učeliště, ač název po stránce historické nebyl správný, poněvadž v staré Budči bylo učení latinské; roku 1842 byla stavba dokonána. Budova byla na rohu Žitné ulice a v Tůních v čís. 525, o třech patrech, v nároží měla věž a v průčelí nad vchodem označovaly obrazy účel ústavu: uprostřed J. A. Komenský, učící žáky v přírodě; v levo od něho M. Koperník s nástroji fysikálními a hvězdářskými, vedle allegorie průmyslu a obchodu; od Komenského na pravo zobrazeno bylo malířství a sochařství na jednom poli, knihtiskařství a lučba na poli druhém. V přízemí byly dílny truhlářské, knihtiskárna, ocelotisk, pícky na chemické praeparáty, v rohu krám knihkupecký, kde se prodávaly obrazy, mapy, knihy, diagramy a p. Ve dvoře stála rozsáhlá barvírna chemická. V prvém patře upraveno učitelské semeniště a prostorný sál k přednáškám; v třetím patře byla nemocnice, ve věži hvězdárna. Ve všední dny se v Budči vyučovalo, ukazovalo, pracovalo od šesté hodiny ranní do desáté hodiny večerní; vše, co tu žák vyrobil, jemu náleželo.

S Amerlingem učili tu Hněvkovský, Antonín Rybička, Franta Šumavský a jiní. Amerling, neúnavně snaživý, ušlechtilý, učený humanista, šířil u nás první v praxi učitelské[1]) zásady nesmrtelného učitele národů J. A. Komen-

---

[1]) První Frant. Palacký vylíčil život a zásluhy Komenského r. 1829 v Č. Č. M. III., 19—55. Nově v Radhosti I., 245—282;

ského, zastával se názorného vyučování a k slavnému dílu jeho složil jako druhý stupeň také svůj »Orbis pictus čili svět v obrazích«, horlil pro soulad ve všech kategoriích škol, pro vývoj ducha lidského po stupních, přiměřených silám duševním i tělesným. Byl idealista a humanista ve všem všudy! Kdyby byl měl po boku muže takového, jenž počítal a jenž dovedl různým směrům podniku tak rozsáhlého vytknouti pevné dráhy, není pochyby, že by z jeho snah a plánů byli těžili tisícové! Ale když záhy se pociťoval nedostatek a výplata upsaných peněz vázla, až dokonce uvázla, není divu, že se vzdálili i jiní živlové od podniku tak mnohoslibného. Amerling sám opustil ústav v srpnu r. 1848; vyučování průmyslové trvalo tu ještě až do r. 1853, pak přestalo. Památnou budovu ujal hrabě Lev Thun, aby finanční nesnáze náležitě urovnal.

Podobné ovzduší, v jakém nacházely snahy českých vlastenců jakousi oporu, zachvacovalo té doby všecky kmeny našeho soustátí. Otázka, má-li se všecko vyučování na školách národních a středních konati jazykem mateřským, nabývala větší důležitosti den ode dne a kladné její řešení očekáváno bylo toužebně. K ní však družil se další neméně důležitý požadavek, aby se jazyk mateřský stal předmětem školní učby. Co se dosud v té příčině konalo, sami Němci, ač panství jejich jazyka ve školách bylo výhradné a jaksi privilegované, uznávali za nedostatečné. Odsuzovali, že na latinských a řeckých vzorech učí se vedle překladů německému slohu a německé literatuře; žádali si, aby se odborně vyučovalo německé mluvnici a písemnictví. Hlasů těch přibývalo. Ale přibývalo i takových, které se nesnášely se studiem přírodopisným a dějepisným, pokládajíce je za nevhodné, poněvadž se skrývá v nich semínko, jež za mimořádných poměrů mohlo by podněcovati mysli k tužbám a krokům povážlivým.

Drob. sp. III., 366—412. J. E. Purkyně r. 1841 našel v Lešně českou Didaktiku Komenského, jejíž vydání opatřila Matice česká péčí prof. Jos. Chmely a V. V. Tomka r. 1849. Navrácen tedy Komenský národu svému v době, kdy na lepším obnovení českých škol, na lepším způsobu výchovy horlivě pracovali naši nejpřednější buditelé.

Kvašení ideí mohutnělo, když se obecně pociťovalo, že školství vymáhá zásadních změn opravných.

Dobu vlády císaře Ferdinanda (1835—48) charakterisují pokusy, které se měnily podle poměrův, a pro svou nehotovost a neustálenost měly jen cenu přechodní. Kde kdo odsuzoval již zastaralou soustavu třídních učitelů na gymnasiích; nebylo zajisté možno, aby gymnasijní učitel dovedl učiti stejně dokonale všem předmětům své třídy, aby ve všech oborech stál na výši pokroku vědeckého. Byl-li filolog, pěstoval se zálibou a zápalem svůj obor, ostatní obory byly mu obtížny, pročež v nich přestával na mechanickém výkladu podle učebnice; byl-li jiného oboru znalcem, vedl si zdárně pouze v něm. Zatím však rychlé pokroky ve vědách během devatenáctého věku poutaly v cizině pozornost četných osvícencův a učenců, kteří se některých vědeckých výsledků jali užívati i na poli praktickém, kdežto u nás prázdný formalismus školský neměl tuchy ani o jazykozpytu srovnávacím, ani o fysice a chemii.

Byl tudíž nad jiné záslužný čin, jehož se odvážili professoři vídeňského studia filosofického A. Baumgartner, A. Ettingshausen a Fr. Ficker, kteří ostrým odsudkem dosavadních zásad vyučovacích zahájili boj za pronikavé opravy školské, v boji tom vytrvali téměř dvacet let, až reforma zvítězila, arci za zcela změněných poměrů politických. Domohli se posléze toho, že nejvyšším rozhodnutím ze dne 13. května r. 1838 vybídnuti byli direktoři studií gymnasijních, aby podali návrhy opravné. Zvláštní váha přikládala se tehdy návrhu, jehož původcem byl praelát ve Sv. Florianu v Horních Rakousích, Michael Arneth.[1]) Arneth, jako řiditel gymnasijního studia v této zemi vynikal zkušenostmi a nadán jsa bystrovtipem, jejž spojoval s důkladností vědeckou, podal dvorní komisi svou úvahu o tom, jakých oprav třeba. Posavadnímu systému vytýkal, že příliš si hledí pouhé grammatiky a zanedbává vzdělání četbou; pro nedostatečné pěstování mathematiky že netříbí se dosti soudnost; učebná methoda, omezujíc se na pouhé memorování poznatků, že neprobouzí samočinnosti žactva; nad to, že učebné knihy jsou zastaralé.

---

[1]) Srov. Dr. A. Ficker, l. c., I., 135. Za českou osvětu, str. 61.

třídy školní přeplněné, učitelstvo nedosti odborně vzdělané; tím vším že se ztěžuje úspěch vyučovací. Aby se nedostatkům tak vážným pomohlo, že provésti je pronikavé, základní změny. Arneth první se vyslovil pro odloučení studií filosofických od universit a pro připojení jich ke gymnasiím; studium filosofické podle něho mělo splynouti se dvěma třídami humanitními v jeden vyšší celek, čtyřtřídní lyceum, jemuž podřazeny by byly jako nižší celek čtyři třídy grammatikální s přípravkou, kde by se žák náležitě vycvičil v náboženství, německém jazyce a počtech, a poznal latinské tvarosloví s počátky vědomostí zeměpisných. Arneth tudíž první podal v jádře soustavu osmitřídního gymnasia o dvou stupních, z nichž každý jsa čtyřletý, byl o sobě uzavřený celek. Žádaje si zvýšení počtu týdenních hodin vyučovacích s 18 na 26, navrhl, aby se na gymnasiích učilo také němčině, přírodním vědám, filosofické propaedeutice, krasopisu a kreslení. Chrestomathie měly ustoupiti; na jejich místo zařadil četbu klassikův a nauku o slohu založil na logice a psychologii. Na konci studia tříd grammatikálních hájil potřebu přísné zkoušky přijímací do lycea, na konci studií lycejních navrhoval zkoušku abiturientů z jazykův a mathematiky.

Kromě dobrých zdání úředních došel v únoru r. 1840 přímo do panovníkovy kanceláře anonymní návrh opravný (»poznámky o zařízení gymnasijních studií«), jehož kritický bystrozrak svědčil o tom, že úvahu napsal vynikající odborník. Hádalo se na Benedikta Richtra, člena konventu rajhradského na Moravě, jenž byl professorem na filosofickém studiu v Brně a později odešel do Augšpurka za lyceálního ředitele. V návrhu vytýkalo se gymnasiím, že zanedbávají věd přírodních, geometrie a pěstování německého slohu. Pro jazyk řecký navrhovatel žádal si četby Homéra, Platona, Thukydida a Demosthena, zavedení obvyklého nyní přízvukování a řecké fraseologie. Dějepisné učení nechť přestane zprvu na důkladném probrání dějin vlasti, všeobecné dějiny buďte ponechány zralejšímu věku; učebnici dějepisnou nechť napíše mistr vědy a školy, ale zároveň mistr vypravěčího slohu, aby učebnice dějepisná byla také vzornou čítankou. Za rozmnožení škol středních anebo rozhojnění počtu tříd se

nepřimlouval, ba nehoroval ani pro větší počet týdenních hodin vyučovacích.

Brzy potom sestoupil se komitét generálních ředitelů nad filosofickými studiemi, gymnasiemi a školami obecnými, aby pojednal o všech došlých zprávách a návrzích. Tehdáž po prvé oficiálně v Rakousku se vyslovilo, že gymnasium náleží mezi ústavy vzdělávací, na nichž se pečuje o všestranný a souladný vývoj všech duševních vloh u chovanců a kladou se nezbytné základy pro studium na fakultách universitních; současně však gymnasiu že usilovati jest o vývoj náboženskomravní povahy se zřením k potřebám praktického života. Komitét doznal nepokrytě, co vadí tehdejšímu učení, navrhl, aby se mezi povinné předměty vyučovací přijala němčina, po případě v některých zemích vlaština, geometrie, přírodopis a fysika. Mezi předměty nezávazné navrhl vyučování zemským jazykům podle místních potřeb, kreslení, zpěv a hudbu, po případě připouštěl i učení některé moderní světové řeči. Studijní dvorní komise předložila pak panovníkovi návrh na úpravu gymnasií. Chtělo se, aby gymnasium mělo na příště 3 třídy grammatikální a 3 humanitní, každou s 20 hodinami týdenního vyučování, aby přestaly obvyklé dispense z řečtiny a učení zeměpisné s dějepisným aby se zavedlo do všech šesti tříd a měly v něm vrch dějiny všeobecné. Všecky učebnice budou německé a pro četbu klassiků upraví se pouhé texty. V podstatě setrvá se však ještě při soustavě učitelů třídních, odborní učitelé budou jen pro vědy přírodní a mathematiku.

Návrhy komitétu na zavedení jazyka německého a vlaského jako povinných předmětů školní učby nebyly příznivy českým snahám. Jazyk český měl se zas odkázati jen mezi předměty nezávazné. Čeští vzdělanci vycítili hned, že se náš jazyk mateřský nepokládá za jazyk kulturní a je v říši popelkou. Nezbývalo než veřejně se jeho práv zastati a věcnými důvody obhájiti jeho místo mezi předměty obligátními. Učinil tak professor akademického gymnasia Josef Chmela, jenž od r. 1819 bez oddechu mládež českou češtině učil v hodinách neobligátních zprvu v Jičíně, pak v Hradci Králové až do svého odchodu, když r. 1842 povolán byl do Prahy. Nebylo

obránce povolanějšího. V článku: »Prostředek, jak by po gymnasiích českých, moravských a slezských ohledem vyučování v jazyku československém nejvyšší vůli poněkud zadost učiniti se mohlo«,[1]) vylíčil Chmela nenahraditelnou škodu, vycházející z neznalosti mluvy domácí, dobře vytýkaje, jak mnohý vzdělaný úředník mezi lidem »přece jen nedospělým děckem zůstává, kteréž nenaučivši se v učeném povolání svém po česku mysliti a mluviti, jazykem až běda drtí a slova nečeská, ba i celé věty v řeči pronáší, kterým ani lid ani kdo jiný rozuměti může«. Otevřeně a přesvědčivě vyložil, proč nejvyšší nařízení z r. 1816 i po opětném vyhlášení r. 1835 potřebě národní nevyhovuje. Není totiž v nařízení tom ustanoven pořádek, kterým se vyučování samo konati má a nejsou učitelstvu dány potřebné k tomu prostředky. Je-li vyučování jak učiteli, tak žáku na vůli zůstaveno, nemá úspěchu trvalého, neboť známo, že i nejšlechetnější duše a v konání povinností nejhorlivější, nemajíce vyšší podpory, časem ustávají a umdlévají. Žádá si, aby na gymnasiích českých aspoň dvě hodiny týdně v každé třídě, na gymnasiích německých aspoň 4 hodiny týdně, se učilo češtině, a aby, jak se na vlaských gymnasiích rakouských s němčinou děje, dálo se také s československým jazykem, totiž, aby t. zv. classes na konci každého roku z českého učení dávány a spolu, jako z ostatních předmětů, s touže platností tištěny bývaly. V prvých dvou třídách nechť se učí českému čtení, psaní; co se z latiny do němčiny přeložilo, buď i do češtiny překládáno; v třetí a čtvrté třídě buď soustavná mluvnice česká s pravopisem, při ústním i písemním překladu z latiny buď přihlédáno k duchu jazyka; v páté a šesté třídě učte se skladbě české a cvičte se v skládání písemností podle pravidel ve škole přednášených. Potom bude možno, aby stolice řeči a literatury české stala se učitelkou čistého slohu a vzdělávala intelligenty, kteří by se jak k duchovnímu, tak i k vědeckým úřadům připravovali a kteří by v dospělém věku, majíce s lidem mluviti a jednati, mluvili jazykem srozumitelným, když by hlásali slovo boží v duchu jazyka národního, t. j. čistého a cizotou nepokále-

---

[1]) Č. Č. M. 1843, str. 532—539.

ného, nejvyšší zákony, ustanovení a práva prostě a jasně vykládali a tím nejvyšší vůli zeměpánovu plniti napomáhali.

Naděje na opravy zřízení středoškolského nedošly ještě splnění. Císařské nařízení ze dne 10. srpna r. 1844 zamítalo předložené návrhy, ale vybízelo zároveň k dalším úradám a podáním návrhů jiných. K otázce té obrácena i pozornost veřejného mínění; »Rakouské listy pro literaturu a umění« uveřejnily v letech 1845—1847 řadu zajímavých a důkladných statí hlavně od Fr. Fickera a A. Wilhelma jakož i odborných kapacit z university vídeňské a pražské, jež s důrazem připomínaly, že potřebí jest učitelův odborných a rozmnožení ústavů středních. V lůně komitétu pro reformu, v němž byli Hallaschka,[1]) Ettingshausen, Ficker, vládla nerozhodnost a stálé kolísání v zásadách, což se nezměnilo, ani když Richter, J. A. Zimmermann a filosof Fr. Exner z Prahy v něm byli činni. Základní otázky, týkající se přičlenění filosofického studia k dosavadnímu šestitřídnému gymnasiu jakož i zavedení soustavy učitelů odborných a jazyků zemských jako předmětů řádné učby, zůstávaly stále nevyřízeny. O práva své mateřštiny hlásili se nejen Čechové, Němci, nýbrž i Poláci, Uhři, Chorvaté, Slovinci, naléhavě žádajíce, aby se jazyk národní stal netoliko předmětem učby, nýbrž také jazykem vyučovacím. Zásada rovnoprávnosti a rovnocennosti všech národů v mnohojazyčném státě rakouském klepala již důrazně na brány škol středních. Bylo zásluhou Exnerovou, že se v poradách komitétu opravného ujímal vedle němčiny a vlaštiny práva jazyků slovanských. »Pak budeme míti ovšem gymnasia rozličného způsobu;[2]) ale jednotnost sama sebou není nic dobrého, kdežto naopak rozmanitost jest potřebou, má-li se dosíci účelu za okolností rozmanitých.« O řeči české Exner dodal: »Podepsaný jest po více jak 14 let tichým, nestranným pozorovatelem věcí kolem sebe; i zdá mu se býti

[1]) Frant. Ign. Hallaschka, piarista, od r. 1814 professor fysiky na pražské universitě, od r. 1832 člen studijní dvorské komise. Napsal učebnici fysiky o třech dílech, ale nedovedl prý sám podle ní přednášeti.

[2]) Srov. A. sv. p. Helfert, Veliká reforma studií. Osvěta 1895, str. 298.

radno, aby vzdělával se jazyk, kterým jediným milliony lidu vespolek se dorozumívají, který jest přítokem, kudy jim všeliké vzdělání plyne.« Byl pro to, aby se aspoň některým předmětům po česku vyučovalo: »Řeč německá musila by ovšem se státi zvláštním předmětem na všech gymnasiích, ale nesměla by vzniknouti myšlenka, že by se zamýšlelo germanisovati.«

Na řešení úkolů tak vážných a nesnadných nestačovala již studijní dvorní komise, z jejíhož lůna pro samé ohledy po řadu let nebylo možno vypraviti a provésti opravy, pokládané obecně za nutné. Vanul již Evropou vánek blížící se svobody, vyvíjely se nové útvary státní, nové poměry společenské, myslí lidstva hýbala mocně idea národní svéráznosti. Otřesy zahraničné a převraty společenské vrhaly své světlo i stíny také k nám. Dvorská komise studijní, jsouc vlastně oddělením spojené dvorské kanceláře rakouské a české, měla málo samostatnosti. Její členové sešedivěli v starých názorech na svět a lidstvo, nechápajíce již valně potřeb nové doby. Předseda František hrabě Pillersdorf vynasnažoval se, aby se ze zapustlých cest systemu dávno odumřelého přešlo na dráhy svobodnější; ale jeho jedinou podporou v tom směru byl Frant. Exner,[1]) jehož ideálem bylo, by studia filosofická přestala býti stupněm mezi gymnasiem a universitou; vyšší studium vědecké potřebovalo podle něho nezbytně samostatné fakulty filosofické, rovnocenné ostatním třem fakultám. Klassický starověk pokládal za kořen novověké vzdělanosti. Národ, jenž upustí od studia klassiků, vytrhne vzdělanost svou z jejích kořenův a zřekne se všeho spojení s ostatními vzdělanými národy nového věku. Návrhům Exnerovým ostatní členové dvorské komise valně nepřáli; nepomáhalo ani, že Ficker je úvahami časopiseckými podporoval. Až když Arnošt svob.

---

[1]) Narozen r. 1802 ve Vídni; r. 1832 stal se professorem theoretické a praktické filosofie v Praze, kdež první v Rakousku uvedl filosofii Herbartovu na kathedru universitní. R. 1841 seznámil se v Berlíně s Heřmanem Bonitzem, a byv 15. června 1845 do Vídně k poradám povolán, upozornil na tohoto učence, s nímž si dopisoval. V červnu 1847 vrátil se zase na místo své do Prahy, ale v dubnu 1848 trvale přešel do ministerstva vyučování.

pán Feuchtersleben, toho času vicedirektor lékařských studií a universitní professor ve Vídni, zahájil veřejnou přednáškou r. 1847 před širšími kruhy úvahy o potřebě reformy na rakouských universitách, ukázal se žádoucí výsledek. Zdobily zajisté výtečného toho učence vzácné vlastnosti osobní a známa byla obecně jeho rozšafnost, pravdivost, dobrotivost a skromnost. Od té doby již neutuchala otázka oprav školských, ano z událostí politických památného roku 1848 nabyla tolik podnětů, že stala se v zápasech o ústavnost zpružinou všem národům naší říše.

Politické hnutí ve Vídni (11. března) a v Praze (13. března) v lázních Svatováclavských jakož i schůze universitních professorův a studentů 15. března dožadovaly se svobody učení, rovnoprávnosti a rovnocennosti národní i náboženské, zavedení státních zkoušek, povolení k návštěvě cizích universit, práva spolčovacího pro akademiky a j. S těmito záležitostmi odjela 19. března deputace do Vídně; její členové: advokát JUDr. Jindř. Fischer, t. č. děkan fakulty právnické, J. Redtenbacher, professor lučby za sbor professorský, Edmund Holenia, právník, theolog Šebánek, medik Jos. Pečírka, technik Brádka, filosof Uffo Horn, byli přijati císařem,[1]) jemuž přednesli svá přání i ministrům hr. Kolovratovi a Pillersdorfovi. Deputace neodešla s nepořízenou; nebylo zajisté náhodou, že dne 23. března r. 1848 vyšlo nejvyšší rozhodnutí, podle něhož »pro rozšíření a zdokonalení obecného školství jakož i pro důkladnější vývoj vědeckých studií technických a akademických« zřízeno bylo samostatné ministerstvo vyučování. O tři dni později stal se v Rakousku prvním ministrem toho oboru František svob. pán Sommaruga. Projevoval opravdovou vůli dosavadní soustavě vyučovací dáti lepší tvářnost; proto povolal schopné a zkušené učence, aby s ním o nápravě pracovali. Z Prahy povoláni Exner, Pavel Jos. Šafařík a Zimmermann, z Vídně baron Arnošt Feuchtersleben a Vilém Pod-

---

[1]) Srov. Památník Čes. Akad. 1898, str. 61. Helfert v článku svém: Veliká reforma studií, v Osvětě 1895, na str. 303. přímo uvádí, že se zásluhou pražské universitní petice stalo rozhodnutí o reformách. Srov. též Heintl, Universitaets-Acten (Vídeň, Sommer, 1848), č. 19, str. 12.

laha, Th. Dr. Scheiner, Hye a professor botaniky Štěpán Endlicher. Šafařík byl zvláště přizván »pro zájmy slovanských studií a literatur«. První schůzi měla komise dne 5. dubna a již 6. dubna vyhlášeno, že bezprostřední řízení fakult universitních a učelišť technických i gymnasií převezmou professorské sbory; tím zrušeny byly posavadní direktoráty studijní; 9. dubna bylo všem správcům zemským uloženo, by podání svá předkládali přímo ministerstvu; studijní dvorská komise rozpuštěna; 10. dubna vyhlášena svoboda učení, t. j. vyučování a učení se, na universitách a poněvadž vyžaduje větší dospělosti věkem i vědomostmi, odděleny posavadní dva filosofické ročníky od university a přiděleny ke gymnasiím, která prohlášena za osmitřídní.

Pamětní spisy a návrhy opravné podali v ministerské radě Feuchtersleben, Exner a Šafařík.

Feuchterslebenův návrh[1]) měl východiskem svým úpravu školy obecné, aby se stala základem dalšího vzdělávání. »V soustavě veřejného vyučování jsou obecné školy prvním a spolu nejdůležitějším článkem; mají podávati tolik vědomostí a dovedností, kolik jich míti musí na příště každý státní občan. Kde celý národ oprávněn jest účastniti se v díle zákonodárném, tam nesmí se šetřiti ani námahy, ani oběti, aby se všem dostávalo potřebného vzdělání a vyučování, bez něhož ono právo zákonodárné nemělo by smyslu. Nezbytno tudíž rozmnožiti školy, rozhojniti jejich posavadní učebnou látku, postarati se o vyšší vzdělání učitelstva a opatřiti mu vnější příznivější poměry i takovou správu, která by hověla všem zájmům školským. Vydržování obecné školy je věcí obce; občané odvádějte své příspěvky, pokud to ukládá závazek pokladně obecní, nestačí-li, pomůže země a stát. Na školách těch nebuď placeno školné. K dosavadním předmětům přibéře se učivo z tělovědy, zeměpisu domácího, z přírodních nauk; zpěvu a tělocviku buď všude dbáno. Triviální školy budou trojtřídní, vyučovacím jazykem bude výhradně mateřský jazyk žáků. Duchovenstvu přísluší péče o vyučování náboženské, avšak může také i jiný obor vyučovací sobě přibrati. V kaž-

[1]) Ficker, l. c. str. 36 a 37.

dém hlavním městě všech korunních zemí budiž tříletý kurs ke vzdělání učitelů, z něhož postupně se zřídí učitelský seminář. Z okresů městských i venkovských shromáždí se ročně učitelstvo dvakráte k poradám okresním, jichžto i duchovní budou účastni. Učitelský časopis, knihovna a sbírky učebných pomůcek nechť slouží jejich duševním potřebám. Učitelstvu upraví se plat, jehož minimum ustanoví zemský sněm v takové výši, by mohlo se zcela věnovati povinnostem ve škole a na kůru. Obec přispívá do pensijního fondu a učitelé rovněž«.

V příčině gymnasií vyslovil se Feuchtersleben pro naprostou závaznost studia obou klassických jazykův, ano přál si též zavedení hebrejštiny; kreslení a tělocvik navrhoval za předměty volné. Byl pro gymnasium osmitřídní s 30 hodinami týdně v každé třídě. Rozdíl nižšího a vyššího gymnasia pokládal za odůvodněný a přál si v nižších třídách vyučování podle soustavy učitelů třídních, ve vyšších však chtěl míti vyučování odborné. Žádal si zavedení maturitní zkoušky jako podmínky pro přijetí na universitu. Učitelství gymnasijního mělo se nabývati odbornou státní zkouškou a zkušebním rokem. Všecko věcné vydržování gymnasií i náklad vyučovací přiděloval zemím, všecko jmenování sil vyhrazoval ministerstvu.

Exnerův spis pamětní (Entwurf der Grundzüge des oeffentlichen Unterrichts in Oesterreich) také se zabýval úplnou soustavou vyučování veřejného od stupně nejnižšího až k nejvyššímu a dotýkal se zásad vyučování soukromého a domácího. Vedle obecné školy Exner postavil školu měšťanskou o třech ročnících místo čtvrté třídy škol hlavních, pak trojtřídní školu reálnou a školy řemeslnické. K vyššímu školství čítal ústavy technické, gymnasia osmitřídní a university se svobodou učení. Členům akademií vědeckých přiřkl právo přednášeti na universitě. Jinak se začínati má soukromým docentstvím. Doktoři, kteří na universitě nevyučují, nemějte na universitě nijakého práva; pro své zájmy zřídí si zvláštní sbory doktorské. V čele fakulty stojí děkan ročně volený, správu veškeré university vede akademický

senát s rektorem. Akademickým úřadům přísluší moc disciplinární nad studentstvem.

Šafařík opustil Prahu 3. dubna 1848 a odejel do Vídně. Praha tehdy žila v nesmírném rozechvění.[1]) Únorová revoluce francouzská otřásla Evropou; příkladu v Paříži daného následováno v Italii a Německu potud, že panovníci buď udělovali lidu nové konstituce anebo již dříve dané proměňovali. Stavové čeští hodlali žádati císaře za svolání mimořádného sněmu k žádoucím opravám, ale schůze ve Svatováclavských lázních na Novém městě Pražském dne 11. března je předešla. Žádáno tu — mimo jiné — aby v království českém jak ve školách, tak v úřadech řeč česká byla rovnoprávnou s řečí německou.

Když oprávněnost jazyka českého ve škole byla konsistorní kurrendou arcidiecese pražské ze dne 18. března přiznána, objevil se v Pražských novinách 30. března návrh z péra V. V. Tomka, jak věc řešiti. V úvaze »Jak může uvedena býti stejnost práva české i německé národnosti ve školách«, k níž spisovatele pohnulo též usnesení schůze universitní a odjezd deputace do Vídně, vyslovil se Tomek takto: na školách triviálních a hlavních jakož i na gymnasiích budiž po česku vyučováno všude, kdekoli tyto školy se vyskytují v krajinách českých; na universitě měla by se ponechati professorům volnost, chtějí-li přednášeti po česku nebo po německu. Aby se poskytla úplně stejná příležitost naučiti se druhému jazyku zemskému za studií, na to buď vážně pamatováno. Stane se tak najisto, bude-li česká mládež ve III. a IV. třídě hlavní školy, pak na gymnasiu po šest let se učiti němčině i německé literatuře a naopak, budou-li němečtí žáci v týchž třídách věnovati náležitou péči češtině a českému písemnictví.

Šest dní po odjezdu Šafaříkově do Vídně vydalo české zemské gubernium, vzhledem ke vzrušeným poměrům veřejným dne 9. dubna výnos čís. 18963, kterým se obecenstvu pražskému oznamovalo: »Poněvadž potřeba zříditi v Praze

---

[1]) Srov. V. Nebeského, Od 1. března do 11. června. Č. Č. Mus. 1848, II. díl, str. 97—108.

hlavní školu, ve které se mládež vyučuje jazykem českým, mnohonásobně odůvodněna byla, ráčilo Jeho cís. král. Veličenství podle dopisu vysokého praesidia ministerského ze dne 30. března 1848 čís. 253, dne 30. března t. r. nejmilostivěji naříditi, aby v Praze škola taková, zatím o třech třídách, co možná nejdříve z nákladu českého fondu školního byla zřízena.« Radost českého lidu z vyhlášky té byla obecná, neboť tímto císařským rozhodnutím uznáno bylo, že i příslušníkům národnosti české náleží právo vzdělávati se na základě mateřského jazyka. Radost tato se stupňovala, když vešlo v známost nejvyšší rozhodnutí ze dne 8. dubna, v němž rovnoprávnost obou národností v Čechách byla znovu zaručena a povoleno svolání budoucího sněmu zemského, v němž kromě posavadních stavů zasednou poslanci ze všech královských i jiných lidnatějších měst jakož i dva poslanci z každého vikariátu.

Národní vědomí úžasně mohutnělo a po důstojné odpovědi Frant. Palackého[1]) do Frankfurtu: »Jsem Čech, rodu slovanského, i se vším tím nemnohým, co mám i co mohu, oddal jsem se zcela i na vždy ve službu svému národu,« stalo se vyznání českého historiografa, že Čechy nikdy nepatřily a nikdy ani administrativně čítány nebyly k Německu, článkem politického programu českého národa.

Náladu tu Šafařík, prodlévaje v komisi vídeňské, dobře oceňoval a nejen české, nýbrž také slovinské požadavky horlivě zastával na základě žádosti, kterou Miklosich, Dešman a jiní Slovinci ve Vídni dne 29. března ministerstvu předložili. Té doby Palacký, povolán byv také do Vídně, měl podle přání hraběte Pillersdorfa ze dne 8. května dosednouti na křeslo ministerstva vyučování. Ale přesvědčiv se, že vláda nechce se vysloviti o poměru říše k otázkám, o nichž rozhodováno ve Frankfurtě, odpověděl na nabídnutí Pillersdorfovo: »Nebažím po jiné cti, leč po té, abych byl a slul mužem poctivým« — a úřadu nepřijal.[2])

---

[1]) Fr. Palacký, Spisy drobné, I. díl, 6., str. 16—22. (Praha 1898, vyd. B. Riegra.)

[2]) Srov. Palacký, Drob. spisy, I., str. 33—35.

K těmto všem událostem Šafařík měl bedlivé zření, když mezi 1. a 15. květnem 1848 skládal svá promemoria o provedení stejného práva českého i německého jazyka na školách českých.[1]) Zmíniv se o tom, že čtvrtým článkem ústavní listiny ze dne 25. dubna pojištěna jest všem národům neporušitelnost jejich jazyka a národnosti, jakož již nejvyšším rozhodnutím ze dne 8. dubna právo to navráceno bylo Čechům, dokládá, že v Rakousku jen Němci a Vlaši těšili se nezkráceně výhodám své mateřštiny v úřadech i ve školách od jakživa. Nyní, když vláda tvrdí, že nechce nikterak překážeti národům slovanským v úsilí jejich o duchovní zdokonalení, o mravní přerození, o rozumové vzdělání na základu národním, bylo by nejspravedlivější, aby provedení zásady rovného práva národních jazyků v úřadech a ve školách ponecháno bylo zemským sněmům, poněvadž jen tak bude možno odolati všem zdánlivým i opravdovým obtížím a dosíci národního vychování ve státě mnohojazyčném. V Čechách dlužno školství upraviti tak, aby jím ani Čech ani Němec národnosti své nebyl odcizen, tuzemcům obou národností aby bylo možno vedle přirozeného mateřského jazyka také druhému zemskému jazyku tou měrou se naučiti, kolik se k volbě budoucího povolání u každého vyhledává. Avšak základem a přirozenou půdou zůstati musí jazyk mateřský. Obecné školy triviální buďte tudíž až závěrně do třetí třídy normální pro Čechy výhradně české, pro Němce výhradně německé; učení cizímu jazyku v tom věku bez pravidelné známosti jazyka mateřského je nedostatečné, zbytečné, ano nebezpečné, neboť »narod, jehož dorůstek již v nejútlejším dětství dvěma jazykům zároveň učiti se musí, nevyhnutelně na dlouze nebo na krátce, musí klesnouti ve stvoření polovičaté, ducha rozštěpeného, bez ostře a čistě vyhráněné národní povahy.« Z pražských 17 farních škol stačí 4 pro žáky německé; v království kromě Prahy jest 46 škol hlavních; z těch připadniž 31 na stranu

---

[1]) Doznává to Šafařík sám v připomenutí, které předeslal své práci, když ji v Č. Č. M. tiskem vydal; viz Č. Č. M. 1848, redakcí J. E. Wocela, II. díl, str. 171—197. Srov. zprávu o tom v studii: Za českou osvětu (1898), str. 81—83.

českou, 15 na stranu německou. V Praze samé mohla by z pěti křesťanských hlavních škol jedna zůstati německá, druhé české. S židovskou hlavní školou nalož židovská obec sama. Dívčí školy, které jsou při hlavních školách zřízeny, musely by se stran jazyka říditi podle škol pro chlapce. Z dvou zvláštních dívčích hlavních škol v Praze, u voršilek a u anglických panen, mohla by první býti česká, druhá německá. Dívčí škola voršilek v Hoře Kutné musila by býti česká. Rozhodnutí o vyučovacím jazyku pro reálky (věcné školy) v Praze, Liberci a Rakovníku ponecháno buď jejich vydržovatelům. Z gymnasií buďte v Praze pro Čechy dvě (na Starém a na Novém městě), pro Němce jedno (na Malé Straně); podle mluvy krajů nutno prohlásiti gymnasia v Boleslavi, Jičíně, Hradci Králové, Rychnově, Litomyšli, Německém Brodě, Jindřichově Hradci, Budějovicích, Písku, Klatovech a Plzni za česká; gymnasia pak v Chebu, Ostrově, Chomutově, Žatci, Mostu, Litoměřicích, České Lípě a Broumově za německá. Z gymnasií těch jsou čtyři na rozhraní národnostním; v Litoměřicích je sice většina obyvatelstva německá, ale okolí s jedné strany ryze české; nechť tedy litoměřické gymnasium zůstane německé, ale pro žactvo české buď zřízeno gymnasium v Lounech. V Plzni je většina obyvatelstva česká, ale západně od města začíná kraj německý; proto gymnasium v Plzni musí se změniti na české a pro Němce zřízen buď nový ústav ve Stříbře. V Jindřichově Hradci a v Budějovicích mají Češi jak v městě, tak i v kraji převahu; nutno tedy obě gymnasia ponechati Čechům a pro Němce zříditi nový ústav v Krumlově. Pro navržená tři nová gymnasia není třeba zvláštních fondů; piaristská gymnasia dvě německá v Ostrově a Mostě mohla by se přenésti do Stříbra a Krumlova, piaristské české gymnasium pak z Rychnova do Loun.

Universitě pražské podle nejvyššího rozhodnutí od 31. března 1848 dostalo se úplné svobody učení i vyučování také co do jazyka; nelze tedy předem nějaká pravidla stanoviti, nýbrž dlužno vše ponechati příštímu vnitřnímu i vnějšímu vývoji university. Při úplné volnosti professorů, aby si sami určovali jazyk vyučovací, nicméně nutno na tom trvati, aby

pro budoucí úředníky, učitele a duchovní byly některé předměty přednášeny v obou jazycích; a to na theologické fakultě a) pastorální bohosloví, b) katechetika; na fakultě lékařské a) babictví, b) dobytčí lékařství, c) státní lékařství, d) lékařské policejní zákony; na fakultě právnické a) úřední sloh, b) účetnictví, c) výklady positivních domácích práv, obecního neboli občanského zákona, trestního a soudního řádu.

O ústavech ostatních stručně: Na učení technickém buď ponecháno professorům, aby si jazyk přednášek volili, ale názvosloví vykládejte v obou jazycích z důvodu praktické potřeby. Hospodářský ústav v Krumlově, průmyslové školy na Zbraslavi a v Litomyšli spořádejte vydržovatelé. O kněžských seminářích se Šafařík úsudku i návrhu v příčině jazykové zdržel.

Z úvahy jeho viděti hloubku a původnost myslitele, jenž v poradách konaných v ministerstvu vyučování zastupoval rakouské národy slovanské, viděti též, co Šafařík pokládal za úkol svůj v komisi opravné.

Tak obsáhlé a všestranné upravení soustavy školské na nových základech vyžadovalo klidného času, delších úvah a zkoušek; ale doba, v níž porady o opravách se konaly, nebyla tomu přízniva. V Čechách upiaty byly mysli všech k otázce národnostní rovnocennosti a rovnoprávnosti, k úpravě ústavy zemské a říšské, k svobodě občanské i náboženské, že na klidné rozjímání a praktické řešení otázky školské nebylo příhodné chvíle. Slovanský sjezd[1]) v Praze, pak bouřliví dnové měsíce června a pokoření Prahy Windischgraetzem vzrušilo mysli měrou nebývalou. A není divu, že strach o svobodu, nedávno připuštěnou, skličoval a zarmucoval kde koho. Že česká konstituce vzala za své, nebylo již nikoho tajno. A poměry celé říše vůbec nebyly nikterak klidnější. Přípravami k říšskému sněmu byla pozornost vlády odvrácena od školství a když ministerstvo Pillersdorfovo odstoupilo, nebyl úřad ministra vyučování obsazen, nýbrž vedení jeho agendy podle jména při-

---

[1]) Srv. Palacký, Drob. spisy, I., 12., str. 44—46; Č. Č. M. 1848, II., str. 1—66: Historická zpráva o sjezdu slovanském s přílohami; Denis, Č. po B. H. II., 260.

kázáno ministru vnitra hraběti Stadionovi. Fakticky správu měli Feuchtersleben a Fr. Exner, později Alex. sv. p. Helfert. Pomýšleli na decentralisaci správní přičinivše se o to, aby v Praze a ve Lvově při zemském guberniu zřízeny byly zemské školní úřady (Landesschulbehörde), v nichž dva referenti stálí (jeden o školství obecném, jeden o školách středních) s povolanými znalci měli míti péči o běh školských věcí.

Ze směsice návrhů, pamětních spisův a podání obsahu nejrozmanitějšího nebylo snadno vybrati hned jádro. Práci tu stěžovali nespokojenci vážného významu: předně biskupové, že se chystalo omezení vlivu církve na školství obecné, pak professoři filosofičtí, pokládajíce professuru gymnasijní za svou degradaci, konečně doktoři, že mají pozbýti svého účastenství ve fakultách a tak vlastně vyloučeni býti ze svazku universitního. Proti změně chystané ozývali se též ranhojiči a nižší chirurgové. Feuchtersleben i Exner pracovali vytrvale, aby mysli uklidnili. Výnosem ze dne 28. srpna nařízeny první přípravy k přetvoření gymnasií, jmenovitě přechod ze soustavy učitelů třídních na učitele odborné, zavedení vyučování řečem zemským, přírodopisu a fysice. Dne 2. září vydány rozkazy o opravách obecného školství. Když však brzy potom dne 6. října propukla ve Vídni revoluce a politický běh událostí nabýval rázu převratného, uplatňovalo se vždy patrněji staré přísloví: »inter arma silent musae«. Nezadržitelnou prudkostí ohlašovala se doba nová . . .

U nás převládalo již vystřízlivění.

Hledíce k výnosu ministerskému ze dne 28. srpna žádali professoři akademického gymnasia v Praze ve zvláštním spise pamětním dne 10. září, aby již ve školním roce 1848—49 ve všech třídách gymnasií v Čechách zahájeno bylo vyučování češtině po dvou nebo třech hodinách v témdni. Zemské gubernium hned 10. října oznámilo vynesením čís. 9216, že podle vynesení ministerského ze dne 18. září č. 6143 bude od školního roku 1848—49 český jazyk obligátním předmětem učby na státních gymnasiích: akademickém v Praze, v Hradci Králové, Jičíně, Jindřichově Hradci a Písku, že také bude zaveden na řádových gymnasiích v Mladé Boleslavi, Němec-

kém Brodě, Klatovech, Litomyšli a Rychnově. Kromě toho svoleno, by na jmenovaných ústavech pro řečený školní rok učilo se po česku náboženství, zeměpisu, dějepisu a přírodopisu. Arci nebylo hned všude vykonáno, co se povolilo; i při nejlepší vůli nedostávalo se sil, které by se mohly hned ujmouti českých výkladů.

Ještě jedné předůležité věci dopracovali se toho roku Čechové. Vzhledem k císařskému nařízení ze dne 30. března konala se zvláštní komise při pražském magistrátě dne 8. července. Řídil ji guberniální sekretář Procházka, přítomni byli vrchní dozorci školní kanovník Jos. Rauch, Jiří Zindl, J. Franta Šumavský, F. Ditrich, J. K. Škoda. Komise ta zjistila potřebu české hlavní školy navštívivši školu týnskou, kdež mezi 1168 dětmi nenašla ani 150 dítek německých. Dne 7. listopadu 1848 otevřena byla vzorná škola hlavní s vyučovací řečí českou v Praze na základě císařského rozhodnutí ze dne 30. března, jak shora bylo vzpomenuto. Školu tu Čechové pozdravili jako jitřenku lepší doby, neboť při ní otevřen byl zároveň český ústav ke vzdělání učitelů, jenž se stal semeništěm českého obecného školství vůbec. Ze zrna hořčičného vzrostl za krátkou dobu strom široko rozvětvený, jehož ušlechtilé ovoce vrátilo národu svéráznou osvětu a vzdělanost. Na základě konkursu, rozepsaného dne 30. srpna, jmenováni byli v říjnu na tuto školu ředitelem Dr. Karel S. Amerling, učiteli Josef Walter, František Tesař, Josef Bačkora, katechetou stal se P. Karel Škoda, mladšími učiteli V. D. Bíba a Petr Mužák.

Památný rok 1848 je tedy v dějinách školských zapsán písmenami zlatými, ježto konečně otevřely se síně vyučovací též pro vzdělávání jazyka českého. Byl to čin svými důsledky převýznamný a dalekosáhlý, neboť — jak napsal Šafařík ve svém spise pamětném — »jazyk není toliko nejdůležitějším a nejnevyhnutelnějším ústrojem ducha: jazyk jest duch sám v nejvyšším svém vtělení, v nejčistším svém zjevení. Duch netvoří jazyk, ale tvoří se v jazyku a s jazykem; oba jsou jako tělo a duše v posledních a nejhlubších základech svého sjednocení nevystihlí, nad nimiž jako nad největším všech zázraků jen žasnouti lze. — Ale jazyk jest zároveň

vědomí národu, jest čarovně mocný svazek, jenž dítě k matce, bratra k bratru, rodinu k rodině váže, a je všecky v národ, t. j. v lidskou společnost spojuje, kterážto jako taková schopna jest, aby žila v duchovním obcování život uvědoměný, usazený a veliký. Jen souhlasnými zvyklostmi v mluvě i ve mravích vzrůstá mezi lidmi trvalé stovaryšení, které jest základní podmínkou vší vzdělanosti; jen ve vtělení ducha národního žije duch člověčenský.«

Konec prvního svazku.

Rejstřík.

(Čísla značí stránky spisu, zkratka M = mistr.)

OBSAH.

Vstup.

Opravy.

Na str. 37. řád. 14. shora Vartenbergk čti Vartenberk.
» » 76. řád. 3. zdola Lukavce čti Lukavice.
» » 76. řád. 2. zdola Hradiště čti Mnich. Hradiště.
» » 89. řád. 5. zdola Reformace čti Reforma.
» » 231. řád. 2. zdola Newtonův mozek čti Ukřižovaná.
» » 275. řád. 20. shora Jaroslav Jablonský čti Boleslav Jablonský.
» » 276. řád. 11. zdola Pressl čti Presl.
» » 377. řád. 6. shora Pressla čti Presla.
» » 278. řád. 1. shora Presslovi čti Preslovi.